

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет
Студентське наукове товариство

КАРАЗІНСЬКІ ЧИТАННЯ (історичні науки)

*Тези доповідей
66-ї міжнародної наукової конференції
26 квітня 2013 р.*

Харків 2013

УДК 9(063)
ББК 63я431

*Затверджено до друку рішенням вченої ради історичного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 3 від 15 березня 2013 р.)*

Редакційна колегія:

канд. іст. наук, доцент (головний редактор)
канд. іст. наук, доцент
канд. іст. наук, доцент
доктор іст. наук, професор
канд. іст. наук, доцент
канд. іст. наук, доцент
канд. іст. наук, доцент
канд. іст. наук, доцент
канд. іст. наук, доцент
канд. іст. наук, доцент
канд. іст. наук, доцент
канд. іст. наук, доцент
доктор іст. наук, професор
канд. іст. наук, доцент
канд. іст. наук, доцент
канд. іст. наук, доцент
канд. іст. наук, доцент
канд. іст. наук, доцент
канд. іст. наук, доцент
канд. іст. наук, доцент

Д. В. Миколенко
О. О. Бакуменко
К. Ю. Бардола
Ю. П. Волосник
А. М. Домановський
Д. В. Журавльов
В. Ю. Іващенко
Д. В. Ченчик
В. О. Куліков
С. Д. Литовченко
В. С. Майстренко
К. В. Мизгін
С. О. Наумов
О. Г. Павлова
Л. Ю. Посохова
О. А. Ручинська
О. Л. Рябченко
В. В. Скирда
С. Ю. Страшнюк
О. І. Тумаков
І. Б. Шрамко

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, м. Харків, пл. Свободи, 4, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, історичний факультет
Тел.: (057) 707-52-42; факс (057) 702-03-79
E-mail: sntistfak@gmail.com; web: <http://www-history.univer.kharkov.ua/>

Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 66-ї міжнародної наукової конференції (м. Харків, 26 квітня 2013 р.). – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – 372 с.

ISBN 978-966-623-963-4

Тематика тез репрезентує широкий тематичний спектр проблем, які набули актуальності в сучасній історичній науці.

ISBN 978-966-623-963-4

©Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2013

РОЗДІЛ І

АРХЕОЛОГІЯ

К вопросу об изготовлении карманных амулетов на территории Восточной Европы в эпоху викингов

Галкина София

Тульский государственный педагогический университет
имени Л. Н. Толстого
s-yartsev@yandex.ru

Находки карманных амулетов в виде миниатюрных фигурок объемного человеческого изображения на территории Восточной и Северной Европы встречаются редко. Более того, до сих пор не существует единой точки зрения о месте производства и функциональном предназначении этих предметов. Данные необычные фигурки составляют источниковую базу нашего исследования. Новизна работы определяется акцентом на изучении не введенной еще в научный оборот миниатюрной фигурки, найденной на городище Торхово. Для ее исследования и интерпретации использовались типологический и сравнительно-аналитический методы. Предмет представляет собой глиняную фигурку человечка высотой 4,5 см, шириной 2,6 см. Голова человечка овальной формы, черты лица определены схематично, руки и ноги оказались утрачены. К сожалению, происхождение фигурки не связано с археологическим контекстом. Находка является подъемным материалом, происходящей с территории городища Торхово под Тулой (найдена Р. Кляниным). На городище наиболее ранние слои относятся к памятникам раннежелезного века типа Упа 2, далее залегают слои поселения типа Ново-Клеймёново (II—нач. III в. н. э.), мощинской культуры (III—V вв. н. э.), далее возникает посад древнерусского городища первой половины XIII в., XV — первой половины XVI в. Р. Перкинс, В. В. Мурашева и другие ученые считают фигурки, подобные этой, изображением богов скандинавского пантеона, чаще всего Тора. В качестве примера можно привести свинцовую фигурку из Гнёздво или бронзовую статуэтку из Черной могилы в Чернигове. Подобные предметы специально держали при себе (в сумке) для соблюдения языческих обрядов. Отсюда и происходит их название — «карманные божки». Конечно, этот термин условен, так как в указанную эпоху одежда карманов не имела. Амулеты хранились в сумочках или кошельках, которые подвешивались к поясу и играли роль карманов. В. В. Мурашева считает, что появление данных миниатюрных объемных фигурок относится ко времени заката язычества и начала господства христианства. Возможно, такие амулеты служили людям, оказавшимся вдали от дома или крестившимся не по своей воле. Кроме того, миниатюрные статуэтки могли выполнять функцию личных оберегов — главного оружия древнего и средневекового человека. Для интерпретации фигурки с городища Торхово, по нашему мнению, очень важным представляется суждение Э. Дэвидсон, которая в своем исследовании предположила, что миниатюрные фигурки могли быть копиями больших языческих статуй. С этой целью нами был проанализирован ряд подобных памятников, из которого было выделено Акулининское изваяние, обнаруженное в земле вятичей близ

деревень Акулинино и Долматово в Подольском районе. Кстати, рядом с регионом в котором была обнаружена наша фигурка. Это мужской идол без головного убора с объемно выделенным лицом и подбородком. Изображения каменного идола и нашей фигурки достаточно схожи, они явно принадлежат к одному кругу языческих верований, связанных с поклонением вятичами неизвестному мужскому безбородому божеству.

Таким образом, можно предположить, что фигурка с городища Торхово представляет собой «карманного божка», изготовленного для отправления языческого культа. Следовательно, производство подобных предметов было характерно не только для норманнов, но и для местного автохтонного населения.

Обряд жертвоприношения собак у землеробских племен бассейну Ворскли та пов'язані з ним культові уявлення

Жукова Аліна

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
kamensna93@mail.ru

В археології лісостепової зони одним із основних доказів обрядів жертвоприношення є залишки кісток жертвених тварин, в тому числі й собак. Не дивлячись на те, що знахідки жертвоприношень тварин на поселеннях досить поширені, на цей час матеріали з цього питання не були узагальнені. В зв'язку з цим дана тема актуальна і перспективна для подальшого вивчення обряду жертвоприношення тварин як складової частини культової обрядовості землеробських племен. Зараз існує багато робіт, автори яких досліджували окремі питання, пов'язані з віруваннями населення лісостепової Скіфії. Однак інформація про жертвоприношення на поселеннях є неповною. Окремі відомості про знахідки жертв тварин містяться в роботах, І. І. Ляпушкіна, І. П. Русанової, Г. Т. Ковпаненко, Б. М. Гракова, Б. А. Шрамка, П. Я. Гавриша. Дослідженню культури племен лісостепової Скіфії, в тому числі землеробських культів, в контексті яких розглядаються і жертвоприношення, присвячені роботи В. П. Андрієнка. Задача даної роботи — дати загальну характеристику обряду жертвоприношення собак, дослідити з якими культовими уявленнями вони пов'язані. Дане дослідження ґрунтується на прикладі знахідок жертв собак, охоплює період VII—VI ст. до н. е. Для дослідження даного питання були використані звіти про розкопки на Західному укріпленні Більського городища Б. А. Шрамка, І. Б. Шрамко та С. О. Заднікова, а також звіти про розкопки археологічної експедиції Донецького університету під керівництвом В. П. Андрієнка на поселенні біля с. Пожарна Балка. Образ собаки в релігійних уявленнях давніх народів був дуже поширений. На території поселень відомі знахідки жертв собак в житлах, в жертвених ямах та в культурному шарі. Прикладом жертвоприношення в житлах є знахідка залишків собаки під час розкопок житла № 10 на Західному укріпленні. В одному з жи-

тел Пожарної Балки було знайдено череп собаки без нижньої щелепи та череп коня. Жертвоприношення собаки можна віднести до жертв залишених жител, які є одним із різновидів одноразових культових комплексів. В більшості релігійних вірувань давніх народів собака виконувала роль провідника в потойбічний світ, а ритуал залишення приміщення був схожий на похоронний. Найбільш поширеними є жертвоприношення в ямах. Жертвенній тварині перед обрядом або просто звертали шию і так клали на дно жертвенної ями, або розчленовували її, а в якості жертви використовували голову, або верхню частину тіла тварини. Поряд з залишками жертвоприношень собак в деяких випадках знаходять залишки інших тварин. Особливо такі знахідки поширені на Пожарній Балці. Згідно звітам на поселеннях часті знахідки жертвоприношень собак у вигляді цілих або без нижньої щелепи черепів. Жертвоприношення собак, а також корів, овець, коней, часто відносять до продукуючих обрядів. Ці жертви мають магичне значення і призначені для забезпечення благополуччя суспільства, а також збільшення чисельності скота. На основі проведеної роботи всі знахідки жертвоприношень можна умовно розділити на три групи. До першої належать жертви тварин, яких перед обрядом розчленовували на частини. До другої групи відносяться залишки жертвенних тварин у вигляді цілих скелетів, а до третьої — черепа тварин. Згідно звітам жертвоприношення собак на території поселень басейну Ворскли також можна умовно розділити на декілька видів: закопані, які в свою чергу поділяються на жертвоприношення в жертвенних ямах; в культурному шарі; жертвоприношення в житлах (жертви залишених жител). В більшості випадків жертви собак принесені хтонічним божествам або пов'язані з продукуючими обрядами.

Знаковість прикрас в поховальному обряді скіфів IV—III ст. до н. е.

Іванова Дарина

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

5dasha5@ukr.net

Кургани як об'єкти, що поєднують зовнішні ознаки і внутрішній зміст, нерідко розглядалися і використовувалися в якості ранжувальної ознаки по відношенню до похованих у них представників скіфського суспільства. В якості найбільш значущих показників виступають зазвичай обсяг насипу, наявність супроводжуючих поховань і якість інвентарю. Навряд чи сьогодні у когось викличе сумнів, що обсяг насипу кургану залежав від соціального рангу похованого. Так само очевидна і та обставина, що якість і кількість інвентарю, прямо пропорційні положенню похованого на ієрархічному щаблі. Ця залежність найбільш чітко проявляється в пам'ятниках з IV ст. до н. е., коли система регламентації вже цілком склалася і особливо виразно виявляється в пам'ятниках 2-ї половини IV ст. до н. е. Говорячи про регламентацію

інвентарю, слід зазначити, що мова йде не стільки про його кількість, скільки про те, що в наборі існували речі-індикатори, що вказують на соціальну значимість похованого. Серед речей, що вказують на соціальний статус похованого особливе місце займають прикраси. Історіографія обраної проблеми ґрунтується на публікації результатів розкопок скіфських царських курганів IV—III ст. до н. е., де прикраси розглядаються в контексті загальних знахідок. Окремо прикраси як елементи одягу виділяє Л. С. Клочко. Стилїстичні особливості та окремі сюжети зображень на прикрасах з поховань розглянуті у працях О. Є. Фіалко, О. І. Тереножкін, Л. І. Бабенко, О. Р. Канторович, О. В. Переводчикова, С. О. Яценко. Релігійні уявлення скіфів висвітлені в роботах С. С. Бессонової. Використані в дослідженні джерела: письмові («Історія» Геродота, звіти) і археологічні. Джерельна база складається з поховань IV—III ст. до н. е. степової зони. При аналізі речового матеріалу використаний типологічний та метод аналогій. Новизна авторського підходу полягає у тому, що проведене дослідження дозволило по-новому висвітлити деякі аспекти проблематики скіфського мистецтва, провести аналіз прикрас з поховального інвентарю скіфських царських курганів та встановити певні закономірності, за якою прикраси відбирались до поховань скіфської еліти. В набір прикрас для царського поховання входили наступні найбільш показникові приклади: скіфські золоті пластичасті браслети згорнуті з тонкої широкої пластини, краї якої мають вузький відгин назовні, а поверхня прикрашена однією або двома рельєфними смужками. Подібні браслети були виявлені у багатьох скіфських царських курганах, серед яких і самі знамениті — Солоха, Чортомлик, Товста Могила, Куль-Оба. До цього реквізиту варто віднести і литі золоті персні з овальним щитком та заходячими одна за одну дужками. Щитки таких пернів мають гравійоване зображення тварин. Всі вони знайдені в царських курганах. Подібного роду індикаторами соціального рангу слугували і деякі типи золотих нашивних прикрас. Так, наприклад, бляшки з зображенням особи юного Діоніса в фас в плющевому вінку та бляшки із зображенням Великої богині із дзеркалом, перед якою стоїть скіф, відомі в курганах вищої скіфської еліти, але різного рангу, відзначають очевидно, могили царів і їх найближчих родичів. Наведені вище приклади характерні для поховань вищої скіфської еліти. Якщо їх порівняти з набором прикрас рядових скіфських поховань (наприклад, Пісочинський курганий могильник), то тут також простежуються золоті прикраси (частіше бронзові та залізні), але їх кількість значно поступається царським наборам. Наведені вище приклади, на мій погляд, цілком переконливо демонструють, що в похоронній практиці скіфів IV—III ст. до н. е. існувала система регламентації супроводжуючого інвентарю, що відображає положення похованого. При цьому існували знакові речі, а саме прикраси, які мали певну, відведену тільки їм роль покажчика приналежності похованого до тієї чи іншої суспільної групи. Але такі речі краще поєднувати з іншими ознаками, які характерні для виділення соціального рангу похованого.

Торська фортеця за картографічними джерелами
Капнік Галина

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
masher182@mail.ru

У XVII ст. заселення середньої течії Сіверського Дінця було пов'язано з наявністю сезонних соляних промислів біля Торських озер. Таким чином формувалася великий промисловий центр, необхідність захисту якого спонукала Московський уряд до зведення тут оборонних споруд. Торська фортеця (нині м. Слов'янськ Донецької обл.) була одним із найбільших населених пунктів на зазначеній території впродовж XVII—XVIII ст.

Планування — одна з найважливіших рис кожної оборонної споруди, оскільки саме план укріплення визначає організацію її дослідження. За весь час вивчення Торської фортеці дослідниками недостатньо уваги приділялось плануванню та земляним укріпленням. Письмові роботи стосовно фортеці, що містять описи фортифікаційних споруд, у цілому повторюють зміст офіційних документів XVII—XVIII ст. Крім того, деякі дослідники (В. О. Пірко, В. В. Давиденко) робили спроби локалізувати розташування самої фортеці та Торської оборонної лінії. У той же час ретельне вивчення наявних документів та співвідношення їх з результатами розкопок дають змогу певним чином атрибутувати археологічний матеріал.

У наш час відомо кілька описів Торської фортеці, досліджуючи які можна певним чином відтворити планування міста. Крім того, інформацію, що міститься в описах, суттєво доповнюють плани 1696, 1776 та 1783 рр., а також ретраншменти кріпосних стін з фондів Слов'янського краєзнавчого музею. Інформацію, подану у офіційних планах міста, дещо доповнює детальний опис Тору, складений російським мандрівником Іоганом Гільденштадтом, який досліджував цей край у 1774 році. Особливо цінним є опис самої фортеці та внутрішньої забудови.

Варто зазначити, що зазначені плани є досить неточними, тому їх складно прив'язати до сучасної місцевості. Окрім того, протягом XVIII—XIX ст. неоднаразово змінювався контур соляних озер, що пов'язано із функціонуванням підприємств з видобутку солі. У ході дослідження встановлено, що фортеця 1776 року розташовувалася на території району так званого «Красного городка» по лівобу боку течії р. Колонтаївки. Слід зазначити, що розташовані тут будівлі старого соляного заводу, побудованого ще на поч. XX ст., у результаті відходу підземних вод на декілька метрів опустилися під землю, утворивши соляні озера. Таким чином, значна частина історичного центру була зруйнована. Підземні пустоти, що виникли у процесі викачування ропи, також викликали певні складнощі при проведенні археологічних досліджень.

Як показали картографічні дослідження, ділянка, яку займали укріплення 2-ї пол. XVIII ст., зараз є периферійним районом м. Слов'янська — т. зв. «Красний городок» на правому березі р. Колонтаївки. Це також засвідчили матеріали археологічних досліджень. По своїй ділянці, де закладено розкопки 2005—2007 рр., віро-

гідніше за все, була місцем, на якому розташовувалася найбільш рання частина Торської фортеці. Проте, практично всі матеріали, виявлені тут, відносяться до більш пізнього часу. У найбільшій кількості представлено комплекси, що функціонували в 1-й пол. і сер. XVIII століття. Саме в цей період життєдіяльність на зазначеній ділянці була найбільш інтенсивною. Крім того, за матеріалами археологічних досліджень можна зробити висновок, що за часів правління Катерини II інтенсивність життєдіяльності на території Красного Городка слабшає. Це може бути пов'язано з втратою у 1783 р. оборонного значення фортеці. Відомо, що останній татарський набіг на Тор відбувся 1769 р. Можливо, частина комплексів датується саме цим часом.

Таким чином, сезонні промисли біля Торських озер стали основою для формування тут постійного поселення (т. зв. «Солоного городка»). Постійна загроза з боку татар виклакала необхідність організації сторожової служби. У зв'язку з розширенням кордонів Московської держави проходило будівництво ряду фортець та оборонних ліній. Уже у кін. XVII ст. Торська фортеця стає великим промисловим центром та згодом переростає у м. Слов'янськ.

Комплексы с погребениями животных на поселениях салтово-маяцкой культуры
Костылёва Анастасия

Национальный исследовательский университет «Белгородский государственный университет»
kostileva89@mail.ru

Среди памятников салтово-маяцкой культуры определенный интерес вызывают погребения животных. Большинство комплексов, связанных с захоронениями животных, были выявлено на могильниках. Захоронения животных на поселениях встречаются гораздо реже, вследствие этого менее изучены.

Чаще захоронения совершались в круглых, реже прямоугольных в плане ямах, в жилищах, еще реже — в металлургических горнах.

Среди захороненных животных встречаются кони, собаки, КРС, МРС, свиньи. Кроме того были выявлены кости и чешуя рыб.

Захоронения коней в прямоугольных ямах были выявлены на Дмитриевском селище, на селище — 1 у х. Шпенгарев в круглых ямах. На городище Саркел отдельные части скелета коней (как правило, череп и конечности) встречаются в жилищах, металлургических горнах, при этом ритуальный характер данных захоронений не вызывает сомнения. Так, например, в здании 1 в комнате № 6 была выявлена яма с костями коня с боталом, засыпанные углем, что могло быть закладной жертвой, или «оберегом», охранявшим помещение от злых чар.

Захоронения собак, так же как захоронения коней, встречались в хозяйственных ямах и в жилищах. На Саркельском городище в 4 хозяйственных ямах были найдены

целые костяки собак в анатомическом порядке, помимо этого в нескольких ямах выявлены отдельные черепа собак среди костей других животных и рыб. Здесь же в одном из металлургических горнов был выявлен череп собаки. На селище-1 у х. Шпенгарев, Сухогомольшанском селище захоронения собак так же были выявлены в круглых хозяйственных ямах. В жилище 1, поселения Маяки, погребение собаки было совершенно возле домашнего очага. Захоронения КРС и МРС встречаются гораздо реже, при этом чаще всего — совместно с захоронениями других животных, и представлены отдельными частями скелета (черепа и конечности). Интерес вызывает совместное погребение собаки с коровой, выявленное на Богоявленском поселении. Оба погребения находились не на дне ямы, а в заполнении, при этом задняя нога коровы была плотно зажата челюстями собаки. На городище Саркел стоит отметить две ямы: в первой из них, на дне, на слое золы и угля, лежали необожженные четыре пары коровьих метоподий с копытами; во второй яме, устилающая сплошь всё дно, были разбросаны сохранившиеся анатомический порядок нижние части ног (метоподии и фаланги) не менее чем 9 коров и 48 овец, причем среди овечьих костей преобладали задние конечности.

Скорее всего, многие комплексы с погребениями животных до сих пор не опубликованы исследователями, их публикация значительно бы расширила наши знания о характере и предназначении захоронений животных на поселениях. На данный момент можно лишь предположить, что подобные комплексы выполняли либо роль оберегов в целом поселения, и конкретного жилища в частности, либо это были своеобразные ритуальные жертвоприношения.

К теории преднамеренного обжига валов лесостепных городищ скифского времени.

Крютченко Алексей

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
aleksey.kryutchenko@list.ru

В последнее время в археологической науке наметилась тенденция к пересмотру основных постулатов, сформированных еще в советский период. Так, возникшая и, как казалось, решенная к середине 80-х гг. проблема, связанная с объяснением слоев прожженной глины обнаруженных в слоях ряда городищ скифского времени вновь стала предметом научных споров. Впервые вопрос о преднамеренном прожиге валов был поставлен в трудах чешских и немецких исследователей средневековых городищ еще во второй половине XIX века. В русскоязычной историографии информация появилась уже в 1898 г. в работе Любора Нидерле «Человечество в доисторические времена...». Касательно памятников раннего железного века вопрос был поднят в конце 40-х гг. прошлого века. В 1938—1946 гг. в бассейне р. Тясьмин с целью изучения уже известных городищ, а также исследования их округа, были проведены крупномасштабные археологические разведки и раскопки под руководством И. А. Фабрициус. На основе этих

материалов автор сделала вывод об их преднамеренном обжиге. Впервые о намеренном пропекании в валах на левобережных памятниках писала В. А. Илинская, интерпретируя материалы раскопок Ширяевского городища. Противником теории о намеренном обжиге валов выступил Б. А. Шрамко. Он отмечал, что обожженная глина вала имеет рыхлую структуру и нигде не образует прочной корки. По мнению исследователя, остатки скоплений обпаленной глины являлись результатом разрушения вследствие пожара бревенчатой стены, остатки которой перекрыл глинобитный вал. А. И. Пузикова, основываясь на материалах раскопок Русской Тростянки, также пришла к аналогичному выводу. А. А. Моруженко даже связывала следы пожаров на валах с походом Дария I и борьбой лесостепных племен со скифами в дальнейшем. После отказа в 1983 г. от теории о намеренном прожжении валов В. А. Ильинской столь долго поддерживавшей идею И. А. Фабрициус, сложилось мнение о том, что вопрос окончательно закрыт.

Вновь проблема приобрела актуальность после проведения ряда исследований городищ на Среднем и Верхнем Дону, а также в бассейне Северского Донца. Основываясь на материалах 1 Перехвальского городища, И. Е. Бирюков первым «вернулся» к вопросу о намеренном прожжении сердцевина вала. В валах поселения были обнаружены мощные слои прожженной глины. Аналогичная ситуация обнаружена на городищах Александровское и Рябинки. К подобным выводам по результатам раскопок на Аверинском городище пришли В. Д. Березуцкий и А. Т. Синюк. Также на Аверинском укреплении зафиксированы слои желтой глины, которые перекрывали обожженную глину. Авторы связали их со следами «доливки». Схожую ситуацию отметил А. А. Шевченко на городище Рассошки I на Среднем Дону. К подобным выводам пришли и исследователи северскодонецких памятников — Мохнач, Водяное, Циркуны. И так, несмотря на то, что теория довольно длительное время работает в археологической науке, остаются вопросы, ставящие под сомнение теоретические разработки «за» и «против». Так, угольно-золистые прослойки, обнаруженные под слоем прожженной глины на рассмотренных нами укреплениях, не прожигают ни на сантиметр погребенную почву. Столбовые конструкции не углублялись в материк или суглинок, а крепились непосредственно в нее или в других слоях на ее уровне. Это свидетельствует о том, что строители по какой-то причине не могли, либо не хотели закрепить их на уровне дневной поверхности. Ни в одном случае нет данных о том, что прокаленная глина — результат разрушенного при пожаре предыдущего строительного периода. Прожог в некоторых случаях не создавал плотной корки. При этом образовывалась сердцевина вала, которой было недостаточно для укрепления его от сползания в ров, и, по возможности, строители укрепляли вал камнем. Действительно, прожженная сердцевина вала лежит в основе первого строительного периода в линии укреплений, но эта линия возводилась на тех поселениях, которые достраивались, дополнительно укрепляясь, или расширяли свою площадь. Следует отметить, что и в пределах одного вала, во всех зафиксированных случаях, прожженные слои встречаются не по всей площади оборонительной линии, а на отдельных участках. При этом количество таких участков не установлено. Отсутствие следов термической обработки на подстилающей почве погребенной на валах городищ, на наш взгляд, указывает на то, что сам процесс прожига не мог происходить непосредственно на месте строительства вала.

**Наземные постройки Циркуновского
городища**

Кучеренко Богдан

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
kucherenko-b@yandex.ua

Домостроительство, одна из тех ярких отраслей хозяйственной деятельности человека, которая отражает уровень развития общества и его традиции. Именно жилища и хозяйственные постройки позволяют судить о хозяйственно-культурном типе народов, проживающих в определенных географических и климатических условиях. Циркуновское городище является одним из эталонных памятников Харьковщины позднескифского периода, результаты раскопок которого позволяют судить о традициях домостроительства населения северскодонецкого региона. В процессе работы был использован научные отчеты А. Е. Никитина, Д. С. Гречко и К. Ю. Пеляшенко (раскопки 1990, 2005, 2007—2010 гг.). Городище расположено на правом коренном берегу р. Харьков, возле окружной дороги одноименного города. Хронологические рамки доклада — позднескифское время (V—IV вв. до н. э.). Цель данной работы — определить типы наземных построек, используя данные полученные в ходе многолетнего исследования Циркуновского городища, с тем, что бы проследить различия в особенностях их сооружения. Всего обнаружено следы 6 помещений, из них 3 раскопаны полностью и 3 частично. Построение типов базируется на совокупности следующих признаков: 1) форма; 2) ориентировка в пространстве; 3) степень углубленности в грунт; 4) расположение столбовых ям от опорных конструкций; 5) наличие отопительных сооружений; 6) наличие дополнительных элементов (выделенный вход, ступеньки, погребные ямы); 7) наличие глиняной обмазки в заполнении или возле постройки. Наиболее важным типобразующим признаком является наличие или отсутствие столбовых ям и их расположение, которые позволяют судить об общей конструкции. Общими же признаками являются: углубленность в грунт на 5-30 см, подпрямоугольная форма и отсутствие значительных скоплений глиняной обмазки. Всего выделено три типа. Тип 1. Постройка со столбовыми ямами, расположенными по периметру. Обнаружено 2 жилища в раскопе № 3 1990 г. Они имеют четырехугольную форму, ориентированы стенами по сторонам света. В одном был найден открытый очаг, в другом глинобитная печь и очаг. Данный тип, скорее всего, представляет деревянные каркасно-плетневые постройки с односкатной крышей. Тип 2. Наземные сооружения с рядом столбов расположенных по центру. Известен один объект в раскопе № 7 (2007 г.): прямоугольной формы, ориентирован углами по сторонам света, с выделенной ступенькой входа с севера и примыкающей ямой-погребом к южному углу. Следы отопительного сооружения отсутствуют. По-видимому, данная постройка была в виде деревянного сруба с двускатной крышей. Тип 3. Жилища без столбовых ям. Представлены тремя сооружениями: в раскопах № 3 (1990 г.), № 3 (2005 г.), № 10 (2009 г.). Одна из них прямоугольной формы, с очагом в северо-восточном углу. Одна, подквадратной формы, со ступенькой

- входом с северной стороны, без очага. Третье помещение раскопано частично. Отсутствие ям от столбов предполагает срубную конструкцию с односкатной крышей. Можно предположить, что выделенные типы свидетельствуют о сочетании различных строительных традиций на Циркуновском городище, аналогии которым имеются на других синхронных памятниках Днепровского Лесостепного Левобережья.

Зооморфные псалии Бельского городища
Макаренко Ольга

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
arhimag_demon@ukr.net

Данная работа посвящена изучению костяных псалий Бельского городища. Актуальность исследования обусловлена тем, что костяные псалии, широко применявшиеся в качестве деталей конской упряжи в разные хронологические периоды, имели различное оформление и форму и изучение этих аспектов позволит понять некоторые закономерности, связанные с производством и эксплуатацией подобных изделий, а также позволит установить, какие мотивы скифского звериного стиля наиболее характерны для псалий Бельского городища. Исследования вопросов, касающихся способов и стиля оформления костяных псалий, отражены в работах Ю. Б. Полидовича, Б. А. Шрамко, И. Б. Шрамко, В. А. Ильинской, С. Б. Вальчака, А. Р. Канторовича и др. Источниками информации по данной теме являются материалы исследований, проводимых В. А. Городцовым, Б. А. Шрамко, И. Б. Шрамко, С. А. Задниковым, П. А. Гавришем а также совместной украинско-немецкой археологической экспедицией в 2002—2005 гг. под руководством Р. А. Ролле, Е. В. Черненко, С. В. Махортых, В. Ю. Герца и др. Кроме того, по данной теме были проработаны отчеты Музея археологии и этнографии Слободской Украины с 1988 по 2011 гг. Также были обработаны коллекции, хранящиеся в фондах музея. Личный авторский вклад в данное исследование заключается в том, что в процессе работы были обобщены и проанализированы материалы из фондов Музея археологии и этнографии Слободской Украины, которые еще не были опубликованы, прослежены особенности. Костяные зооморфно оформленные псалии, найденные при исследованиях Западного Бельского городища и в урочище Царина представлены десятью предметами. Всего же при вышеуказанных исследованиях было обнаружено 17 предметов подобного рода различной сохранности. Таким образом, на основе данных, полученных при обработке материала, можно сделать вывод, что на Бельском городище встречаются наиболее архаичные типы псалий. Для них характерны такие черты: на изделиях могут присутствовать простые резные изображения (как, например, на предмете, обнаруженном в 1990 г., который датируется VII в. до н. э.). Практически все псалии относятся к типу трехдырчатых с зооморфным окончанием (классификация по Т. В. Рябковой), однако не все они являются пластинчатыми. К последним относится предмет, обнаруженный в 2011 г. Он имеет четко оформленную прямоугольную пластину. В целом можно сказать, что наиболее

ранние типы псалий имеют четко оформленную площадку, которая затем трансформируется и становится волнообразной. От том, что псалии с волнообразным низом являются более поздними, свидетельствуют бронзовые находки схожей формы, которые появляются на Бельском городище в V в. до н. э., когда костяные псалии полностью исчезают. Помимо этого, следует отметить, что наиболее часто один конец псалия оформлялся в виде головы барана или грифо-барана, т.е. в основном на псалиях в большей степени присутствуют мотивы именно травоядных животных. Это можно объяснить тем, что жители Бельского городища разводили крупный и мелкий рогатый скот, последний часто приносился в жертву. Мотив кошачьего хищника был встречен всего один раз. Вообще такое животное, как пантера, не характерно ни для для лесостепной Скифии, ни для Северного Причерноморья и в в скифское искусство она могла проникнуть только из Закавказья или же Ближнего Востока. Поэтому и изделия, где присутствует образ этого животного, немногочисленны. Что же касается аналогий, наиболее схожие с изделиями Бельского городища предметы встречаются в курганах Посулья, датируемых не позднее VI в. до н. э.

До питання атрибуції складаного ножа з фондів МАЕСУ

Мельникова Аліна

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

lastivka.19@mail.ru

У фондах Музею археології та етнографії Слобідської України зберігається унікальна знахідка — складаний ніж. Ніж був знайдений у 1987 р. Ю. В. Буйновим та А. М. Дегтярем під час розкопок багатопалатного поселення Студенок VI на глибині 0,4 м поряд з артефактами салтівської культури. Значна корозія залізного леза свідчить про те, що знахідка давня, а не потрапила в культурний шар пізніше. Дослідники в археологічному звіті зафіксували знахідку як «ніж у кістяних піхвах». Однак деякі конструктивні особливості вказують на те, що це був усе-таки складаний ніж, з лезом, яке виймалося з піхов. Сам футляр розміром 11 x 2,4 x 1,3 см складається з двох кістяних пластин, скріплених на краях бронзовими обоймами із заклепками. Очевидно, з одного боку заклепка просто прикріплювала обойму до кістяного футляра, з іншого вона була пропущена через саме залізне лезо для утримання леза в положенні, коли ніж був розкладений. З цього боку в обоймі зроблений проріз для леза. Залишки залізного леза збереглися всередині кістяного футляра. Приблизна реконструкція показує, що лезо, плавко заокруглене на кінці, повинно було мати розміри приблизно 9 x 2 x 0,15 см.

Складані ножі ні в салтівській культурі, ні в культурах дещо пізнішого часу на нашій території невідомі. Щоправда, у салтівській культурі відомі складані серпи, які також посередіні скріплювалися заклепкою, однак без футляра.

Стосовно ножів, то деякі аналогії можна провести з ножами з аланських поховань, які зазвичай мають довжину 6-14 см, ширину біля основи — 1-1,5 см, товщину — 0,15 см та часто знаходяться у дерев'яних піхвах. Р. С. Мінасян у своєму

дослідженні виділяє такі ножі в окрему групу. Піхви виготовлялися з двох половинок розщепленої дощечки, іноді були скріплені наконечником та обоймою.

Таким чином, нашу знахідку можна попередньо інтерпретувати як артефакт салтівської культури. Заокруглений кінець ножі наштовхує на думку про певне спеціалізоване призначення цього знаряддя. У будь-якому випадку, знахідка потребує подальшого дослідження для більш впевненої атрибуції.

Археологические разведки и ГИС технологии

Наздрачов Роман

Музей истории Десятинной Церкви

Vent.des.steppes@gmail.com

Как известно, разведывательные работы являются одним из первичных шагов для дальнейших археологических исследований. Об этом говорил еще А. А. Спицын: «Без точных предварительных разведок на местах не возможны никакие систематические изыскания». Данный вид археологического исследования ставит за основу своей деятельности выявление новых памятников и уточнение данных про уже известные на определенной территории. В результате чего составляются карты ареала археологических культур, распространение определенного вещевого материала и т. д. На основе полученных данных возможны дальнейшие научные построения. По-этому актуальность археологических разведок сомнения не вызывает.

Одним из первых научных деятелей, который еще в дореволюционный период обратил свое внимание и внимание ученого мира на необходимость археологической разведки и создание для этого четкой, унифицированной инструкции был А. А. Спицын. Вслед за работами А. А. Спицына выходит труд А. А. Миллера, в котором он обобщает наработки предшественников и достижения современников. В 50-е — 80-е годы XX ст., в свет выходит ряд статей, посвященные внедрению новых технологий и методик в археологические исследования. Кульминацией работ поколений стала публикация в 1980 г. Д. А. Авдусиным настольной книги для каждого начинающего археолога. Однако и в настоящий момент в европейских странах и Америке, данный вид исследовательской деятельности развивается очень успешно. Создаются отдельные сообщества и возникают целые школы, занимающиеся именно археологической разведкой.

В данной работе автор рассматривает применения ГИС при обработке данных полученных в результате разведывательной деятельности предшественников, не имеющих возможность использовать приборы доступные ныне.

Прежде чем совершить разведки, необходимо определиться с территориальными рамками, будь-то бассейн какой-либо реки, либо междуречье. Но при выборе территории, всегда есть вероятность того, что данная местность была уже разведана ранее, предшественниками. Однако, не смотря на это, данная территория имеет еще свой потенциал.

«Подняв» необходимые архивные материалы, мы имеем возможность выявить интересующую нас информацию по определенному региону. Воспользовавшись данными отчета, мы можем восстановить маршрут разведок и цепочку выявленных памятников.

Вот именно с этого момента появляется возможность и необходимость внедрять полученные данные в ГИС среду.

Для предстоящей операции существует возможность применять ряд программ: MapInfo, ArcInfo, Global Mapper. Мы же сконцентрируем свое внимание на возможностях MapInfo. Применяв необходимую картографическую подложку, будь-то топографическая, спутниковая карта и др., начнем осуществлять внедрение полученных данных с отчетов в ГИС среду.

Нанеся маршрут разведок и цепочку выявленных памятников, мы получаем визуализацию разведочной деятельности предшественников на интересующей нас территории. Из полученной информации мы имеем возможность, вычленив из разведочного ранее района, те мысы, овраги, береговые линии, либо отдельные микрорегионы, которые «выпали» из поля деятельности предшественников. В результате чего, мы получаем регион, который подвергался разведкам ранее, однако имеет не исследованные, перспективные для разведок места. На основе выявленных «белых пятен» и составляется перспективный план предполагаемых разведок.

Однако обработкой подобной информации, возможности ГИС не ограничиваются. Напротив, с привлечением новых технологий они лишь расширяются. Так, обработка данных полученных в результате применения GPS приборов, позволяет установить маршрут археологических разведок, точное местоположение, как отдельных находок, так и памятников. Неоспоримым плюсом применения данных приборов есть то, что при нанесении, как отдельных точек, так и треков непосредственно во время разведок, осуществляется автоматическая координатная и высотная привязка.

После загрузки полученных данных в ГИС среду перед нами открывается детальная карта разведок, обработав которую, мы имеем возможность определить концентрацию отдельных находок, памятников и что самое главное, увидеть места, пропущенные в результате проведенных разведок. Разумеется, что все возможности ГИС для археологических разведок и дальнейшей обработки полученной информации, невозможно вместить в данные тезисы. Однако мы постарались показать преимущества ГИС и постарались убедить в необходимости применения таковой.

Проблеми вивчення колочинської культури на Київщині

Опанасенко Любова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
luyba_852@ukr.net

Колочинську культуру утворюють пам'ятки південної частини Верхнього Подніпров'я, межиріччя Десни і Сейму, верхів'їв Сули і Псла. Отже, дана культура поширена в південних районах лісової зони Східної Європи, а також в північній частині лісостепу. Іноді в ареал колочинської культури включають і ряд пам'яток Смоленського Подніпров'я, що зазвичай відносяться до тушемлянської культури. На території України колочинські пам'ятки відомі головним чином в Подесенні та суміжних районах Лісостепу.

Пропонуються наступні датування культури: VI—VII ст., V—VII ст., V—VIII ст. Разом з тим, внутрішня періодизація пам'яток розроблена слабо. Більш-менш чітко виділяються найраніші пам'ятки, а також пам'ятки заключної фази культури, що супроводжуються речами кола т.зв. «старожитностей антив». За підрахунками Р. В. Терпиловського, нині відомо близько 150 колочинських поселень та могильників. Понад 30 з них розкопувались. Виявлено понад 40 жител та 400 поховань. Дана група отримала свою назву після розкопок, проведених Е. О. Симоновичем в 1955-1960 рр. на городищі Колочин I в районі Гомеля. В цей же час були здійснені роботи на Новобиховському і Кветунському могильниках, що поставило їх в один ряд із знахідкою М. О. Макаренка 1909 р. біля с. Артюхівка, яка довгий час вважалася унікальною. Інтенсивні роботи на пам'ятках колочинського типу розгорнулися в 60-70 рр. XX ст. (дослідження Л. Д. Полежа, П. М. Третякова, Ю. А. Ліпкінга та ін.). Пізніше дослідження могильника Картамишево 2 були проведені Є. О. Горюновим. Певні елементи колочинської культури останнім часом виявлено й далі на схід, у басейні Дону (А. М. Обломський).

На території Дніпровського лісостепового Лівобережжя відомо також ще кілька пам'яток, що приходяться на стик між київською і колочинською культурами (селища Козари 7 на Острі, Сенча на Сулі та Курган-Азак на Пслі).

Існування пам'яток колочинської культури на Київщині припустив В. М. Даниленко після розкопок на поселенні в ур. Діброва біля с. Ходосівка, яке спорадично досліджувалося з 1950 по 1989 рр. В. М. Даниленко до колочинської культури відносив три зручні напівземлянки з відкритими вогнищами площею близько 12 кв. м і глибиною до 0,7 м. Вони містили високі, банкоподібні горщики з широким горлом і валиком під вінцем або посередині тулуба, біконічні форми, диски тощо. Нові дослідження на цьому поселенні проводяться з 2003 р.

Пізніше, під час розвідок 1960—1970-х рр. на Київщині було виявлено ще кілька пам'яток цього кола.

Бишів. 1970 р. А. С. Бугаєм були обстежені залишки берегових підвищень у центрі села, на березі Ірпеня. На місці стародавнього поселення, знищеного під час земляних робіт, зафіксовано сліди заглибленого житла і фрагменти кераміки у тому числі ча-

стину великої посудини. Мостище. На правому березі р. Ірпінь А. С. Бугаєм виявлено ліпний посуд колочинського типу, в тому числі фрагмент ліпної сковорідки з бортиком.

Фастів. Налівому березі р. Унава на схилах тераси, зайнятих підгорою, 1969 р. знайдено фрагменти ліпної кераміки, у тому числі біконічних посудин колочинського типу.

Тим не менш, до нинішнього часу залишається не вирішеним питання: чи належить Ходосівка-Діброва та інші пам'ятки цього типу до колочинської культури, чи вони представляють собою новий перехідний етап від київської культури римського часу до «класичної» колочинської. Отже, актуальним є на сьогодні і те, що на даних пам'ятках (окрім Ходосівки) широкі дослідження не проводяться, а це в свою чергу залишає питання про подальший розвиток даної культури на цій території відкритим.

Жіночий костюм населення черняхівської культури Дніпро-донецького вододілу (за матеріалами розкопок могильника Війтенки I)

Пахомова Юлія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

pahomova.yulya@mail.ru

В традиційних суспільствах жіночий костюм є одним з найбільш стійких і консервативних елементів матеріальної культури. Він має сакральний характер, і його складові часто відіграють роль амулетів-оберегів. Все це повною мірою відноситься і до костюму носіїв черняхівської культури. Загальному вивченню костюма її носіїв присвячені роботи М. Темпельман-Мончинської, В. П. Петрова, Е. О. Симоновича, О. В. Гопкало, та ін. Проте спеціальних робіт, присвячених жіночому костюму черняхівського населення дніпро-донецького вододілу, на сьогоднішній день не існує, хоча є роботи, які торкаються вивчення окремих його елементів.

Методика археологічної реконструкції костюма пов'язана із вивченням інвентарю поховання і полягає у фіксації міста положення на кістяку предметів особистого користування: фібул, пряжок, бус, кілець і т. д. Дослідження проводилося на основі 17 незруйнованих жіночих інгумацій, могильника Війтенки I (розкопки Германо-Слов'янської археологічної експедиції 2005—2011 рр., керівник — к.і.н., доц. М. В. Любичев). У роботі були також частково використані матеріали пам'ятників інших регіонів черняхівського ареалу.

Вперше, на матеріалах могильника Війтенки I, було систематизовано і зроблено аналіз предметів, які належали до місцевого черняхівського жіночого костюму. Були виявлені основні його типи, складено каталог знахідок елементів костюму у комплексах, проведена реконструкція. У тому числі, було зроблено висновок, що найбільш поширена модель жіночого костюму, яка зустрічається у могильнику Війтенки I — костюм, що включає до себе дві парні фібули, намісто і підвіски-амулету.

Господарські об'єкти роменської культури (аналіз будівельних решток)

Пуголов Юрій

Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури

Полтавської облдержадміністрації

raudbard@ukr.net

Споруди роменської культури, пов'язані з економічною діяльністю населення, досліджені значно менше, ніж житлові чи фортифікаційні об'єкти. Джерельна база для їх вивчення на сьогоднішній день є достатньо сформованою, щоб мати можливість скласти уявлення про цей бік будівельної справи літописних сіверян. Треба зауважити, що господарські об'єкти роменської культури не стали об'єктом окремого дослідження. Так слід згадати типологічні розробки для господарських об'єктів давньоруського села, здійснені І. А. Готуном, а також дослідження, що характеризують господарські та виробничі об'єкти древлян. Основу джерельної бази стосовно господарських об'єктів складають матеріали, здобуті в процесі широко-масштабних археологічних досліджень на городищах та поселеннях роменської культури. Господарські об'єкти роменської культури розподіляються на дві групи — господарські ями та споруди. До наймасовішої категорії таких об'єктів належать господарські ями. Зазвичай дослідники розподіляють їх на дві групи. До першої зараховуються зернові ями, до другої — всі інші — льохи, льодники тощо.

Головним критерієм для визначення зернових ям є насамперед їх форма — грушоподібна, дзвоно- чи то глечикоподібна. Особливістю цих ям є наявність порівняно вузького горла та стінок, що розширюються до рівного дна. Варто зауважити, що спочатку інтерпретація таких ям, як виключно зернових не була прийнята І. І. Ляпушкіним, який вважав, що об'єкти такої форми були льохами. Лише ями із найбільшою глибиною дослідник відносив до зернових. Дещо з інших позицій до виділення житніх ям підійшов О. В. Григор'єв. Вчений на підставі стратиграфічних спостережень на поселенні поблизу с. Горбове все ж зараховує грушоподібні ями до виключно зернових. Своє припущення він аргументує тим, що після тривалого використання таких ям за призначенням, в подальшому їх перетворювали в звичайні смітники, про що свідчить значний хронологічний розрив між верхнім та нижнім заповненням цих об'єктів.

На поселеннях роменської культури відзначається наявність господарських ям іншого типу. Їх форми є надзвичайно різноманітними, як і їх призначення. Вірогідно, що більшість з них виконували господарські функції (були — погрібниками, льодниками тощо).

Отже, вся сукупність виявлених розкопками господарських ям дозволяє за їх перетином виділити чотири типи. Тип I — «вузькогорлі», до яких зараховуємо зернові ями грушоподібної, глечикоподібної та дзвоноподібної форми. Тип II та III прямокутні ями з плоским та заокругленим дном відповідно. Тип IV складають «діжкоподібні» ями, які мають стінки відхилені на зовні відносно дна.

На поселеннях роменської культури зустрічаються й інші споруди господарського призначення. Типологічний розподіл цих об'єктів будується на рівні їх заглиблення. Вони розподіляються на заглиблені та наземні і за своєю формою належать переважно до квадратних та підпрямокутних у плані споруд, що часто мають заокруглені кути. Однак зустрічаються об'єкти видовжених пропорцій. Вони орієнтовані кутами чи стінами за сторонами світу, однак, швидше за все, характер їх розміщення викликаний розташуванням в залежності до житлової забудови.

Конструктивні особливості господарських споруд фіксуються досить рідко, головною їх особливістю є заглиблена частина. Ямки від стовпів зустрічаються в поодиноких випадках. Вони виявлені в усіх трьох господарських приміщеннях з Опішні, в одному з Полтави та з поселення поблизу с. Горбове. Наземні господарські споруди виявлені в меншій кількості, однак це не говорить про те, що вони не були поширені в забудові сіверянського поселення. Засади фіксації таких споруд і наземних жител є схожими: за фрагментами підлоги, характером залягання обгорілих дошок та знахідок. Наземні господарські споруди характеризуються формою, наближеною до прямокутника, і зорієнтовані кутами за сторонами світу.

**Сравнительно-статистический анализ
лепной керамики второй половины VI в. до н. э. бассейна Ворсклы и Северского Донца (по материалам Восточного Бельского городища и с. Шелковая)
Сарибекян Анаит**

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
anait_saribekyan@mail.ru

Во второй половине VI в. до н. э. в бассейне Северского Донца возникает большое количество селищ и городищ. Как пример можно привести поселение у с. Шелковая, где открыт ряд находок, характерных для второй половины VI в. до н. э. В этот период заселяется один из мысов правого берега Ворсклы (В. Бельское городище). Поскольку ряд исследователей (И. И. Ляпушкин, Б. А. Шрамко, Д. С. Гречко) связывает происхождение культуры скифского времени в бассейне Северского Донца с продвижением племен с более западных областей Лесостепи, в том числе с Ворсклы, то можно предположить сходство в чертах материальной культуры двух регионов. В этой связи актуален вопрос о различных и сходных чертах в материальном комплексе памятников в бассейне Северского Донца и Ворсклы. Поскольку наиболее массовым археологическим материалом памятников Восточноевропейской лесостепи скифского времени является местная лепная керамика, то в данной работе сделана попытка рассмотреть эти особенности на примере керамической посуды В. Бельского городища и с. Шелковая. Основным источником по изучению данной темы является лепная керамика В. Бельского городища и с. Шелковая, найденная в результате археологиче-

ских разведок и раскопок Б. А. Шрамко. Информация о стратиграфии поселений, хроноиндикаторах и условиях обнаружения лепной посуды содержится в отчетах об археологических разведках и раскопках изучаемых поселений. Раскопки на с. Шелковая проводились в 1957—1958 гг. археологической экспедицией ХГУ, однако полученные материалы только частично введены в научный оборот. В отдельных работах ряда авторов (П. Д. Либеров, Б. А. Шрамко, В. А. Ильинская, К. Ю. Пеляшенко, Д. С. Гречко) имеется выборочная информация о лепной посуде данного поселения, но специального изучения керамики этого памятника нет. В Бельское городище исследовалось на протяжении нескольких десятилетий экспедицией Б. А. Шрамко. Автор в своих научных работах подробно характеризовал керамику поселения, выделил ее основные виды и типы. Отдельная статья Б. А. Шрамко посвящена изучению архаической керамики Бельского городища. В разной степени керамика В. Бельского городища была рассмотрена в работах Б. Н. Гракова, И. А. Гаврилюк, Г. И. Смирновой, Т. Г. Ковпаненко, В. А. Ильинской в связи с поиском аналогии для лепной посуды других поселений. Однако полной сравнительной характеристики керамических комплексов конкретных поселений не проводилось. Научная новизна данной работы заключается в попытке проследить сходные и различные черты керамики раннего периода существования двух поселений, формирования основных черт их материальной культуры. При анализе источников использовались следующие методы: типологический, стратиграфический, метод аналогий и математической статистики. Хронологические рамки работы ограничены второй половиной VI в. до н. э. — временем начального этапа формирования этих поселений. Всего было проанализировано около 1300 фрагментов керамики из культурного слоя и комплексов данных памятников. При делении керамической посуды на типы и виды автор опирался на методику, разработанную Б. А. Шрамко. Разделение на типы основано на морфологических различиях верхних частей посуды, которые дают представление об их форме и размере. Можно выделить следующие этапы исследования: 1) изучение керамики с. Шелковая и разделение ее на типы и виды; 2) выделение особенностей керамической посуды В. Бельского городища; 3) сравнение керамического комплекса с. Шелковая и В. Бельского городища и выделение сходных и различных типов посуды и видов орнамента, изучение их количественного соотношения. В ходе исследования было установлено, что керамический комплекс изучаемых поселений отличается, главным образом, количественным соотношением различных форм посуды и орнаментации. Такое различие может свидетельствовать о разных керамических традициях В. Бельского городища и с. Шелковая.

**Столовий посуд зольника 5 Західного Більського
городища
Скаб'як Марія**

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
masha.skabiak@mail.ru

Важливе місце у висвітленні різних питань розвитку культур раннього залізного віку належить кераміці. Ця категорія знахідок дає можливість зробити важливі висновки стосовно хронології, техніки виготовлення, релігійних уявлень, культурних впливів із цих племен, які мешкали на початку I тис. до н. е. у Східній Європі. Розробка даної теми має особливе значення при відновленні історичних подій на початку раннього залізного віку, коли на європейському просторі формуються нові культурні угруповання. Значне місце у висвітленні питань формування лісостепової культури скіфського часу в Дніпровському лісостеповому Лівобережжі належить матеріалам зольника 5 Західного Більського городища. Саме при його розкопках у 1998—2004 роках (експедиція І. Б. Шрамко) були виявлені нашарування другої половини VIII ст. до н. е. За результатами розкопок вченими виділені декілька хронологічних горизонтів значного проміжку часу. Перші два, що відносяться до передскіфського та ранньоскіфського часів і стали об'єктом нашого дослідження. Горизонт А, що почав формуватись у VIII ст. до н. е. містить речові залишки культури, притаманний мігрантам з Дніпровського лісостепового Лівобережжя. У кераміці цього раннього горизонту присутні риси культурного комплексу Басарабь. Деякі особливості посуду знаходять паралелі у горизонтах 2-3 Жаботинського поселення. У басейні Ворскли аналогічні матеріали відомі на поселенні Пожарна Балка, Диканька, Гаюсів Гай. Горизонт Б, стратиграфічно перекриває попередній. Його нашарування розпочали відкладатись у середині-третій чверті VII ст. до н. е. та охоплюють період до першої чверті VI ст. до н. е. Матеріали цього часу достатньо розповсюджені як на території Більського городища, так і басейну Ворскли. Найбільш повні аналогії за межами регіону ми знаходимо серед матеріалів Немирівського городища. Новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше наведена порівняльна характеристика однієї з категорій місцевої кераміки — ліпленого столового посуду двох послідовно змінюючих один одного хронологічних горизонтів. Це дає змогу простежити зміну керамічних традицій місцевого населення, використовуючи дані новітніх досліджень. Основу джерельної бази становлять 250 фрагментів столової кераміки, знайденої під час розкопок зольника та оброблені наукові звіти за сім років розкопок даного об'єкту. Під час роботи ми користувались типологічним, стратиграфічним методами та методами аналогій. Для комплексної обробки матеріалів враховували наукові праці попередніх дослідників, а саме В. О. Городцова, Б. М. Гракова, Б. А. Шрамка, Г. Т. Ковпаненко, Г. І. Смірної, Г. І. Мелькової, А. О. Моруженко, В. П. Андрієнка, І. Б. Шрамко, М. М. Дараган та ін., які присвятили свої статті та монографії аналізу керамічних виробів передскіфського та скіфського часу з археологічних пам'яток лісостепової

Скіфії. Окремо вивченню посуду Дніпровського лісостепового Лівобережжя була присвячена робота А. Гейка (2009 р.), проте автор не розглядав матеріали Більського городища. Для вирішення загальних питань усього дослідника як ваговий аргумент наводилися приклади знахідок керамічного посуду з урахуванням його особливостей, проте нові дані з розкопок Більського городища дозволяють внести деякі уточнення на прикладі розвитку матеріальної культури гарно стратифікованого археологічного об'єкту. Порівняння столового посуду двох хронологічних горизонтів дозволило встановити значні зміни у типах черпаків, корчаг та мисок, спрощення орнаментальних мотивів, зміни у техніці нанесення орнаменту, що могло свідчити про певні зміни і в ідеологічних уявленнях місцевих жителів. З часом столовий посуд складає меншій відсоток серед загальної кількості ліпної кераміки. У якій-то мірі його замінює парадна грецька посуда, яка розпочинає поступати на городище з третьої чверті VII ст. до н. е.

**Кремація як джерело антропологічної та
археологічної інформації**

Слободян Тетяна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
tanya_slobodyan@ukr.net

Поховальні пам'ятки є одним із найконсервативніших елементів археологічної культури. Вони найбільш широко розкривають зміст світоглядного уявлення носіїв певної спільноти, представляють їх етнічну та ідеологічну спадкоємність. Обряд тілоспалення був найбільш поширеним серед носіїв археологічних культур Європи від пізньобронзового часу і до остаточного введення християнства.

Як правило, сучасні дослідники беруть до уваги лише висновки з приводу аналізу матеріалів поховань, здійснених за обрядом тілопокладення, однак джерелом цінної інформації можуть стати і антропологічні матеріали з численних поховальних комплексів, здійснених за обрядом кремації. Попри значну фрагментарність, аналіз перепалених кісткових решток дозволяє отримати не тільки антропологічні та статеві характеристики похованих людей, але й висвітлити деякі обставини і деталі самого обряду кремації, сліди яких були майже повністю знищені ритуальним вогнищем.

Дослідження кремацій дасть змогу отримати висновки з приводу: 1) видової ідентифікації (розрізнення людських і тваринних кісток); 2) встановлення мінімальної кількості померлих; 3) проведення статево-вікових визначень; 4) встановлення ознак фізичного розвитку та патологічних проявів; 5) відтворення умов проведення обряду кремації (температури спалення, положення тіла на вогнищі, положення інвентарю тощо). В процесі експертизи кремацій використовуються як традиційні антропологічні методи, так і спеціальні методики, які застосовуються у судово-медичній, криміналістичній та антропологічній практиці при роботі зі спаленими кістяками. Зокрема, визначення віку померлих за фрагментами кісток проводяться з використанням

тих же методик, що і при роботі з матеріалами інгумаций, тобто враховуються дані про стан черепних швів, приростання епіфізів довгих трубчастих кісток, стан суглобових і симфізарних поверхонь, товщину і структуру компакти трубчастих кісток тощо. Визначення статі зазвичай виявляється більш складним завданням, оскільки при дії високої температури під час обряду тілоспалення відбуваються певні фізико-хімічні процеси, що призводять до змін кристалічної структури кістки, її мінерального складу, і як наслідок — до скорочення об'єму кісткової тканини, термічних деформацій тощо. Однак, збереження певних фрагментів із вираженими проявами статевого диморфізму, як, наприклад, лобної кістки, верхніх країв орбіт, потиличного виступу чи соскоподібного відростка скроневої кістки, а також окремих ділянок тазу тощо, значно сприяє визначенню статі. Дані ж про фізико-хімічні зміни у кістках, які виникають при певній температурі спалювання тіла, дозволяють за кольором обпалених кісток визначити температуру, при якій проходило горіння. Загалом при експертизі перепалених кісток використовується широкий спектр методів, зокрема, різні методики визначення віку і статі (методики Алексеева В., Дебеца Г.; Buikstra J.; Brothwell D.; Gejvall N.-G.; Mays S., Dokladal M. та ін.), встановлення температури горіння і деталей обряду тілоспалення (за Herrmann B.; Walker P., Miller K.; Holck P. та ін.) та фізико-хімічних і механічних змін кісток (за Symes S., Rainwater C.; Großkopf B. та ін.). Отже, систематичне вивчення кремацій з антропологічної точки зору істотно розширить джерельну базу і дасть змогу більш точно реконструювати елементи поховальної обрядовості.

История археологического изучения Валуйского района Белгородской области

Скребцова Валерия

Национальный исследовательский университет «Белгородский
государственный университет»
lerasavina05@mail.ru

Статья содержит описание истории изучения одного из богатейших на памятники археологии районов Белгородской области — Валуйского района. На сегодняшний момент на территории района известно более 200 памятников археологии самых различных исторических эпох.

В археологическом изучении Валуйского района первой страницей стала случайная находка, сделанная в 1895 году крестьянином села Колосково. Он выкопал у себя на огороде железный шлем, в котором были найдены серебряные и бронзовые украшения, детали поясного набора и конской упряжи. Клад передал в Государственный исторический музей. Академик Б. А. Рыбаков отнес предметы к числу древнеславянских памятников VII века. На этом случайные находки не закончились. В 1916 году крестьянином села Старый Хутор был обнаружен клад римских монет — около 120 серебряных динариев II — начало III вв. н. э.

Это была первая из известных ученым находка римских монет на территории края.

К началу XX в. относятся и первые на территории современного Валуйского района полевые археологические исследования. В 1904 г. воронежский краевед-любитель А. А. Орлов исследовал стоянку каменного века на р. Оскол у нынешнего села Шелаево. На следующий год здесь проводил изыскания украинский археолог Н. Е. Макаренко. Основное внимание его было обращено к памятникам эпохи мезолита и бронзового века.

Что касается послереволюционных исследований района, то эстафету от предыдущих исследователей перенял С. Н. Замятнин. В 1921 г. он проводил разведку в долине Оскола от Валуйского монастыря до села Шелаево.

Позднее экспедицией Государственного исторического музея под руководством М. Е. Фосс были раскопаны стоянки каменного века у села Шелаево. В послевоенное время археологическое изучение района было продолжено ленинградскими учеными П. И. Борисовским и Л. Я. Крижевской. Их интересовали памятники неолита. В 1960—1970-е гг. памятники средневековья (салтово-маяцкая культура) на территории района изучались московским археологом С. А. Плетневой. В 1970—1990-е гг. памятники той же культуры исследовал ее ученик Г. Е. Афанасьев.

В 1980—1990-е гг. мезолитические памятники Поосколья стали объектом изучения экспедиции Липецкого пединститута под руководством А. Н. Бессуднова. Были обследованы берега Оскола и его притоков.

В конце 1980-х гг. изучением прошлого края занялись местные исследователи. Так Славяно-русская экспедиция Белгородского пединститута во главе с А. Г. Дьяченко проводила раскопки курганов бронзового века у с. Герасимовка Валуйского района. В результате удалось пролить свет на особенности культурно-исторического развития среднего Поосколья, дав богатый вещевой материал.

С 2000-х гг. Белгородская область, и, в том числе, Валуйский район, активно изучается экспедицией Белгородского гос. университета во главе с Сарапулкиным В. А. и Божко А. А., а также сотрудниками управления культуры области. В 1999—2003 гг. проводились изыскания на памятнике салтово-маяцкой культуры Мандрово грунтовый могильник — 1. В 2008 г. экспедицией Белгородского гос. университета исследовался памятник археологии — Рождественно грунтовый могильник-1. Были выявлены грунтовые погребения салтово-маяцкой культуры.

Таким образом, Валуйский район можно назвать одним из самых богатых на памятники археологии районов Белгородской области. Здесь представлены все исторические эпохи: начиная с палеолита и заканчивая поздним средневековьем. Так же на его территории встречаются все типы археологических памятников: селища, городища, стоянки, мастерские, грунтовые и курганные могильники. Вследствие такого разнообразия наследия прошлых эпох территория района издавна привлекала исследователей, специализирующихся на самых различных исторических периодах, и продолжает вызывать интерес и по сей день.

Стан вивченості неукріплених поселень салтівської культури в регіоні верхньої течії Сіверського Дінця

Юрченко Анна

Культурний заклад «Художньо-меморіальний музей І. Ю. Рєпіна»,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Gannuska@mail.ru

Салтівські пам'ятки в регіоні верхньої течії Сіверського Дінця представлені городищами, селищами, могильниками і окремими похованнями. Дослідження селищ, на яких мешкало осіле населення, дає уявлення про різнобічні сторони життя носіїв салтівської культури: від побудови до гастрономічних уподобань і розвитку сільського господарства та промисловості. Не дивлячись на це, селища привертають значно менше уваги дослідників, ніж могильники і городища.

Загалом, серед селищ в лісостеповому регіоні більш менш широкими площами досліджено лише селища з Верхньосалтівського, Дмитрівського та Мохначанського гнізд поселень, а також П'ятницьке селище Кочетокського гнізда.

Повномасштабні дослідження на селищах Верхньосалтівського комплексу були проведені Середньовічною експедицією ХНПУ. На той час частина території селища вже була під водою. Дослідження вільних територій показали, що культурний шар становить від 0,6 до 1,2 м., що значно більше, ніж на городищі (0,4-0,8 м.). Отримані матеріали дали багату інформацію про побут та ремесла тогочасного населення.

До Верхньосалтівського археологічного комплексу також належать Нетайлівський могильник та селище, які знаходяться на іншому березі Сіверського Дінця. Селище традиційно привертає набагато менше уваги ніж могильник. Основні дослідження на ньому проводив О. М. Шовкопляс. Культурний шар він знімав бульдозером окремими траншеями. Таким методом було досліджено приблизно 1000 м. Але, за зрозумілих причин, прослідити характерні особливості культурного шару було не можливо. Досліджувати можна було лише ті споруди, залишки яких заглиблені в материк.

Дмитрівський археологічний комплекс досліджувався з перервами з 1951 по 1973 роки. За цей час на селищі 1 було досліджено 2000 м², на селищі 2 — 100 м². Було досліджено 18 жител та ряд господарських комплексів.

Селища П'ятницьке та Мохнач досліджуються планомірно. Результати їх досліджень публікуються в формі статей та тез на конференції.

Нажаль, повністю опублікованими залишаються лише матеріали із Дмитрівського археологічного комплексу, включаючи і поселення. Інформація про всі інші досліджені селища доступна лише у формі звітів про польові дослідження, а також статей в різних виданнях. В значно більшій мірі до наукового обігу введені речі, отримані в ході досліджень поселень СМК в середній течії Сіверського Дінця. Всі пам'ятки цього регіону відносяться до степового, очевидно, праболгарського локального варіанту. Хоча повністю опублікованих результатів дослідження селищ тут також не багато, але є ряд праць, для написання яких було повністю використано певні категорії знахідок. Крім того, багато знахідок з цього поселення

В. К. Міхеев використав у своїй монографії «Подонье в составе Хазарского каганата» та в статтях, присвячених окремим елементам матеріальної культури (ножі, списи).

Досить часто про населення селищ, про рівень їх економічного розвитку, про зв'язки з іншими регіонами і т.д., висновок робиться на основі дослідження не самих селищ, а сусідніх могильників.

З 2000-х років активні розвідки та розкопки проводяться у верхній течії Сіверського Дінця Г. Є. Свистуном, О. О. Лаптевим. Також селища досліджуються експедиціями Педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди під керівництвом В. В. Колоди; Слобожанською ранньосередньовічною експедицією під керівництвом В. І. Квітковського. Селища салтівської культури відкриваються в ході археологічних розвідок і інших експедицій та археологів.

Всі заново відкриті поселення прив'язуються на місцевості і за допомогою GPS-навігатора. Результати їх дослідження поступово вводяться до наукового обігу.

Отже, дослідження неукріплених поселень-селищ салтівської культури басейну верхньої течії Сіверського Донця має досить значну перспективу. На це вказує отриманий на селищах матеріал і те, які висновки вдалось зробити дослідникам степової частини Донця.

Досвід використання усних джерел у дослідженні наукової біографії В. М. Даниленка

Ярошенко Ярослав

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

yaroslav.yaroshenko@gmail.com

У сучасній археологічній науці питання історіографії археології постають все більш актуальними. Отримати відповіді на пов'язані з науковою творчістю вченого складні питання дозволяють дослідження особистості, життєвого шляху, приватного життя, наукової біографії, характеру стосунків з колегами, тощо. Але тут певною перешкодою для дослідника стає брак джерел котрі можуть містити подібну важливу інформацію. Певним чином пролити світло на ці питання можливо лише із застосуванням у дослідженні усних джерел. Розробка методики використання яких становить нагальну потребу нашого часу. Сучасний досвід застосування усних джерел у дослідженні наукової діяльності вчених був викладений у працях Шпак С. М., Чермошенцевої Н. М., Юсова С. Л. та інших дослідників. У даній статті автор звертається до власного досвіду застосування усних джерел у дослідженні наукової біографії видатного українського археолога та етністоорика — Валентина Миколайовича Даниленка. Першим етапом у роботі з усними джерелами став збір та аналіз інформації про можливих респондентів, в результаті чого виокремилися 4 основні групи, а саме: «Сім'я», «Колеги», «Учні», «Друзі та знайомі». До кожної групи респондентів та кожного з респондентів було застосовано індивідуальний підхід для забезпечення отримання

найбільш інформативних даних стосовно життя та наукової діяльності В. М. Даниленка. Другим етапом стала підготовка та проведення інтерв'ю, з урахуванням певних особливостей кожної з груп, які полягали у ступені їхньої обізнаності та суб'єктивності у тих чи інших аспектах життя та наукової діяльності В. М. Даниленка. Обробка та аналіз отриманих свідчень стали третім етапом у формуванні бази усних свідчень.

При використанні усних джерел у дослідженні біографії та наукової діяльності вченого, на думку автора слід зважати на декілька важливих моментів. По-перше, слід враховувати особистість самого респондента та його ставлення до об'єкту вивчення; також вплив часу який пройшов з моменту розглядуваних подій. По-друге, треба заздалегідь підготуватися до інтерв'ю та скласти перелік можливих питань до респондента з урахуванням його пізнавальних можливостей його розповіді та поставленої мети опитування. По-третє, слід постійно виконувати перевірку отриманої інформації про вченого шляхом співставлення та порівняння з іншими свідченнями та іншими типами джерел, зокрема документальними. По-четверте, варто постійно шукати нових респондентів та продовжувати роботу з існуючими для досягнення найкращих результатів.

З практики автора, кожна з представлених груп респондентів в результаті опитування надала непересічний та цікавий матеріал для написання наукової біографії вченого. Так, група «Сім'я» яка представлена сином вченого Мирославом Валентиновичем Даниленком, надала інформацію про його батьків, дитинство, родинне життя та основні етапи життєвого шляху, оточення, зокрема наукове. Свідчення зібрані у групах «Колеги» та «Учні» які представлені Ковальною І. Ф., Титовою О. М., Корпусовою В. М., Абашиною Н. С. та іншими дослідниками дали змогу ґрунтовніше підійти до питань наукової біографії та стосунків В. М. Даниленка зі своїми колегами які доповнюються свідченнями респондентів з групи «Друзі та знайомі».

Використання усних джерел у написанні наукової біографії вченого набуває актуальності у випадку недостатньої кількості джерел інших типів. При врахуванні їх особливостей та дотриманні методики дослідження можна досягти необхідного рівня їх репрезентативності та вірогідності, що дасть можливість просунутися вперед у дослідженні біографії та наукового життя вченого.

РОЗДІЛ II

ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ, СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ ТА РИМУ, АНТИЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я. ІСТОРІЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Авзоний — «первый француз» в мировой поэзии

Алымова Софья

Национальный исследовательский университет «Белгородский
государственный университет»
sony_alyмова@mail.ru

Актуальность данной темы заключается в том, что изучение позднеантичной и раннесредневековой (постклассической) поэзии Западной Европы и Ранней Византии представляет непреходящий интерес, поскольку эти произведения еще не заняли подобающего им места ни в истории, ни в литературе. Между тем, они являются важным историческим источником и памятником культуры, по которому можно реконструировать не только события, но и ментальность «последних римлян».

Авзоний — поздний латинский поэт, которого в Новое время называли «первым поэтом Франции», хотя писал он на латыни. Современники даже сравнивали его с Вергилием. Авзоний был сыном врача из Бурдигалы, получил образование в родном городе, а также в Толозе. В течение 30 лет преподавал в Бурдигале вначале грамматику, а позднее — риторику. Около 364 г. император Валентиниан I пригласил его в Трир в воспитатели своего юного сына Грациана. Авзоний сопровождал Валентиниана и Грациана в их германском походе 368–369 гг., а годом позже был удостоен звания комита. После прихода Грациана к власти в 375 г. Авзоний и его семья приобрели влияние при дворе. В 378 г. Авзоний занял пост префекта, а в 379 г. — консула. По окончании консульских полномочий он удалился в свое родовое имение и целиком посвятил себя литературным занятиям. Произведения Авзония очень разнообразны и в то же время однообразны — в них отражаются огромные версификаторские способности без глубокого поэтического дарования. В том, что он был христианином сомневаться нельзя. От него сохранились «Пасхальные стихи», а в его письмах есть упоминания о том, что он должен проводить этот праздник в городе по распоряжению императора. В версификаторском искусстве Авзоний, пожалуй, не знает себе равных. Он свободно владеет всеми известными в античной поэзии размерами и охотно играет с ними, меняя их по несколько раз в одном и том же цикле стихотворений. Тщетно было бы искать в стихах Авзония оригинальные идеи или отголоски политических и религиозных событий. Христианином он стал уже в преклонном возрасте, иначе ему пришлось бы оставить преподавание при Юлиане Отступнике. К религиозным проблемам Авзоний остался равнодушен, и обращение к ним практически не оставило в его творчестве никаких следов. Авзоний пользовался большим успехом у своих современников, особенно у аристократической элиты, далекой от реальной действительности и потому с восторгом принимавшей его литературное экспериментаторство.

Таким образом, наследие Авзония велико, и в целом оно представляет собой скорее исторический, чем литературный интерес. Принадлежащие ему лирические стихотворения, элегии, запечатлевшие образ его родных и учителей, описания путешествий и знаменитых городов, в которых он побывал, нередко дают живые картины

повседневной жизни IV в. Авзоний был, возможно, первым поэтом, писавшим макаронические стихи, представлявшие собой смесь латыни и греческого. К лучшим его работам относится «Мозелла», стихотворение из 483 стихов, воспевающее знаменитую реку, а также «Свадебный Центон».

Новые данные об Элевсинских мистериях сельского населения Европейского Боспора (по результатам исследования рельефа из святилища близ городища Генеральское-Восточное)

Артемюк Ирина

Муниципальное образовательное учреждение «Лицей №1» г. Тула
s-yartsev@yandex.ru

Актуальность настоящего исследования определяется, прежде всего, важностью роли религии в развитии древних обществ. Целью нашего исследования является рассмотрение всех аспектов связанных с уникальным рельефом из святилища близ городища Генеральское-Восточное. Несмотря на публикацию памятника А.А.Масленниковым, многие вопросы, касающиеся интерпретации изображения на данной плите остались нерешенными. Все это вызывает необходимость проведения дальнейших исследований указанного археологического памятника.

Методологическая основа работы обусловлена особенностью нашего главного, не совсем обычного археологического источника. Ведь, в первую очередь это произведение древнего искусства, информативность которого гораздо выше информативности других невербальных исторических источников. Именно поэтому данный артефакт требует комплексного подхода и тщательного изучения на междисциплинарном уровне. Этим обуславливается и выбор конкретных методов исследования. Главными из них являются - историко-культурологический метод и метод сравнительного исторического анализа. В результате проведенного исследования нами предлагается новая интерпретация изображения на этой плите. Предложенная гипотеза значительно расширяет современные представления о происходивших сложных процессах в сакральной жизни населения Европейского Боспора и является важным шагом для дальнейшего изучения влияния Элевсинских мистерий на обрядовую практику поклонения Деметре и Коре на Боспоре.

Плита с рельефом была обнаружена во втором помещении здания № 1 в ходе исследования восточного комплекса сельского теменоса близ городища Генеральское-Восточное. Мы согласны с интерпретацией «взрослых» полуфигур на рассматриваемом памятнике в качестве Деметры и Керы. Однако ситуация с «детскими» полуфигурами, по нашему мнению, не так однозначна. Дело в том, что если центральное и левое крупные изображения — это, конечно же, богини — то, стоящие справа меньшие фигуры в смиренной позе, с согнутыми и поднятыми к груди руками, вполне могут быть обычными, молящимися людьми. Разница в росте богов и людей постоянно встреча-

ется на посвященных рельефах. К тому же, в нашем случае, полностью отсутствует хорошо известная атрибутика всех известных нам божественных детей.

Более вероятным представляется, что на рельефе изображены богини вместе с людьми, посвященными в Элевсинские таинства. Видимо этими же людьми, указанная плита и была заказана у местного боспорского мастера, после чего ее посвятили в храм. Не исключено, что данные заказчики, могли являться жрецами или жрицами данного храма. Очевидно, что указанное рельефное изображение, напоминало не только о посвящении. Оно являлось свидетельством о тайнах, ведомых лишь местным жрецам, разглашать которые никому, тем более простым смертным было нельзя. Наш вывод хорошо согласуется со всеми другими особенностями святилища, в котором размещалась данная плита, и в первую очередь, с заложенным камнями входом в храм. Скорее всего, совершаемые здесь таинства проходили по образцу Элевсинских мистерий. Дело в том, что люди посвятившие рельеф в храм, хорошо знали, как совершаются таинства, и могли повторить на родине священные ритуалы. Все это хорошо согласуется с надписями, вазовыми рисунками, фресками и скульптурой, которые свидетельствуют, что и в Северном Причерноморье, проводились праздники Деметры и Коры по элевсинскому образцу.

Комедии Аристофана как источник по истории «женского вопроса» в Афинах

Ашрапова Александра

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
bambina-fiore@mail.ru

Если литературная ценность комедий Аристофана в наше время не вызывает ни у кого сомнений, то ценность наследия афинского драматурга как источника по истории древнегреческого общества становится предметом дискуссий среди антиковедов. Нереальные сюжеты, несоответствие исторических фактов другим историческим источникам и беспощадный юмор заставляют исследователей сомневаться в достоверности сведений поэма. Тем не менее, по справедливому замечанию Г. Мюллера-Штрюбинга, как ни сильны те изменения, которым поддается то или другое явление, отражаясь в зеркале комедии, всякий шарж, любая карикатура, только тогда могут рассчитывать на успех, когда действительность включает в себе хотя бы малейшую для них подоплеку. Аристофан же, несомненно, сумел добиться признания своего зрителя, о чем свидетельствует вся история его деятельности.

В комедиях поэт затрагивает проблемы войны и мира, богатства и бедности, недостатки демагогов и судебной системы, религии, воспитания и поэзии, обращает свое внимание на распространение социально-утопических идей. Кроме того, исторические личности, такие как Перикл, Клеон, Алкивиад, Гипербол, Еврипид

и многие другие, становятся героями разыгрываемых на сцене афинского театра пьес. Не менее важное место в своих комедиях Аристофан отводит древнегреческим женщинам. Разработкой данного вопроса занимались В. П. Бузескул, В. П. Варнеке, И. Брунс, С. И. Соболевский, Х. Фолей. Их мнения относительно «женских» комедий Аристофана расходятся, что также подтверждает актуальность данной темы.

Три свои пьесы («Лисистрата», «Женщины на празднике Фесмофорий» и «Женщины в Народном собрании») Аристофан полностью связал с жизнью гречанок. В них он поддержал древнегреческую женщину, ставшую на путь борьбы за свои права, и высмеял мужчин, которые возвысили себя над противоположным полом, не имея на то оправданных оснований.

В пьесе «Лисистрата» женщины становятся главными героинями, возглавляющими борьбу против войны, и одерживают победу. Конечно, с учетом того, что поэт всегда строил фантастические сюжеты, этот момент тоже можно назвать карикатурой. Но Лисистрата — это женщина, которая возглавила борьбу за мир — идею, которую Аристофан затрагивал практически в своей каждой комедии. Одержавшие победу в ненавистной Аристофану войне и Тригей, и Дикеополь — мелкие землевладельцы, люди, к которым поэт определенно выражает симпатию. Разве может недостойный лжегерой стать носителем благородной идеи мира — идеи, которая у Аристофана стояла на первом месте? «Не против простолудинов, людишек и женщин направляет свои шутки», — говорит о себе Аристофан устами своих героев (Аристофан, Мир, 750).

«Женщины на празднике Фесмофорий» также опровергают мнение о пренебрежительном отношении Аристофана к женскому полу. И хотя в этой комедии поэт показывает все женские недостатки, еще больше он высмеивает в этом плане самих мужчин. И почему, раз женщина так ужасна, порочна, мужчина всегда рядом с ней — задает Аристофан вопрос зрителям. Наверное, не такое уж она зло, а, может, даже и лучше, чем мужчина?

Обращаясь к пьесе «Женщины в Народном собрании», за вуалью карикатур на социальные утопии, комических сцен можно проследить, как женщины протестуют против главенства мужчин и доказывают свою способность к полноценному участию в общественной и частной жизни. Во главе с Праксогорой гречанки захватили власть в Афинах, после чего провозгласили свободу, равенство, общность супругов и имущества.

Наследие Аристофана — специфический, требующий особого подхода, но абсолютно полноценный исторический источник. За смехом поэта всегда стояли злободневные для общества проблемы. «Женские» комедии не стали исключением: Аристофан говорит об эмансипации, поддерживает женщин в их борьбе за свои права.

**Учение о двух путях в еврейской литературе
и раннехристианских памятниках.**

Сравнительный анализ

Бабаев Алексей

Харьковская Духовная Семинария

roophe-athens@rambler.tu

Учение о двух путях известно еще из ветхозаветной литературы, но свое развитие и популярность оно получило в новозаветный период. Это учение не утрачивало своей актуальности и на протяжении веков использовалось в дидактических целях. Целью работы было проанализировать формирование и развитие учения, а также провести сравнительный анализ толкования этого учения в иудейской и христианской традициях.

Исследованием данного вопроса занимались А. Ткаченко, А. Сидоров, К. Керн, И. Амусин, но они ограничивались анализом учения в конкретной традиции либо в приделах конкретного памятника.

В ходе написания работы были проанализированы следующие источники: Дидахи, «Послание Варнавы», «Апостольские Постановления», Apostolische Kirchenordnungen., «Пастырь», «Устав общины», «Завещание 12 патриархов» и другие.

Работа построена по проблемному принципу с использованием историко-сравнительного и историко-генетического методов, а также метода богословского анализа.

Учение о двух путях впервые упоминается в Книге пророка Иеремии и Второзаконии, но не сформулировано конкретно, а приводится, как выбор образа жизни с Богом или без Него и последствиями этого выбора: «...так говорит Господь: вот, Я предлагаю вам путь жизни и путь смерти ...» (Иер. 21:8), «Вот, я сегодня предложил тебе жизнь и добро, смерть и зло» (Втор. 30:15). Столь раннее формирование учения в богооткровенной литературе свидетельствует о понимании его сугубо в теологическом аспекте. В более поздних памятниках заметно, что осмысление альтернативы выбора жизненного пути не оставляло современников и привело к развитию этой концепции. Особо остро это заметно в интертестаментальный период, ярким примером которого является Кумранская община. Дуализм присущ этом периоду и выбор образа жизни, реакции на события в иудейском обществе и всей Римской империи стоял особо остро. Кризис коснулся почти всех сфер жизни провинции: политической, религиозной, экономической и др.. Учение о двух путях входит в основной свод законов общины — устав (1QS 4:9-11), а также на основании этого учения были образованы такие памятники : Свиток войны (1Q M + [4Q Ma]) и другие. Раннехристианские памятники показывают о наследовании иудейской традиции, так в целой группе памятников усматривается цитирование более раннего памятника о двух путях, который имел широкое распространение, но не сохранился . Это можно объяснить тем, что к моменту написания памятников учение не было переосмыслено сообразно с новозаветным учением. Но в более поздней литературе ему придается новое направление, происходит персонализация путей. «Послание Варнавы» путь смерти называет путем

черного, черным же называет Сатану. О пути света упоминает апостол Иоанн Богослов : «Иисус сказал ему: Я есмь путь и истина и жизнь; никто не приходит к Отцу, как только через Меня» (Ин. 14:6). Каждый путь имеет свой конец — точку назначения, так согласно «Книги премудрости Иисуса сына Сирахова» : «Путь грешников вымощен камнями, но на конце его — пропасть ада» (Сирах 21:11). Тот же Иоанн Богослов, цитируя Иисуса Христа говорит, что Он есть не только путь, но и единственная дверь, которой можно войти к месту окончания пути. Священное писание Нового Завета открывает новую перспективу пути света, восполняет его и делает полным и целостным. Игнатий Антиохийский прямо говорит, что задача каждого христианина уподобление Христу, приготовление Им и наследование Его достояния (Послание к магнезийцам гл.5).

Можно сказать, что учение о двух путях в иудейской традиции образовалось, как дидактический катехизис призывающий к выполнению нравственного закона и исполнению Божественной воли, которое получило широкое распространение период с I до н.э. по I н.э.. Развитие учения привело его расширению и персонализации «путей»: Христос — путь жизни, Сатана — путь смерти.

**Из истории организации религиозной жизни
в городах Нижней Мезии в I-III вв. н.э.**

Билык Сергей

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

serbilyk@gmail.com

Огромную роль в жизни Римской империи играло жречество. Первостепенная важность функционирования жреческих коллегий заключалось, в частности, в распространении в провинциальных городах Древнеримского государства культа императора. Возникновение в начале I в. н. э. новой провинции Нижней Мезии, хронологически совпадает с реформированием традиционной римской религии и становлением новой идеологии, что обусловило чрезвычайное значение на этой территории жречества, изучение положения которого позволяет пролить дополнительный свет на стратификацию муниципального населения провинций и многие другие важные аспекты религиозной жизни Римского государства в I—III вв. н. э.

С отправлением императорского культа в Нижней Мезии были связаны следующие категории жрецов: августалы, понтифики, авгуры и фламины.

В обязанности коллегии августалов входила организация культа императора. Как правило, в коллегию августалов входили разбогатевшие вольноотпущенники, для которых членство в этой коллегии было ступенькой для дальнейшего продвижения в карьере. За избрание в коллегию будущие августалы должны были выплатить значительную сумму. Наличие августалов в Нижней Мезии подтверждается данными эпиграфики из двух городов — Эскуса и Нове. Три надписи из Эскуса сообщают имена следующих августалов: T.Aur(elius)Art[emido]rus, M. Disius Gra[tus?] и L. Valerius Eutyches. В Нове известно имя одного августала — это некий Iulius Statilis.

Самыми высокопоставленными в жреческой иерархии Древнего Рима были понтифики (pontifices). В обязанности понтификов входил надзор за исполнением различных культов и ритуалов, они отвечали за проведение религиозных праздников, должны были присматривать за другими жрецами. Занятие должности понтифика было очень важным шагом для последующей карьеры магистрата. Например, даже Гай Юлий Цезарь и Октавиан Август на начальном этапе своей карьеры были понтификами. По материалам надписей, существование понтификов в Нижней Мезии с достоверностью можно установить в двух городах — Эскусе и Трээмисе. Понтификами в Эскусе были C. Valerius Plautianus и Cl(audius) Ael(ius) Opti[mus?], имена которых известны из двух надписей. Из Трээмиса дошли имена также двух понтификов — это M. Ulp. Marcianus и M. Antistius Rufus.

Официальными гаданиями и предсказаниями в Древнем Риме занимались авгуры (augures). Жрецы этой категории пользовались большим уважением в обществе. По ряду примет, связанных с наблюдением за птицами, авгуры делали свои предсказания. Наличие авгуров в Нижней Мезии засвидетельствовано четырьмя надписями, которые происходят из Эскуса и Трээмиса. В надписи из Эскуса фигурирует Cl. Ael. Optim[us], который был одновременно и понтификом. Из трех других надписей — относящихся к Трээмису, мы узнаем имена следующих авгуров: C. Arrius Quintianus, ... Festus, L. [Pu]blici [i]us Viato[r].

Фламины (flamines) — термин использовавшийся в широком смысле для обозначения жрецов какого-либо божества, в узком — представителя коллегии фламинов в Древнем Риме. Кроме того, существовали фламины императоров. Из Эскуса известно имя фламина императора Веспасиана — G. Sco[pius] Marcianu[s]. Кроме того, до нас дошли имена двух других фламинов, однако выяснить, служителями каких божеств они были, невозможно. Еще один фламмин известен по надписи из Трээмиса — C. Valerius Longinianus, причем и его принадлежность к какому-либо культу не засвидетельствована. Кроме того, есть ряд надписей, которые рассказывают о различных священнослужителях (sacerdotes), однако жрецами каких богов они были, неизвестно. Особенно много таких надписей происходит из Эскуса и Трээмиса.

Таким образом, организация религиозных коллегий в городах Нижней Мезии представляется типичной для Римской империи времен принципата. Она содействовала распространению на этой территории официального культа императора.

Образ Марка Антония в трудах Иосифа Флавия Богомазова Людмила

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
ludnika@e-mail.ua

История Восточного Средиземноморья третьей четверти I века до н. э. неразрывно связана с фигурой триумвира Марка Антония. Сведения о нем исследователи черпают, в первую очередь, из произведений греко-римских авторов, а о трудах Иосифа Флавия «Иудейская война», «Иудейские древности» и «Против Апиона» вспоминают

в единичных случаях. Предметным анализом сообщений Иосифа Флавия об Антонии прежде практически не занимались, заполнение же этой лакуны позволит выявить новые аспекты деятельности триумвира и по-новому взглянуть на его роль в истории.

Произведения Иосифа Флавия интересуют, главным образом, специалистов по истории религии, таких как Л. Х. Фельдман, С. Шварц, А. Робертсон, исследователей антиримского восстания 66–73 гг., например, Дж. Дж. Блума и М. И. Даймонта, а также историков царствия Ирода Великого, среди которых можно назвать В. Л. Вихновича. Работы, посвященные проблеме места самого Иосифа Флавия в еврейской истории написаны Н. Бентвичем и Т. Раджак. Многие зарубежные и отечественные ученые: С. Коэн, Дж. Эдмондсон, С. Мэйсон, А. Г. Бокшанин и Л. В. Семеновенко ставили вопрос об исторической ценности его сочинений в своих трудах.

«Иудейская война» Иосифа Флавия представляет собой письменный отчет об одноименном событии, в котором, по словам самого автора, читателям предлагалась подлинная, лишенная противоречий, ошибок и фальши история этого восстания. Несомненно, что принимаясь за работу, писатель также стремился оправдать себя в глазах соотечественников. Предназначение «Иудейских древностей» было иным: поставить историю еврейского народа в один ряд с историей других древних народов, прежде всего — римлян. Плохие отклики на эти труды побудили его написать «Против Апиона».

Известно, что Иосиф Флавий был знаком с трудами Страбона, Тита Ливия, Диодора Сицилийского, полемизировал с Николаем Дамаским, цитировал записи царя Ирода. Из их произведений он мог заимствовать информацию об Антонии. Специалисты предполагают, что Иосиф Флавий мог позволить себе некоторые вольности по отношению к своим источникам: придумывать детали, расставлять акценты на свое усмотрение, но в целом он был достоверен.

Данная работа — попытка взглянуть на жизненный путь восточного триумвира глазами Иосифа Флавия. Марк Антоний — персонаж восемнадцати эпизодов произведений еврейского историка, и в девяти из них его сопровождает египетская царица Клеопатра. Уже первое появление Антония на страницах «Иудейской войны» вместе с ней обозначено фразой «порабощен своей любовью к Клеопатре» и это утверждение красной нитью проходит через все работы Иосифа Флавия. Однако, если Антоний Плутарха — пропавший человек и Клеопатра — лишь венец его бед, если у Аппиана встреча с царицей на Кидне — начало конца, то Антоний Флавия вдали от Клеопатры способен принимать самостоятельные решения на благо Риму и Иудеи, добиваться успеха в кулуарах большой политики и на поле брани, но как только царица оказывается рядом, он превращается в раба своих страстей и ее прихотей. Римлянин предстает жертвой коварной египтянки, которая в конце концов «сделала его врагом собственного отечества и заставила изменить своим друзьям».

Таким образом, характеристика триумвира Марка Антония, предложенная Иосифом Флавием, несколько отлична от греко-римской традиции изображения этой личности, поэтому обращение к его трудам позволит исследователям несколько иначе взглянуть на Антония, чтобы найти новые подходы к спорным моментам его биографии.

**Иоанн Лид и латынь в Константинополе VI в.
Болгов Кирилл**

Национальный исследовательский университет «Белгородский
государственный университет»
corsbel@gmail.com

По мере укрепления ранневизантийского государства в течение V–VI вв. латинский язык неуклонно сокращал сферы своего влияния. Императорский двор, армия, право и суд (*Corpus Iuris Civilis*) оставались главными сферами распространения латыни. Провинциальное и муниципальное управление стали интенсивно переходить на греческий после указов префекта претория Кира Египетского (439–441 гг.): «Итак, он осмелился пренебречь древней практикой и издал свои декреты на греческом языке, и вместе с языком римлян империя потеряла свою удачу» (*Lyd., De mag.* III. 32). Немногими оплотами латыни в провинциях остались высшие юридические школы, прежде всего, школа в Берите.

Языковая ситуация в Константинополе эпохи Юстиниана прекрасно иллюстрируется биографией и трудами Иоанна Лиды, крупного государственного служащего и писателя. Таким образом, проблема исследования состоит в изучении роли латинского культурного сегмента Ранней Византии и причин его вытеснения. Иоанна Лиды можно считать зеркалом этого процесса.

В отечественной историографии Лид не привлекал внимания (отчасти З. В. Удальцова). Различные аспекты его творчества (но не роль латыни) изучали Ч. Келли, М. Маас, А. Бэнди, Ж. Шамп, М. Дюбюиссон, Э. Калделлис. Источники: сочинения Лиды «О должностях (властях) римского государства» в III кн., «О месяцах» и «О гадании», а также cod. 180 «Библиотеки» Фотия.

Методы: историко-генетический, сравнительно-исторический, анализа и синтеза. Новизна наших подходов заключается в вычленении из письменного наследия Лиды и последующем анализе специально латинского сегмента культуры, выраженного в тематике и терминологии.

Иоанн Лид (PLRE III, 612–615) родился в 490 г. в Филадельфии Лидийской. В 511 г. приехал в Константинополь. Учился философии у Агапия. С помощью префекта претория Зотика поступил на государственную службу на должность эксцерптора, затем главы хартуляриев. Далее Лиду пришлось покинуть префектуру претория и перейти на военную службу, длившуюся до конца 551 г., когда из-за интриг Иоанна Каппадокийского он ушел в отставку, сохранив титулы трибуна, нотариуса и *comes primi ordinis*.

Занявшись литературным трудом, в 554–557 гг. он пишет свое основное сочинение — «О должностях (властях) римского государства» в III кн., затем, до 561 г. — еще два сочинения. В этот период Лид был замечен Юстинианом. За его прекрасное знание латыни он был назначен профессором латинской (а возможно, и греческой) словесности Константинопольского «университета».

Лид был особенно уязвлен сокращением в употреблении латинского языка в государственном управлении, поскольку сам являлся знатоком латыни и гордился своими познаниями в этой области. Писатель выражает сожаление по поводу того, что латинский язык исчезает из официального делопроизводства: это, по его мнению, один из симптомов кризиса империи. Иоанн Лид возлагает вину за это на чиновников — Кира и Иоанна Каппадокийского, не замечая того, что постепенная победа греческого языка была закономерным процессом.

«О должностях римского государства» — это неразрывная смесь эрудиции самого разного рода. Бюрократ и антиквар Лид порой дает весьма причудливые этимологии, но прекрасно владеет терминологией римского публичного права и его греческих аналогов, последовательно анализируя происхождение и функционирование основных должностей государственного аппарата. Показательно, что когда чистота латыни еще сохранялась в таких местах, как юридическая школа в Берите, Иоанн Лид в столице писал уже по-гречески, чтобы быть понятым широкими массами, но также чтобы напомнить им о происхождении и функционировании должностей римского государства. Лид упоминает о пророчестве Ромула, что «фортуна оставила римлян, когда они забыли свой родной язык». Вторая часть пророчества во времена Лиды почти исполнилась, но фортуна еще долго не покидала Византию. Иоанн Лид же может считаться культуртрегером и транслятором, выполнившим задачу, обратную Цицероновой — отразить процесс византинизации римского государства и права.

**Ренессансная традиция историописания в работах
Франсиско Лопеса де Гомары**

Боровский Александр

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
alborovskyi@yandex.ru

Географические открытия, освоение и следовавшая колонизация испанцами земель Нового Света вызывали чрезвычайный ажиотаж у читающей Европы раннего нового времени, и, как следствие, требовали описания. Это обстоятельство способствовало появлению целой плеяды талантливых испанских хронистов и историков, наследовавших традиции античных авторов и итальянских гуманистов. Однако исторические, религиозные, социально-экономические и политические реалии Испании XVI в. налагали свой отпечаток на восприятие и изложение событий конкисты испанскими хронистами.

Рассмотрение особенностей историописания на примере видного испанского историка XVI в. Франсиско Лопеса де Гомары и является целью данной работы.

Методологической базой работы послужили теоретические исследования, посвященные изучению особенностей культуры и исторической мысли эпохи Ренессанса О. Л. Вайнштейна, Е. А. Косминского, Л. М. Брагиной, Я. Буркхардта. Особый интерес

в плане изучения специфики испаноязычной историографии и культуры обозначенного периода представляют специальные исследования В. Б. Земскова, М. Батайона, В. Д. Минголо.

В современной западной историографии в последнее время появился ряд основательных исследований посвященных как личности, так и творческому наследию Ф. Л. Де Гомары (труды Н. Э. Хименес, Г. Кармана, К. А. Роа-де-ла-Карреры, Х. Г. Лакруа), авторам которых удалось в своих работах исправить ошибки и дополнить ранних биографов хрониста. Вместе с тем, по нашему мнению, в них не учтены некоторые особенности испанского менталитета, а также влияние социально-экономической ситуации в Испании на формирование мировоззрения Гомары.

В настоящей работе были использованы в основном нарративные ис-точники. Это, прежде всего, труды, принадлежащие перу самого Гомары («История завоевания Мексики», «Всеобщая история Индий», «Хроника знаменитых Аруджа и Хайр-ад-Дина Барбаросса», «Анналы Карла V»), а также хроники, истории и реляции его современников (Бартоломе де Лас Касаса, Б. Диаса, Х. Х. де Сепульведы, Овьедо-и-Вальдеса и др.).

При разработке этой темы автор использовал биографический, генетический и сравнительный методы исторического исследования, дополняя их логико-теоретическим методом.

Будучи близок, как нам представляется, по стилю историописания к риторической школе Леонардо Бруни, Гомара разделял многие характерные для этого направления убеждения. Так, подобно античным авторам, он видит в истории учительницу жизни, пример для своих современников, вкладывает в уста своих героев вымышленные речи с целью изложить свои взгляды на ту или иную проблему, уделяет большое внимание стилю. Вместе с тем, ему свойственны и такие общие для ренессансной манеры историописания черты, как критическое отношение к источникам, патриотизм (именно на страницах его «Всеобщей истории Индий» впервые встречается легенда о неизвестном кормчме, испанском моряке, побывавшем в Америке до Колумба и, на смертном одре, поведавшем о своем путешествии итальянцу), превознесение роли сильной личности, стремление писать на родном языке.

Однако, будучи священником, в своих трудах, Гомара придерживался провиденциальной трактовки событий, что было весьма характерно для испанских хронистов рассматриваемого периода. Даже столь любимые испанскими конкистадорами истории о чудесах и чудовищах, на каждом шагу встречающихся в Новом Свете, присутствуют на страницах работ Гомары в основном в контексте дихотомии добра и зла, Бога и дьявола (представленного языческими божествами индейцев)

Следует также отметить, что время, в которое писал свои труды Гомара, проходило под знаком католической реакции, что, безусловно, отразилось на осторожной и лояльной по отношению к власти и церкви позиции хрониста.

**Приход Стилихона к власти после смерти
Феодосия Великого
Богданов Дмитрий**

Национальный исследовательский университет «Белгородский
государственный университет»
ignorabim@yandex.ru

Одной из крупнейших фигур Римской империи на рубеже IV–V вв. был Флавий Стилихон — полководец Феодосия Великого, ставший в 395 г. «опекуном» юного императора Гонория Августа (Zos. V.1.1), унаследовавшего западную часть империи. Несмотря на то, что талантливый полководец и влиятельный царедворец на протяжении следующих 13 лет определял политику западного двора, его роль в истории до сих пор остаётся недооценённой. Личность Стилихона (как, впрочем, и Гонория) не являлась предметом отдельной монографии, однако, обсуждалась практически каждым исследователем, касающимся в своей работе событий, предшествующих падению «вечного города» в 410 г. (П. Хизер) или описывающие взаимоотношения Империи с Барбарикомом (С. Дилль, Э. А. Томпсон). Активные работы в данном направлении ведутся учёными британской школы в рамках концепции Поздней античности (А. Кэмерон, А. Х. М. Джоунз, Г. Хэлсол). Отечественные византилисты (Ю. А. Кулаковский, Ф. И. Успенский, А. А. Васильев) также описывали в своих трудах события того времени, не акцентируя внимание на развитие западной части империи. В отечественной историографии Стилихону посвящена лишь одна устаревшая работа (Н. Фирсов — 1855 г.), в то время как некоторые западные исследователи посвящают ему отдельные главы своего исследования (Дж. М. О’Флинн). Сохранилось достаточно источников, содержащих информацию о деятельности Флавия Стилихона: «Новая история» Зосима, «Хроника» Марцеллина Комита, «История против язычников» Павла Орозия, «История» Зонары (не переведённая на русский язык), труды Олимпиодора, не дошедшие до нас в полном объёме и панегирики Клавдия Клавдиана — «певца славы Стилихоновой». Для работы с подобным количеством источников оптимальным является метод их комплексного анализа в границах концепции Поздней античности. Изучение династических связей Стилихона с императорской семьёй осуществляется с помощью историко-генетического метода. Кроме того, для оценки действий участников тех событий используется историко-сравнительный метод. Выходец из вандалов, Стилихон, как и многие другие талантливые варварские командиры (Аларих, Арбогаст, Гайна), добился высокого положения при Феодосии Великом, а после его смерти сумел использовать то благоприятное положение, в котором оказался. Так, восточные армии, которые Феодосий повел против Евгения, наряду с войсками Запада остались под командованием Стилихона, наделив его той огромной военной силой, которой был лишён его противник — Руфин, бывший консулом в 392 г. и оставленный Феодосием как «опекун» Аркадия и управитель дел на Востоке. Способствовал укреплению позиций Стилихона брак с Сереной — племянницей и падчерицей Феодосия — в 384 г.

До сих пор неразрешённым остаётся эпизод, о котором упоминают некоторые позднейшие авторы (Olymp. 2, Zos. V.4.3). Они сообщают, что, находясь на смертном одре, Феодосий назначил Стилихона «опекуном» не только Гонория на Западе, но и Аркадия на Востоке. Правдоподобность этого распоряжения вызывает сомнения, но бесспорными являются властные амбиции Стилихона, в стремлении реализовать которые он готов был использовать различные средства и даже заручился поддержкой Амвросия Медиоланского. Как бы то ни было, в 395 г. Флавий Стилихон получил огромную власть, которую он старался удержать и приумножить, пытаясь определять положение дел не только на Западе, но и на Востоке, устраняя влиятельных вельмож Аркадия. Стилихон заключал соглашения с варварами и желал породниться с императором Гонорием, выдав за него двух своих дочерей и организовав свадьбу сына с сестрой императора. Он стремился воссоединить Империю и стать её единоличным правителем, однако, решение Гонория развязало руки всем его недоброжелателям и привело к его бесславной гибели.

К вопросу о хронологии киликийского наместничества Суллы Будко Валерий

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
ankarabibi@gmail.com

Одним из известнейших людей Поздней Римской республики был Луций Корнелий Сулла. История этого политического и военного деятеля уже многие годы продолжает привлекать к себе внимание исследователей. Поэтому понятен интерес, проявляемый историками к биографии Суллы в 90-е гг. I в. до н. э., ведь в это время политическая карьера будущего диктатора шла в гору. Одним из эпизодов, повлиявших на судьбу Суллы, стало его наместничество в Киликии. Кроме того, данный период был временем острых внешнеполитических конфликтов в малоазийском регионе. Тогда в преддверии Митридатых войн между Римом и Понтом разыгралась борьба за гегемонию и владычество над Каппадокией. И именно во время киликийского наместничества Сулла стал непосредственным участником этой борьбы. Вопрос датировки данных событий на сегодняшний день остается открытым, при этом выбор между датами в диапазоне с 96 по 92 гг. до н. э. влияет на всю хронологию произошедших в Каппадокии событий.

Цель доклада — опираясь на одну из существующих на сегодняшний день дат, представить собственную хронологию событий. Для этого в работе использовались эпиграфические, нумизматические и нарративные источники. Из эпиграфических была использована надпись из Херсонесса, посвященная командиру армянских лучников. Были привлечены данные монетной чеканки царя Каппадокии Ариобарзана. Больше всего информации дают сведения античных писателей и поэтов: Ливия, Страбона, Юстина, Аппиана, Плутарха и Апполинария Сидония.

Для написания доклада использовались работы Т. Рейнака, Э. Бэдиана, Б. Симонетты, Э. Шервин-Уайта, А. Кивни, Р. Келлет-Маркса, С. Ю. Сапрыкина, Е. В. Смыкова, С. Д. Литовченко, С. Дмитриева и др.

Упоминаемые Плутархом армяне вероятнее всего не были воинами Тиграна II. Плутарх хорошо знал биографию армянского царя и при этом негативно к нему относился. С другой стороны, как известно, его главным источником для биографии Суллы послужили мемуары римского диктатора. В обоих случаях, и Сулла, и в след за ним Плутарх не приминули бы упомянуть о поражении Тиграна II или его полководцев в Каппадокии. В этом случае армяне Плутарха могли быть из Малой Армении. Юстин сильно сократил каппадокийские события, в результате чего два изгнания Ариобарзана слились в одно. Свидетельство Веллея Патеркула не может указывать на более позднюю датировку, так как автор, будучи плохо знаком с биографией Суллы, допустил ряд неточностей. В монетной чеканке перерыва могло и не быть, если Ариобарзан бежал в провинцию Азия, а затем довольно быстро был восстановлен на троне.

Таким образом, на основании изложенных доводов можно поставить под сомнение датировку наместничества Суллы в Киликии 92 г. до н. э. в пользу более ранней даты. Сам собой напрашивается 96 г. до н. э., как ближайший ко времени претуры Суллы. Однако, сомнительно, чтобы Ариобарзан был изгнан из Каппадокии сразу после интронизации. Кроме того, Сулла, в 90-е гг. до н. э. имевший мало влияния, не обязательно мог получить назначение в провинцию сразу после исполнения обязанностей претора.

В результате мы получаем 95 или же 94 годы до н. э., как наиболее вероятную дату наместничества Суллы в Киликии и восстановления на троне Ариобарзана.

Економічна складова концепції «ідеального громадянина» у Давній Греції Вар'ян Оксана

Запорізький національний університет
oksana-varian@rambler.ru

Полісний лад та колектив громадян у Давній Греції визначали базові цінності, на основі яких відбувалось становлення повноправного громадянина та його включення у суспільно-політичні структури. Не менш важливим був економічний фактор, який виступав складовою громадянського статусу та елементом відповідності громадянина прийнятому ідеалу, що обумовлює актуальність його дослідження при аналізі концепції «ідеального громадянина» у Давній Греції.

Завданням даної статті є розгляд впливу економічного фактору на структуру уявлень про «ідеального громадянина» та порівняння його значення в Афінах та Спарті.

Джерельну базу дослідження складають праці Аристотеля, Платона, Ксенофонта, Плутарха, промови Лісія, комедії Аристофана. Історіографія представлена працями В. М. Строгоцького, І. Є. Сурикова, Ф. де Куланжа, С. Я. Лур'є.

У дослідженні використані методи: історико-генетичний, структурно-функціональний, ретроспективний, методи аналізу та синтезу.

Новизна роботи полягає у спробі проаналізувати роль економічного фактору в системі уявлень про «ідеального громадянина».

Для афінян власність та земля були ідентифікуючими ознаками громадянина та показником його чеснот. Землеробству традиційно належала висока роль у Афінах, його зв'язок з визнанням громадянина «хорошим» і «прекрасним» аналізує Ксенофонт. Називаючи землеробство заняттям корисним, пристойним, приємним богам та людям, а, отже, благородним, Ксенофонт відзначає, що воно робить людей хоробрими, найкращими громадянами, які найсильніше люблять вітчизну. Юнаки з киркою для обробки землі зображувались поряд з атлетами й на вазових сюжетах, що є підставою вважати землеробство елементом системи цінностей, на яких виховувався громадянин.

Економічний чинник мав також іншу функціональну сторону. Прибуток з землі став критерієм поділу громадян на стани під час реформ Солона та відкривав шлях до державних посад, тоді як участь у політичному житті та управлінні державою була обов'язковою для «кращих» громадян. Суспільна думка засуджувала нерациональне використання власності та спадку. Статок громадянина, в тому числі прибуток з землі, яка оброблялась рабами, створювали умови для дозвілля, яким «достойні» громадяни мали користуватись для вдосконалення чеснот та саморозвитку, активної громадянської діяльності.

У Спарті земельна власність також була елементом громадянського статусу. Кожен спартіат мав отриману від держави земельну ділянку та ілотів, які обробляли її на користь спартіатів. Спартіатам заборонялось займатись будь-якими видами професійної діяльності, окрім військової підготовки та участі у війнах. Власність та земля забезпечували їм належність до корпорації повноправних громадян, які вважались рівними серед рівних. В систему цінностей, на яких базувались уявлення про «ідеального громадянина», вони, фактично, не входили. На відміну від Спарти, де землеробство і господарська діяльність повноправними громадянами зневажались, в Афінах «ідеальний громадянин» — це громадянин, який, в тому числі, самостійно веде господарство та примножує свої статки.

Отже, економічний фактор був складовою уявлень про «ідеального громадянина» в Давній Греції. Як у Афінах, так і у Спарті, статки та землевласність створювали умови для включення громадянина у суспільно-політичне життя. Обидва поліса були рабовласницькими, численні раби забезпечували існування повноправних громадян, які були звільнені від виробничої діяльності (у Спарті всі спартіати, а в Афінах лише найбільш заможні верстви) та отримували вільний час для власного розвитку. У Спарті це давало можливість постійних військових тренувань, участі у сісітіях, виховання громадян на ідеалах єдності та військового духу. В Афінах така свобода забезпечувала участь у громадському житті, виконання посадових обов'язків в магістратурах та гармонійний розвиток особистості: проходження всіх етапів освіти, слухання курсів у філософів та політичних діячів.

Проблема культа Деметри и Кору-Персефоны на Боспоре в исторических исследованиях

Вахрамеева Анна

Донецкий национальный университет

vae.soli@mail.ru

Изучение истории религии древнегреческого общества позволяет понять развитие культуры и мировоззрение этого народа. Одним из главных занятий древних греков было земледелие. Поэтому не удивительно, что для эллинов культ Деметры имел большое значение. Особый интерес к религии Древней Греции, в том числе и к культу Деметры возник в XIX в. Этому способствовали: расширение сети университетов, открытие в них исторических и филологических кафедр, освоение и ввод в научный оборот новых видов источников.

О поклонении женскому божеству земледелия и плодородия, ритуальной стороне культа Деметры написано в общих исследованиях по мифологии, религии древних греков. Особое внимание исследователей привлекают элевсинские мистерии и другие праздники, посвященные богине плодородия (Ф. Ф. Зелинский, В. В. Латышев, Н. И. Новосадский, М. Нильссон, К. Кереньи, Д. Лауэнштайн и др.).

В отношении мифологии, систематизации мифов древних греков и их интерпретации, следует отметить работу Р. Грейвса «Мифы Древней Греции» и А. А. Тахо-Годи «Греческая мифология» (1989).

Боспорская историография имеет более двухсотлетнюю историю. Тематика и направления исследования, концептуальные положения, гипотезы, предопределялись характером и темпами накопления археологических источников. Мы остановимся на проблемах касающихся культа Деметры, а именно: происхождение культа, его эволюция и содержание, сакральные комплексы. Отдельной проблемой выделена публикация материалов коропластики и их классификация.

В историографии вопросов, связанных с различными аспектами духовной жизни Боспора, складывается два направления:

Первое — наряду с эллинизацией варваров, следует учитывать процесс варваризации на культуру и религию греков (М. И. Ростовцев, В. Д. Блаватский).

Второе — преобладание греческой основы в культуре и мировоззрении боспорян (А. С. Русяева, С. Ю. Сапрыкин).

В первой половине XX в. в центре внимания науки были вопросы политической и социально-экономической жизни Боспора. Проблемы религиозных представлений рассматриваются в основном в общих исследованиях (В. Ф. Гайдукевич, В. Д. Блаватский).

Интерес к сакральной истории Боспорского царства особенно возрос в начале XXI в. В ряде работ, посвященных истории религии Северного Причерноморья культ Деметры рассматривается в рамках проблем религиозного мировоззрения (А. С. Русяева, М. В. Скржинская, С. Ю. Сапрыкин). Многими исследователями отмечаются традицион-

ностькультулаДеметрыиегохтоническийуклон,атакжеделаетсяакцентнаэлевоинскомхарактерепочитаниябогини(С.Ю.Сапрыкин,А.С.Русяева,Н.В.Молева,А.А.Завойкин).

Одним из самых многочисленных и информативных источников по сакральной жизни является терракотовая пластика. Несмотря на то, что изучение античной коропластики прошло длительный путь развития, исследователями терракот не разработана единая система признаков, которая позволяла бы дать классификацию фигурок. В основу многих исследований положена регионально-хронологическая классификация (Р. Хиггинс, САИ I–IV, М.М. Кобылина, В.И. Денисова) или сюжетно-морфологическая (А. С. Русяева), которая позволяет рассмотреть отдельные стилистические признаки.

Классификация протом нашла отражение в диссертации Т. А. Ильиной. Применяя метод иконографического анализа, автор разделила протомы на группы. Однако названия групп, излишне детализированы, что усложняет работу исследователя.

Таким образом, историографический анализ данной проблемы показывает, что обобщающего исследования по культу Деметры на Боспоре не проведено, а дискуссионность некоторых вопросов вызывает необходимость их дальнейшей разработки. Кроме того, с учетом большого количества новых находок и интерпретаций терракотовой пластики необходима типология протом и объемных статуэток Деметры и Коры-Персефоны, которая позволяет упростить работу с данным видом источника.

Ренесансне мистецтво як засіб формування раннього абсолютизму за правління Франциска I Валуа

Ващук Людмила

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
vashchuk.lv@gmail.com

В першій половині XVI ст. Франциском I Валуа (1515–1547 рр.) була проведена робота, спрямована на посилення абсолютної влади монарха та зростання авторитету короля. Проте його діяльність не обмежилась комплексом заходів адміністративного характеру та активізацією міжнародних відносин, але й торкнулося ренесансного мистецтва, що стало одним із засобів посилення раннього французького абсолютизму. Ця проблема частково розроблялась в загальних працях французьких істориків різних наукових шкіл. Оцінку діяльності Франциска I, спрямованої на розвиток культури французького Відродження та поширення гуманістичних ідей, в своїх роботах давали представники романтичного напрямку — Ж. Мішле, школи анналістів — Е. Ле Руа Лядюри, а в сучасній науці — Ж. Арлетт, Л. Буркен, Р. Кнехт. Дане питання також частково висвітлювалось в працях російських істориків Брагіної Л. М., Львіної Т. В., Лівшиц Н. А., Мальцевої Н. Л. Аналіз візуальних та нарративних джерел дозволяє прослідкувати тісний зв'язок між ренесансним мистецтвом та формуванням раннього французького абсолютизму. Так, зі зміцненням влади монарха

поступово відходить у минуле середньовічна традиція об'їзду всіх земель королівства, яку Франциск I підтримував у першій половині свого правління. Пріоритетним стало зміцнення королівського двору, опори його влади. Тому гостро постала проблема створення постійної резиденції гідної абсолютного монарха. У зв'язку з цим у 1528 р. розпочинається повномасштабна перебудова замку Фонтенбло, до якої Франциск прагнув залучити найталановитіших митців того часу. Безпосередньо для цього король запросив маньєристів Джованні Баттіста Росо, Франческо Приматіччо, Бенвенуто Челліні. На престиж королівської влади працювали також знамениті художники Леонардо да Вінчі, Рафаель Санті, Андреа дель Сарто та ін. Особлива увага у нашому дослідженні звертається на сюжети розписів Фонтенбло: запозичені з міфології та історії, вони несли в собі ідеї єдності національної держави. Завдяки прямому сприянню Франциска I починає формуватись французька національна школа живопису. Офіційні королівські художники, «*reintre du roi*», плідно працювали задля прославлення правлячої династії та її оточення. Дослідження мистецьких творів Жана та Франсуа Клуе дає можливість не лише побачити цілу галерею портретів представників династії Валуа та придворних, але й прослідкувати генезу культу короля. Особлива увага приділялася поширенню гуманізму, який є ідейною основою Ренесансу. Амбіційний монарх неодноразово запрошував до свого двору всесвітньвідомого гуманіста Еразма Роттердамського. Також одним із заходів у цьому напрямку було створення бл. 1530 р. коледжу трьох мов — латинської, грецької, давньоєврейської, що свідчить про вдале поєднання північного німецького та південного італійського гуманізму. Коллеж де Франс значною мірою діяв на протигагу релігійно консервативній Сорбонні. Відновивши авторитет давніх мов, король дав імпульс книгодрукуванню та перекладу на французьку мову творів давніх авторів. Наступним кроком Франциска I було закріплення Вільє-Коттрейським ордоннансом санкціонованого використання в офіційних документах замість латини французької мови, що мало велике значення для її подальшого розвитку та становлення як національної. Таким чином, Франциск I, маючи за мету створення централізованої національної держави з сильною політичною владою, вдало використав у якості інструментарію таку потужну силу як ренесансне мистецтво та гуманізм. Франциск перетворив королівський двір у культурний центр, де концентрувались найталановитіші художники, вчені та письменники. Результатом таких заходів монарха стали як апогей розквіту Північного Відродження у Франції, так і посилення статусу королівської влади та формування раннього французького абсолютизму.

Ранневизантийская апология милосердия на примере речей Либания и Златоуста в защиту мя- тежного города.

Водько Владислав

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
vladislavvodko@mail.ru

Настоящая статья посвящена исследованию характера и особенностей защитных речей позднеантичных риториков Либания и Златоуста. Речи являлись своеобразным

ходатайством перед императором Феодосием о помиловании восставшего в 387 г. города Антиохии

1. Источниками для статьи послужили речь «К императору Феодосию о мятеже» языческого ратора Либания, и произведение «Беседы о статуях» христианского проповедника Иоанна Златоуста. Оба текста были написаны вскоре после мятежа 387 года. Их сравнение представляет особый интерес не только по причине того, что означенные авторы были свидетелями событий, но и потому, что их религиозные, этические, философские и политические взгляды весьма различны.

2. Изучению этого сюжета посвящались работы Г. Л. Курбатова, А. С. Козлова, J. N. D. Kelly и др. Можно выделить несколько направлений исследований: работы, непосредственно рассматривавшие ход восстания 387 г., труды по социально — политической проблематике восточных провинций Римской империи в целом и Антиохии в частности; работы о жизни и творчестве Либания и Златоуста.

3. В данной работе предпринимается попытка исследовать упомянутые выше тексты с помощью структурно - функционального анализа. Мы попытаемся решить следующие задачи:

- выявить особенности применения риториками сходных приёмов изложения;
- обозначить, каким образом мировоззренческие позиции Либания и Златоуста проявляются в их речах;
- установить, насколько речи возымели воздействие на императора;

4. Изучение речей Либания и Иоанна Златоуста позволило сделать следующие наблюдения. Аргументация раторов обнаруживает черты сходства в ряде аспектов:

1) Исторический. Златоуст говорит о том, что Антиохия — город со славной историей, в котором «в первый раз верующие стали называть себя христианами» (Деян. 11:26). Этот город был «жилищем апостолов, обителью праведников» (Беседа о статуях №3, 49). Либаний вспоминает античную историю с её успехами и неудачами, императоров, которые жестоко подавляли мятежи, тем самым ослабляя свою державу. (Либаний XIX, 13)

2) Нравственный. Морально-этическая позиция Либания отчетливо проявляется в описании превосходства греков (в том числе Феодосия), над варварами: «Последние [варвары — В. В.] приближаются к зверям, презирая сострадание, а первые [греки — В. В.] восприимчивы к жалости и умеют преодолевать гнев» (Либаний XIX, 13). Дифференциация у него преимущественно происходит по этническому принципу, который предполагает нравственное и культурное превосходство греков над варварами. Иоанн Златоуст также подчеркивает нравственные различия между людьми, восхваляя милосердных, однако делает он это без привязки к этническому признаку.

3) Религиозный аргумент. Златоуст апеллирует к императору, заявляя, что если он простит народ за личное оскорбление, то после Бог простит ему грехи; в противном случае император удостоится Божьего возмездия. (№3, 49.) Любопытно, что Либаний в диалоге с христианским императором также прибегает к религиозной аргументации. Он ставит императору в пример римских богов, подражая которым, людей должно

прощать, а не наказывать, ибо если бы языческие боги неукоснительно наказывали людей за проступки, то на земле осталось бы весьма мало людей. (Либаний XIX, 12)

4) Оба автора полагают, что город был уже достаточно наказан тем, что находился в постоянном ожидании смерти, и его следует помиловать, хотя бы потому, что он уже получает тяжелое наказание.

Таким образом, в риторических приёмах и способах аргументации обоих авторов заметно значительное сходство; отличия проявляются преимущественно в силу особенностей их религиозно-философского мировоззрения. Известное нивелирование всемогущества императора в сравнении с всемогуществом Бога, присущее Иоанну, особенно заметно в сравнении с мягкостью речи Либания.

В заключение отметим, что император рассмотрел дело, и, учитывая, то, что последствия разрушения Антиохии могли бы быть катастрофическими для Римского присутствия на Востоке, принял решение помиловать город, лишив его при этом всех привилегий.

Защитное вооружение монгольских воинов и японских самураев. Опыт сравнительного анализа.

Волохова Елена

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

fatkat@yandex.ru

Развитие защитного вооружения является неотъемлемой частью военной истории Средневековья. Монгольские воины и японские самураи известны своим высоко развитым боевым искусством и вооружением. Исследование защитного вооружения этих народов представляет значительный интерес, как один из аспектов военной истории Средневековья в целом. Монгольское вторжение в Японию — было единственной попыткой иностранного вторжения на острова в Средние века. Поэтому изучение столкновения этих двух абсолютно разных культур через призму развития доспеха является актуальным объектом изучения.

В исследовании данной проблемы использована общая литература по истории военного искусства (Г. Дельбрюк, В. Бехайм, Е. А. Разин), а также труды по истории Монгольской империи (Е. И. Кычанов), и Японии (Д. Сэнсом, С. Б. Рыбалко, А. Ю. Корнеев). Кроме этого использованы работы С. Тернбулла, А. Ю. Синицына, А. Б. Спеваковского, М. Курэ, Э. Брайанта и других исследователей о самураях и их военной истории. Особый интерес представляют специальные исследования о доспехах монгольских воинов, а именно статьи М. В. Горелика, В. Ф. Немеров, Л. А. Боброва и Ю. С. Худякова, а также работы о самурайском защитном вооружении, среди которых труды К. С. Носова и А. А. Куршакова.

Исследование данной темы основывается на изучении вещественных, изобразительных и письменных источников. Среди вещественных источников выделяются две группы: сохранившиеся доспехи в музейных коллекциях, это, прежде всего, самурайские доспехи, и

археологический материал. Изобразительные источники представлены многочисленными миниатюрами японских, китайских, иранских, русских и европейских мастеров. Письменные источники имеют то же происхождение, что и изобразительные. Наиболее ценные и подробные сведения об изготовлении и использовании доспехов оставил итальянский путешественник Плато Карпини. А основными письменными источниками по истории японских доспехов являются «Хунтё Гункико» Араи Хакусэки, и «Танки ёриаку. Хи ко бэн» Аякава Киукеи.

В данной работе применялись специально исторические методы исследования, как историко-генетический, историко-сравнительный, историко-типологический, историко-хронологический.

Научная новизна данного исследования состоит в попытке сравнения защитного вооружения монгольских воинов и японских самураев, на основании обобщения данных источников и литературы.

Период с X по XV вв. является временем активного развития доспешного дела у монголов и японцев, которое у этих народов развивалось независимо друг от друга. Единственные военные контакты монголов и японцев произошли в конце XIII в., когда монгольская армия безрезультатно пыталась захватить японские острова. Тем не менее, в доспехах этих двух народов есть множество схожих черт, например, пластинчатая ламеллярная и ламинарная структура доспехов, их покрой в виде кирасы с множеством дополнительных элементов, активное использование кожи и т.д. Однако были и существенные различия в защитном вооружении японских самураев и монгольских воинов. Эти различия обусловлены, в первую очередь тем, что японские доспехи в X–XIII вв. развивались самостоятельно, практически не испытывая никаких иностранных влияний, а монгольское доспешное дело было синтезом всех лучших достижений покоренных народов. Кроме того, самурайские доспехи, как правило, были очень дорогостоящими, изготавливались на заказ, богато украшались, тогда как большинство монгольских доспехов, делали сами воины, или ремесленники, главная цель их была в практичности и дешевизне. Японские доспехи были достаточно унифицированы, и мало изменялись на протяжении X–XV вв. Для самурая доспех был прежде всего показателем статуса. Монгольские доспехи были очень разнообразными, изготавливались из различных материалов, не имели стандартного покроя. Главное для монголов была надежная защита и удобство доспеха. Таким образом, защитное вооружение монгольских воинов и японских самураев отражает сущность сильнейших «имперских» культур этих двух народов.

Політичні та шлюбні зв'язки британської династії Етелінгів із Рюриковичами у першій половині XI ст.

Гаврилишина Марія

Львівський національний університет імені Івана Франка

hezka_holka@ukr.net

З історичних джерел, що стосуються історії Англії XI ст. та генеалогії династії Рюриковичів нам відомо про окремі факти політичних та династичних контактів між

представниками англійського королівства та Рюриковичами. Впродовж тривалого часу точаться дискусії стосовно долі спадкоємця англійського трону Едварда Вигнанця під час його перебування в екзилі на континенті, походження його дружини Агати. В середньовічних історичних джерелах ми знаходимо згадки про перебування Едварда Вигнанця на території Київської Русі та його шлюб в Києві з жінкою аристократичного походження, однак, в силу різних обставин, до тепер у світовій історіографії не має ґрунтового дослідження про династичні контакти представників британських королівських династій із Рюриковичами, що робить тему нашого дослідження актуальною. В українській історіографії вперше це питання підняв Войтович Л. В. у статі «Кров Рюриковичів у жилах Шотландських королів». У західноєвропейській історіографії найбільш ґрунтовним дослідженням є робота Ронні Г. «Втрачений король Англії: Східноєвропейські поневіряння Едварда Вигнанця», де на основі обширного джерельного матеріалу автор зробив спробу відновити повну історію життя Едварда Вигнанця та висловив нову гіпотезу щодо походження його дружини Агати. Особливої уваги заслуговують також наступні напрацювання істориків: Джет Р. «Чи вирішена загадка походження Агати, дружини Едварда Вигнанця?», Інґхем Н. «Славістичний погляд на Агату, дружину Едварда Вигнанця, як на можливу доньку Ярослава Мудрого», Лаудер-Фрост Г. «Агата. Диспут стосовно престолонаслідування», Младіюв І. «Перегляд історії Агати, дружини Едуарда Вигнанця». В основному автори вищеперахованих робіт концентрували свою увагу на намагання встановити точне походження Агати. Даний час існує близько десяти гіпотез стосовно її походження. Для розв'язання даної проблематики нами були опрацьовані наступні джерела англійського походження: «Англо-Саксонська хроніка», «Хроніка» Флоренса Ворчестерського, «Історія королів Англії» Симеона Дюркхемського, «Історія Англії» Генрі Хантінгтонського, «Генеалогія королів Англійських» та «Життє святого Едуарда Сповідника» абата Айперета Рівальє, «Церковна історія» Віталія Ордеріка, «Історія Англії» Жофре Гаймара. Певну інформацію несе «Хроніка» Адама Бременського. Особливої уваги заслуговує «Закон Едуарда Сповідника» анонімного автора, який вперше був опрацьований дослідниками у 80-х рр. XX ст. У цих джерелах можна знайти прямі чи відносні згадки стосовно перебування Едварда вигнанця в Київській Русі та його одруження в Києві. Цікавим є той факт, що давньоруських джерелах, зокрема в Начальному Своді, немає згадок про перебування при дворі Ярослава Мудрого англійського принца, хоча є згадки про перебування угорського принца Андрія, що співпали у часі. Інформація про Едварда та його дружину в угорських хроніках є дуже незначною. При опрацюванні джерельного матеріалу нами було застосовано порівняльно-історичний метод, метод критичного аналізу та співставлення джерел та літератури. Для встановлення точного шляху англійських принців було застосовано лінгвістичний аналіз конкретних географічних назв, оскільки автори часто подавали викривлені географічні назви. На нашу думку, загальноприйняту гіпотезу стосовно перебування Едварда Вигнанця в Угорському Королівстві впродовж всього періоду його вигнання варто вважати помилковою. В ході дослідження нами було встановлено,

що Едвард Вигнанець з приблизно 1029 р. чи 1030 р. перебував при дворі Ярослава Мудрого. До Угорського королівства він прибув не раніше 1048 р., разом із угорським принцом Андрієм, що за допомогою руських військ відвоював угорський трон у німецького ставленика Петера Орсело. Посередником в організації перебування Едварда Вигнанця та його брата при дворі Ярослава Мудрого були вікінги, оскільки Канут вислав дітей Едмунда Залізноїбокого спочатку до Скандинавії, а звідти брати з роду Етелінгів потрапили до двору Ярослава Мудрого, що був одружений із Шведською принцесою Інгенгердою, що доводилася двоюрідною тіткою англійським принцам. Можна стверджувати, що Едвард одружився у Києві, однак не можливо твердо визначити походження його дружини. Кожна із існуючих теорій, щодо походження Агати, заслуговує право на існування. Однак, нашу думку, найбільш вірогідними є німецька теорія, згідно якої Агата була племінницею імператора Священної Римської імперії Генріха III та Київська теорія, згідно якої Агата походила із династії Рюриковичів.

Подвиг или фанатизм? Осмысление мученичества за Христа в трудах сщмч. Игнатия Антиохийского (Богослова) и у античных критиков христианства

Галищев Владимир

Харковский национальный педагогический университет
имени Г. С. Сковороды
nastusha-burko@mail.ru

«Язычники и христиане чужды друг другу» (Тертуллиан).

Изучение рецепции христианского праксиса в системе мировоззренческих установок античного общества является непростой задачей для любого исследователя: историка, филолога, богослова. Непонимание внутренних интенций, руководивших христианами в той или иной исторической ситуации, приводило современников, а, впоследствии, и исследователей истории христианской Церкви к самым разнообразным, порой парадоксальным, выводам. Одним из самых сложных для понимания в глазах внешнего для Церкви человека феноменов является мученичество за Христа. Действительно, что же представляет собой христианское мученичество? Подвиг или особый вид фанатизма? Попытка дать ответа на этот вопрос и предпринимается в нашей работе, целью которой является осмысление феномена мученичества за Христа самими христианами-мучениками (Игнатий Антиохийский) и язычниками.

Исследование основно на таких нарративных источниках житие Игнатия (как особый жанр литературы, ставящий своей целью создание литературного «образа» того или иного святого, а не построение точной биографии его жизни), мученические акты и аутентичные послания Игнатия (в которых автор выражает свое отношение к мученичеству), сообщения современных Игнатию язычников (Лукиана Самосатского, Цельса), содержащие оценку ими мученичества и «Церковная история» Евсевия Кесарийского.

Работа построена по проблемному принципу с использованием историко-сравнительного метода и метода историко-теологического анализа.

Новизна авторского подхода заключается в том, что впервые, в отечественной историографии предпринимается попытка исследования феномена христианского мученичества на материале как раннехристианских источников, так и сообщений античных критиков христианства.

Идейное значение мученичества посредством филологического анализа слова *μάρτυς* выяснил проф. В. В. Болотов. Слово «мученик», которым переводится греческое «*μάρτυς*» (собственно «свидетель»), передает лишь второстепенную черту факта, и явилось как бы отзывом человеческого чувства на повествование о тех ужасных страданиях, которые переносили мученики. Такой перевод указывает, что в мученичестве народы больше всего поражены истязаниями мучеников, а не свидетельством их веры. Но христианин смотрел на это явление с другой стороны. Сам Христос называл Себя «*μάρτυς*» — «свидетелем» и, следовательно, мученики являются такими же свидетелями. На апостолов возлагается служение быть Христовыми свидетелями — *μάρτυρες*. Мученичество есть продолжение апостольского служения в мире. Задача этого служения состояла в том, чтобы пробудить уснувшую и исторически изжившуюся религиозную совесть окружавшего христиан язычества, своим личным примером показать окружающему миру, что вера есть дело настолько важное, что в известных случаях лучше пожертвовать самою жизнью. Гонения язычников на христиан имело свои причины. Лукиан в христианском мученичестве видел проявление безумия, сравнивая его с проявлением фанатизма языческого культа, выраженного в мифической литературе

Таким образом, мученичество — это особый вид христианского подвига (мученичества-свидетельства) человека идущего на смерть не из-за фанатичного отношения к своей религии, а по причине непреодолимого желания подражания и следования по пути Христа: от личной Голгофы — к воскресению и вечной жизни. В момент страдания мученики как бы отсутствуют из своих тел, или, скорее, — «Христос присутствует и сообщается с ними» (Mart. Polyc. 2, 2). Сщмч. Игнатий первым дает новое осмысление мученичеству, закладывая основы собственно «богословия мученичества», которое имело свое продолжение в истории христианской Церкви.

Проблемы трансформации искусства и культуры государств Северного Причерноморья в позднеантичный период (на примере художественного образа птиц)

Голополосова Елена

Тульский государственный педагогический университет
имени Л. Н. Толстого
s-yartsev@yandex.ru

Позднеантичные государства Северного Причерноморья — Херсонес и Боспор, чрезвычайно богаты произведениями искусства и художественного ремесла. Не последнее место в изображениях на этих предметах занимают представи-

тели фауны. Особенно выделяется птицы, образ которых был хорошо известен в Северном Причерноморье еще с эпохи греческой колонизации. Однако интерпретировать изображения птиц в позднеантичную историческую эпоху не просто. Это объясняется варваризацией античных государств и появлением христианского искусства, на которое в это время мощное воздействие продолжало оказывать искусство классическое. Несмотря на фундаментальные исследования Н. Н. Болгова, Н. В. Скржинской, В. М. Зубаря, Т. М. Шевченко, остается еще много нерешенных вопросов касающихся различных аспектов духовной жизни Боспора и Херсонеса в позднеантичный период. Источником нашего исследования являются художественные образы птиц в искусстве и культуре Боспора и Херсонеса данной эпохи. Главными методами исследования выступают историко-культурологический и метод сравнительно-исторического анализа. Научная новизна исследования определяется, прежде всего, акцентом на комплексное изучение художественного образа птиц с учетом варваризации и христианизации античных центров в указанный период. Впервые углубленному анализу будут подвергнуты довольно редкие птицеголовые светильники, обнаруженные в результате раскопок на Китее и Белинском городище.

Птицы, безусловно, играли важную роль в системе религиозных верований как северо-причерноморских центров, так и варварского мира. При этом процесс переработки античного наследия в позднеантичное время, с каждым вышеназванным образом проходил не одинаково. Путь от живой реалистической манере изображения к христианскому условному схематизму сопровождался серьезнейшими изменениями смыслового содержания. Варваризация северопонтийских центров в период рождения христианского искусства также внесла свой вклад в изменения духовной составляющей художественного образа птиц. Например, орел, который, как и ворон ассоциировался у варваров с самыми мрачными сторонами битвы и резни, вскоре стал символизировать крещение. Скорее всего, именно с опорой на такой идеологический подтекст нужно интерпретировать знаменитые орлиноголовые готские пряжки (VI в.). Ворон же, так и остался у варваров лживой и крайне опасной птицей. За ним нельзя было спускать глаз и его следовало умиротворять с помощью определенных ритуалов. Именно в воронов, судя по северным сагам, превращались богини войны, являясь не в человеческом облике. Также ворон был слугой и посланником некоторых богов.

Подобной зловещей птицей, вероятно, продолжал считаться и журавль, с образом которого мы связываем птицеголовые лепные светильники на ножке, обнаруженные в позднеантичных слоях боспорского города Китее и Белинского городища. Аналоги подобных изделий отсутствуют. Сейчас, конечно, трудно утверждать что-либо определенное, но по нашему мнению данные изделия сильно напоминают голову ворона или журавля, что говорит об особой роли образа этой птицы у боспорских варваров. На мысли о какой-то хтонической богини, наводит и сочетание в данном изделии форма (птицы) и света (светильник). Как известно, огонь играл первостепенную роль в первую

очередь, в культах античных подземных богов. Особенно это касалось богинь, атрибутом которых всегда были осветительные приборы. Напомним, например, что к Персефоне часто относились именно как к богине огня.

Таким образом, если к каким-то птицам сохранились уважение и почет (их почитание продолжилось и в христианскую эпоху, правда нередко уже в сложном синкретическом виде), то культ других так и не вышел за рамки древней языческой традиции, становясь все более зловещим и мрачным.

Религиозная политика Иовиана по данным исторических источников и в оценках историографии

Гречухина Анастасия

Национальный исследовательский университет «Белгородский государственный университет»

Nefi16@mail.ru

До сих пор вопрос о личности Иовиана имеет открытый дискуссионный характер, а акценты в данном вопросе в античной и современной историографии расставлены по-разному. По сей день актуален вопрос толерантности религиозной политики Иовиана. Суть исследования — наиболее точно разобраться в позиции императора по отношению к христианству и язычеству. Ответы на поставленные проблемы указанного правления следует искать в первоисточниках, прямо или косвенно упоминающих о деятельности Флавия Клавдия Иовиана. Одним из главных исторических источников является труд Аммиана Марцеллина «Римская история», который лично знал императора, участвуя с ним в персидском походе Юлиана II, а также «Новая история» последнего языческого историка Зосима. В качестве дополнения и подтверждения информации к названным основным источникам можно привести труд Евтопия «Бревиарий», речи оратора Фемистия и «Жизнь софистов» Евнапия. Этой проблеме, особенно с Нового времени и по сегодняшний день посвящены работы целого ряда исследователей. Крупнейшим из них является Эдвард Гиббон, который в книге «История упадка и разрушения Римской империи», в частности, с XI главы 4 тома, говорит о времени правления Иовиана, опираясь на исследуемые источники. Также у Майкла Гранта, в книге «Римские императоры», есть глава, посвященная Иовиану, где он описывает его краткую биографию с опорой на данные Аммиана Марцеллина и Фемистия. Важно отметить «Кембриджскую древнюю историю», где, анализируя источники, дается характеристика правления Иовиана. Из отечественных исследователей необходимо сказать о А. А. Васильеве. В своей работе «История Византийской империи» он обобщает идеи и мнения историков об итогах правления указанного императора, анализируя действия правителя по отношению к религии. Профессор А. Спасский в истории догматических движений затрагивает деятельность Иовиана в отношении религиозной политики. В статье Д. Бумажнова анализируется «Роман

о Юлиане», где прекрасно описывается роль христианства в коронации и жизни нового императора.

Таким образом, недостаток достоверной информации, противоречащие друг другу источники разного характера, создают актуальные дискуссионные вопросы о религиозной политике императора. Деятельность Иовиана в религиозных вопросах была довольно осторожной. Несмотря на свои явные симпатии к христианству, он не стал сразу же после прихода к власти предпринимать какие-то резкие действия в пользу этой религии. Более того, как сообщает Аммиан Марцеллин (XXV.6.1), свое правление Иовиан начал с того, что обратился к гаруспикам, которые провели гадание по внутренностям. Но с другой стороны Сократ Схоластик (III.25) сообщает, что по повелению императора «языческие капища в то же время все были закрыты, и сами язычники скрывались, где кому случилось». Очевидно, разрушения языческих храмов случались, но они носили неофициальный характер, предпринимаясь частными лицами с молчаливого согласия властей. Но уменьшать его роль в позднеантичной истории нельзя, ведь главным содержанием правления Флавия Иовиана было восстановление про-христианской государственной политики, что является важным для дальнейшего развития римского государства.

Два взгляда на языческую философию: святой Иустин Мученик и Татиан Ассириец. (сравнительный анализ)

Григорян Арсен

Харьковская духовная семинария
esenin1992@gmail.com

Проблема «воцерковления» греческого философского наследия довольно часто подымалась в работах отечественных и зарубежных исследователей. Однако подобные исследования касались, по большей части, позднеантичного и византийского периодов, мало уделяя внимания раннехристианским персоналиям. В значительной мере такое положение характерно и для литературного наследия св. Иустина Мученика (Философа) и его ученика Татиана. Именно различие в отношении к греческой философии у этих двух авторов показывает всю сложность и неоднозначность проблемы восприятия языческой пайдеи христианским богословием во II в.

Цель работы — охарактеризовать взгляды раннехристианских мыслителей в отношении греческой философии, провести их сравнительный анализ и показать их дальнейшую рецепцию в истории христианства.

Историография: Дунаев А. «Сочинения древних христианских апологетов» (1999); Сагарда Н. «Лекции по патрологии» (2004); Соболев М. «Взгляд христианских апологетов второго века на языческую философию» (1873); Сергиевский А. «Отношение апологетов Восточной Церкви II в. к языческой философии» (1886);

Зелинский Ф. «Древнее христианство и римская философия» (1903); Лосев А. «Античная мифология в ее историческом развитии» (1957); Alfonsi L. «Giustino nella tradizione platonico-aristotelica» (1946), «Echi del giovane Aristotele in Taziano» (1956); Holte R. «Logos spermatikos. Christianity in ancient philosophy according to St. Justin's apologies» (1958).

В работе проанализированы следующие нарративные источники: «Диалог с Трифоном Иудеем», а также «Первая Апология» и «Вторая Апология» Иустина Мученика и «Речь против эллинов» Татиана Ассирийца. Работа построена по проблемному принципу с использованием историко-сравнительного и историко-генетического методов и метода богословского анализа.

Новизна подхода к решению проблемы состоит в том, что впервые в отечественной исторической науке совершена попытка сравнительного анализа двух различных подходов к греческой философии: Иустина Мученика и Татиана.

В ходе исследования, были охарактеризованы две христианские точки зрения на языческую философию. Представитель первой — святой Иустин Мученик или, как его еще называют, Философ, представитель другой — Татиан Ассириец.

Св. Иустин Мученик до принятия христианства учился в языческих школах и очень хорошо был знаком с греческой философией. В своих сочинениях он сформировал учение о «λόγοι σπέρματικοί» («семенных логосах»). Согласно этому учению, в языческой философии имеется частичная истина. По мнению Иустина, греческие философы главные моменты проповедуемой ими истины заимствовали из Ветхого Завета, но под демонским влиянием исказили эти истины. Истинная цель философии, по Иустину, — знание Божественного.

Татиан же, не смотря на то, что был учеником Иустина, вообще не видел никакой пользы в философии, предпочитая жёсткую аскезу интеллектуальным поискам. Он говорит, что учения греческих философов были плодом их личной темноты и невежества, а также неверной жизни.

В ходе исследования данной проблемы, можно прийти к заключению, что мнение святого Иустина Мученика более исторически обосновано и богословски оправдано. Поэтому именно его взгляд на философию получил дальнейшее развитие в произведениях христианских авторов. В результате той огромной положительной работы, которую вели такие христианские апологеты как Аристид, Иустин, Афинагор и др. в отношении осмысления философии для ее дальнейшей христианской рецепции, христианское общество не стало сектой, отрицающей всё, что вне её учения, не сузило свой культурный и образовательный горизонт до чтения только священных книг и размышления только об образах священной истории, тем самым не превратившись в ещё одну вариацию иудейства. Дело апологетов стало важной ступенькой в формировании христианской культуры и возрастании уровня христианского богословия.

Деятельность Юлиана в сравнении у Зосима и Аммиана Марцеллина. Сравнительный анализ

Грудинина Ольга

Национальный исследовательский университет «Белгородский государственный университет»

Olenka.011@mail.ru.

Римская Империя 4 в. н. э. является достаточно сложным периодом для исторического изучения и анализа, т.к. это переходный период, и многие события, факты и персоналии оказываются вне внимания историков. Именно поэтому данная тематика является главной темой нашего исследования. В работе мы использовали два источника — «Новая История» Зосима, написанная в конце 5 в. н. э. и «История» Аммиана Марцеллина, написанная в середине 4 в. н. э. Оба источника повествуют нам о жизни в Римской Империи в 4 в. н. э. Их сравнение представляет большой интерес, т.к. на современном этапе в науке присутствует дискуссионный вопрос: является ли «Новая История» переписанным текстом, взятым от Аммиана. Данные предположения основываются на том, что 3 книга Зосима, посвященная времени Юлиана и его персидской кампании, по своему содержанию очень близка к «Истории» Марцеллина. В отечественной историографии мало исследований по данной теме, основными являются работы Н. Н. Болгова, К. В. Жукова, Н. Н. Розенталя. В зарубежной науке первыми начали исследовать деятельность Зосима Райтмайер, Мендельсон, а из современных ученых — П. А. Брант, Р. Т. Ридли. Изучением истории Аммиана Марцеллина занимались такие ученые как В. С. Соколов, А. П. Каждан, З. В. Удальцова. Следует так же отметить, что Зосим считается последним античным историком, а Аммиан — это последний историк Рима, поэтому, их сравнение является наиболее интересным. Но, несмотря на то, что они оба пишут об одном времени и об одних событиях, у них имеются некоторые различия, местами весьма существенные. Много таких различий можно обнаружить при сравнении 3 книги Зосима и 15 книги Марцелина. В этих книгах дается описание правления Юлиана, который в это время занимает должность цезаря — соправителя Констанция с 355 г. н. э. Здесь, надо сказать, особых различий в трактовке этих событий нет, но Аммиан более подробно описывает назначение Юлиана и показывает его эмоциональное состояние в этот момент. Но, несмотря на то, что Констанций назначил его на должность соправителя, у него было к нему недоверие, о котором говорит и Зосим в 3 книге, и упоминает Аммиан в 16, 17 книгах. Различия наблюдаются и при описании назначения его на должность цезаря. Здесь Зосим указывает на то, что Констанцию посоветовала его жена Евсевия назначить именно Юлиана на эту должность, т.к. император был очень подозрительным, а Юлиана она считала достаточно простым человеком. Аммиан по этому поводу говорит, что Юлиан был родственником императора. Наиболее существенные различия начинаются при описании похода Констанция против персов в 360 г. «Новая история» Зосима упускает кампании 356 и 357 гг., о которых подробно пишет Марцелин во 2 и 11 главах 26 книги. Констанций умер в 361 г. и Юлиан становится единственным императором, и в 363 г. возобновляет персидскую кампанию. Набрал войско, он выдвигается из Антиохии

в Персию. В трактовке именно этого периода так же много различий, которые проявляются, как и в изложении событий, так и в географических знаниях Зосима. Во время этой кампании Юлиан осаждал многие персидские крепости, а так же сжигает свой флот, ущерб которого так же является спорной точкой зрения различных историков. Но Юлиан был убит в ходе рукопашного боя, при описании которого Зосим допускает грубую ошибку. После этого разгорается политическая борьба за избрание Иовиана императором, о которой умалчивает Зосим, но подробно пишет Аммиан. И с приходом к власти Иовиана, было заключено перемирие между римлянами и персами. Благодаря сравнительному анализу, становится возможным установить различия и общее в описании событий относительно Римской Империй. Но, Аммиан Марцеллин был свидетелем тех событий, о которых он пишет. А Зосим, жил в конце 5 в., на сто лет позже этих событий. Поэтому, при анализе, надо соблюдать определенную осторожность.

Календарні системи і проблема романізації східних провінцій Риму у I ст. до н.е. – III ст. н.е.

Гуменний Віктор

Львівський національний університет імені Івана Франка

hvlterant@gmail.com

Актуальною проблемою для дослідників є уявлення людини античності, серед яких особливе місце займає ідентичність та її конструювання. На думку К. Бутчера, Ф. Міллара, М. Сартра та ін. дослідників Близького Сходу в елліністично-римський період, питання романізації регіону досі залишається дискусійним. Календар є явищем яке піддавалось політизації і його зміна часто несла вагоме смислове навантаження.

Після падіння Селевкідів, елліністичні поліси та дрібні царства Сходу оголошували свої еривідходячівідери Селевкідів, що ми бачимо з даних епіграфіки і нумізматики як і для нас є ключовими джерелами. Хоча Е. Бікерман піддавав нумізматику дані критиці, проте Л. Роберт, К. Бутчер, М. Хаммад переконливо вказали на їх вагомість у даному питанні.

Похід Помпея у 60-ті рр. до н.е. привів до того, що цілий ряд міст проголосили нові ери на честь свого «звільнення». Все ж вони більше індивідуальні, а не римські. Візити Помпея у 66 р. до н. е. і Цезаря у 47 р. до н. е. до Антіохії зумовили проголошення містом нової ери. Зміни літочислення міст мали на меті показати лояльність до нової влади, і часто їх ініціаторами були самі мешканці міст. Проте коли Сірію у 41–40 рр. до н. е. зайняли війська Квінта Лабієна і парфяни, кілька міст повернули старе літочислення, що пов'язують з антиримськими рухами у провінції, що показує нам символізм яким наділяли календар і яке значення він займав у сприйнятті влади у регіоні.

Практика введення нових ер мала своє продовження. Після битв під Фарсали чи під Акцієм окремі міста розпочинали відлік часу від цих подій.

У Сипті після перетворення його на провінцію, у 25 р. до н. е. з'явилась ера Августа, яка протрималась до початку правління Тіберія, хоча синхронізація юліанського

календаря з єгипетським зберігалась і надалі. У Пафлагонії літочислення починали від 12-го консульства Августа у 6–5 рр. до н. е. У 106 р. в Арабії була утверджена провінційна ера, яка утрималась аж до Омейядів. Афіни ввели нову еру після візиту Адріана у 126 р.

Кожне місто мало власні системи розрахунку днів і місяців. Але і тут відчутний вплив римлян: так, початок року в окремих общинах Сирії було перенесено на день народження Августа 23. 09., що можна пов'язати з культом імператора.

Юліанська реформа календаря мала різний вплив на Сході. У Сирії певною мірою її дотримувались лише Антіохія, Селевкія на Тігрі та Сідон. Тір і Геліополіс користувались своєю системою, а Газа, Аскалон і Арабія — александрійським календарем. У Антіохії до др. пол. V ст. рік розпочинався з першого діоса (1. 10.), доки його початок не перенесли на вересень, відповідно до фіскального року. У Тірі рік починався 19.10., у Газі, Аскалоні, Александрії — 29.08. і лише Сідон перейняв римську традицію від 1.01. Показовими також є назви місяців, більшість яких збереглась ще з часів Селевкідів, і типовою була картина, коли місяць під назвою Ксантікос у Антіохії позначав квітень, у Селевкії грудень, а у Сідоні - червень.

Літочислення римських часів утвердилось на доволі тривалий час, наприклад у Сідоні до IV ст., а у Тірі до VI ст. Еру Діоклетіана, яка з'явилась у 284 р., коптська церква використовує досі, при цьому зберігаючи структуру року елліністичного періоду.

Аналіз календарних систем східних провінцій Риму демонструє зміни темпоральної картини світу під впливом політичних та ідеологічних конструктів. Проте, якщо порядок літочислення зазнавав змін, то структура року, назви місяців, їх порядок показують нам як реально виглядала романізація крізь призму категорії часу. Східні провінції Риму у вказаний період зберігали чимало власних рис і їх романізація наштовхувалась на цілий ряд проблем, які до кінця так і не були вирішені римлянами, що й зумовило описану нами картину.

Формирование ценностного статуса категории труд в античном обществе (на основе работ Гесиода)

Дюкарев Владимир

Национальный исследовательский университет «Белгородский
государственный университет»
djukarev.vl@mail.ru

В современной эпистемологической парадигме традиционный взгляд на культуру как на совокупность достижений в области искусства, науки и образования, оказался дополненным восприятием ее как совокупности исторически обусловленных форм отношения человека к природе, обществу и самому себе. Возникла потребность прочтения исторического процесса в категориях социальной психологии, обыденного сознания, повседневности и быта. И в социально-экономической сфере производственные отно-

шения все чаще рассматриваются в их связи с межличностными, с системой ценностей, с внеэкономическими результатами человеческой деятельности.

Будучи убежденными в диалектической взаимосвязи социально-экономического и этико-психологического развития древнегреческого общества, считаем целесообразным начать изучение формирования ценностного статуса категории труд с архаического периода. Именно в VIII в. до н. э. в Греции происходит экономический переворот. Начинается интенсивное развитие ремесла и торговли, особенно морской. Разделение труда способствует количественному росту и усилению значения ремесленников и торговцев, моряков. Социально-прагматический характер исследуемой категории означает, что именно такие изменения социальной организации, происходящие на фоне значительных преобразований в экономической жизни греков, способствуют трансформации представлений древних греков о ценности отдельных видов труда.

Важным изменением экономической жизни древних греков исследуемого периода становится увеличение доли рабского труда в производстве. Неверно полагать (особенно для VIII–VI вв. до н. э.), что граждане лишь сидели сложа руки или занимались только общественными делами, а всю работу, весь производительный труд перекладывали на плечи рабов. Праздные граждане, занятые только политикой, в то время как за них всю работу производят рабы, — это, быть может, и являлось своего рода идеалом для некоторых философов. Но действительность выглядела совсем иначе.

Наиболее ранним и крупным источником исследуемого периода является поэма «Труды и Дни» Гесиода. Написанная на рубеже VIII–VII вв. до н. э., она представляет значительный интерес для определения ценности труда в жизни древнего грека архаического периода. Поэма повествует о жизни самого автора и его брата Перса, путем обмана получившего большую часть наследства полагаемого Гесиоду. Несправедливый путь, на который встал Перс и который явился причиной его бед — это путь зла. А какой же путь был бы правильным? Трудный путь добродетели, который есть в то же время добродетельный путь труда, — таков ответ Гесиода.

Таким образом, Гесиод ставит труд и, в первую очередь, земледелие на лидирующее место в иерархии социальных ценностей греческого социума. В начале VII в. до н. э. положение свободных земледельцев было достаточно благополучным и возможность достижения благополучия автор видит лишь в упорном труде.

Гесиод абсолютно не дифференцирует ценностный статус отдельных видов труда. Ремесленным трудом у него занимаются даже боги. Особенно ярко данная характеристика проявляется при исследовании используемой автором терминологии. В качестве обозначения любого вида труда Гесиод использует только один, причем самый аморфный, и общий термин — *έρουον*, обозначающий труд в самом широком смысле слова. Гесиод не использует распространенных в классический период и определяющих ценностный статус труда обозначений земледельцев (*γεωργός*) и ремесленников (*βάναιστος*). Все это,

на наш взгляд свидетельствует о нерасчлененности ценностного статуса труда в глазах поэта. Для него ценен сам труд и его результаты, а не отдельные его виды.

Мифы о гуситской революции в отечественной историографии **Жусов Владимир**

Донецкий национальный университет
cosdugor@gmail.com

Гуситское движение в Чехии в XV в. является одной из самых ярких и судьбоносных страниц не только в истории этой страны, но и всей Европы. Поэтому неудивительно, что интерес к изучению гусизма не ослабевает у историков разных стран до сих пор. Но в отечественной историографии о гусизме писали сначала как о религиозном движении (Ю. С. Анненков, Х. П. Ячуржинский, Н. И. Серебрянский, Н. В. Ястребов), затем твердо с марксистских позиций (А. Озолин, Н. Рубцов), в постсоветское время эта тема в основном разрабатывается в историографическом ключе (Л. Лаптева, Л. Гаркуша).

Можно сделать вывод, что марксистское понимание гуситской революции в отечественной историографии все еще остается основным, и новой концепции, несмотря на переход на новые подходы, еще не создано. Многие мифы все еще имеют крепкие позиции, и цель данной работы — указать на них. Чешская историография, которая избавилась от «призмы марксизма» еще в конце 1970-х годов, почти сразу отошла от «гусоцентризма». Ян Гус теперь не воспринимается как «духовный отец» и идеолог всего движения, Й. Кейрж доказал, что осуждение Гуса как еретика произошло полностью в поле церковного права того времени. Свою оценку получили и другие идеологи гусизма — Якоубек из Стржибра, Ян из Пршибрама, и др.

Причины гуситской революции также были переосмыслены. Комплекс противоречий, который сложился на чешских землях, был присущ практически всем европейским государствам того времени и не мог стать главной причиной подъема гусизма. Отмечено влияние эпидемий, которые, по мнению П. Чорнея, отразились не только на экономике страны, сократив численность и пропорциональное соотношение населения, став поводом к усилению крепостной эксплуатации, но и изменили сознание людей, обратили их к вере, вплоть до мистицизма, и возврату к «первоначальной чистоте».

Историк Ф. Кавка предложил новое понимание Сигизмунда Люксембургского, который всегда воспринимался как главный враг гусизма и чешского народа, а в его трактовке он является государственным деятелем. Также пересмотрено отношение к разным течениям гуситов. Умеренные, консервативные чашники уже не воспринимаются как «предатели народа, пятая колонна, соглашатели». Табориты лишены ореола народного движения, отмечается их радикализм, феномен «таборитской теократии»

и постепенное разложение, что согласно некоторым историкам сделало их тупиковой ветвью гусизма. Хилиасты, которые совмещали эсхатологические и народные идеи, перестали считаться «средневековыми коммунистами». Также согласно новым исследованиям Жижка покинул Табор и основал оребитское братство не просто чтобы «принести пламя борьбы и на восток», а из-за борьбы с таборскими священниками, которые имели огромное влияние. Также преодолен стереотип о том, что все чехи поддерживали гуситов, что делало его также «национальным движением против онемечивания». Число чехов-католиков было значительно, и они получили поддержку от короля и соседних территорий империи. Пересмотрена характеристика заграничных походов гуситов. Если раньше они были лишь «агитационными», превентивными ударами по врагам, а армии гуситов отличались «революционной сознательностью», то согласно Шмагелю и другим исследователям, они были еще и способом «пополнения запасов войск» при опустошенных войной чешских земель, и чем дальше, тем больше проявлялось мародерство, которое вело к разложению армий радикальных гуситов. Также поражение таборитов перестало считаться концом и поражением всего гусизма, верхняя граница которого теперь отнесена к 1485 году, когда Кутногорское соглашение установило религиозный мир, или «толерантность по необходимости». Таким образом, гусизм был первой волной Реформации в Европе, многоплановым явлением, в котором свои интересы представляли и отстаивали практически все слои сословия средневековой Чехии.

К истории ранневизантийской миссии на Кавказе: христианство и геополитика

Звягинцев Сергей

Национальный исследовательский университет «Белгородский
государственный университет»
GIFRON1@yandex.ru

Специального исследования истории ранневизантийской миссии на Кавказ в отечественной науке нет. Общий обзор византийской миссии дал С. А. Иванов. Работы по истории церкви дореволюционных авторов в значительной мере устарели. Миссию как часть общеимперской стратегии упоминает Э. Люттвак. В VI в. происходит мощное расширение христианского ареала, причем главная роль здесь принадлежит централизованной миссии. Феофан утверждает, что Юстин I крестил (в 522 г.) лазского князя Тзата, прибывшего в Константинополь. Тзат «попросил императора сделать его христианином». Юстин крестил лазского правителя, женил его на византийке, одарил роскошными одеяниями, провозгласил своим сыном. А вот современник событий Малала в рассказе об этом визите ни слова не говорит о крещении и усыновлении. Тзат, тяготившийся персидским протекторатом, обратился к Юстину I с просьбой лишь о коронации. На Кавказе в ранневизантийское время контроль империи распро-

странялся не дальше цепи крепостей-факторий. Так, епископ Стратофил, сидевший на Никейском соборе от Питиунта, был, конечно, представителем греческого населения этого эмпория, а не христианизованных варваров. Тем не менее, со 2-й пол. V, а самое позднее со 2-го десятилетия VI в., начинается массовая христианизация варваров Кавказа. За пределами византийских крепостей церковное строительство отмечено в местах расселения варваров: Цандрипше, Дранде, Цибиле, Нокалакеви. Хуже сохранились, но, тем не менее, могут быть отнесены к тому же периоду храмы в Шапкы, Мрамба, Зиганисе, Сепиети, Ноджихеви, Вашнари, Петре. Многие из этих церквей находятся в отдалении от моря и явно были рассчитаны не на подданных империи. В некоторых из них обнаружены баптистерии, пригодные для крещения взрослых, из чего следует, что храмы явно были центрами миссионерства. Применение дорогих строительных материалов и высокое мастерство зодчих свидетельствуют, что строительство велось на имперский счет. Наш главный источник о кавказском христианстве VI в. — Прокопий Кесарийский. Сам тот факт, что данный автор, прямо заявляющий, что церковную историю он напишет как-нибудь в другой раз, считает нужным, тем не менее, вдаваться в детали христианизации варваров, великолепно демонстрирует степень связи миссионерства с общеимперскими задачами. Церковный историк конца VI в. Евагрий, рассказывая о тех же сюжетах, пересказывает Прокопия слово в слово. Христианство на Кавказе ассоциировалось с византийским политическим влиянием. О таких качествах алан и авасгов, как «христианство» и «дружба с ромеями», Прокопий говорит через запятую. Как Юстиниан понимал характер и цели государственного миссионерства, можно проследить на примере крещения авасгов (абхазов). Империя начинает вмешиваться во внутренние дела племени, имея целью подорвать там влияние своего вековечного врага — Персии; на варваров оказывается политическое давление, имеющее, по вероятности, цивилизаторскую окраску; попытка побудить варваров отказаться от их «диких» обрядов плавно переходит в христианизацию; она, в свою очередь, имеет следствием свержение власти, неразрывно связанной с языческой религией, а отсюда уже рукой подать до попытки завоевания. Важным следствием подобной политики может стать не только взрыв антивизантийских настроений и переход на сторону противника, но и отказ от христианства, неизбежно ассоциирующегося с имперской экспансией. Кавказское племя цанов также стало объектом государственной миссии. Фигура полководца Ситты, сочетавшего угрозы с христианскими проповедями, а строительство церкви — с вырубанием лесов, весьма характерна для эпохи государственной миссии. Заметим, что личности церковного иерарха, который осуществлял крещение, для Прокопия вообще не существует. Итак, христианизация у вышеперечисленных племен развивалась параллельно с общей византизацией (которая именовалась «смягчением нравов») и последующим политическим подчинением империи. В тех же случаях, когда Византия не имела непосредственного политического интереса, она относилась к миссии пассивно.

Отношение граждан Афин и Спарты к негражданскому населению**Казначеева Алена**

Национальный исследовательский университет «Белгородский государственный университет»

kaznacheeva-alena@mail.ru

Работа посвящена проблеме отношения полноправного населения Греции к не гражданам: метэкам и перизкам. В качестве источниковой базы использованы труды древнегреческих авторов, в частности Ксенофонта и Лисия. Степень достоверности этих двух исторических источников высокая. Более того, один из авторов, в частности Лисий, будучи метэком, видел ситуацию изнутри и мог адекватно её оценить.

Отношение граждан Афин к не гражданам представлено в работах Ф. де Куланжа и В. В. Латышева. Анализ отношений спартиатов к перизкам дан в монографии Л. Г. Печатновой. Хронологические рамки работы охватывают классический период истории Древней Греции. При изучении данной проблематики ключевыми методами выступают комплексный анализ источников и историографии, метод сравнительного анализа. Новизна работы заключается в том, что удалось сопоставить эволюцию отношений гражданского населения к неполноправному населению двух разных полисов Греции: Афин и Спарты.

По вопросу отношения гражданского населения Афин к метэкам, мнения исследователей различаются. Одни считают, что афиняне дорожили метэками, поскольку эта категория населения была достаточно обеспеченной, другие, ссылаясь на некоторые факты, приведенные в исторических источниках, утверждают, что отношение к не гражданам было не столь благосклонным. У Ксенофонта описаны два случая убийства метэков с конфискацией их имущества в казну. (Хен. II. 3, 20). О репрессиях против метэков рассказывает нам и Лисий в своей двенадцатой речи, написанной против Эратосфена. В результате собрания тридцати правителей было решено арестовать и в дальнейшем казнить десять метэков, в числе которых оказался и брат Лисия — Полемарх. (Lys., XII).

Стоит отметить, что, зачастую граждане охотно принимали метэков, то есть оказывали им радушный приём, заботились о них, даже уважали тех, кто был богат и знатен, но исключительно ради коммерческой выгоды, то есть отношение граждан Афин к негражданскому населению носило корыстный характер.

Перизки в Спарте были более привилегированным сословием в отличие от афинских метэков. В источниках нет прямого упоминания о враждебном отношении граждан к перизкам. Напротив, спартиаты могли доверить воинам — не гражданам охрану жизни. Например, мофаки, оставаясь связанными со своим патроном на всю жизнь, сопровождали его в походах, и защищали во время опасности.

Таким образом, отношение афинян к метэкам и спартиатов к перизкам не равнозначно. Если граждане Афин оказывали поддержку метэкам, то исключительно ради собственной выгоды. Спартиаты относились к не гражданам полиса доброжелательно и доверяли перизкам даже охрану собственной жизни и безопасности.

Анталкідів мир 387 р. до Р.Х. та його наслідки
Кір'яков Олександр

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ellin-kir@ukr.net

Мирні конференції, із залученням у якості судді перського царя, були звичайною практикою в Греції першої половини IV ст. до Р. Х. І саме тому такі явища цікаві для аналізу та вивчення. Анталкідів, або ж Царський мир, був одним з найвідоміших договорів та мав серйозні політичні наслідки для всієї Еллади. Тому, доцільним є визначення сторін, зацікавлених в його підписанні. Не менш важливим є аналіз змін в політичному житті Греції після підписання Анталкідового миру.

Оскільки спартанцям не вдалось досягти остаточної перемоги над Коринфським союзом, вони вирішили діяти дипломатичними методами. У Персію було відправлене посольство на чолі з Анталкідом.

Активність афінського флоту в Егеїді, а також підтримка афінянами єгипетського антиперського повстання, визначила новий вектор зовнішньої політики перського царя Артаксеркса. Анталкідів вдалось переконати персів у тому, що їхніми основними суперниками стали Афіни. Це дало змогу виробити положення мирного договору та домовитись про спільний військово-політичний виступ Спарти та перського царя.

Завдяки новому союзникові, спартанцям вдалось потіснити позиції афінського флоту в Егеїді. В таких умовах Афіни не могли продовжувати війну і погодилися на мир. Без афінської підтримки аргосці та коринфяни не могли вести війну і також погодилися на умови.

На основі пропозицій, висунутих перським царем у 387 р. до Р. Х., був підписаний мирний договір. Положення царського миру передав нам Ксенофонт. Згідно з його даними, всі федеративні об'єднання розпускались, поліси ставали автономними, але Афіни зберегли контроль над Лемносом, Імбросом та Скіросом.

Найбільше від таких умов миру вигравали Спарта та Афіни. Безумовно, що для Агесілая була втрачена можливість очолити загальногрецьке військо і з благородною метою покарати персів за нещастя еллінів. Проте, в материковій Греції Спарта залишилась провідним полісом. Лакедемон ставав наглядачем за миром і порядком в Елладі, а неможливість утворення коаліції надавали йому безмежної влади.

Для Афін договір завершив складну і затяжну війну. Афінянам не вдалось повернути свою колишню могутність, але був відновлений флот та довгі стіни. Територія Аттики була унітарною, тому не підлягала розділу. До того ж, у якості привілею Афіни зберігали у своєму володінні три острови. Це, безумовно, було значним завоюванням з часів закінчення Пелопоннеської війни.

Своєрідним політичним програвшем цей договір став для Беотійського союзу. Конфедеративне утворення, яке існувало з кінця VIII ст. до Р. Х. припинило своє існування, а це, безумовно, супроводжувалось ламанням вікового беотійського укладу життя. Через це фіванці запропонували укласти клятву від імені усіх беотійців,

проте така пропозиція була відкинута Агесілаєм. Він навіть почав готувати новий військовий похід і тому Фівам довелося прийняти запропоновані умови. Положення цього договору свідчать про його антибеотійський характер. Про вороже ставлення Агесілая до фіванців повідомляє нам Плутарх. Так, він говорить, що спартанський цар прагнув розпуску саме Беотійського союзу для того, щоб ослабити Фіви. До цього також слід додати, що для Афін договір носив компромісний характер. Трактатування умов царського миру, як антибеотійського договору, дозволяє зрозуміти подальший хід подій, а саме — захоплення Фебідом Кадмеї.

Анталкідів мир фактично утвердив нову політичну систему взаємовідносин між полісами у Греції. Новий політичний устрій широко використовувався Спартою для посилення своїх позицій. Оскільки тоді у Греції у полісах точилася політична боротьба, то спартанці могли підтримати певну політичну силу. Таким чином були розгромлені Мантінеї та Фліунт. В подальшому Фіви стали такою ж жертвою спартанської політики за новою «анталкідовою системою».

До питання про християнізацію сенаторської аристократії Візантії у IV ст.

Козачок Ольга

Львівський національний університет імені Івана Франка
Olja_Kozachok@meta.ua

IV ст. було особливим періодом відносної рівноваги язичництва та християнства, переходу від ненасильницького поширення християнства до його реалізації як державної релігії. Початковою точкою цього процесу є так звана «Константинова революція», а завершальною — реформи Феодосія I.

У сучасній історіографії досі зберігається інтерес до вивчення процесів взаємодії і взаємовпливу різних структур пізньоантичного часу — держави, соціальної сфери, ідеології, культури. Однак більшість досліджень, що стосуються взаємозв'язку християнізації та державності, зосереджуються на особі імператора, з авторитетом якого пов'язувався ступінь впровадження християнства. Тим часом, на нашу думку, важливе значення в цьому процесі відігравали й представники сенаторської аристократії, яка була основною базою для християнізації державних структур, але, в силу традиції і язичницького минулого найбільше опиралася поширенню християнства. Французький дослідник А. Чагагнол висловив думку, що протистояння християнства і язичництва знайшло вираження у протистоянні язичницького сенату і християнського імператора, а вчені Р. Мак Маллен і Е. Гіббон взагалі вбачали у християнізації причину падіння Римської імперії.

Мало не всі дослідники цього процесу погоджуються, що III ст. стало часом напружених духовних і релігійних пошуків, обумовлених глибокими змінами у суспільній та індивідуальній свідомості й викликаних політичними, економічними, соціальними проявами кризи. Результатом цього стало поступове зближення язичництва і християнства, що сприяло порівняно безболісній адаптації християнства у структури Римської імперії.

Нам видається, що варто докладніше зупинитися на двох аспектах: різниці у темпах християнізації сенаторського прошарку на Заході і Сході імперії та ролі жінок у цьому процесі. Для розгляду цих питань слід звернутись до досліджень таких вчених як А. Джоунз, М. Арнхейм, М. Р. Зальцман, П. Браун, А. П. Каждан та ін.

Спираючись на висновки дослідників щодо умов християнізації, закономірно проявляються невідповідності щодо особливостей цього процесу за географічним принципом. 1. Криза III ст. більшою мірою проявилася на Заході, однак християнство мало сприятливіші умови поширення на Сході. 2. На Сході ретельно оберігалися вікові традиції, проте християнство тут адаптувалось швидше, ніж на Заході, де підстави для цього готувалися протягом кількох століть. 3. Якщо покластися на підрахунки вчених, наприкінці IV ст. близько 49 % сенаторів найвищого рангу *vir illustres* були християнами, однак як тоді пояснити появу сильної язичницької опозиції, що навіть на певний час залишила у тіні імператора Аркадія?

Проведене дослідження дозволяє з'ясувати, що християнізаційні процеси у Східній і Західній частинах імперії проходили синхронно і ступінь християнізації сенаторської аристократії був приблизно однаковим. Темп християнізації залежив від реалій часу. Тому спочатку задля єдності імперії, потім для усунення опозиції до управлінського апарату вводились представники різних релігій. Політика імператорів щодо віросповідання членів Сенату не відзначалася особливою строгістю чи ультимативністю. Неприйняття сенаторами серед інших верств населення християнства зумовлювалось і підтримкою консервативних римських традицій, і не сформованістю чіткої лінії релігійної політики, й прагматичними міркуваннями. Щодо ролі жінок у християнізації, то вони впливали на релігійний вибір своїх дочок, але не синів, й змішані шлюби між християнами і язичниками не мали впливу на хід цього процесу.

Господарський комплекс з поселення Маслини у Північно-Західній Тавриці

Котенко Вікторія

Національний університет «Кієво-Могилянська академія»

kotenko_viktoria@mail.ru

Античне поселення Маслини є крайнім північним укріпленим пунктом хори Херсонеса Таврійського, що замикає ряд сільськогосподарських поселень Північно-Західної Таврики. Воно розташоване біля с. Володимирівка Автономної Республіки Крим, на узбережжі Каркінітської затоки. Стаціонарні дослідження на поселенні відбувалися протягом 1972–1986 рр. загоном Харківського університету в складі Північно-Кримської експедиції Інституту археології АН УРСР під керівництвом В. О. Латишевої. За цей час відбулася агрибуція пам'ятки та був накопичений масовий археологічний матеріал, частково введений до наукового обігу.

В ході дослідження поселення Маслини постало питання співіснування грецького

та варварського населення, що гостро дискутується вже більш ніж півтора століття. В історіографічному масиві виокремлюються протилежні точки зору на міжетнічні контакти у Північно-Західному Криму: мирне співіснування та військове протистояння. Особливу увагу в процесі археологічних досліджень пам'яток регіону слід звернути на греко-скіфські контакти, оскільки в керамічному матеріалі поселень виокремлюється компактна група ліпного посуду та будівельних решток, представлених землянками та напівземлянками.

Перші висновки про характер взаємин греків та скіфів на Маслинах були зроблені В. О. Латишевою в період розкопок пам'ятки. Дослідниця вважала, що східна частина поселення, на відміну від західного укріплення, була відкритим селищем, де проживали рядові мешканці Маслин, які займалися ремеслами місцевого значення. Таку позицію В. О. Латишева пояснювала обмеженими економічними можливостями периферійного поселення, де виготовлення ліпного посуду було справою місцевих еллінів. В той же час нею не заперечувався «скіфоїдний» характер кераміки, а взаємодія етносів зводилася до незалежного співіснування. Цей висновок підтверджується відсутністю слідів знищення пам'ятки в середині III ст. до н. е., що дало науковцям привід обміркувати масштаби військової активізації скіфів. Аналізуючи греко-варварські відносини на території херсонеської хори, В. О. Кутайсов зазначає, що в цьому регіоні не було такого чітко вираженого осідання скіфів з подальшим їх включенням до складу держави, як це простежується на Боспорі. Хоча на прикладі Маслин припускає існування поруч з грецькими укріпленнями відкритих селищ варварського характеру.

Для аналізу етнічної ситуації на поселеннях хори Херсонеса Таврійського у Північно-Західному Криму прийнято розглядати прояви варварської присутності, а саме ліпний посуд, поховальний обряд та заглиблені житла. На сьогодні в дослідженні поселення Маслини аналіз землянок є нагальною справою, оскільки це питання пов'язане з хронологією пам'ятки та історією всього регіону.

В ході розкопок східної частини поселення вдалося зафіксувати кілька типів житлових та господарських будівель. Землянку з повною площею було досліджено у 1983–1984 рр. Темна овальна пляма об'єкту розмірами 3,4 м × 4,0 м проявилася на рівні давньої глинобитної підлоги. Осі споруди проходили діагонально відносно сторін світу, що співпадало з орієнтацією житлових об'єктів укріплення. Землянка заглиблювалася в материкову глину за допомогою спуску у вигляді чотирьох глиняних східців. З внутрішнього облаштування будівлі відомо, що вздовж її північно-східного краю був влаштований глиняний уступ. На підлозі, ближче до північно-східного борту, були зафіксовані рештки круглого вогнища, поруч з яким було виявлене значне скупчення глиняної маси, придатної для замішування керамічного тіста.

Аналіз прилеглих до землянки об'єктів — глинобитних підвищень, господарських ям, дозволяє говорити про існування на відкритому селищі Маслин ремеслового комплексу. Кераміка з цієї території у більшості є ліпною, з характерними скіфськими ознаками. Таким чином, отримані висновки стосовно заглиблених об'єктів дають можливість переглянути характер поселення Маслини.

Предметно-этнографические элементы в искусстве Боспора: складывание этнического типа

Красникова Екатерина

Национальный исследовательский университет «Белгородский государственный университет»

malaja555@yandex.ru

Изучая изображения на Боспоре, с известной долей условности, исследователи выделяют эстетический и смысловой аспекты. Нас интересует последний, который заключался в максимально полном донесении до зрителей основной идеи произведения. При этом скульптор исходил из менталитета жителей, для которых предназначался рельеф. Добиться «узнаваемости» сюжета и персонажей проще всего можно было путем введения в «изобразительный текст» распространенных реалий, обычных для данной этнокультурной среды. Все представленные на боспорских рельефах персонажи одеты практически одинаково — в удлиненную плечевую одежду типа кафтана. К тому же в костюме отразились процессы, происходящие в культуре данного региона.

Греческий и скифский костюмы, оказавшие влияние на формирование боспорского костюма, имели разный подход к его моделированию. Греческий — окутывал тело, форма создавалась драпировками. Создавался образ величавой простоты. Такой костюм придавал фигуре стройность, грацию и исключал торопливость. Скифский костюм воспроизводил формы тела. Он не только защищал его носителей от внешних воздействий среды, но и соответствовал образу жизни кочевников, проводивших много времени в седле в условиях сурового климата.

Костюмный комплекс боспорянина включал в себя нижнюю и верхнюю одежду, головной убор, обувь. Одежда была разнообразна по крою: драпированная — плащи, наплечная накладная — рубахи, куртки; поясная — брюки-анаксириды. На Европейском Боспоре сформировался костюм, приспособленный к местным природным условиям и образу жизни. Он был прост в крое и удобен в носке. Именно в таком костюме скифов изображали греческие мастера: торевты, художники и скульпторы, на протяжении всего периода существования эллинской культуры в Причерноморье. Несомненно, подобные изображения в значительной степени соответствовали реальности, хотя в деталях кроя и орнаментации верхняя одежда различных варварских племен, конечно, отличалась. Известно, что скифы носили свой «национальный» костюм, даже находясь в эллинских городах, а перемену костюма (например, на греческий) рассматривали как серьезное преступление (см. эпизод с пребыванием царя Скила в Ольвии — Herod. IV, 78–80). На вазовых рисунках мы узнаем скифов по чисто условным деталям костюма и вооружения, из которых главная — обязательная остроконечная шапка на голове; в самом же их облике, фигуре, лице не чувствуется принципиального отличия от внешности греков. Интересно, что внешний облик Спартокидов на афинском мраморном рельефе чисто греческий: они одеты в обычные греческие плащи-гиматии, грудь и левое плечо показаны открытыми. У сидящих фигур длинные локоны волос падают на

плечи. Боспорскому гражданину классического периода было свойственно, как и всякому греку того времени, постоянное занятие атлетическими упражнениями, он носил эллинскую одежду и оружие. Иную картину мы наблюдаем на Боспоре в римское время. Эллинского атлета сменяет воин, одетый в кочевой кафтан, вооруженный луком со стрелами, длинным мечом и тяжелым копьем. Сравнения показывают, что боспорские антропоморфные надгробия по внешнему виду и содержанию изображений сильно отличаются как от греческих, так и от скифских стел. Последние воспроизводили образы родоначальников, военных вождей, в то время как антропоморфные надгробия, судя по всему, ставились над погребениями рядовых граждан. Примечательно, что подобные тенденции характерны в Северном Причерноморье лишь для Боспора. Что касается Ольвии и Херсонеса, то там мы встречаемся с работой мастеров, всецело связанных с греческими традициями, вероятно, и прямо мастеров-греков. Вероятно, здесь не только складывается более ранняя местная традиция в искусстве, но и формируется самобытное мировоззрение. Стремление воспроизводить этнический тип может служить, на наш взгляд, свидетельством самосознания боспорцев и рассматриваться как первые попытки определения себя ни к грекам, ни к варварам, а как соборной этнической группе.

К вопросу о времени возникновения города Тула (по данным литовских источников XV века)

Краюшкина Ольга

Тульский государственный педагогический университет

имени Л. Н. Толстого

s-yartsev@yandex.ru

Вопрос о времени возникновения города Тула до сих пор остается дискуссионным. Этой проблемой занимались В. П. Гриценко, А. Н. Наумов, А. М. Воронцов. Новизна данной работы в том, что впервые была предпринята попытка локализации поселения Тула на основании сравнительного анализа археологических артефактов и письменных источников русского и литовского происхождения, использованы историко-генетический и реконструктивный методы.

Тула впервые упоминается в документах под 1382, 1402, 1430 гг. Однако статус ее неясен: с уверенностью можно только сказать, что речь идет о территории, а не о населенном пункте. Косвенно это подтверждают особенности нападения Куйдадата на Тулу: 8 дней он находился на территории «называемой Тула», но никого не смог ограбить и ушел в Рязанскую землю. Возможно, причиной тому было не наличие каких-либо укреплений, а широкая полоса лесов, пересекающая Тульскую область с запада на восток. Куйдадат действовал в районе главного безлесного коридора, проходящего через полосу дремучих лесов вдоль поймы р. Упы. Город, построенный позднее в этом месте стал именоваться Тула, следовательно, указанный проход сквозь непроходимые леса, изначально носил это название. Этот вывод подтверждает и то, что здесь в пойму Упы впадает река с древним именем Тула.

Однако из-за последнего обстоятельства считается, что не проход в лесах, а именованная река дала имя городу. В этом случае потенциальная территория, которая могла иметь отношение к этому названию, увеличивается на весь бассейн данной реки, то есть более чем на 20–30 км. Многие исследователи пытаются проигнорировать тот факт, что Тула вначале фигурировала в источниках в качестве некоей местности и пытаются уже на раннем этапе отождествить ее с каким либо населенным пунктом в указанном бассейне реки, в частности с Торховским городищем. Но археологи совсем не выделили здесь материал второй половины XIII–XIV вв., что также делает проблематичным связать с ним «некое место» Тула.

Следующая группа источников существенным образом проясняет ситуацию с проблемой локализации местности Тула. Письмо Витовта и письмо его шуа Хенне к гроссмейстеру Немецкого Ордена П. фон Руссдорфу от 1 января 1425 г. свидетельствуют о переходе рязанских, новосильских и других местных князей под протекторат Литвы. Подписанный в это время литовско-рязанский договор передал местность Тулу Литве. То, что речь шла опять же о долине р. Упы, видно из локализации других пунктов, переданных вместе с Тулой Витовту. А уже в «Списке земель и крепостей под наяснейшим Свидригайло великим князем Литвы, Руси и т.д.» мы находим первое упоминание Тулы уже не как местности, а как населенного пункта, причем в достаточной степени укрепленного («Tula, Castrum» — «Тула, крепость»).

В 1434 и 1447 гг. Тула снова упоминается в московско-рязанских договорах, и вновь статус ее неясен. Это может объясняться тем, что при передаче Тулы Рязани укрепления могли быть разобраны литовцами. Все это согласуется с тем, что в дальнейшем Тула вообще пропадает из документов вплоть до начала строительства здесь каменной крепости в 1507 г. Возможно, это свидетельство того, что Тула вошла в состав Московского государства между 1456 и 1462 годами и оказалась удалена от всех важнейших событий того времени. В данный период времени Тула вновь представляла собой место, а не поселение. Ю. Г. Екимов обратил внимание на старое Тульское городище, где, по его мнению, еще на самом раннем этапе истории современной Тулы, были возведены деревянные стены, и находился военный гарнизон. Вполне вероятно, что первые укрепления там построил Витовт, а Василий III только восстановил их. Таким образом, Тула в качестве литовской крепости, возведенная в местности с одноименным названием, имеет прямое отношение к истории современного города, а литовский князь Витовт по праву может считаться его основателем.

Вплив вікінгів на розвиток ірландського суспільства: проблеми історіографії.

Лісін Дмитро

Львівський національний університет імені Івана Франка
dimalisin13@gmail.com

З кінця VIII до кінця X ст. розвиток низки держав Європи перебував під військово — політичним впливом вікінгів. Розпочавши з розбійницьких походів, вихідці із Скандинавських країн поступово перейшли до заснування торгових факторій, еволюція яких призвела до формування міцних політичних об'єднань на чолі із власними скандинавськими династіями, що дало можливість вікінгам посісти вагомe місце в політичній історії країн Європи, не лише Західної, але й Східної, зокрема історії Київської Русі.

Актуальність даного дослідження полягає у тому, що результати аналізу впливу вікінгів на ірландське суспільство можуть стати базою для подальшого порівняння із аналогічними процесами, які відбувалися в Київській Русі, що в свою чергу дозволить простежити особливості діяльності вікінгів та їх наслідки в різних частинах Європи.

Дослідження питання впливу вікінгів на ірландське суспільство розпочалося ще в кін. XIX ст., зокрема варто згадати такі праці як: Волш А. «Скандинавські відносини з Ірландією», Мак Нейл Е. «Фази ірландської історії». Разом із тим більш ґрунтовне дослідження проблеми бере свій початок в 70-х рр. XX ст. Зокрема, одним з основних дослідників цього періоду є О'Коррен Д., автор праць «Ірландія перед норманами» та «Вікінги в Ірландії та Шотландії в IX ст.», в яких він звернув увагу на самостійність поселень вікінгів від центру, а також на їх зв'язки із місцевим населенням.

Різні аспекти цієї проблеми досліджувала і Донхам К., яка зосередила увагу на проблемі діяльності міст вікінгів, їх династичних зв'язках, а також проблемі образу вікінгів в ірландських хроніках. Також варто зазначити такі праці: Валент М. А. «Вікінги в Ірландії: поселення, торгівля та урбанізація», Доерті К. «Вплив вікінгів на Ірландію», Стрінгольм А. «Походи вікінгів», Холм П. «Між апатією та антипатією: вікінги в історії.», «Вікінги в Ірландії» за редакцією Ларсен А. Х., в яких висвітлено окремі аспекти політичної та економічної діяльності вікінгів в Ірландії.

Даній проблемі частково торкаються і представники російської історіографії, зокрема Гуревич А., в своїй праці «Древні германці. Вікінги» та Лебедев Г. в «Епосі вікінгів в Північній Європі і на Русі». Однак метою таких праць не було ґрунтовне дослідження впливів вікінгів в Ірландії, тому ця проблема досліджена поверхнево і висвітлена швидше з метою окреслення цілісної картини діяльності вікінгів.

Джерельний комплекс до цієї теми охоплює такі джерела, як: «Аннали Ульстеру» автора Руйарі О'Луїніна, доповнені Руйарі О'Касаїде та Матом О'Луїніна, «Фрагментарні аннали Ірландії», «Аннали королівства Ірландії Чотирьох Майстрів», а також комплекс ірландських міфів та скандинавських саг.

Дані хроніки містять докладну інформацію про політичну та військову діяльність вікінгів в Ірландії. В першу чергу це стосується згадок про

грабіжницькі напади вікінгів на ірландські поселення та монастирі, а також династичні зв'язки представників скандинавських та ірландських династій.

У свою чергу міфи і саги є вагомим джерелом для дослідження культурного та світоглядного розвитку ірландського суспільства. При дослідженні цієї проблеми було використано такі методи, як: метод критичного аналізу, методи порівняння та компаративістики. В ході викладу матеріалу використовувалося поєднання системного та проблемного підходів.

В ході дослідження, можна побачити, що початок розробки проблеми впливу вікінгів на розвиток ірландського суспільства розпочався ще в XIX ст. Разом із тим в цей період воно значною мірою перебувало під впливом політичної ситуації, яка сформувалася в Великій Британії. В цих умовах дослідження проблеми використовувалося для підтвердження різних політичних ідей, які стосувалися місця Ірландії в політичному житті Великої Британії. В новітній історіографії зацікавлення цією темою розпочалося з 70-х років XX ст., коли в Ірландії розпочався перегляд основних проблем історії країни. З цього періоду розпочалося дослідження нових, та перегляд старих напрямків в питанні впливу вікінгів на розвиток ірландського суспільства, зокрема такі, як: політична та економічна діяльність вікінгів, питання їх образу в європейських джерелах.

Разом із тим досі залишаються не дослідженими питання впливу вікінгів на формування світогляду та культури ірландського суспільства, натомість цей напрямок є важливим для комплексного дослідження впливів вікінгів на розвиток ірландського суспільства.

Роль кризиса полисных отношений в Древней Греции в первой половине IV в. до н. э.

Лужкова Маргарита

Национальный исследовательский университет «Белгородский государственный университет»
marglu1@rambler.ru

Греческое слово «кризис» означает решение. Впоследствии понятие кризиса было расширено, оно применяется ко всякому резкому переходу, ко всем переменам, воспринимаемым как нарушение непрерывности существующей тенденции. Основная функция кризисна — разрушение тех элементов, которые наименее устойчивы и жизнеспособны и в наибольшей мере нарушают организованность целого. Происходит упрощение системы и возрастание ее стройности. В экономике кризис разрушает устаревшие способы производства и формы организации в пользу более современных. Это не был кризис рабовладельческой системы Греции, так как рабство продолжает развиваться на фоне прогрессивного развития экономики и межполисной торговли.

Однако, греческие полисы, основанные на сплоченности и замкнутости своих гражданских коллективов, противопоставленных своими привилегиями негражданскому их населению, а также всему внешнему окружению, оказались в этих условиях несостоятельными. Кризис греческого классического полиса проявлялся, прежде всего, в ослаблении или даже в нарушении традиционной, незыблемой связи гражданин-собственник-воин, определявшей ранее характерные черты его облика. Многие богатые граждане, привлекавшиеся полисом к исполнению дорогостоящих литургий или обременительного военного налога на благо всего коллектива граждан, в новых условиях начинают тяготиться этими ранее почетными обязанностями. Владеть «имуществом видимым» становится невыгодно. Широко распространяется практика купли-продажи земли. В связи с этим, другая часть гражданского коллектива продолжала прибирать к рукам значительные ее массивы для того, чтобы сдавать ее в аренду и получать стабильный доход. В период разразившегося кризиса многие полисы пытаются предпринять меры для того, чтобы материально поддержать своих обедневших и обезземелившихся граждан. Организовывались общественные работы, создавались «рабочие места». Таким образом, греческий классический полис как конкретно-историческое явление, характерное для определенного этапа развития эллинской цивилизации, постепенно исчерпал свои возможности. Экономический базис полисной системы — античная форма собственности — в период кризиса полиса устойчиво эволюционировал к зрелой частной собственности. Новые явления в экономике греческих полисов вступили в конфликт с их общинными началами и самодостаточностью, замкнутостью, автаркией, так как экономика классического полиса допускала лишь ограниченное развитие ремесла и рынка. Однако, неуклонное развитие ремесла, торговли, денежного обращения, постоянно подтачивало и разрушало автаркию полиса. Полная частная собственность, выступавшая в этих условиях как антипод античной формы собственности, подорвав основы классического полиса, привела к его краху. Так определился кризис полиса. Непременная связь гражданин-собственник-воин оказалась разорванной. В интерпретации кризисных явлений, охвативших греческий мир в IV в. до н. э., существует большое количество концептуальных расхождений и точек зрения. В последние годы в западном антиковедении наметилась тенденция замалчивать кризисные явления в полисном мире IV в. до н. э. и даже, как крайнее проявление — отрицать факт кризиса классического полиса. Ярким проявлением такого подхода стали статьи [среди их авторов — ряд ведущих историков современности: Дж. Дейвис (J. Davies), К. Моссе (C. Mosse), Э. Бадян (E. Badian), П. Родс (P. Rhodes) и др.] из сборника «Die athenische Demokratie im 4 Jahrhundert v. Chr.» («Афинская демократия в IV в. до н.э.»). Но имеет место и точка зрения, согласно которой кризис IV в. до н. э. в Греции был кризисом роста, в ходе которого экономическая и политическая эволюция древнегреческого общества вывела его за рамки полисной замкнутости. В данной концепции [она представлена в трудах чешского ученого Я. Печирки (J. Pecirka)] акцент делается преимущественно на позитивные стороны развертывавшихся процессов.

Повідомлення про польські язичницькі культу у письмових джерелах XIV–XV ст.

Магдич Олег

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
martin_zagrebski@ukr.net

Проблема вивчення релігійних вірувань, які побутували на територіях країн, що згодом прийняли християнство, є актуальною в історичній науці вже декілька століть. Щодо польських земель, то для дослідників вони — чи не найтяжчий ареал з усіх слов'янських народів. Головним чином це пов'язано з надзвичайно слабкою джерельною базою. Досить детальні повідомлення про поганські культу містяться у церковних статутах XIV–XV ст., зокрема у так званій “Вроцлавській інструкції”, яка твердить, що грішники викликають демонів, шанують більше ніж одного Бога або замість Бога пошановують птахів, дерева та інших тварин. Також статут Краківської єпархії мовить про пісні, в яких закликалися і шанувалися ідоли (у тексті вжито назву *idolum*).

Перші назви культових персонажів подають польські провінційні статuti. Вони забороняли співати під час Зелених свят, закликаючи *lado uleli yassa tua*. Цілковімовірно, що це були імена — Лад, Ілелі, Яша, Тія. Аналогічно Ченстоховський рукопис зазначає:

«Але на жаль наші старі та молоді не моляться, щоб достойно сприйняти Святий Дух, однак у ці три дні, в які б вони мали бути в роздумах, збираються старі, жінки та діти не до храму молитись, а до танців і не звертаються до Бога, а до диявола, вигукуючи *яса, ладо, лелі, яя (non nominare deum, sed dyabolum scilicet usaya lado ulely yaaya.)*». Можливо, що імена передавались неточно — так Генрік Ловмянський наводить повідомлення середини XV ст. про ідола Нія і зазначає, що це викривлена передача імені Тія.

Багато повідомлень про поганські культу вміщує у своїй праці польський історик Ян Длугош. Як щирий та відданий син епохи Відродження, він намагався будувати свою оповідь за зразками античної міфології, тому і надав язичницьким богами латинські імена. Так, за Длугошем божества поділялись на дві групи. Одна група виконувала загальні функції (Єша — верховний бог, Ляда — бог війни, Дидилеля — богиня шлюбу, Нія — бог підземелля та покровитель душ мертвих). Це так звані «боги з заспівок». В той же час, як вважає дослідник, інші чотири боги були самостійно введені Длугошем у зв'язку зі специфікою Польщі землеробської та водночас лісової країни. Тому три боги відповідають за землеробство, а четверте божество — Діана (або Дзевана) було покровителем лісів.

Як бачимо, Длугош вибудовує свою модель за зразком античного пантеону богів. Цікаво, що деякі боги, яких наводить хроніст, не мають відповідників у раніших джерелах. Так, Ловмянський твердить, що Погода і Живе найімовірніше відповідають полабським божествам Подага та Сіва, а богинь Деванну та Мажану Длугош взагалі придумав, оскільки зокрема Мажана була богинею врожайності і повинна була б існувати у польському язичницькому пантеоні.

Л. Нідерле вважав, що Длугош певним чином підняв статус певних богів. Він

твердить, що всі ці імена хроніст звичайно що брав з польських народних вірувань XV ст., однак, проводячи паралелі з античними богами, автор просто ввів декількох персонажів, які були духами (тобто мали нижчий статус) до сонму богів (тобто до вищого рангу). І це свідчить, що повідомлення Длугоша є досить точним. Таким чином, Нідерле виділяє дві групи культових персонажів длугошівського пантеону: це імена з заспівок (Лада, Яша, Лелі, Полелі) та імена демонів і обрядових ляльок (Нія, Дідилеля, Живе та ін.), які були зведені в ранг божеств.

Отже, як бачимо, польські писемні джерела XIV–XV ст. містять досить значну кількість згадок щодо язичницьких культів на польських землях, однак, як правило, вони згадують їх у контексті, сучасному їм (народні свята, боротьба проти залишків язичництва). Але, разом з тим, ми не можемо відкидати значення даних джерел, зокрема церковних документів та провінційних статутів. Що ж до свідчень Яна Длугоша, то їх слід розглядати через призму світоглядних ідей автора, що, звичайно, не применшує цінності даних повідомлень.

**Персо-Урартський конфлікт 547 року до н.е.
Мочаліна Алевтина**

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
alkapone7@mail.ru

Військові походи Кіра Великого у період створення Ахеменідської імперії є доволі актуальним питанням для світових дослідників. Однак, варто відзначити, що дана тема до цього часу має більше темних плям, ніж чітких та аргументованих висновків. Кожен великий чи малий похід Кіра II — це ґрунт для розробки нових тез та припущень, кожне з яких може змінити усталені теорії.

Саме до такої невизначеної категорії належить похід ахеменідського царя до земель Урарту в 547 році до н. е. Ця дата тривалий час пов'язувалася з підкоренням персами Лідії, однак нове прочитання хроніки Кіра-Набоніда відкрило можливість переглянути відповідне припущення. Як вважалося дотепер, Ванське царство, зійшовши зі світової арени на початку VI ст. до н. е., втратило свої позиції і не могло більше справляти вплив на розвиток історичного процесу на територіях Стародавнього Сходу. Однак, ми спробуємо переглянути поширену реконструкцію падіння Урарту та прослідкувати головні аспекти походу Кіра Великого на Північ.

Робили спроби висвітлити проблему падіння Урарту такі відомі радянські історики як Б. Піотровський, І. Дьяконов, М. Дандамаєв. Зверталися до цього питання і зарубіжні дослідники, серед яких варто відзначити Лемана-Гаупта. Маємо у розпорядженні і епіграфічні джерела: хроніку Кіра-Набоніда, Бехистунський напис Дарія I та Сиппарський циліндр. Усі вище вказані джерела не містять беззаперечно вірних відомостей про те, хто став справжнім винуватцем падіння Ванського царства, якими були останні роки його існування, і чому назва Урарту не відходить у небуття після теоретичного падіння на початку VI ст. до н. е.

Безумовно, не можна говорити про те, що після остаточного включення Урарту до складу Мідії після війни останньої з Лідією у 590–585 рр., Урарту продовжувало своє існування як вагома політична сила Стародавнього Сходу. Однак, ми не можемо прийняти тезу про те, що після теоретичного падіння від рук мідійців, Ванське царство перетворилося ледь не на пустелю, яка взагалі не відігравала жодного значення. На основі аналізу джерельної бази нам вдалося дійти висновку, що могутні укріплення Урарту було зруйновано не мідійцями, а союзними силами лідійців та скіфів. Саме ця подія стала вагомою передумовою для мідійсько-лідійської війни 590–585 рр., після якої території Ванського царства остаточно відійшли до Мідії. Таким чином, землі Урарту стали північним кордоном держави Кіаксара і в жодному випадку не могли залишатися пустинними, адже до того часу залишалася вагома загроза з боку скіфів. Відповідно, мідійцям потрібно було якомога швидше відновити укріплення Урарту та поставити на даних територіях власного намісника, аби прикрити кордони. Отже Урарту продовжує існувати, однак не під лідерством представника власної династії, а під керівництвом намісника мідійця.

Після підкорення Мідії Кіром Великим у 550 році до н. е. наступним завоюванням Ахеменіда мала стати Лідія. Однак, її підкорення вимагало спокою в тилах перських володінь. Саме тим непокірним осередком, що заважав Кіру II у захопленні Лідії і стало Урарту, очолюване мідійським намісником, що відмовився визнати владу персів. Таким чином, у 547 році до н. е. відбулося персо-урартське зіткнення, після якого мідійського намісника було вбито, а перський наступ розбився на кілька етапів. В решті решт землі Урарту було підкорено. Тепер перси отримували потужний тил і можливість для розширення держави. Отже, події 547 року до н. е. стали фактичним початком створення однієї з наймогутніших держав світу — Ахеменідської імперії.

Римская политика в Каппадокии (66 г. до н. э.–17 г. н. э.)

Муржа Павел

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
pavel_murzha@mail.ru

Восточные завоевания Рима середины I в. до н. э. расширили территорию республики, оформив официальную гегемонию римлян в ряде эллинистических держав Малой Азии. В то время как некоторые из монархических государств Анатолийского региона (Вифиния, Понт) стали римскими провинциями, каппадокийский царь сохранил статус «друга и союзника» римского народа, и оформление Каппадокии как провинции происходит при императоре Тиберии в 17 г.

Источниковая база нашей работы представлена трудами античных авторов, прямо или опосредованно затрагивавших эпизоды каппадокийской истории, — Тита Ливия, Страбона, Светония, Аппиана, Иосифа Флавия, Плутарха, Диона Кассия, Юстина. Из литературы особенно отмечаем работы А. П. Беликова, А. Б. Рановича, С. Ю. Сапрыкина, Э. Грюэна, П. Левека, О. Хекстера, Ф. де Каллатая, Б. Симонетты, А. Шервин-Уайта и др.

Цель исследования — характеристика принципов и результатов взаимодействия Римского и Каппадокийского государств в их политико-экономических аспектах в указанный временной период.

На пограничных территориях (на Востоке — с наиболее сильным соседом, Парфией) римляне по окончании Митридатых войн создали сеть формально свободных «вассалов», пользовавшихся «опекой» Сената и в известной степени лишенных самостоятельности. Можно говорить, что влияние Рима оказывало и определенную «цивилизаторскую функцию», и, в то же время, провинции служили преградой для иноземного вторжения и сырьевой базой республики, впоследствии — империи. Справедливо мнение А. П. Беликова, что «во всех зависимых странах правители были римскими ставленниками». Так, уже при Ариобарзане I (отошел от власти в 62 г. до н. э.) Каппадокия утратила возможность ведения независимой политики. Несмотря на то, что Ариобарзан I сохранил царство и передал власть своему сыну, характер и продолжительность царствования каждого из Ариобарзанидов можно ставить в зависимость от политического курса того или иного римского деятеля. Марк Брут оказывал Ариобарзану III финансовую помощь и помог ему утвердиться на престоле (это предприятие, независимо от его целей, демонстрирует связь каппадокийского царского дома с кругом римской знати). Марк Антоний в 36 г. до н. э. самочинно снял с трона и казнил Ариарата X. Пришедший ему на смену Архелай пользовался расположением Октавиана Августа и в 3 г. н. э. получил в управление Малую Армению и Киликию. Однако Архелай не смог сохранить расположение следующего императора и, вероятнее всего, был убит по приказу Тиберия. Роль династии (во всяком случае, в общеимперском контексте) была, таким образом, номинальной, а ее представители стояли в зависимости от насущных политических потребностей Рима и тех, кто его олицетворял.

Одним из средств укрепления римского влияния было разрушение прежних способов землевладения в пользу городского управления. Ликвидация общинных форм землевладения в центральных и восточных районах Анатолии предполагалась через связанную с Римом местную элиту, в т.ч. греческого (что больше способствовало интеграции в империю), а не сугубо иранского, местного происхождения. Включение Каппадокии в состав империи стимулировало распад старых, более примитивных, общественных отношений, но романизация региона была достаточно медленной. Поскольку римское влияние осуществлялось в первую очередь через городскую жизнь, а в Каппадокии она не была слишком бурной, более развитые экономически регионы превосходили Каппадокию в восприятии римского уклада.

Таким образом, стремление Рима увеличить влияние в зависимых державах (в т.ч. в Каппадокии) выражалось в замене элиты (первоначально, в простейшем виде — на локальных ставленников), в расширении и строительстве городов, чеканке монет римского образца, расположении на местах военных гарнизонов и т.п. Учитывая географическое расположение Каппадокийского царства (в опасной близости с Парфией), римляне были вынуждены осуществлять здесь изменения, касавшиеся политической и военной сфер (экономическое же развитие должно было в основном служить первым двум целям).

Деятельность же собственных царей не было последовательной, поскольку династы в значительной мере были обеспокоены вопросом сохранения власти в условиях нестабильности внешнеполитических ориентиров. Восточная составляющая каппадокийской монархии была в силу предшествующих обстоятельств сохранена, и романизация державы была связана с активным участием Рима в каппадокийских внутренних делах.

Категория «честность» в труде Фукидида Наумова Виктория

Национальный исследовательский университет «Белгородский
государственный университет»
padshiiangel@bk.ru

Центральным структурным компонентом мировоззрения человека является система ценностей. Особую отрасль аксиологической системы любого общества составляют ценности морального характера, одной из которых является честность, определяющая каждодневную практическую деятельность человека.

Данная категория, несомненно, актуальна для исследования в Древней Греции классического периода. Это обусловлено, в первую очередь, тем, что повышенная социативность всегда была отличительной чертой греческого темперамента. Речь играла особо важную роль в тех полисах, которые, подобно Афинам, уделяли много внимания публичным дебатам. В этом отношении особое место занимает вопрос о значимости в сознании эллинов такой нравственной категории, как честность.

В историографии укоренилось представление о том, что честность не являлась ценностной доминантой в аксиологической системе рассматриваемого социума. Однако, в своих работах авторы апеллируют лишь к данным гомеровских поэм и «Истории» Геродота. На наш взгляд, для полного и точного представления о ценностном статусе честности, необходим более широкий корпус источников.

Исследование основывается на культурно-антропологическом подходе, и, поскольку оно носит междисциплинарный характер, нами были использованы как традиционный метод комплексного анализа источников, так и эпистемологический анализ терминов.

Время жизни Фукидида совпало с началом кризиса полисной системы, который повлек за собой качественные изменения в мировоззрении древних греков, в том числе, аксиологической структуре. Стоит отметить, что «История» Фукидида является одним из наиболее репрезентативных источников. Связано это, прежде всего, с тем, что историк отображает и постулирует не своё собственное мнение и оценку, а взгляд и отношение к рассматриваемой категории современного ему общества, стремясь беспристрастно изложить самые разнообразные мнения. Именно это позволяет нам считать, что труд Фукидида является, своего рода, зеркалом, отображающим общественные настроения и мнения изучаемой эпохи.

В результате проведенной работы мы пришли к следующим выводам. Наиболее ценностью для Фукидида, как историка, является честность. Он понимает честность, как соответствие сказанного происходящему, но во многих случаях олицетворяет её со справедливостью, верностью и добропорядочностью. Именно её Фукидид признаёт основой человеческих взаимоотношений. Честность является, несомненно, важной характеристикой человека и принципиально важным качеством для лиц, занимающих государственные должности. Однако, историк, очевидец разрушительной Пелопонесской войны, описывает падение морали и нравов в эти годы, когда ценностный статус честности и верности принятым обязательствам заметно снижается. Честность постепенно становится всё более отдаляющимся идеалом, подобно Афинам времён Перикла.

О влиянии Зосима из Панополиса на алхимиков Византии Павлова Олеся

Национальный исследовательский университет «Белгородский
государственный университет»
eVropa35@yandex.ru

Позднеантичная алхимия и её бытование в Византии совершенно не изучено, кроме небольших работ французского историка М. Мертенса. В данной работе мы предлагаем разобраться, оказывал ли Зосим, наиболее известный позднеантичный алхимик, влияние на византийскую алхимию. Имели ли византийские алхимики доступ к его работам и, если да, то какое значение им придавали?

Как известно, Зосим пользовался огромным авторитетом среди позднеантичных алхимиков, которые явно проявляли к нему наибольшее уважение. Четыре из этих поздних алхимиков заслуживают особого внимания: Олимпиодор, Стефан, Кристиан и Анонимный Философ.

Олимпиодор, вероятно всего, жил в Александрии в VI в. Его отождествляют с одноименным философом-неоплатоником, хотя этому нет точных доказательств. Олимпиодор является автором трактата, сохранившегося как часть Корпуса греческих алхимиков, который представляет собой комментарии к Кат' енегеиан Зосима; это, по сути, коллекция цитат древних алхимиков, сопровождающихся комментариями Олимпиодора, среди которых можно найти выдержки из Зосима. Эти комментарии имеют очень сложную и беспорядочную структуру, их анализ осложняется ещё и тем, что они, вероятно, предназначены для чтения одновременно с работой Зосима, которая утрачена. Комментарии расположены в порядке, который трудно проследить, и зачастую невозможно отличить подлинные комментарии от современных. Кроме того, могут быть обнаружены многочисленные интерполяции и дополнения в связи с переписчиками.

Тем не менее, мы видим, что трактат направлен на то, чтобы показать существенные различия между философами-досократиками и алхимиками. Среди прочего, Олимпиодор сравнивает доктрины об уникальном принципе, поддерживаемом досократическими философами и наиболее важными алхимиками, в том числе Зосимом, на ту же тему, целью которых являлось выявление мнения, что основы алхимии вытекают из греческой философии.

VII столетие, в частности, царствование Ираклия, отмечено в истории алхимии Стефаном Александрийским, под чьим именем дошли до нас серии лекций «по великому и священному искусству изготовления золота». Кроме того, Стефан Александрийский известен как комментатор Платона и Аристотеля, и как автор астрономических работ и медицинских трактатов. Как и в случае с Олимпиодором, отождествление этого Стефана с нашим алхимиком, хотя и не совсем точное, но весьма вероятное. Алхимическая работа Стефана представляет собой серию из девяти лекций — но вполне вероятно, что изначально было только семь из них — среди которых в письме к некому Феодору был вставлен текст, к которому мы вернемся. В этих лекциях можно найти выдержки из работ Зосима, которые, однако, не цитируются под его именем у Стефана. Стоит отметить ещё один момент: последняя из лекций явно посвящена императору Ираклию.

Еще два комментатора, о которых нужно сказать: те, которые известны как Кристиан и Анонимный философ. Время их жизни трудно датируется, вероятно, они работали между VII и IX вв. За неимением подходящего издания, трудно сформировать четкое представление о трудах этих авторов; они выглядят как коллекции цитат древних авторов, в частности, Демокрита, Гермеса, Марии, Агатодемона и Зосима, сгруппированных по темам и связанных длинными или короткими изречениями комментаторов; зачастую, трудно понять, где заканчивается цитата, и где начинаются комментарии. Значительный интерес представляет то, каким образом Кристиан и Анонимный философ цитировали древних алхимиков, потому что комментарии наводят на мысль, что у них перед глазами все еще были подлинные произведения, или, по крайней мере, длинные выдержки из них.

В заключение стоит отметить, что, скорее всего, некоторые страницы из работ Зосима, были доступны еще в XI в., так как они использовались в одном из сочинений Михаила Пселла.

Хтонические мифические существа древнегреческой мифологии и их связь с культом Праматери

Панкова Анастасия

Донецкий национальный университет
nencupankova@gmail.com

В пантеоне древнегреческих богов и божеств особенное, однако, далеко не последнее, место принадлежит ряду хтонических женоподобных существ, порожден-

ных во времена Хаоса. В классической мифической традиции эти персонажи обрели негативное значение. Тем не менее некоторые вопросы остаются открытыми и поныне. В частности, где искать истоки появления данных творений в патриархальной мифологии эллинов.

Составлению мифологической иерархии уделяли внимание: Гесиод (VIII–VII вв. до н. э.); псевдо-Аполлодор («Мифологическая энциклопедия»); Тацит (I в. до н. э.) и др. Современные исследователи, в основном, решают вопросы связи между мифологическим сознанием греков и ранней философией (Ф. Х. Кессиди), а также преемственности культов (А. Ф. Лосев).

Источниковую базу работы составляют античные художественные образы мифических существ, древнегреческие мифы, а среди письменных источников — «Одиссея» Гомера, «Теогония» и «Труды и дни» Гесиода, классические трагедии и комедии, фрагменты творчества логографов и рапсодов эпохи архаики и классики.

Новизна подхода в исследовании состоит в том, что автор выделяет проблему хтонических божеств отдельной темой, и, основываясь на различных источниках, пытается найти истоки этого явления в древних средиземноморских культах. Показан совершенно новый подход к изучению доолимпийского мифологического периода.

В данной работе автором использованы методы: обобщения, индукции, аналогии и сравнения, типологии, экстраполяции.

Существует несколько морфологических типов мифических женских существ или т. наз. чудовищ: змееподобные или дракайны (Амбисфема, Гидра, Эхидна, Ламия), полиморфные девы (Сфинга (сфинкс), сирены, Химера, Медуза Горгона), многоликие и многообразные (Мойры, Эринии, трехликая Геката и др.).

В древнегреческих устных преданиях сохранились сюжеты, объективно отражающие древнейшую природу качеств этих созданий. Это, прежде всего, антагонистичность женского начала. Женщина способна даровать жизнь, но она же отнимает ее. В мифе о Персее из тела Медузы Горгоны, обращающей в камень все живое, рождается крылатый Пегас, символ творческой силы и созидательности. Причем, кровь из правой жилы Медузы смертельно ядовита, а из левой — исцеляет от всех хворей.

Нити жизни и смерти держала Великая Мать в своих руках, также как сестры Мойры, на решение которых не мог повлиять даже царь богов Зевс.

Для древнего человека Великая Мать была неотделима от природы и часто сочетала в себе черты женского и животного начала. Древнегреческие хтонические божества также часто представляются полиморфными (Эхидна — дева с прекрасным лицом и змеиным телом; Сфинга — существо с женской головой, туловищем льва и крыльями орла).

Следует заметить, что образ змееподобной женщины является наиболее распространенным в изображении хтонических существ. А ведь именно змея в культе Праматери считалась священным животным, хранительницей тайных познаний о природе, символом мудрости.

Праматерь для древних была олицетворением стихийных сил природы. Это качество нашло свое отражение в позднейших версиях Ламии, выпивающей кровь юношей, Химеры, изрыгающей пламя и т. д.

В роли хранительницы загадки жизни и смерти в мифах выступает Сфинкс, как олицетворение девственности Природы, ее закрытости от мужского ока. Лернейская же гидра охраняла вход в царство теней.

Интересно явление «триединства». Трехликой представлялась смертным Геката, покровительница колдунов и целителей; Эриний было три и Мойр — тоже. Эта черта навеивает на мысль о соединении в женском начале 3-х сфер: хтонической, земной и небесной.

Таким образом, мы можем говорить не только о непосредственной связи хтонических женских существ с культом Праматери, но об отражении основных особенностей его в позднейших мифологических циклах. В данном случае эти сущности играли сохраняющую роль для древнейших мировоззренческих представлений доэллинистического периода.

Эллинизм в Nabateyском государстве при Арете IV Филодемосе

Походнякова Алёна

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
martinbohnke@gmail.com

Распространение эллинистической культуры на Ближнем Востоке затронуло не только традиционные азиатские монархии, но и достаточно самобытные общества. В ходе исследования сделана попытка определить степень проникновения эллинистической культуры в Nabateyское государство в годы правления царя Ареты IV Филодемоса. История Nabateyского государства практически не привлекала внимания отечественных исследователей. Единственной работой, посвященной Nabatee, является монография советского антиковеда и востоковеда И. Ш. Шифмана «Nabateyское государство и его культура».

В основе исследования лежат труды античных авторов: Диодора, Страбона, Иосифа Флавия, Кассия Диона. Используются нумизматические свидетельства, анализ которых позволяет установить наличие эллинистических образцов в титулатуре nabateyских правителей. Историографической базой исследования являются работы таких зарубежных ученых, как Г. Бауэрсок, А. Негев, Р. МакЛафлин, Ф. Дэвис и др., а также отечественного историка И. Ш. Шифмана.

В результате исследования было установлено, что ко времени правления Ареты IV Nabatea превратилась в сильное процветающее государство. Изначально самобытная и оригинальная культура nabateyских арабов-кочевников не могла не подвергаться влиянию эллинистического мира, культура которого проникла на Восток,

соединяясь с местными традициями. Влияние эллинизма можно усмотреть почти во всех сферах жизни nabateyского общества, а также в политике его правителей, в частности Ареты IV. Об этом свидетельствует чеканка монет по греческому и римскому образцам, титулы, которые принимали nabateyские правители. Однако синтез двух культур привел к оригинальному результату, не похожему по своей сути ни на эллинистическую, ни на арабскую культуры.

Сложно определить, насколько осознанно nabatey перенимали греческие и римские традиции. Возможно, это делалось отчасти для того, чтобы утвердиться как цивилизованное и высокоразвитое государство в кругу эллинистических держав. Несомненно, престиж государства играл немаловажную роль, так как Nabatea сосредотачивала в своих руках торговые связи между Южной Аравией и странами Средиземноморья. Не стоит утверждать, что именно эллинизм стал основной движущей силой развития местной культуры, хотя он и оказывал на нее существенное влияние. Не исключено также, что во многом nabatey могли следовать эллинистическим традициям (например, при чеканке монет в Дамаске), не придавая этому особого значения.

Таким образом, в ряде случаев nabateyские арабы заимствовали эллинистические образцы осознанно, нередко их навязывали обществу сами правители Nabatee в собственных политических интересах, а иногда слияние происходило естественным путем: греки и римляне заселяли регионы Ближнего Востока, приносили туда элементы собственной культуры, которые в большей или меньшей степени оказывали влияние на местное население.

Дослідження історії містобудування Александрії Єгипетської доби еллінізму (до кінця XIX століття). Історіографічний аспект

Разумович Дар'я

Донецький національний університет
razumovych@hotmail.com

Питання історії містобудування Александрії Єгипетської доби еллінізму привертало до себе увагу вчених різних країн впродовж останніх двохсот років. При цьому національні особливості історіографії значно позначалися на вивченні окресленої проблеми. Так, зарубіжна історіографія багатша за вітчизняну, тому що почала розвиватися раніше і завжди мала більші матеріальні можливості; вона поліцентрична, представлена великою різноманітністю наукових шкіл і напрямів. Що стосується вітчизняної історіографії, то питання історії містобудування Александрії не отримали значного висвітлення в роботах вітчизняних вчених. До деяких аспектів історії містобудування і архітектури Александрії вітчизняні дослідники зверталися головним чином у рамках вивчення самого елліністичного періоду.

Нам видається доречним розглянути історію дослідження містобудування Александрії Єгипетської доби еллінізму використовуючи аналітичний, проблемний та хронологічний підходи.

Мета дослідження — проаналізувати перші кроки в дослідженні історії містобудування Александрії Єгипетської доби еллінізму.

За доби Середньовіччя, Александрія, величний мегаполіс античного світу, майже повністю загинула. Український православний письменник та мандрівник В. Г. Григорович-Барський, який відвідав Александрію у 1730 році у своїй роботі «Странствованія Василя Григоровича-Барскаго по Святымъ местамъ Востока съ 1723 по 1747» відзначав, що колись величезне поселення, зараз навіть несхоже на місто — настільки воно мале, а кріпосні стіни місцями взагалі обрушилися і лежали в руїнах.

За часів походу Наполеона Бонапарта до Єгипту у 1798–1801 роках, під час якого були зроблені одні з перших кроків в дослідженні історії містобудування античної Александрії, місто налічувало всього близько 6 тисяч жителів. В експедиції Наполеона супроводжували дослідники, які збирали усю інформацію щодо історії країни фараонів. З 1809 по 1829 роки у Парижі виходить серія публікацій під назвою «Description de l'Égypte, ou Recueil des observations et des recherches qui ont été faites en Égypte pendant l'expédition de l'armée française», котра являє собою фундаментальний науковий опис давнього та сучасного Єгипту, а також його природної історії.

У 1865 році Наполеон, який виявляв значний інтерес до військових кампаній Юлія Цезаря, запросив детальну мапу Александрії, необхідну йому для підготовки власної книги присвяченої відомостям з життя великого полководця. Махмуд Бей (Махмуд ель-Фалакі) був відомим інженером і астрономом, знайомим з основами картографічних досліджень. Саме він допомагав Наполеону в складанні мапи античної Александрії. Нажаль, Наполеон так і не закінчив свою роботу присвячену біографії Юлія Цезаря, до якої мали увійти складені Махмуд Беем мапи. Результати своєї роботи — гіпотетичний план прадавньої Александрії, включаючи Східну та Королівську Гавані, Махмуд ель-Фалакі видав у 1872 році під назвою «Mémoire sur l'antique Alexandrie: ses faubourgs et environs découverts, par les fouilles, sondages, nivellements et autres recherches». Цей план і сьогодні являє величезну цінність, хоча зроблені пізніше відкриття сприяли його уточненням і коректуванням. Однак як і раніше залишається сумнівним, чи відповідає план ель-Фалакі, що відтворює мережу найважливіших вулиць римської Александрії, плану міста часів Птолемеїв.

У 1888 році з'являється праця «L'Ancienne Alexandrie. Etude archeologique and topographique», в якій грецький вчений Tassos Dēmētrios Neroutsos робить спробу відтворити план і архітектурний комплекс античної Александрії опираючись як на археологічні знахідки, так і на літературні свідчення античної традиції.

У 1892 році було створено Грецько-Римський музей, його директором став італійський археолог Джузеппе Ботті. Саме під егідою цієї установи виходить перша робота присвячена александрійським некрополям та архітектурному храмовому

комплексу Серапіуму - «L'Acropole d'Alexandrie et le Sérapeum d'après Aphtonius et les fouilles». Важливим внеском в дослідження історії містобудування Александрії стала праця Дж. Ботті «Plan de la Ville d'Alexandrie à l'Époque Ptolémaïque», яка частково відтворює план і архітектурний комплекс античної Александрії.

Британський археолог Девід Джордж Хогарт у 1894–1895 роках відвідав Єгипет та провів поверхове дослідження Александрії. Проте, сповнений вражень від великої кількості монументальних споруд та археологічного матеріалу у Верхньому Єгипту та інших країнах Середземномор'я, він був впевнений, що Александрії немає чого відкрити для наукового світу. Результати своїх досліджень з численними необ'єктивними коментарями він оприлюднив у 1895 році під назвою «Report on prospects of research in Alexandria. Reprint from the Archaeological Report of the Egypt Exploration Fund, 1894–1895», тим самим створивши іншим дослідникам інформаційну перешкоду для ефективного дослідження міста.

Наприкінці XIX — на початку XX століття вчені звертаються до проблем історії містобудування та архітектури Александрії в рамках загального вивчення елліністичного Єгипту. Це пов'язано з незначним інтересом до історії цього регіону, а також через те, що Александрія не могла конкурувати з Верхнім Єгиптом по кількості монументальних пам'яток і рівнем їх збереженості. Серед найбільш відомих можна виділити праці Джона Пентланда Мараффі «A history of Egypt. The Ptolemaic Dynasty», Едвіна Роберта Бівана «A history of Egypt under the Ptolemaic dynasty» та Августа Буше-Леклерка «Histoire des Lagides».

Таким чином, ми прийшли до висновку, що перший період в дослідженні історії містобудування Александрії Єгипетської доби еллінізму характеризується наступним:

- активізацію інтересу єгипетських та західноєвропейських дослідників до історії та археології міста;
- найбільший інтерес викликало питання топографії античної Александрії, і як результат — спроби відтворити план і архітектурний комплекс міста;
- поява перших дослідних установ — Грецько-Римського музею;
- створення загальних робіт з історії елліністичного Єгипту, які допомагають зрозуміти історичні умови формування архітектурного вигляду міста;
- праці дослідників мають ряд недоліків: некритичне відношення до історичних джерел, багатослівність викладу, тенденція до створення громіздких загальних курсів історії Єгипту, переказ фактів і майже повна відсутність проблематики дослідження. Перші праці європейських учених були простим переказом античних авторів. Також варто відмітити малу кількість спеціальних робіт, присвячених конкретним питанням з історії Александрії.

Отже, виходячи з вищевказаного, слід зазначити, що перший період розвитку мав ряд недоліків, проте, він був необхідним, щоб нагромадити історичний матеріал, реконструювати сам хід подій та їх хронологію.

**Иоанн Торник на службе у василевса Василия II
Болгаробойцы (по данным Жития Иоанна и
Евфимия)**

Роменский Александр

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
pergamen-romen@mail.ru

Просопография византийской провинциальной знати заслуженно привлекает внимание исследователей. Известно, что X в. ознаменовался усилением ряда семейств, последовательно занимавших высшие военные и гражданские должности в империи ромеев. Противоречия между интересами знатных родов Малой Азии (Фоки, Куркуасы, Склиры, Вурцы, Малеины и пр.) и централизаторской политикой императоров Македонской династии вылились в военные мятежи — апостасии, иногда становившиеся полномасштабными гражданскими войнами, как например, в 976–979 и 987–989 гг. Важное место в пестрой этнической структуре знати этого периода занимали роды армянского и армяно-ивирского происхождения, среди которых выделяется семейство Торникиев.

Н. Адонц выделил среди армяно-ивирской знати, происходившей из княжества Тао-Тайка, фамилию Торникаев, ныне разделенную учеными на три семейства: Таронитов-Багратидов, Чортванели и Торникиев. После исследований П. Хараниса и А. П. Каждана был практически исчерпан фонд нарративных источников, работы В. П. Степаненко позволили интерпретировать сфрагистический материал. Представляется целесообразным еще раз остановиться на фигуре самого известного представителя рода Торникиев — Иоанна Торника и рассмотреть его роль в подавлении мятежа Варды Склира (976–979 гг.) на основании данных грузинского Жития Иоанна и Евфимия.

Иоанн Торник был представителем сильно кавказизированного армянского рода, вассалом грузинского правителя Давида, обладавшего византийским титулом куропалата (961–1001 гг.). Постригшись в монахи, он переселяется на Афон, где участвует вместе с братом, Иоанном Варазваче, в основании Ивирина. Неслучайно именно Житие, написанное настоятелем Ивирского монастыря в 1044–1056 гг. Георгием Агиоритом, сохранило наиболее подробную информацию о действиях этого полководца в ходе борьбы с мятежом дуки Месопотамии Варды Склира.

Назначенный дукой отдаленной Месопотамии, бывший domestик схол Востока Склир тотчас же поднял антиправительственное восстание среди верных себе войск и обул красные сандалии василевса. Разбив посланные против него войска стратопедарха Петра и специально вызванного из ссылки Варды Фоки, Склир завладел большей частью малоазийских фем империи. По сообщению Жития Иоанна и Евфимия, лишенные помощи в Константинополе императоры Василий II и Константин VIII, от имени которых правил паракимомен Василий Лакапин, решили от безысходности обратиться к куропалату Давиду, но не могли напрямую

связаться с ним, так как мятежники контролировали все маршруты. Отправив севастофора в лавру Св. Афанасия, императоры просили находившегося там Иоанна Торника отправиться к ним. Торник отказался перед настоятелем, ссылаясь на монашеский обет, и лишь после долгих уговоров решился исполнить приказ.

В столице Византии нашего героя ждал прием у паракимомена Василия и императрицы Феофано. Слезные мольбы императрицы сжалиться над сиротами вместе с убеждениями паракимомена сыграли свою роль (отметим, что, по другим источникам, Феофано и Василий являлись злостными врагами, но, вероятно, критическое положение заставило их действовать сообща). Иоанн Торник прибыл к Давиду, который поручил ему командование двумя тысячами отборных всадников. Именно этот отряд сыграл решающую роль в разгроме войск Склира в битве при Сарвенисни (Aquae Saravenae) в 979 г. Императоры отдали победителю всю захваченную добычу из золота, серебра и драгоценных тканей. Принудив Склира бежать на территорию Багдадского эмирата, Торник вскоре возвратился в лавру Св. Афанасия.

Иоанн Торник, безусловно, является одной из интереснейших личностей в истории как Византии, так и народов Закавказья. Обобщение данных всех нарративных и сфрагистических источников позволит более полно охарактеризовать роль самого патрикия Торника и семейства Торникиев среди византийской знати рубежа X–XI вв.

**Позднеантичная Александрия: проблемы
топографии города**
Руднева Мария

Национальный исследовательский университет «Белгородский
государственный университет»
mariya.rudneva.91@mail.ru

Александрия Египетская — один из крупнейших городов поздней античности. Этот многонациональный город являлся центром торговли, культуры и искусства. Топография города позволяет во многом выявить причины расцвета и упадка великого города. Долгое время в науке затронутая проблема оставалась недостаточно изученной ввиду неполного и даже отрывочного характера письменных источников. Археологические исследования также не могли ответить на многие вопросы. Это связано с целым рядом факторов, затрудняющих проведение раскопок древней Александрии, таких как: практически полная гибель города в Средние века, интенсивная застройка в регионе в XIX–XX вв., а также значительные разрушения города в ходе природных катаклизмов и военно-политических столкновений. Среди материала по теме стоит выделить опубликованный ещё в 1872 г. Махмудом Эль-Фалаки план города, который и на сегодняшний день представляет значительную ценность. В последние десятилетия,

ввиду развития технических средств, а с ними и археологии, появился ряд крупных работ по данной тематике, в основном в трудах зарубежных авторов. Среди исследователей особо выделяются Achille Adriani, Christopher Naas. В отечественной историографии внимание топографии Александрии, хотя и косвенно, уделено В.Г. Борухович, а также на современном этапе ведутся активные исследования РАН. Был произведен анализ важнейших источников, содержащих информацию по обозначенной теме. Основными источниками являются: «География» Страбона (ок. 64/63 г. до н. э.—ок. 23/24 г. н. э.), труд Диодора Сицилийского «Историческая библиотека», «Деяния» Аммиана Марцеллина (ок. 330—после 395 гг.), «Хронография» византийского автора Иоанна Малалы (ок. 491—578 гг.), а также «Хроника» египетского коптского священника Иоанна Никиуского (ок. 40-х гг. VII в.—?), «Хроника» Михаила Сирийца. Учёные сходятся в вопросе, что значительное влияние города в регионе было обусловлено, прежде всего, его выгодным географическим положением. Александрия обладала одним из очень немногих благоприятных участков вдоль болотистых берегов Египта, что позволило построить большой порт, являвшийся узлом торговли, в том числе и международной. К этому можно прибавить расположение, близкое к пересечению двух континентов, и связь гавани с Нилом — важной артерией внутренней торговли. Также выгодно стратегическое положение — гавань, закрытая с севера островом Фарос, была прекрасным убежищем для флота. Расположение на известняковом хребте способствовало смягчению климата. План города был разработан так, чтобы максимально использовать преимущества этих географических факторов, в частности, возможности внешней торговли. Этим обусловлено вытянутое в длину расположение. План Александрии, разработанный архитектором Дейнокротом по системе Гипподама, был основан на прямоугольной сети улиц. Две осевые и очень широкие (более 30 м) улицы с колоннадами по сторонам перекрещивались с многочисленными мелкими улицами, преобладает единообразный городской ландшафт, в позднеантичный период перекрытый новыми культурными наслоениями. Город делился на 5 районов (климатов), обозначавшихся первыми 5 буквами греческого алфавита: А, В, Г, Д, Е. При императоре Адриане (117—138) добавился еще один район — Адрианов. Кварталы имеют ярко выраженную специфику. Остров Фарос соединял с материком мол — Гептастадий. Гавань занимает в архитектуре города доминирующее положение, к этому можно прибавить и величественный Александрийский маяк — следствие направленности города на внешнюю торговлю. Отдельной проблемой является определение площади города в изучаемый период. Наблюдаются значительные расхождения в концепциях учёных. Можно сделать вывод, что планировка Александрии была подчинена выгодным географическим условиям и направленности города. Ко времени поздней античности в облике города произошли значительные изменения, он значительно вырос и стал первым мегаполисом.

Византийские эпиграммы AG I. 37–89

Синица Марина

Национальный исследовательский университет «Белгородский государственный университет»
borodina_olena@mail.ru

Одним из наиболее ярких проявлений культурного континуитета между античной и византийской эпохами, а также показателем роли классического наследия в византийской культуре являются эпиграммы Греческой (Палатинской) антологии. К христианским (византийским) здесь относят книги I (различные эпиграммы), II (Экфрасис Христорода Коптского) и VIII (эпиграммы Григория Богослова). Всего книга I включает 123 эпиграммы. Большинство из них — надписи на храмах, камнях, столпах. Некоторые взяты из книг. Ранее мы рассматривали эпиграммы AG I. 1–18 (микрогруппа о храмах преимущественно Константинополя). Данная работа рассматривает эпиграммы 37–89 книги I Палатинской Антологии. Эта книга до недавнего времени (2012) не имела полного перевода на русский язык, а сами эпиграммы, в частности, указанные выше, практически не рассматриваются в историческом контексте, как целостный комплекс.

Цель данной работы — проанализировать эпиграммы книги I с 37 по 89 в качестве определенной структурной группы с культурно-исторических позиций, в чем и заключена новизна авторского подхода.

Исследование осуществлено по изданию Loeb classical Library «The Greek Antology with an English translation by W.R. Paton». Данные эпиграммы ранее частично переводились Ф. Зелинским, Л. Блуменау, Ю. Шульцем, Н. Чистяковой, Ф. Петровским, М. Гаспаровым, С. Аверинцевым; последний также рассматривал проблемы, связанные с особенностями византийской поэтики, равно как и Л. Фрейберг, Ф. Петровский, Н. Федоров, И. Тронский, В. Ярхо. Вопросам, касающимся феномена византийской культуры в целом, посвящены фундаментальные работы А. Грабара, А. Гийу, В. Лазарева, А. Каждана.

Основными методами, применяемыми в работе, являлись метод анализа, метод обобщения, сравнительно-исторический.

Итак, как уже отмечалось, Книга I Греческой Антологии содержит в себе посвященные христианские эпиграммы. Они расположены в книге в определенной структуре и порядке. Можно выделить некоторые условные подгруппы (микрогруппы) стихов по тематическому принципу. В частности, привлекают внимание эпиграммы с 37 по 89. Данная микрогруппа обособляется от других эпиграмм по ряду общих для всех выделенных стихов признаков: размер — эпиграммы представляют собой двустишия; авторство — автор не указан (анонимные); содержание — описание (в очень сжатом виде) ряда важнейших событий Ветхого и Нового Завета. Эпиграммы расположены строго иерархично: начало — описание событий Нового Завета, связанных с двенадцатыми праздниками (эп. 37–57); затем — описание важнейших в религиозном плане событий Ветхого завета (эп. 58–73); далее о чудесах (эп. 74–77); следующие об апостолах (эп. 78–79 о Петре и Павле — «столпах Церкви», затем эп. 80–85 о евангелистах,

которые несколько ниже по иерархии). Последние - о святых отцах раннехристианской Церкви (эп. 86–89). Цель данных стихов - утвердить основные христианские догмы. Достаточно последовательно и ясно изложена суть основных христианских праздников. В самом содержании двустиший много символичного, иносказательного. Такое стихосодержание характерно для раннесредневековой византийской поэзии, когда весьма ярко и четко выражена религиозная составляющая, поэтика проникнута символизмом, а в структуре стихов присутствует строгая иерархия; это позволяет определить примерное время написания эпиграмм — ранневизантийский период и начало средне-византийского, при всей условности датировок памятников византийской литературы.

До питання про успадкування влади Мітрідатом VI Евпатором Сорока Аліна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
allinnkka@gmail.com

Успадкування влади Мітрідатом VI Евпатором недостатньо висвітлене у дже-релах. Юність та молодість цього правителя овіяні напівлегендарними історіями. Наукова література і досі не може вибудувати єдину модель приходу до влади Мі-трідата. Тому, проблема успадкування залишається актуальною, не дивлячись на велику кількість наукової літератури присвяченої найвідомішому правителю Понту.

Життя батька Мітрідата Евпатора, Мітрідата V Еввергета (150–121 рр. до Р. Х.), обірвалася несподівано. За повідомленням Страбона, Еввергет був по-зрадницьки вбитий в Синопі «друзями», які задумали проти нього віроломну змову. Хоча джерела прямо не говорять про це, але вся політична ситуація в Малій Азії того часу свідчила про те, що ця смерть була в інтересах римської політики на Сході. Народився Мітрідат Евпатор у Синопі у 132 р. до Р. Х., коли це місто фактично стало столицею Понтій-ського царства. Понт, як єдиний гідний спадкоємець колись наймогутнішої Перської держави Ахеменідів, чекав лише вождя, щоб вступити, нарешті, у відкритий бій за свою незалежність і гегемонію на Сході. Цим вождем і став старший син Еввергета — Мітрідат VI, якому сучасники дали прізвиська Евпатор і Діоніс, а більш пізні іс-торики назвали Мітрідатом Великим.

Згідно із заповітом Мітрідата V Еввергета, влада в Понтійському царстві пере-йшла у спадок до його дружини і дітей. Прямим спадкоємцем був Мітрідат Евпатор як старший із синів, але у зв'язку з тим, що він не досяг повноліття, його мати взя-ла на себе регентство. Оскільки, у двох делоських посьвятах названо імена Мітрідата і Хреста при тому, що тільки Мітрідат титулувався царем, слід вважати, що саме він за законом успадкував владу, але ділив її з матір'ю-регентшею та братом. Існує думка, що мати Мітрідата Евпатора, Лаодіка, причетна до вбивства чоловіка, не бажала ба-чити старшого сина на престолі, прагнучи протиставити йому молодшого сина Хрес-

та. Молодий цар був змушений тікати із столиці і зайнятися «полованням» на диких звірів. Протягом семи років він, за повідомленням Юстина, жив серед дикої природи і жодного разу не з'явився ні в місті, ні в селі. Цар Малої Вірменії Антипатр незабаром прийняв Мітрідата під своє покровительство. Він подбав про його виховання, а коли Мітрідат досяг повноліття, допоміг йому повернути владу в батьківському царстві. До того ж він добровільно передав йому і свої володіння. Перебуваючи у вигнанні, Мітрідат зберігав за собою царський титул, як старший син Еввергета. Ні його мати, ні брат цим титулом не користувалися.

Одноосібне правління Мітрідата Евпатора, який зі вступом на престол роз-правився з матір'ю, а потім і братом, має бути датоване 113/112 рр. до Р. Х. Спо-чатку Мітрідат царював разом зі своїм братом Хрестом, але незабаром, близько 113 р. до Р. Х., брат був страчений, мабуть, за участь у змові проти Мітрідата Ев-патора. За перським звичаєм, Евпатор одружився на своїй молодшій сестрі Лаодіці та став одноосібним правителем у державі. У той час йому було близько 20 років.

Перший же рік співправління братів припадає на 117 р. до Р. Х., коли Мітрідат Евпатор розправився зі своєю матір'ю. Отже, якщо справедливо відносити сходження на престол Мітрідата до 123/122 рр., то сім років вигнання молодого царя повинні припадати на 123–117 рр. За ці роки опозиційні сили могли висунути Хреста в якості законного спадкоємця престолу. Тому, після повернення Мітрідат Евпатор був змуше-ний певний час миритися з його співправлінням.

Отже, можна з впевненістю сказати про те, що законна сторона успадку-вання влади Мітрідатом VI Евпатором дотримувалась лише формально. Титул «цар» залишався весь час за ним. Але, фактично, все склалося по-іншому. Його мати Лаодіка не вдовольнилася відведеним часом регенства та управляла країною. Гіпотетично вона та її оточення бажали узаконити свою владу за допомогою мо-лодшого брата Хреста. Для цього він згадувався поряд з Евпатором в усіх важ-ливих документах, хоча і без титулу. Проте політичне угруповання Лаодіки так і не досягло своєї мети. Мітрідату VI вистачило здібностей, щоб розправитись зі своїми політичними опонентами та забрати престол, який належав йому по праву.

О культовых вещах как составной части ассортимента византийской торговли IV-IX вв.

Сорочан Екатерина

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
esorochan@yandex.ru

Византийская империя являлась первой империей в мире, где христианство приобрело статус официальной религии государства, поэтому вполне закономерно, что предметы христианского культа повсеместно использовались и являлись одними из наиболее популярных вещей повседневного обихода. В частности, они

составляли значительную часть ассортимента продукции византийских ювелиров. Это были литургические сосуды: блюда — диски, потиры, чаши — патены, вазы, сосуды для омовения рук священника, ложки — лигулы, черпаки — киафы, цецилки — эмфосы и махала — рипиды, звезды, крапильницы, кадильцы, свечники и прочие культовые вещи, одновременно составлявшие убранство церквей.

Несмотря на постоянное их присутствие в византийской экономике, в качестве ассортимента византийского рынка культовые вещи исследователями не рассматривались. Отдельные аспекты этого вопроса, в основном при изучении византийских серебряных изделий и торевтики, поднимались Э. Крукшанк Додд, В. Н. Залеской, В. Мандел Манго; предметы культа из стеатита рассматривала А. Банк, а иконы в частности — И. Калавзеру-Максинер, и лишь А. А. Иерусалимская отметила предметы христианского культа в составе византийского импорта на Северном Кавказе. Видимо, срабатывал известный стереотип, заложенный ромейским законодательством, которое четко и последовательно оговаривало, что такого рода вещи составляли особый государственный резерв (*res sacra*), навсегда исключенный из торгового обращения как такового (*extra commercium*). Из 81-й новеллы Льва VI следовало, что такие ценные «священные предметы» можно было продавать через аргиропратов, но, вероятно, только духовным учреждениям в лице представлявших их иереев. Очевидно, это была давняя, укоренившаяся практика.

Производство и торговлю культовыми вещами византийское законодательство регулировало на протяжении всех веков существования империи, что находит свое отражение в Дигестах VI в., Эклоге VIII в., Прохироне, Эпанагоге и Василиках конца IX в., а также Книге Эпарха. Помимо этого, отдельные свидетельства продажи и применения таких вещей можно найти в различных византийских житиях и Синаксаре Константинопольской Церкви X в., написанный по приказу Константина VII Багрянородного.

Центром-поставщиком дорогих предметов культа выступала столица Константинополь, аргиропраты которой имели официальное монопольное право на такого рода продажу, поскольку находились под особым контролем эпарха. Однако насколько полно культовые вещи были исключены из системы купли-продажи? Следует задаться вопросом, были ли здесь отступления, чего они касались и кто вообще занимался такого рода торговлей. При решении этих вопросов будут использованы системный подход, структурно-функциональный и типологический метод, а также метод семантического анализа, особенно важный для выяснения терминологического обозначения категорий продукции, товаров и профессий в оригинальном средневековом греческом звучании.

В результате исследования удалось установить, что ассортимент вещей культового назначения четко распался на две основные составляющие — дорогие литургические сосуды и вообще ценные вещи церковного, сакрального характера, которые действительно были почти полностью исключены из системы купли-продажи, если не считать «дипломатическую» торговлю, и широкий спектр предметов культа личного характера, торговлю которыми во все времена вели либо специализированные мелкие торговцы, феокапилосы, либо сами мастера-ремесленники,

изготовители таких вещей на заказ и на продажу. Последнее, похоже, было наиболее типичным, причем предусматривало даже экспортные поставки. Следовательно, целиком исключать предметы христианского культа из византийского торгового обращения, как это считают некоторые исследователи, не приходится.

Этапы процесса эллинизации и романизации Пальмиры

Сулейманова Антонина

Национальный исследовательский университет «Белгородский государственный университет»

Территории, занимавшие промежуточное положение между великими государствами, всегда были интересны историкам, ибо они перенимали культуру и тех., и других. Ярким примером может служить Пальмирское царство, где римские традиции культивировались на почве многовекового наследия восточных деспотий. Однако, проследив развитие данной области, мы увидим, что с начала нашей эры основным ориентиром для Пальмиры становится Рим. Каковы же причины изменения вектора развития Пальмирской державы? И какие этапы она преодолела в процессе романизации? Эти вопросы и будут рассмотрены нами ниже. Ранее в отечественной науке отдельных аспектов данного вопроса касались М. И. Ростовцев и И. П. Сергеев, а в мировой — Й. Партш, Ф. Дун, Ж. Феврие, Х. Инхольт. Источники: «Новая история» Зосима, биографии правителей Пальмиры в США, «История императорской власти» Геродиада. В качестве основных методов используются комплексный анализ письменных источников, историко-диахронический метод, позволяющий проследить изменения, возникающие в процессе исторического развития, сравнительно-исторический метод для определения степени изменений во внутре- и внешнеполитической системе отношений Пальмирского царства и других окраин Римской империи. Для выявления влияния роли правителей Пальмиры на ход ее истории был использован историко-генетический метод. Появление Пальмиры на исторической арене относится к первому тысячелетию до н.э. Первый этап в ее эллинизации, с определенной оговоркой, можно отнести к позднеэллинистическому периоду, когда оказавшись под защитой Петры, Пальмира стала не только сильным нейтральным государством, но также наиболее значительным торговым центром между Сирией и Парфией. Ко времени Антиоха IV относится еще одна волна эллинизации, которая была связана с попыткой прекратить распространение влияния Парфии на запад (Polyb. Hist.26.6; App. Hist. Rom. 11.45). Конечно, эллинизм не устоял бы перед напором иранизма, если бы ему на помощь не пришел Рим — преемник Селевкидских традиций в Сирии, могучий хранитель эллинистической культуры. Для исследуемой территории дальнейшая романизация связана с деятельностью Траяна, который своими завоеваниями, прекратил автономное существование Пальмиры и превратил ее в римскую провинцию, что вызвало не-

гативную реакцию со стороны последней, ибо это вредило благосостоянию города (Dio Cass., Hist. Rom. LXVIII.17). Однако с приходом Адриана взоры пальмирцев снова устремились на запад, ведь император был лоялен к Пальмире, дал ей автономию (SHA. Adr. XIV.1). Это подтверждается фактом из пальмирского тарифа: взимание таможенных пошлин в Пальмире регулировалось советом города, которым, возможно, управляла римская консультивная коллегия. Создается впечатление, что после Траяна Пальмира стала более прочно привязана к Западу. Она стала более греческой, чем прежде, ее конституция была сильно эллинизирована и, впервые в истории, многие ее граждане стали одновременно и римскими гражданами, прибавив к своим семитским именам римские родовые имена (как Ульпий, Элий и т.д.). Следующий этап связан с правлением Северов. Похоже, что эта полусемитская династия доверяла пальмирцам, так как некоторые из них теперь получили доступ в ряды римской имперской аристократии; еще большее их количество стали римскими гражданами. Имена Септимия и Каракаллы превратились в составную часть имен пальмирцев — римских граждан. Этот этап интеграции в античный мир стал фактически последним, но самым сильным. Ярко видно сближение с Римом и установление более тесных связей с правящей династией. Дальнейшие взаимоотношения Пальмиры и Рима весьма своеобразны. Еще в сер. III в. Пальмира была верным союзником империи, а Оденат — наместник пальмирской провинции, успешно сдерживал натиск персов. Однако с приходом к власти жены Одената — Зенобии, Пальмира претендует на независимость и вступает в полосу военных конфликтов с центральной властью, достигнув наивысшего могущества

Клієнтські відносини між Римом і дакійськими етнічними формаціями

Ткач Євген

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Tkach_86@ukr.net

В історіографії термін «клієнт» зазвичай використовується для означення варварських утворень, які користувалися заступництвом імперії. Римляни називали їх правителів *amicus et socius populi Romani*. У своїй зовнішній політиці Рим особливо культивував альянси з різними племенами з метою підвищення безпеки, забезпечення поставок сировини і посилення торгівлі. Головна мета імператорів полягала в прагненні зробити дружніми царства біля своїх кордонів, які виконували роль «буфера» проти інших племен. Племенні ватажки часто отримували римське громадянство. Клієнтські держави мали надавати римлянам допомогу у постачанні продовольства, а в окремих випадках — у формуванні військових контингентів, не вступати в союзи проти римлян і не вести воєнних дій проти клієнтів Риму. У той же час клієнти зберігали власний державний устрій і своє право. Для окреслення таких юридичних акцій на Рейні і Середньому Дунаї була розроблена схема, яка поділяється на чотири категорії: 1) клієнтські відносини, що не передбачали сплату данини Риму, або

включали невеликі платежі за передачу їм військового озброєння; 2) отримання грошей від римлян за військову допомогу; 3) отримання *stipendium* (стипендії) за участь у політиці прикордонної безпеки; 4) отримання стипендій за відмову від участі в нападах на римські провінції. На Нижньому Дунаї добрі клієнтські стосунки римляни підтримували з бастарнами, про що говорить пасаж з «Діянь Августа» [Res Gestae, 31, 2]. У районі Карпатського регіону такими племенами стають маркоманни, квади і сармати-язиги. Реконструкція мирних договорів з цими племенами виявляє, що мова йде про угоду, яка в кожному випадку містила односторонню стилізовану умову нейтралітету та союзництва і разом з тим мала виразні елементи клієнтської залежності (*foedus iniquum*).

Активність дакійських племен зростає з утворенням державного об'єднання на чолі з Децебалом, який намагався навіть укласти договір з Парфією про спільні дії проти Риму. За умовами дако-римського миру 89 р., Децебал повинен був: зберігти попередні кордони свого царства, видати частину трофейної зброї, відпустити усіх полонених легіонерів, визнати себе васалом Риму та відмовитись від ведення військових дій проти своїх сусідів-союзників римлян. За мирним договором Доміціан зобов'язувався: виплачувати субсидію, відправити до царства даків військових і цивільних ремісників та надсилати царю щедрі подарунки [Dio Cass., 67, 7, 4]. Іншою дакійською формацією, яка була клієнтом римом, є плем'я карпів. Уривок з твору Петра Патриція говорить про те, що в III ст. в Нижню Мезію увірвалися готи і карпи, та говорить про субсидії, які регулярно отримували ці племена. В кін. III ст. між римлянами і карпами налагоджуються союзницькі відносини. Зокрема, імператор Авреліан переселив частину карпів в Нижню Мезію (SHA., Aurel. XXX, 4), а Галерій у 295 р. розселив їх у Паннонії (Eutr. IX, 25). Стосовно питання ймовірності існування таких відносин між Римом і костобоками, то слід зазначити, що після остаточного затвердження римлян на Середньому і Нижньому Дунаї, окупації Дакії в 106 р., північне дакійське населення, в лиці костобоків, з'являється в світлі епіграфічних джерел. Найбільш раннім часом дослідники схильні датувати епітафію з Риму, поставлену костобоцькому царю Сабіту (CIL VI 31856) «богам Манам, Марк Ульпій Тарскана і Ульпій Лупа, Сабіту, Царю костобоцькому, даку, отцю багато достойному зробили». В цьому латинському написі цікавість викликає те, що діти царя були римськими громадянами в першому поколінні. Родове ім'я братів «Ульпій» і передім'я «Марк» у Тарскани, може свідчити про те, що вони були романізовані за часів правління Траяна. Мабуть, костобоки за часів Сабіту входили до союзу Децебала, а після його поразки стали залежним від римлян племенем. Інша епітафія, на честь дакійки Зіаїс, також походить з Риму (CIL, VI, 1801). Текст: «богам Манам; Зіаїс, доньки Тіата, дакійки, дружини Пієпора, царя костобоцького, Натопор і Дрильгіса, бабці дорогій багато достойній зробили». Вірогідно, що дійові особи з напису потрапили в імперію в якості полонених після серйозної поразки костобоків. Зважаючи на мінливість політичної ситуації у варварському світі і в середині племен, набуло поширення явище утримання заручників в якості гарантії. Форма подана в цій епітафії, *gex Coisstobocensis*, є взагалі поодиноким випадком, адже зазвичай вживалася слово *накштгалт* очолювані, тобто вони

визнавались Римом лише в якості ватажків мілітарних об'єднань і племен. Зі значною проблемою, в рамках якої також відбуваються дебати, пов'язане повідомленням Діона Кассія про знищення астинами країни костобоків (Dio Cass., LXX, 12), після чого останні зникають з фокусу античних письменників на два століття. Слід зазначити, що для сусідів Дакії античні джерела згадують про існування лише двох країн - бурів і костобоків. Можливо з костобоків пов'язане повідомлення Діона Кассія, який свідчить що Сабіанус, губернатор Дакії, у 180 р. переселив 12 тис. прикордонних даків, які були вигнані з власної країни та домівок, обіцяючи надати землі в провінції (Dio Cass., LXX, 12).

Підсумовуючи, бачимо, що елементи клієнтських відносин між Римом і даками почали формуватися ще за часів Децебала. Достовірно відомо, що такі стосунки були встановлені з карпами у III ст. Натомість, стосовно клієнтського статусу костобоків, то тут також є безперечні аргументи на його користь, проте проблематика потребує подальшого ретельного дослідження.

Борьба итальянских городов-республик за рынки Византии в XI-XII вв.

Ткаченко Елена

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
helentk@mail.ru

Период XI-XII вв. является временем интенсивного развития итальянских городов-республик, которое сопровождалось враждебной взаимной конкуренцией. Важным аспектом экономики этих городов-государств была торговля с Византией, борьба за выход на рынки которой стала одной из причин противостояния Венеции, Пизы и Генуи.

Исследователи, как правило, рассматривали проблему борьбы за византийские рынки только со стороны одного из итальянских городов: Дональд М. Николь, Ф. С. Ходжсон, Д. Норвич со стороны Венеции, У. Хэйвуд — Пизы, Д. Т. Бент — Генуи.

Учитывая это, новизна авторского подхода состоит в том, что бы рассмотреть данную проблему всесторонне, а не только с точки зрения венецианской, генуэзской или пизанской истории, и показать, как борьба этих городов-республик влияла на расстановку сил в Средиземном море.

Источниковая база представлена различными видами нарративных источников: законодательными документами — хрисовулы Алексея и Мануила Комнинов, хрониками — краткие венецианские анналы XII в. и Пизанские анналы, историческими сочинениями византийских авторов «Алексиадой» Анны Комниной, «Кратким обзором царствования Иоанна и Мануила Комнинов» Иоанна Киннама и «Историей» Никиты Хониата.

При написании работы были использованы проблемно-хронологический, нарративный, историко-сравнительный и историко-генетический методы.

В XI в. Венеция получила особые права и привилегии в торговле с Византией - торговую монополию на рынках ряда ромейских городов и квартал в Константинополе, которые были предоставлены ей за заслуги перед империей хрисовулом Алексея Комнина в 1082 г.

Вскоре венецианские товары наводнили византийский рынок и начали вытеснять местную продукцию, что подрывало экономику страны. Поэтому Алексей начал искать новых союзников, которыми оказались недавно возвысившиеся Пиза и Генуя.

Смириться Венеция с этим фактом не могла. В 1099 г. корабли венецианцев и пизанцев столкнулись в бою около о. Родос. В этом районе пизанцы создавали свои колонии, чтобы вести беспрепятственную торговлю. В результате победила Венеция и потребовала от своих соперников обещания отказаться от идеи торговать на территории Восточного Средиземноморья. Пизанцы согласилась на это условие, но вскоре нарушили его.

В 1111 г. Алексей Комнин предоставил Пизе торговые права и привилегии, которые были схожи с теми, которые ранее получила Венеция. Отныне пизанцы могли свободно торговать на рынках ряда городов империи, а также имели свой квартал в Константинополе. Это было прямым нарушением их договоренности с венецианцами, которые не могли ответить, поскольку их родной город находился под угрозой завоевания Венгрией.

В 1155 г. Мануил Комнин предоставил такие же торговые права и привилегии Генуе. В 1162 г. пизанцы напали на квартал генуэзцев и уничтожили его, после чего его пришлось восстанавливать целых 9 лет. Теперь же генуэзский квартал включал в себя часть территории квартала Венеции, что было им не по душе. И в 1170 году он снова подвергся разрушению. После Мануил Комнин потребовал от Венеции возмещение убытков пострадавшей стороне, но те отказались, что послужило поводом к их изгнанию. 12 марта 1171 г. все венецианские купцы, которые находились на византийской земле, были арестованы, а их имущество, деньги и товары конфискованы.

После этого последовал длительный период переговоров между представителями Византии и Венеции о восстановлении торговых прав и привилегий венецианских купцов на рынках Византии. Также в этот период продолжались нападения купцов Пизы и Генуи на кварталы друг друга, от которых страдали сами ромеи. В 1182 г. василевс изгнал генуэзцев и пизанцев с территории империи. А в 1184 г. Венецией добилась от Византии подписания нового договора о торговых правах и привилегиях так, как императору требовался надежный союзник на Западе. Этот хрисовул был окончательной победой венецианцев в противостоянии с генуэзцами и пизанцами.

Итак, в исследуемый период итальянские города-республики вели борьбу друг с другом за право обладать торговой монополией на рынках Византии, из которой вышла победительницей Венеция.

Уявлення богомилів про економічну діяльність

Трофімов Валерій

Харівський національний університет імені В. Н. Каразіна

trofimoww@ukr.net

Для середньовічної інтелектуальної культури характерним було включення усіх сфер мислення до релігійного контексту. Зокрема, у рамках теології та міфології опинилися економічна та соціальна думка. Економічні погляди у таких побудовах ґрунтувалися на глибинних екзистенційних схемах, виводилися як похідні від божественної волі. При цьому для витворення певної економічної позиції необхідною була теологічна база. Особливо помітними такі конструкції виявлялися у розумовій діяльності опозиційних груп, які сповідували християнські ересі.

Дуалістична ересь богомилів, що виникла у Болгарії у X ст., займала опозиційну теоретичну позицію стосовно державної влади та феодальної верхівки. Особливістю її ідеології було принципово негативне ставлення до матеріальних благ.

Джерельна база включає три категорії: апокрифічні твори, полемічні трактати ортодоксальних письменників та народні дуалістичні легенди. Події політичної та організаційної історії за цими джерелами відновити доволі важко, однак для змалювання ідеологічних позицій джерельна база є задовільною.

Історією богомільського руху досліджували Н. Осокін, Л. Карсавін, Д. Ангелов, Д. Оболенський. Однак їхні праці не передбачали докладного вивчення окремих питань богомільської ідеології, тяжіли до узагальнень. Окрім того, не усі підходи, що використовувалися цими дослідниками, зберегли актуальність до сьогодні.

У роботі застосовуються історико-порівняльний, історико-генетичний, цивілізаційний методи.

Основою богомільської теології було протиставлення злого та доброго начал, боротьба яких визначала життя світу. Весь матеріальний світ включно з фізичним тілом людини вважався витвором Сатани. Душа ж людини, за поглядами богомилів, походила від доброго Бога. Порівняльно-історичний аналіз показує, що виникнення релігійних течій, які заперечують матеріальний світ та негативно оцінюють політичну та економічну діяльність, корелюють із періодами суспільних криз. Болгарська держава, що у VIII ст. почала виявляти претензії на гегемонію на Балканах, економічно не була спроможна забезпечити постійну боротьбу із конкурентами. Це спричинило загальне падіння якості життя населення, руйнування соціальних зв'язків, загострення суперечностей між феодалами та непривілейованим населенням.

Ці процеси знайшли відбиття у характерних наголосах богомільської теології. Єретики, за свідченнями ортодоксальних полемістів, відкрито засуджували багатство й владу. Економічна діяльність, зокрема, зображена у богомільських версіях священної історії світу як сфера панування Сатани. Сам він набував ролі «нечестивого управителя (середньоболг. «разпоредител»)» світу. Богомили заперечували необхідність

феодалних зв'язків у суспільстві, стверджуючи, що «робітники не повинні працювати на свого пана». В одному з апокрифів безпосередньо оповідається, що Сатана вимагав від вигнаного з раю Адама, щоб той у письмовій формі визнав себе «його людиною», оскільки Диявол володіє землею, а значить, може заборонити її обробляти. Такі прямі ототожнення феодальних стосунків із демонічним началом свідчать про глибину економічної кризи у Болгарії. Весь світ постає у поглядах богомилів як суцільно негативний, що демонструє соціально-економічну спрямованість цього руху.

Таким чином, економічні погляди богомилів, виражені у їхній теології, були проявом протесту проти феодалізації Болгарії та інших країн Балканського півострова. Умови, в яких опинилися ці землі (перманентні військові дії, тиск візантійської державної ідеології, перебіг процесу формування місцевих еліт) робили становище простолюдю надзвичайно важким. Панівне ортодоксальне християнство не могло виступати захисником селянства, оскільки було повністю інтегроване до економічної системи візантійської цивілізації. За таких умов єдиним засобом вираження антидержавних та антифеодальних настроїв ставали дуалістичні форми християнства, такі, як богомільство.

Семантика категорії «багатство» в римській нарративній традиції епохи принципата

Фирсова Лилия

Национальный исследовательский университет «Белгородский государственный университет»

xxxlilekxxx@mail.ru

Согласно современным подходам к изучению общества, менталитет определяет экономические, политические, социальные отношения, социально-культурное и социально-экономическое мышление и, как следствие, мотивированное поведение отдельного человека и социума в целом. В том числе, менталитет реализуется через представления о богатстве и сложившееся отношение к богатым. Данный аспект нашел широкое отражение в римской литературной и исторической традиции принципата. Именно в этот период, в связи с завоевательными походами и расширением территории государства в Риме наблюдается значительное увеличение богатств и количества состоятельных людей.

Анализ спектра терминов, которыми обозначалась категория «багатство», позволяет выявить оценочные характеристики и более точно определить его место на шкале престижа римского общества. Мы предлагаем взять произведения авторов — выходцев из различных социальных слоев, занимающих разные общественные позиции. Наибольший интерес для нас представляют следующие группы источников:

Историческая традиция. Исторические сочинения отражают наиболее важные проблемы общества, в том числе, касающиеся богатства и собственности (произведе-

ния Тита Ливия, Гая Светония Транквила, Аппиана, Корнелия Тацита, Луция Флора, Веллея Патеркула).

Литературная традиция. Из всех жанров литературы, созданной в эпоху поздней республики — принципата, максимальную связь с социальной психологией населения имела сатира (сочинения Горация, Федра, Персия, Петрония, Марциала, Ювенала, Бабрия, Апулея).

В исследуемых нами произведениях авторы обращают внимание на людей с громкими титулами, огромными доходами или состояниями. Однако эти атрибуты не являются несомненными признаками таланта или других достоинств. Нравственную оценку богатство получало в зависимости от путей его получения и распоряжения.

Для обозначения богатства римские авторы использовали различные термины, эмоциональная окраска которых зависит от контекста.

В наиболее общем и широком смысле выбранную категорию обозначали словами «*opulentia*» и «*divitiae*». Значительные состояния в работах историков называются «*locus*». Для описания земельных богатств использовали слово «*ubertas*» (обилие, плодородие, большое количество). Термин «*fortunarum*» (спекуляция, торг) нес значение богатства, полученного в результате торговли. Для обозначения крупного имущества римляне употребляли термин «*bonis*» (добро, благо). Словом «*rescuniam*» обозначались денежные накопления. «*Abundantia*», «*coria*», «*luxus*» — означали изобилие, роскошь, пышность. При описании силы и могущества состоятельных людей богатство определяют словами «*opes*» или «*orum*».

Применительно к богатым членам римского общества соответственно применяли термины «*opulentus*», «*dives*» (богатый), «*copiosus*» (обладающий обильными богатствами), «*locuples*» (состоятельный), «*fortunatus*» (счастливый, богатый). Чтобы подчеркнуть щедрость обладателя богатств, его называли «*largus*» (обильный, щедрый). Нематериальное богатство выражалось словом «*abundo*».

Наиболее интересен в заявленном нами контексте термин «*fortunarum*», употребление которого сближает богатство с удачливостью и собственно счастьем.

На основе литературных произведений мы можем выделить два основных вида богатства и два пути его увеличения — неумеренная жажда денег (*rescuniae cupiditas*) и умножение семейного достояния (*rei familiaris amplificatio*).

Таким образом, вопрос отношения к богатству и богатому человеку состоял в том, каким путем было добыто состояние, как применялось и каким целям служило. Деньги сами по себе не оцениваются как добро или зло, моральные категории фигурируют при способе их получения и употребления. В эпоху принципата растет число способов обогащения и возможностей их потратить. В связи с этим процессом мы наблюдаем расширение и усложнение круга терминов, которыми обозначалась категория «богатство».

К вопросу об интерпретации культа *Sol Invictus* императора Аврелиана в зарубежном и отечественном антиковедении

Шенцов Максим

Национальный исследовательский университет «Белгородский государственный университет»
serapis@list.ru

Начиная со второй половины XIX столетия, в антиковедении остаётся нерешённым вопрос о происхождении культа *Deus Sol Invictus* императора Луция Домиция Аврелиана (270–275 гг. н. э). Специальное исследование, посвящённое рассмотрению данной проблематики необходимо для более полного понимания роли и места солярных культов в идеологической и жизни позднеантичного общества. В данной проблематике выводы большинства зарубежных и отечественных антиковедов разделяются между двумя противоположными мнениями.

Так, Ф. Ф. Зелинский, Ф. Кюмон, А. Д. Нок, П. В. Иванов, Р. Туркан, Г. Х. Хальсберг, А. Уотсон, М. Элиаде считают, что культ *Sol Invictus* являлся вариантом почитания сирийского Баала. По мнению вышеперечисленных исследователей, данный культ был заимствован Аврелианом во время войн с Пальмирой после взятия римлянами Эмесы. При этом Е. М. Штаерман, С. Э. Хийманс считают, что в роли главного божества Римской империи при Аврелиане мог использоваться традиционный республиканский культ *Sol*, испытавший влияние образа эллинского Гелиоса.

Среди работ, на которые мы опираемся, следует отметить монографии и статьи таких выдающихся историков религий и антиковедов, как М. Г. Абрамзон, Я. Буркхард, Ф. Ф. Зелинский, П. В. Иванов, Г. А. Кошеленко, Н. А. Кун, Ф. Кюмон, А. Д. Нок, Ж. Ревилль, И. П. Сергеев, Р. Туркан, А. Уотсон, Г. Ферреро, Г. Х. Хальсберг, С. Э. Хийманс, Е. М. Штаерман, М. Элиаде и др.

Теоретико-методологическую основу нашего исследования составляют цивилизационный подход, сравнительно-исторический метод, метод синхронного и диахронного анализа. Кроме того, методология данной работы основана на принципе историзма, то есть рассмотрения всех событий в исторической обусловленности.

Новизна данного исследования заключается в первом для российского антиковедения опыте всестороннего анализа историографии проблематики происхождения *Sol Invictus* императора Аврелиана, а также его связи с идеологической основой Принципата — культом императора, развитием античного язычества в период кризиса третьего века и духовной жизнью Рима.

Среди нарративных источников при рассмотрении проблемы происхождения солярного культа Аврелиана следует опираться, прежде всего, на сочинения Флавия Вописка (*SHA vita Aurel.*) и Зосима (*Zos. I, 61, 2*). Кроме того, следует использовать данные нумизматики, представленные в работах М. Г. Абрамзона, а также монументальные источники, позволяющие судить о солярных культах римского Востока.

На наш взгляд, приведенные выше мнения о происхождении культа Sol Invictus, несмотря на свой вклад в изучение проблемы, следует считать недостаточно обоснованными. Так, аргументы в пользу сирийского происхождения данного культа основываются на свидетельстве Флавия Вописка (SHA vita Aurel. XXV, 4-6). Как отмечает Хийманс, при подробном и всестороннем рассмотрении данного свидетельства, а также нумизматики, следует признать, что Аврелиан не мог использовать в качестве новой идеологии ранее отвергнутый эмесский культ. При этом нельзя не отметить, что аргументы Штаермана не дают ответа на вопрос, почему малозначимый, не имевший широкого распространения культ приобщён при Аврелиане функции верховного государственного божества, тогда как подобное явление имело место в Древней Армении и Иране за четыре столетия до правления Аврелиана.

По нашему мнению, исходя из наблюдавшегося развития культа императора в сторону прижизненного обожествления государя и соотнесения его власти с высшим божеством — Непобедимым Солнцем, следует считать религиозную политику Аврелиана утверждением в Римской империи романизированной формы митраизма.

Система оплаты наемников в период правления короля Эдуарда III Плантагенета (1327—1377 гг.)

Юров Дмитрий

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
orderic@mail.ru

Главной целью военных реформ короля Эдуарда III Плантагенета было введение в английской армии наемной системы. При поддержке королевской власти в составе вооруженных сил появлялись отряды, укомплектованные из наемников. Под термином «наемники» следует понимать профессиональных воинов, которые несли службу на основе военного контракта (*indenture*).

В историографии наемная система английской армии рассматривалась в контексте общего развития военного дела. Такой подход к данной проблеме присутствует в работах Ч. Омана, Г. Дельбрюка, Ф. Контамина. Формирование в Англии профессиональной армии затрагивалось в исследованиях, посвященных Столетней войне. Среди них следует назвать работы Ж. Фавье, К. Фаулера, А. Берна. Наиболее значительные специальные исследования по данной теме представлены работами А. Эйтова, Г. Хьюита. Источниковую базу исследования составляют тексты контрактов с наемниками, военный дневник и письма короля Эдуарда II, данные хроник. Для изучения данной проблемы были использованы следующие методы исследования: - историко-генетический, сравнительно-исторический, историко-системный, историко-типологический. Научная новизна темы заключается в попытке выявить особенности оплаты услуг наемников. Также было определено влияние существовавших форм оплаты услуг наемников на сохранение некоторых феодальных элементов в наемной армии.

Эдуард II ввел обязательный письменный контракт при заключении соглашения с наемниками. Но эти контракты не были универсальными, и в зависимости от какой-либо конъюнктуры, содержание отдельных договоров могли изменяться. В контрактах обязательно присутствовал пункт о численности отряда, указывалась воинская специализация солдат, а также оговаривался срок службы. Для английской модели наемной армии характерными являлись случаи продления службы после завершения первоначального срока. Обычно, в контрактах оговаривалась плата капитану, а также каждому типу воинов (т.е. плата лучникам, рыцарям и т.д.) в день. Отдельно назначалась плата капитану за год службы. Помимо этого, устанавливались ежегодные выплаты командиру отряда в качестве дополнения к обычному жалованию «как вознаграждение». Размер жалования капитана менялся в зависимости от того, участвует ли его отряд в боевых действиях или нет. Капитан сразу получал четверть годичной суммы для обеспечения соответствующей экипировки отряда.

Наемные отряды имели право участвовать в кампаниях короля, если даже их непосредственный наниматель не участвовал в походе. Во время кампаний наемники подчинялись напрямую королю либо его полководцам. Жалование они получали от королевских казначеев.

В некоторых контрактах лорду предоставлялось право выбирать форму оплаты услуг наемников. Лорд мог выплачивать отряду денежное жалование. В другом случае, он мог обязаться оказывать поддержку и покровительство капитану при королевском дворе или в других государственных институциях, вместо денежных выплат. Если лорд выбирал последнее, командир отряда должен был содержать отряд сам. Это право лорда было ярким проявлением элементов феодализма в наемной армии. Королевская власть оставила вопрос оплаты услуг наемников на усмотрение лордов. Это стало причиной присутствия некоторых элементов феодализма в наемной армии. Но все же, влияние феодальной системы на новую профессиональную армию было незначительным. Лорды предпочитали выплачивать наемникам денежное жалование. К тому же, длительное участие в кампаниях и выплата жалований напрямую делало наемные отряды более независимыми от своих лордов.

Символіка чисел: концепт світосприйняття людності середньовіччя та ранньомодерного часу (на матеріалах білорусько-литовського літописання (XIV–XVI ст.)

Юрченко Оксана

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Kseniya.in4@gmail.com

Концепт середньовічного феномену числового символізму як складового елемента містичного світосприйняття людини тієї доби має глибокі корені свого існування. Самечисло як символ лежить в предметній сфері даного дослідження.

Семантика нумерологічного ряду не зводилася до одного смислового знаменника і числа мали цілий спектр значеннєвих конструкцій та форм: від іносказавчо-сакральної до художньо-естетичної. Це дозволяло нумерології прикинути в різні модуси системи мислення людини означеної доби на свідомому та підсвідомому рівнях.

Наукова проблема і смислова направленість даного дослідження базується на визначенні та простеженні еволюції символіки чисел на українських матеріалах. Важливим елементом наукового пошуку є розкриття співмірності та конфліктології нумерологічних показників у християнській і дохристиянських системах думання та виділення пріоритетних напрямів використання числової образності (в літературі, архітектурі, живописі, рукописних книгах (мініатюри) та інших видах мистецтв і, навіть, — у побуті).

Дана проблематика набирає ще більш ціннісного та новаторського значення у світлі специфічної джерельної бази — пам'ятки білорусько-литовського літописання, які несуть на собі відбиток своєї епохи та ціннісних орієнтирів, якими послуговувалася людність часів Великого князівства Литовського.

Проблематика декодування нумерологічних показників на українських матеріалах сміливо можна зарахувати до невивчених сторінок історії. Тому дана праця є новаторською вже за самою проблематикою. Літописи представляють собою річний наратив, в якому надприродне займає багато місця і виражене конкретно. Тож і символізм є загостреним. А «гра чисел» створює підтекст, в якому і проявляється символізм в оповідному наративі.

Метою даного дослідження є виділення та показ еволюції числового ряду протягом кількох століть, систематизація і його інтерпретація в рамках пам'яток білорусько-литовського літописання. Окремим аспектом виступає проблема доказовості присутності зазначеного образно-художнього та ідейно-символічного прояву нумерологічного знання та комплексного аналізу ступеню прояву різних форм символіко-образної числової семантики.

Актуальність роботи визначається популярністю в сучасній історичній науці нового напрямку дослідження, який акцентує свою увагу на проблемах ментальності та реконструкції світоглядних моделей на різних рівнях життя суспільства середньовіччя та ранньомодерного часу.

Новаторство дослідження породжує проблему відсутності спеціальних досліджень такого типу. Ми можемо привести один приклад: монографію російського вченого-літературознавця В. М. Кириліна, який опрацював пласт творів літератури давньоруського походження.

Щодо інших історіографічних джерел, якими ми послуговувалися, то вони, здебільшого, носять опосередковане відношення до теми дослідження. Основний пласт даної літератури та монографічного матеріалу стосується специфіки формування явища нумерології та генези його протягом століть.

Щодо методології, то система числових показників, які побутували в літописних пам'ятках цього часу, мала диференційований характер. За функціональним призначенням можна виділити наступні групи чисел:

— документально-фактологічного характеру, які вживалися для передачі конкретної інформації, не маючи іносказавчого підґрунтя. Дані числа можна співвіднести з документальними показниками.

— умовно-гіперболізованої семантики, які служать для передачі перебільшення, пафосності, значимості. Часто числа даної категорії мали мнемотехнічні характеристики, які ототожнювалися з певним процесом чи явищем людини, добре відомим широкому загалу.

— образно-художні та етикетні, які були мали самостійне змістове навантаження. По-суті, вони слугували для передачі більш глибокої внутрішньої інформації, ускладнюючи структуру тексту містико-символічні, відтворювали певну ідею і виступали самостійними одиницями. У висновку дослідження здійснено спробу представлення у систематизованому вигляді основних семантичних контекстів нумерологічного матеріалу літописів білорусько-литовського циклу та порівняння їх значеннєвих модусів.

Готы тетракситы/трапезиты в свете последних археологических открытий

Ярцев Сергей

Тульский государственный педагогический университет

имени Л. Н. Толстого

s-yartsev@yandex.ru

Изучением готов-христиан, живших в Восточном Крыму и позднее переселившихся на Таманский полуостров (в разных редакциях «Войны с готами» Прокопия Кесарийского, наименование их различны: «тетракситы/трапезиты»), занимались А. А. Васильев, И. С. Пиоро, А. Е. Катюшин, А. Л. Ермолин и др. Однако, несмотря на большое количество исследований, до сих пор не существует единого мнения, как о точном районе локализации, так и об этимологии имени указанных варваров. Очевидно, что окончательную точку в затянутаемся споре должны поставить археологические источники и в первую очередь результаты раскопок Белинского городища, в районе которого обычно локализуют данное варварское объединение. Именно поэтому в нашем исследовании были применены традиционные для археологии типологический и сравнительно-аналитический методы.

Новизна нашей работы во многом определяется последними археологическими открытиями на Белинском городище. Так, обнаруженный на городище в 2012 г. алтарь для сожжений в IV в. н. э. был переделан в алтарь для возлияний жидкости, скорее всего вина. Причем, судя по характеру сочетания нового жертвенника и старого алтаря, вся конструкция приобрела форму функционального единства и таким образом, стала напоминать алтарь-престол-жертвенник эпохи раннего христианства.

Рядом с переделанным алтарем был выявлен целый сакральный комплекс с видом на некрополь, состоящий из загадочных каменных кругов. Некоторые из них относятся к позднеантичному времени, другие были сложены в хазарскую эпоху. Подобные круги известны на некрополе Илурата, причем они также датируются первыми веками нашей эры, хотя продолжали использоваться и в средние века. Данные сооружения явно сочетают в себе сарматские, позднескифские и германские традиции. Более того, илуратские круги, судя по прорубленным в скалах углублениям, были связаны с обрядом возлияния жидкости (как и алтарь с Белинского городища). Грубо вырубленный крест, слева от которого схематично была изображена рыба, а справа — птица, не оставляет сомнений, что языческие, по сути, круги использовали первые христиане для совершения культовых обрядов. Так как речь идет о территории некрополя, не исключено, что здесь совершались трапезы любви — поминальные агапы, популярные среди ранних христиан в первые века нашей эры. Сам обряд поминовения на трапезе, напоминающий языческую тризну, включал омовение, то есть освящение менсы, пение, танцы, моления и некоторые другие ритуальные действия.

Причем, данный обряд явно уходил корнями не только в собственно языческую тризну, но и вообще в традиции проведения пира, который у варваров считался важнейшим политическим, религиозным и общественным мероприятием и участие в нем было почетным правом избранного круга аристократии. В связи с этим можно предположить, что возможное наименование готов в качестве трапезитов, подразумевало отмеченную боспорянами традиционную устойчивость проведения указанных трапез в данной варварской среде. Пример подобной этимологии достаточно хорошо известен — трапезитами нередко называли денежных менял, занимающихся за столом (греч. «трапеза» — стол) денежными операциями.

Не противоречит вышесказанному и культ Богородицы, доминировавший у данных варваров. Видимо не случайно Богородица в Акафисте величается «трапезой». В этой связи, необходимо также обратить внимание и на Авдия, сосланного в «Скифию» при Констанции II, после чего основанная им секта авдиан постепенно прекратила свое существование. Тем не менее, по словам Эпифания, он дошел до «самой внутренности Готии» и «огласил христианским учением многих готов, и с тех пор в самой Готии возникли монастыри, общежитие, обеты девства, юности и строгое подвижничество». Монахи, как известно, были активными сторонниками агап, поэтому не исключено, что именно в местах расселения трапезитов необходимо искать следы авдиан (эвдуриан Псевдо-Арриана?).

Об особенностях формирования дворцовых центров Ахейской Греции

Яцына Ангелина

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
yatsina93@gmail.com

Оформление многих ключевых элементов Ахейской цивилизации, к числу которых относится появление ахейских дворцов, совпадает со временем упадка могущества Минойского Крита. Формирование дворцовых центров Ахейской Греции А. Эванс и А. Тойнби связывали с распространением минойских достижений, а саму Ахейскую цивилизацию рассматривали как часть Минойской. Археологические материалы, тексты линейного письма Б позволяют определить специфику ахейских дворцовых комплексов, ставших фундаментом Ахейской цивилизации и зародившихся под влиянием минойских цивилизационных достижений, но на собственной основе.

С вторжением в материковую Грецию ахейских племен в среднеэлладский период начинают возникать новые типы укрепленных поселений на вершинах холмов. Наиболее известное среди них — поселение Дорион в Мессении, окружено стеной с пятью башнями. До этого времени укрепления были обнаружены лишь в двух местах: на поселении в гавани острова Эвбея и в Лерне. Ахейцы, ощущая свою обособленность от коренного населения, сознательно выбирали для места жительства возвышенности. Такая тенденция сохранилась при постройке Микен и Тиринфа, которые предстают в виде каменных крепостей циклопической кладки.

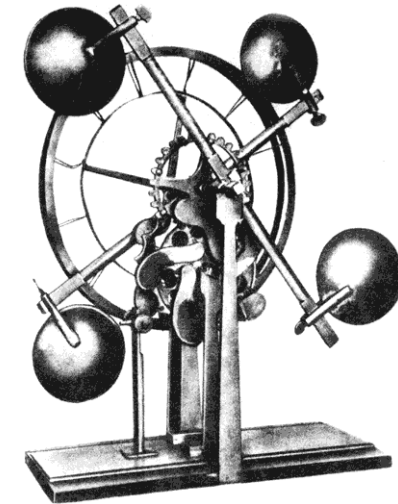
Гористый рельеф Балканского полуострова создал предпосылки для будущей политической самостоятельности дворцовых центров Ахейской Греции. Дворцы были отдалены друг от друга, и каждый из них являлся самостоятельным «городом-государством». Как правило, ахейские поселения расположены вдали от моря, и вплоть до окончания среднеэлладского периода ахейцы вели обособленное существование на материке, практически не вступая ни в какие контакты. Распространение культурных элементов Минойской цивилизации, по-видимому, побудило ахейцев покончить с самоизоляцией. На материк проникают предметы минойского обихода, а микенская керамика распространяется в различных уголках Средиземноморья. Например, изделия ахейских ремесленников, обнаруженные в Египте, датируются приблизительно 1550 г. до н.э. Это позволяет говорить о том, что еще в эпоху расцвета Минойской цивилизации на материке начинали складываться предпосылки появления нового очага цивилизации. По мнению Ю. В. Андреева, активное сотрудничество ахейцев с минойцами способствовало возникновению минойско-микенского синтеза, кульминацией которого стало оформление ахейских дворцов, отличных от минойских. В частности, в текстах линейного письма Б присутствует термин *qasirewija*, интерпретируемый как резиденция правителя, дворец. В табличках тиринфского архива фигурирует слово *woikos*, что означает «дом божества» или «храм». Ахейцы четко выделяли религиозные и светские типы зданий и, соответственно, различали их функции в

сфере экономики и духовной жизни. В то время как минойцы больше акцентировали внимание на морской торговле, ахейцы, вероятно, ориентировались на развитие сельского хозяйства. Р. Томлинсон, автор книги «От Микен к Константинополю: эволюция древнего города» пишет, что система наземных коммуникаций, существовавшая в эпоху расцвета Микен, служила связующим звеном лишь между дворцом и его сельскохозяйственными территориями. Таблички ахейского линейного письма Б являются в основном документами хозяйственной отчетности, что свидетельствует о координирующей и распределяющей функции дворцов в ахейском обществе.

Дворцы, заложившие основу для последующего развития Ахейской цивилизации, возникли в результате несомненного влияния со стороны Минойского Крита как более развитого в цивилизационном отношении. Но, с другой стороны, главной особенностью цивилизованности любого общества является самостоятельная интерпретация и творческое переосмысление им воспринятых цивилизационных элементов. Ахейцам же удалось приспособить достижения минойского времени, к условиям жизни на материке и собственным потребностям.

РОЗДІЛ ІІІ

НОВА ТА НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

Кипрская православная церковь в первые годы британского правления (1878–1900 гг.)

Артамонова Ксения

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
zlata_ur@mail.ru

4 июня 1878 г. между Великобританией и Турцией была подписана Конвенция об оборонительном союзе, вошедшая в историю как Кипрская конвенция, согласно которой остров Кипр переходил под британский контроль. Тем не менее, несмотря на английскую оккупацию острова, он продолжал оставаться в составе Османской империи.

Кипрская православная церковь (КПЦ) играла огромную роль среди местного православного населения в османский период. Она выражала духовные интересы греческого народа и активно участвовала в светских делах острова. Архиепископ Кипра был одновременно главой КПЦ и этнархом (главой) греческой общины. С приходом Великобритании на остров Церковь возлагала большие надежды на новое христианское руководство.

Официальная переписка между британской администрацией и КПЦ, начатая сразу же после смены власти, является важным источником в изучении положения дел на острове в первые годы британского правления. Новая администрация направила ряд писем в адрес архиепископа с целью составить перепись церковного имущества и оценить потенциал и влияние КПЦ на острове в условиях существования двух общин — греческой и турецкой. Церковь, в свою очередь, в лице архиепископа Софрония направила первому Верховному комиссару Кипра Джозефу Вулзли меморандум, в котором просила британскую администрацию сохранить права КПЦ, данные ей Фуад-пашой в 1866 г.

Одним из главных направлений светской деятельности КПЦ было образование. Все греческие школы находились на попечении архиепископа Кипра. Однако общий образовательный уровень среди населения и духовенства оставался довольно низким. В 1880 г. новый Верховный комиссар Кипра Роберт Биддалф посетил ряд школ в городах и селах острова, после чего британское руководство постановило ввести в школах преподавание английского языка, основать английские школы, вести преподавание на английском языке. При этом КПЦ должна была продолжать попечение и финансирование православных школ при контроле англичан.

Одновременно с британской администрацией на остров прибыла и Церковь Англии, которая рассматривала Кипр как хорошую возможность для расширения своей паствы. Столкнувшись с глубокими традициями греческого православия, англичане избрали тактику налаживания дружественных отношений между церквями. В 1896 г. английская Ассоциация Восточной Церкви (организация по изучению православия и возможности объединения англиканской и православной церквей) основала миссию на острове с целью улучшения образовательного уровня кипрского духовенства.

В 1890 г. в Лондоне под руководством принцессы Елены состоялся конгресс по религиозному вопросу на Кипре. На нем была принята резолюция, согласно которой Церковь Англии должна была уважать принадлежность КПЦ к православным церквям, и активно способствовать повышению образовательного уровня ее духовенства. Среди кипрского духовенства появились слухи о возможном объединении церквей, как конечной цели деятельности Англиканской церкви на острове. КПЦ рассматривала данные действия англичан как прямое посягательство на ее авторитет.

Разногласия между британским руководством и КПЦ возникли и по вопросу налогов, которые киприоты все еще выплачивали Порте, при этом водились новые налоги для содержания британской администрации.

В 1900 г. умирает архиепископ Кипра Софроний. С его смертью закончился важный период во взаимоотношениях между новым режимом на острове и КПЦ.

Таким образом, приход Великобритании на Кипр ознаменовал новый период в его историческом развитии. Первые годы британского правления характеризовались налаживанием дружественных отношений новой администрации с КПЦ. Лондон осознал, что, несмотря на многолетнее господство османов, КПЦ продолжала оставаться самой влиятельной организацией на острове.

**Конфлікт між Австро-Угорщиною та Сербією
напередодні Першої світової війни очима
американської інтелігенції (за матеріалами видання
«The New York Times»)**

Асташенкова Анжела

Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара
anzhela.asashenkova@gmail.com

На сьогоднішній день, у зв'язку з наближенням сторіччя від початку Першої світової війни, проблеми, пов'язані з цією драматичною сторінкою світової історії, стають все більш актуальними. На разі не викликає сумнівів той факт, що конфлікт між Австро-Угорською імперією та Сербією був лише приводом до початку Першої світової війни. Йому присвячена величезна кількість літератури. Попри це, у вітчизняній історіографії залишається досі не вирішеною проблема ставлення американської інтелігенції до цієї події у контексті початку війни. У запропонованому дослідженні зроблена спроба окреслити ставлення американської еліти до ситуації, яка склалася напередодні Першої світової війни між Австро-Угорщиною та Сербією.

Головним джерелом для дослідження даної проблеми вперше було обране періодичне видання «The New York Times». Дане видання з 1896 року зарекомендувало себе як націлене на підготованого читача, а саме — на представника інтелігенції. Більш того, саме на сторінках цієї газети публікувалися статті непересічних американців — науковців, підприємців, представників державної адміністрації та

ін. Тому обране видання є незамінним джерелом вивчення відношення американської інтелігенції до різних суспільно-політичних проблем США та всього світу.

Важливо зазначити, що публікації «The New York Times» не можуть надати нам вичерпної картини ставлення даного прошарку американського суспільства до конфлікту між Австро-Угорщиною та Сербією. Проте, вивчення такого типу джерела може стати основою для подальшого вивчення проблеми із залученням вже інших видів джерел. Нами було проаналізовано статті видання «The New York Times» за проблемною ознакою у хронологічній послідовності за період з 28 червня і до кінця 1914 року. Характерно, що питання конфлікту між Австро-Угорщиною та Сербією стало актуальним уже наступного дня після вбивства ерцгерцога Франца Фердинанда. Апогей зацікавленості до цієї проблеми припадає на період з 29 червня по 4 серпня 1914 року, після чого спостерігається спад інтересу до австро-сербського питання. Матеріали, опубліковані на сторінках газети носили переважно аналітичний характер і мали вигляд інтерв'ю та статей. При цьому, з 29 червня по 2 серпня публікуються лише інтерв'ю, а з 2 серпня — статті, присвячені австро-сербському конфлікту. Серед експертів, чії статті або інтерв'ю з якими з'явилися на шпальтах газети, можна назвати професора фізики Колумбійського університету М. Пупіна, етнографа Дж. Дорсі, історика А. Б. Харта, військово-морського теоретика А. Т. Махана, професора Гарвардського університету Куно Франке та ін. Проаналізувавши матеріали видання «The New York Times», ми можемо дійти певних висновків. Напередодні та на початку Першої світової війни у експертів газети склалася наступна картина конфлікту між Австро-Угорщиною та Сербією: 1) переважала думка про винуватість Австро-Угорщини в конфлікті, оскільки остання прагнула виходу до Егейського моря та влаштування портів на Адріатичному узбережжі; 2) була очевидною неминучість протистояння між Австро-Угорщиною та Сербією; 3) вбивство в Сараєво не могло стати головною причиною конфлікту. Характерно, що в 1914 році для представників американської інтелігенції, які брали участь в обговоренні європейських проблем, уже була очевидною неминучість падіння Австро-Угорської імперії. Цікавим є той факт, що більшість авторів розглядали конфлікт у контексті споконвічної боротьби між тевтонцями і слов'янами.

Сравнительная характеристика внешней политики демократов и республиканцев США в отношении КНР (1969–1979)

Багалика Тарас

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
bagalicka@yandex.ua

На современном этапе развития международных отношений одним из ключевых вопросов многополярного мира является американо-китайский фактор. Изучение процесса формирования и эволюции политики Вашингтона в отношении Пекина

позволяет нам проследить, как происходило сближение двух стран и установление дипломатических отношений. Проблема американо-китайских отношений затрагивались в трудах С. К. Меркулова, Е. П. Бажанова, В. Б. Воронцова, А. Д. Богатурова. В работах зарубежных авторов: Н. Такера, М. Ласатера, А. Барнета рассмотрены мотивы, движущие силы, объективные и субъективные факторы формирования внешней политики США. Источниковую базу составили документы, опубликованные в 2002 году университетом имени Дж. Вашингтона, которые отражают взаимодействия в рамках Вашингтон — Пекин. Были использованы стенограммы выступлений Чжоу Эньлая и речи президента США Дж. Картера. В работе были применены проблемно-хронологический, сравнительно-исторический методы. Компаративный анализ подходов республиканцев и демократов к китайской проблеме дает возможность по-новому взглянуть на становления американо-китайских отношений, раскрыть некоторые завуалированные аспекты внешней политики Вашингтона.

С приходом к власти Р. Никсона в 1969 году отношения в рамках США — Китай перешли на новый уровень. США в начале 70-х годов XX века готовы были признать существование двух китайских режимов — пекинского и тайбэйского. При этом было ясно, что власти КНР не признают схему «двух Китаев». Администрация республиканцев решила двигаться в другом направлении: были отменены некоторые торговые ограничения. Осуществлялись культурные и туристические обмены между странами. Ключевой стратегией в адрес КНР стали серии тайных визитов Киссинджера, в ходе которых он провел переговоры с Чжоу Эньлаем и договорился о визите Никсона в Китай. Внутриполитический кризис в США связанный с Уотергейтским скандалом ослабил процесс нормализации отношений. Приемник Р. Никсона на посту президента Дж. Форд продолжил курс на сближения с КНР. Но во многом, шаги Форда повторяли его предшественника. Приход к власти Дж. Картера способствовал прогрессу в отношении. Президент осознавал необходимость идти на уступки Пекину в проблеме Тайваня и не сдерживать Китай в попытках укрепить свои позиции в Азии.

Тактика демократов в направлении сближения с КНР совпала с тактикой республиканцев. Стратегии же отличались. Так, если республиканцы только показали, что могут разыграть «китайскую карту», то демократы сумели ее разыграть. Никсон и Форд ограничились углублением культурных и экономических связей, отодвигая главную основу дальнейшего сотрудничества для Китая — Тайвань на второй план. Дж. Картер пошел на решения проблемы Договора о взаимной обороне, который ни использовался Р. Никсоном и Дж. Фордом. Кроме того, успех установления дипломатических отношений заключался в том, что США отказалась от дипломатического признания Тайваня в пользу КНР, тем самым повысила международный авторитет Пекина и удовлетворили претензии китайских лидеров. Республиканцы не смогли выработать формулу, при которой можно было взаимодействовать и с Тайванем и с Китаем. Демократы разработали Закон об отношениях с Тайванем, который существует, и сегодня; смогли сотрудничать с обоими участниками противостояния. Никсон и Форд рассматривали Китай в рамках системы КНР — США — СССР, поскольку улучшения отношений с одной

из сторон вело до обострених с другой, они старались придерживаться определенного баланса. Дж. Картер в условиях кризиса «разрядки» сделал ставку на долгосрочные отношения с КНР, пожертвовав союзническими отношениями с Тайванем. Политика демократов в отношении Китая выглядела более нацеленной на результат, достигалась она взаимными компромиссами и содействием США Китаю в его политики в Азии.

Взаємовідносини Чеської Республіки та ФРН (1993–2004 рр.)

Бака Віталій

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Bukab90@gmail.com

Розпад Чехословацької Федерації та утворення суверенної Чеської Республіки (1993 р.) на тлі краху біполярного світу спричинили переосмислення її зовнішньополітичних пріоритетів. В нових умовах Чехія визначила основні напрями своєї зовнішньої політики, які впливали з головного магістрального курсу, проголошеного «оксамитовою революцією»: євроінтеграція, повноправне включення до провідних євроатлантичних економічних, політичних, оборонних структур, розвиток співробітництва з державами Європейського Союзу, продовження взаємовигідних контактів з посткомуністичними країнами Центральноєвропейського регіону, врегулювання взаємин із сусідніми державами на широкій договірній основі, «східний напрям» (другорядний), пошук нових концепцій забезпечення національної безпеки, участь в міжнародних організаціях, зовнішня торгівля. Наукова актуальність даного дослідження зумовлена теоретичною значущістю його предмета та можливістю практичного застосування окремих висновків і узагальнень. Налагодження міжнародного співробітництва між Чехією та Німеччиною проходило на тлі жорстких дебатів про минуле, в якому обидві країни найчастіше виступали як вороги. Німці стали одним з найголовніших зовнішньополітичних чинників руйнування міжвоєнної Чехословаччини. Водночас на даний момент, події минулого не впливають на хід економічних зв'язків.

Історіографія проблеми представлена в роботі низкою монографій та наукових статей. Переважна більшість літератури була опублікована нещодавно, виходячи з того, що проблематика досліджуваного періоду є досить новою темою. Більшість досліджень зосереджують свою увагу на висвітленні політологічних аспектів проблеми, через те, що дана тема є новою для історичної науки і не пройшов достатній хронологічний період, який би дав можливість дослідникам максимально об'єктивно проаналізувати проблематику. Більшість праць надруковані чеськими політологами та істориками, які намагаються надати цілісний аналіз зв'язкам між двома державами.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, багатofакторності та системності, які дають можливість дослідити розвиток зовнішньополітичних процесів у динаміці й тісному зв'язку з конкретними умо-

вами. Для розв'язання окреслених завдань застосовано аналітичний, проблемно-хронологічний та порівняльно-історичний методи.

Джерельна база представлена низкою двосторонніх та багатосторонніх договорів, учасниками яких є Чеська Республіка та ФРН. Також до групи документів відносяться виступи чеських посадових осіб, президентів та міністрів закордонних справ, в яких міститься бачення розвитку двосторонніх зв'язків між двома державами.

Новизна дослідження полягає в аналізі впливів історичних подій XIX–XX ст. на розвиток сучасних взаємовідносин між Чеською Республікою та ФРН, акцентуючи увагу на чеському баченні такого роду зв'язків. Сучасна зовнішня політика Чеської Республіки ще не є достатньо вивченою вітчизняними дослідниками, а тому є доволі актуальною.

В ході опрацювання джерельної бази та історіографії ми прийшли до наступних висновків:

- 1) Німеччина є найголовнішим зовнішньоекономічним партнером Чехії
- 2) В чеському політикумі 1993–1994 рр. не існувало єдиної думки щодо взаємовідносин з Німеччиною: існували реалістичний, та ліберально-ідеалістичний підходи до співпраці.
- 3) Найголовнішими проблемами минулого, які іноді гальмували зближення двох держав, були «декрети Бенеша» та Мюнхенський договір 1938 р.
- 4) Базовим документом, що визначає чесько-німецькі сучасні зв'язки є «Чесько-німецька декларація про взаємні відносини і майбутній розвитку», підписана 21 січня 1997 р.

Борьба за создание университета в Познаньской провинции Германской империи в начале XX в.

Белая Елена

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

olenabila@yandex.ru

В польских провинциях Познань и Западная Пруссия Германской империи в начале XX в. продолжала проводиться политика германизации польского населения, начатая немецкой властью еще в XIX в. Одним из основных направлений этой политики была германизация образования.

Различные аспекты антипольской культурной политики в Германской империи изучали многие отечественные и зарубежные исследователи, но в основном они рассматривали проблемы школьного образования. В то же время вопрос о высшем образовании на польских землях изучен недостаточно. Вследствие этого автор ставит своей целью исследовать особенности борьбы за создание университета в Познаньской провинции в начале XX в.

В ходе исследования проблемы автор изучила советскую и зарубежную историографию. При подготовке данной работы автор опиралась на такие опубликованные

источники, как польскую и немецкую прессу, мемуары канцлера Б. фон Бюлова, а также архивные материалы (отчеты и донесения чиновников Познаньской провинции).

В 1901 г. бургомистр г. Бромберга Познаньской провинции направил правительству меморандум с предложением создать в городе университет. В документе указывалось, что провинции Познань и Западная Пруссия — единственные, где нет собственного университета. Отсюда происходила проблема подготовки молодых специалистов. Ежегодно абитуриенты, в основном немцы по происхождению, выезжали из этих польских провинций в соседние земли на учебу. Уехавшие студенты часто оставались жить в землях с более высоким культурным уровнем. В результате такая ситуация приводила к изменению национального соотношения в регионе в пользу польского населения за счет немецкого. Кроме того, необходимо учитывать и экономический эффект от выезда из региона будущих специалистов.

По мнению местных властей, университет, способствуя концентрации молодежи, смог бы выполнять важную задачу воспитания студентов в национальном немецком духе.

Однако правительство не спешило поднимать культурный уровень польских провинций, считая угрозой колонизации новосоздаваемых учебных заведений слишком значительной. Сопротивлялись подобным идеям и немецкие националисты, выступившие в 1902 г. с громкими протестами против создания университета в Познаньской провинции. Польская же общественность поддерживала идею создания университета, только не в Бромберге, где были сильны позиции немцев, а в Познани — культурном и религиозном центре польского населения восточных провинций.

В итоге вместо университета правительство Б. фон Бюлова создало в Познани в 1903 г. академию с четкими германизаторскими задачами. Но поляки продолжали борьбу за университет.

Пангерманский союз в 1906 г. развернул кампанию против придания Познаньской академии статуса университета. В ходе развернувшейся критики пангерманцы, во-первых, обвиняли местную прессу в предвзятости при освещении вопроса об университете. Во-вторых, они критиковали предложения по введению изучения славянской филологии, опиравшиеся на довод, что у Познани много связей с Россией, поэтому надо изучать русский язык (мол, это необходимо для купцов, таможенных чиновников и т. д.). Пангерманцы утверждали, что это «в лучшем случае отвлеченная идея в худшем смысле слова, и она свидетельствует, как мало национального (немецкого) инстинкта за ней стоит». «Alldeutsche Blätter», пангерманский еженедельник, опровергал все доводы сторонников основания университета тем, что другие области Германии, где не изучают славянские языки, при необходимости прекрасно ведут торговые и прочие дела с Россией, а за познаньскими идеями стоит связь местных поляков с русскими польскими подданными, что опасно для немецких интересов.

В итоге академия в Познани сохранила свой статус и функции инструмента германизации.

Таким образом, борьба за создание университета в Познаньской провинции являлась проявлением польско-германского противостояния в восточных провинциях Германской империи.

«Враг моего врага — мой друг»: внешнеполитические императивы Освободительной армии Косово (1996–1999 гг.)

Белоус Сергей

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Трансформация локального этнополитического Косовского конфликта в международный кризис, происшедшая в 90-х годах XX века, стала возможной благодаря радикализации албанского сепаратистского движения, выразившейся в террористической деятельности Освободительной армии Косово, которая была поддержана ведущими государствами-членами НАТО.

Цель ОАК, в соответствии с клятвой албанских боевиков — «освобождение Косово и всех оккупированных территорий до их окончательного объединения с Албанией». Для реализации своих ирредентистских стремлений экстремисты, как правило, использовали преступные средства: теракты и партизанскую войну против сербской полиции и югославской армии, нападения на неоязыльное ей мирное население (как сербское, так и албанское), физическое устранение политических оппонентов и тому подобное.

Генезис и становление данной организации — процесс многоуровневый и неоднозначный, однако многими исследователями установлено, что помимо Албании и албанской диаспоры, в него были активно вовлечены ведущие спецслужбы стран Запада. Так, известно, что в Албании уже в 1990-х годах существовали (на неофициальной основе) военные базы НАТО, а в 1996 году была основана крупная разведывательная станция БНД в Тиране, которая помогала косовским экстремистам в плане боевой подготовки и даже снаряжала их. В то же время, по свидетельству одного из косовских офицеров, Шабан Шалы, он и другие руководители ОАК в том же году встречались в Албании с представителями Британской, Американской и Швейцарской разведслужбы для «обмена информацией». Причём, подобные контакты с этими «друзьями», как их называл Ш. Шала, были отнюдь не первыми.

Кроме того, на севере Албании были созданы секретные тренировочные лагеря, где бойцы ОАК проходили обучение под руководством американских инструкторов — отставных военных, работающих в частной военной компании MPRI (Military Professional Resources, Inc.), которая таким образом выполняла заказ Пентагона. Английские военные источники косвенно подтверждают это, сообщая, что в 1998 г. задание вооружения и обучения албанских боевиков было доверено Разведывательному управлению министерства обороны (Defence Intelligence Agency) и Британской секретной службе MI6 (Britain's Secret

Intelligence Services MI6) совместно с бывшими и служащими членами 22-го полка САС (Britain's 22nd Special Air Services Regiment), а также американским и великобританским частным военным компаниям. Согласно воспоминаниям одного из командиров ОАК, Тахира Земяя, в середине 1998 года экстремисты получили новое функциональное оружие, а в обучении армии им помогли «специалисты из стран НАТО».

Учитывая вышеописанные факты, становится очевидной причина благонастроенности ОАК к Америке и Североатлантическому альянсу, в которых она небезосновательно видела своих союзников в противостоянии с Сербией.

Итак, кратко обозначим ключевые внешнеполитические императивы Освободительной армии Косово:

Ориентация на геополитических противников Югославии — США, Германию, Великобританию и блок НАТО в целом. Инициатива посланника американского президента Р. Холбрука провести переговоры с боевиками в середине июня 1998 г. была воспринята ими как официальное «признание» и «легитимизация» ОАК со стороны США.

Оппозиция по отношению к противникам международной интервенции в конфликт — в первую очередь России и Китаю: Генеральный штаб ОАК даже обвинял их в приверженности «антигуманным, сталинистическим концепциям». Хотя, интересно, что делались и попытки привлечь их на свою сторону. Например, в специальном сообщении для прессы (06.10.98), Секретариат канцелярии главного политического представителя ОАК призывал президента, премьера и министра иностранных дел России «остановить свои непрерывные выступления против членов Совета Безопасности ООН касательно интервенции НАТО в бывшей Югославии» и уверял: «мы осознаём их симпатии к Сербии, но верим, что их правильное позиционирование в албанском народе создаст незабываемую дружбу».

Бескомпромиссность в вопросе будущего статуса Косово — Генштаб боевиков неоднократно повторял в своих политических декларациях: ОАК «не признает ни одно соглашение, которое без неё принимается и [предполагает] меньше, чем независимость». В этой связи немаловажно, что, по словам её международного представителя Б. Махмути, ещё осенью 1998 г. Р. Холбрук убеждал его: если ОАК будет следовать в фарватере американской политики, то Косово получит независимость, но только позже — «через 3-5 лет». Подобная перспектива, пусть и не зафиксированная однозначно в проекте соглашения, была им предоставлена на «мирных переговорах» в Рамбуйе госсекретарём США М. Олбрайт, которая позднее призналась в своих мемуарах, что «была единодушна с... [сепаратистами] во враждебном отношении к [президенту СРЮ] Милошевичу, понимала их стремление к независимости».

В заключение можно отметить, что взаимоотношения ОАК с её западными «союзниками», построенные по принципу «враг моего врага — мой друг», были крайне взаимовыгодными: с одной стороны — она получила от них мощную военную и политическую поддержку, с другой — способствуя эскалации Косовского конфликта, стала катализатором его интернационализации, тем самым обеспечив casus belli для

интервенции (то есть, агрессии) Североатлантического альянса против Югославии. Последующие события — их «сотрудничество» в ходе бомбардировок, развертывание на территории края баз НАТО и США, провозглашение независимости Косово в феврале 2008 г. и его скорое признание Америкой и ведущими странами ЕС — лишь яркое подтверждение этой «дружбы по геополитическому расчёту».

До проблеми місця пан-Європи серед концепцій європейського об'єднання після Першої світової війни

Беляєва Анна

Запорізький національний університет

annbell13@i.ua

Ідея європейського об'єднання була широко розповсюдженою у міжвоєнний період. Її важливість в цей час була пов'язана із потребами континенту, політичними та економічними інтересами держав, із прагненням попередити періодично виникаючі війни. Роки після I Світової війни багаті різноманітними концепціями об'єднання Європи, однією з яких був Пан'європейський проект Р. Куденгове-Калергі. Саме з цього випливає питання про місце пан-Європи серед цього різноманіття. Історіографія виникнення ідеї Пан-Європи надзвичайно широка. Традиційно міжвоєнний період розглядається як один з етапів в історії розвитку ідеї щодо європейського об'єднання. Як одну з концепцій Європейського об'єднання у 1920–1930-ті рр., але як унікальну, найбільш обґрунтовану і послідовну її розглядають російські історики А. Корабльова, О. Панаріна, О. Чубар'ян, польський дослідник П. Лоссовські. Одночасно вони наголошують на суперечливості ідеї Куденгове-Калергі та на приреченості його спроб реалізації цих ідей через несприятливу міжнародну ситуацію. Історики з Німеччини та Австрії — А. Цигерхофер-Преттенгалер та К. Орлук — фокусуються на дискусіях навколо пан-Європи протягом 1920–1930-х рр. Усіх дослідників концепції єдиної Європи у міжвоєнні роки єднає теза про те, що їх виникнення спровокувала I Світова війна та її наслідки.

В даній роботі на основі порівняльного аналізу різних концепцій європейського об'єднання робиться спроба розглянути ідеї, які були спільними для них. З цього робиться висновок про місце пан-Європи в цьому різноманітті. Новизна підходу полягає у тому, що пан-Європа розглядається не з точки зору її унікальності, а з точки зору її належності до епохи, у контексті інших концепцій європейського об'єднання. За основу взяті роботи Р. Куденгове-Калергі та інших політичних та громадських діячів досліджуваного періоду (Г. Манн, Т. Массарік, Е. Майріш тощо). Серед концепцій, прихильники яких підтримували ідею об'єднання Європи у міжвоєнні роки найбільш поширеними, окрім пан-Європи, були пацифізм, федералізм, економічні течії тощо. Пан-Європа з кожною з них мала спільні ідеї — риси. По-перше, ідея збереження миру була головним аргу-

ментом пацифістів в питанні європейського об'єднання. Характерними рисами концепції пацифістів були ідеї роззброєння та утворення спільного європейського арбітражу.

По-друге, основою ідей прихильників федералізму була ідея утворення політичного об'єднання країн Європи. В цьому бачилась можливість досягнення взаємних гарантій для запобігання війні. Основною вимогою федералістів було збереження суверенітету держав в рамках цього об'єднання.

По-третє, сильними були течії за економічне об'єднання Європи, прихильники яких бачили майбутнє континенту в утворенні митного союзу, що мало привести до економічного процвітання Європи, формування конкурентоспроможної економіки. Пан'європейський проект містив в собі набагато більший спектр ідей, але спільні з іншими концепціями ідеї були основою цього проекту. Це визначило його надзвичайну популярність та поширеність у 1920–1930-ті рр., оскільки він знаходив підтримку серед широких суспільних кіл, яким не була чужою ідея європейського об'єднання. В пан-Європі прихильники різних європейських течій бачили можливість для задоволення своїх інтересів, пов'язаних із цим питанням. Однак, через різноманітність поглядів прихильників, через їх прагнення пристосувати її до своїх інтересів, усі дискусії навколо пан-Європи, можливостей її реалізації заходили у глухий кут. Отже, пан-Європа займала центральне місце серед концепцій європейського об'єднання, була спроможна об'єднати навколо себе їх прихильників. Широкий спектр ідей пан'європейського проекту пригорнув до нього надзвичайну увагу, але одночасно спровокував велику кількість протиріч серед його прихильників, які стали однією з причин поразки проекту у міжвоєнний період.

Таємні самурайські організації в Японії (80-ті рр. XIX–30-ті рр. XX ст.)

Білокудря Оксана

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Ksenia_Riddle@ukr.net

Японський націоналізм, що набув сили після реставрації Мейдзі, тісно пов'язаний з ідеологією мілітаризму і експансії. Саме в здійсненні вимог самураїв щодо агресії в Азії націоналісти бачили звільнення Японії від іноземного контролю, і перетворення її в могутню державу. У зв'язку з цим особливою актуальністю набуває виявлення ролі організацій, що займалися пропагандою ідей паназіатизму, а згодом стали головним знаряддям здійснення японської експансії.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у вітчизняному й зарубіжному (якщо не брати до уваги японську історіографію) японознавстві досі не була розглянута історія становлення і діяльності таємних самурайських організацій від зародження найпершої з них Койося і до часу перетворення Кокурюкай у впливову в японському політичному житті силу. В окремих роботах ряду авторів (О. Танін

і С. Йоган, С. В. Верисоцька, Г. Норман) піднімається дане питання, проте цілісна картина не утворена. З цього випливає мета роботи розглянути еволюцію самурайських організацій від перших утворень до їх входження у впливові політичні кола Японії.

Перші малочисельні таємні об'єднання виникли наприкінці 70-х рр. XIX ст. Їх утворенню сприяло кілька причин:

- «відкриття» Японії і зростання антиіноземного та націоналістичного руху;
- відновлення влади імператора і створення нового уряду, яким було проведено ряд реформ, в тому числі й ліквідація самурайства як стану;
- розподіл колишніх самураїв на привілейовану частину, що була пов'язана з японською монархією, і опозиційну, з середовища якої вийшли антиурядові угруповання.

Найсильнішою серед цих угруповань була Койося, яка в лютому 1881 року, об'єднавшись зі ще кількома товариствами, утворила організацію Генъося. В перші роки свого існування вона відзначалась як організатор «патріотичного руху». Внутрішні закони Генъося формувались згідно з принципами вшанування інститутів імперії, підтримці національної гордості Японії та захисту прав народу. Негласним завданням було забезпечення заморської експансії Японії. Спочатку організація мала на меті пропагандистські цілі і активізацію уряду для здійснення експансії, але згодом в ній з'явилися люди, що займалися терористичними актами. Було встановлено контакти з антиманьчжурськими таємними товариствами у Китаї, націоналістичними групами на колоніальних територіях і мусульманами в Середній Азії. Особливо яскраво Генъося проявила себе в часи японо-китайської війни 1894–1895 рр.

В результаті наростання протиріч з Російською імперією, в 1901 році У. Ръохей заснував організацію Кокурюкай. Спочатку вона була підрозділом Генъося, що займався закордонною розвідкою: засилав своїх резидентів до Сибіру і Маньчжурії з метою перетворення ріки Амур в один з кордонів Японії. Після російсько-японської війни і переходу Південної Маньчжурії під вплив Японії, організація займалась підготовкою подальшої експансії в Китай.

Кокурюкай, як і Генъося, спочатку не мала підтримки уряду, але згодом стала надавати свою закордонну агентуру воєнному міністерству і повністю ним фінансувалась. З часом вплив її лідерів став таким значним, що Т. Сохо писав: «Японська влада боялась власних людей, як ворога». Після того, як один із засновників Генъося Т. Міцуру очолив «Союз державного будівництва» у 1928 р., при ньому почали організовувати загони для боротьби з союзами лівого спрямування, а лозунгом союзу стало знищення комунізму і російського більшовизму. Після невдалих переворотів 1932 і 1936 років лідери Кокурюкай стають на чолі уряду і задають тон в ідеології і політиці держави.

Таким чином, розвиваючись разом з японським імперіалізмом, рух, представлений Генъося і Кокурюкай, перетворився з представника опозиційного самурайського шовінізму в носія агресивних тенденцій правлячого класу Японії. Від початкових антиурядових тенденцій раннього періоду Генъося у діяльності Кокурюкай не за-

лишилось і сліду. Більше того, лідери Кокурюкай влились до уряду і спрямовували подальшу політику держави.

Україна та Чеська Республіка: становлення дипломатичних зв'язків

Білошицька Наталія

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Ashok@ukr.net

Як відомо, чесько-українські взаємовідносини сягають своїм корінням глибокої давнини. Ще за часів Київської Русі спостерігалися військово-політичні та культурні зв'язки обох слов'янських народів, хоча вони не мали постійного характеру. З втратою державної незалежності чехи та українці надалі підтримували національно-культурний контакт, що головним чином базувався на ідеях панславізму. Міжвоєнний період позначився тісною співпрацею між видатними політичними діячами Чеської Республіки та українською еміграцією у Празі. В період існування ЧССР та УРСР ці взаємини розвивалися в дусі співдружності країн. Лише із відновленням незалежності України та Чеської Республіки відбувся процес становлення прямих дипломатичних зв'язків.

Виходячи з того, що Україна є однією з найбільших територіально держав Центрально-Східної Європи та займає вигідне геостратегічне положення на карті досить важливого значення набуває встановлення добросусідських відносин з іншими європейськими державами в контексті подальшої євроінтеграції. Тому, одним із векторів зовнішньої політики нашої держави наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. стало налагодження дипломатичних взаємовідносин з Чеською Республікою.

Перші дослідження даної тематики вітчизняними та зарубіжними вченими припадають на другу половину 90-х рр. ХХ ст. Історіографічний матеріал представлений тематичними блоками: 1) дослідження тенденцій зовнішньополітичного курсу незалежної України (О. Івченко, В. Литвин, І. Мельникова, М. Сорока, М. Рябчук); 2) євроінтеграційні процеси держави (С. Василенко, О. Гнаткович, О. Ковальова, П. Рудякова, Д. Мороз, С. Віднянський); 3) формування основних засад двостороннього співробітництва (І. Сюсько, В. Проноза, І. Вовканич, Р. Корсак, О. Цуп, О. Лівінський, Р. Люблінський, Ю. Меліоріс, С. Устич, І. Гжіх т. і). Джерельною базою послуговували архівні та опубліковані матеріали, які можна поділити на кілька умовних груп, зокрема: 1) офіційні урядові документи; 2) документи, що стосувалися діяльності громадських організацій та культурних установ; 3) статистичні дані; 4) виступи, промови та інтерв'ю провідних політичних діячів. Найбільший пласт неопублікованих джерел сконцентрований у фондах ЦДАВО та ЦДАГО України. Досить важливе значення мають інформаційні та статистичні повідомлення періодичних видань (україномовні — «Зовнішні справи», «Євробюлетень», чеською мовою — «Пороги», «Міжнародна політика» та «Міжнародні відносини»).

Таким чином, на основі дослідженого матеріалу методами аналізу, синтезу, узагальнення та систематизації було здійснено спробу відобразити процес зародження та подальшого розвитку міждержавних взаємовідносин України та Чеської Республіки.

Початки налагодження дипломатичних відносин припадають на 1990 р., коли з нагоди відкриття Європейського центру досліджень з питань безпеки і співробітництва між Сходом і Заходом Прагу відвідав міністр закордонних справ УРСР А. Зеленко. Він зустрівся з Президентом В. Гавелом та міністром закордонних справ І. Дінстбіром, обговоривши питання різностороннього співробітництва, передовсім в економічній сфері. 30 липня 1991 р. було підписано «Угоду між урядом УРСР та урядом ЧСФР про торговельно-економічні зв'язки та науково-технічне співробітництво». ЧСФР однією з перших визнала незалежність України. 30 січня 1992 року міністри закордонних справ уклали спільне комюніке. У травні 1992 р. в Києві було відкрито посольство ЧСФР в Україні та підготовлено «Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво», який не отримав підтримки з боку української сторони. З поділом ЧСФР на дві незалежні держави настав новий етап розвитку чесько-українських взаємовідносин. Вже 1 січня 1993 р. між обома державами було встановлено дипломатичні відносини на рівні посольств. Першим чеським послом в Україні став П. Маша, українську дипломатичну місію очолив Р. Лубківський.

Після налагодження офіційного контакту між обома державами розпочалося формування договірно-правової бази на основі підписання ряду двосторонніх договорів у політичній, економічній, соціальній, науковій та культурній сферах. Цей процес супроводжувався певними труднощами, пов'язаними насамперед з політичною та економічною невизначеністю України, а також повною переорієнтацією Чехії на Захід, що супроводжувалося розривом економічних зв'язків з колишніми партнерами РЕВ. Таким чином, дослідження становлення міждержавних відносин між Україною та Чеською Республікою є досить актуальним у контексті пошуку нових шляхів формування зовнішньополітичного курсу нашої держави та її подальшого інтегрування у політичний та економічний простір Європи. Налагодження офіційних відносин на початку 90-х рр. ХХ ст. сприяло двосторонньому розвитку співробітництва у ХХІ ст.

Иллиризм как часть национально-освободительного движения Хорватии

Верейтин Алексей

Донецкий национальный университет

vereitin.dn.ua@mail.ru

XIX век был полон драматических событий связанных с национально-освободительными движениями в Европе. Даже по сей день некоторые территориальные споры остаются неразрешенными. Хорватия также не стала исключением в общеевропейском русле событий, связанных с национально освободительным движением. Здесь этот процесс связан с таким культурным движением, как иллиризм. Моя задача — рас-

смотреть иллиризм как часть национально освободительного движения, определить его значение в становлении хорватской государственности.

В историографии иллиризма было посвящено достаточное количество работ, однако большинство из них относится к концу XIX—п.п. XX века. В современной историографии иллиризм рассматривается лишь в обобщающих трудах по истории Хорватии.

Русская дореволюционная и хорватская историография представлена таким учеными как: А. С. Гильфердинг, Н. А. Попов, Т. Смичиклас, Дж. Шурмин, В. Ягич, Ф. Шишич, П. Кулаковский. Они определяли иллиризм только как культурное движение. В крайне негативных красках описывает иллиризм венгерский историк М. Хорват. Свое отображение в обобщающих работах иллиризм нашел у современных российских авторов В. Фрейдзона, И. Лещиловской, а также во многих учебных пособиях по истории южных славян. И. Лещиловская впоследствии посвятила отдельный труд под одноименным названием «Иллиризм»

В качестве источников используются программные положения руководителей иллирийского движения Л. Гая, Я. Дражковича, Д. Раковаца, а так же их труды, такие как: «Диссертация» Я. Дражковича, «Малый катехизис для взрослых людей» Д. Раковаца, хорватские газеты «Илирске народне новине» и «Даница илирска», а также отрывки из различных документов того времени.

Научная новизна исследования состоит в попытке определить иллиризм как часть национально-освободительного движения Хорватии, а не только как явления исключительно культурного.

Корни иллиризма уходят в Наполеоновские войны. Наполеон создал на Балканах Иллирские провинции, заимствовав название с наименования племен, живших здесь в I тысячелетии до н. э. Здесь были проведены ряд преобразований, которые впоследствии, по возвращению этих земель Австрийской империи, в состав Венгерского королевства, способствовали развитию идеи национальной государственности. К концу 20-х гг. XIX в. созрели социальные условия для активизации национального движения, в связи с кризисными экономическими условиями в Австрийской империи

Для любого национального освободительного движения крайне важен консолидирующий фактор. Зачастую этим фактором является язык и культура, которые в связи с низким уровнем самосознания хорватов стать таковыми в начале 19 века не могли, при существовании двух диалектов. Складывающиеся условия требовали такие консолидирующие факторы, и потому иллиризм предлагавший свой язык и культуру на основе одного из хорватских диалектов (штокавщины) и хорватских традиций, стал очень удачно развиваться на этой почве.

Первым, кто высказался за создание единого литературного языка был граф Я. Драшкович в 1832 г. Позже он выдвинул идею создания единого Иллирийского королевства, которое имело бы равные права с Венгрией. Затем его инициативу подхватил и благополучно воплотил в жизнь Л. Гай.

Первоначально иллиризм был только культурным явлением, однако очень быстро он приобрел политическую окраску. Поддержанный различными социальными

слоями в связи со складывающейся ситуацией иллиризм, вышел за рамки культуры, и на его почве стали выдвигать различные политические национальные и др. требования, о чем свидетельствуют программные документы его лидеров в последующей борьбе. Иллиризм использовали как опору для выдвижения этих требований, без его существования любые претензии на самостоятельность хорватов не имели бы почвы.

Таким образом, иллиризм сыграл крайне важную роль во многих аспектах развития хорватской национальной идеи, а также в последующей революции 1848–1849 годов. Он смог пробудить в хорватах их национальные чувства, определив их дальнейший путь в истории.

Відлуння Другої Світової війни в македонській літературі на рубежі XX–XXI століття **Волківський Микола**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Volkovski@meta.ua

Війна — одна з найболючіших в історії людства тем. Картини війни, які відтворена в багатьох художніх творах, напевно, лише в найменших масштабах передає ті страшні реалії, які відбувались на бої бою. Протягом всього часу образи війни змінювались, розкриваючи сповна, то одну, то іншу сторону подій. З плином часу бачення війни все більш ускладнювалось, що було пов'язано з не менш суперечливими подіями сучасності. Тому, Друга світова ніколи не полишала душі, тих народів, яким вдалося її пережити.

Тема даної статі покликана перш за все, донести той історичний процес в літературі, який відбувався на зламі віків. Адже погляди македонських письменників, поетів та драматургів на Другу світову війну в цей період несуть символічний зміст. Друга світова війна стає тим ядром, на яке спираються у своїй творах македонські автори.

Літературі Македонії завжди був притаманний особливий інтерес до тем війни та боротьби за незалежність. На протязі всієї історії цього народу, особливо гостро стояло питання про збереження національної самобутності та бережливе ставлення до національних та історичних реліквій. Характерна риса македонської літератури другої половини XXст., обумовлена прагненням її авторів завдяки проблемно-тематичним питанням створити поетичним центром дослідження людську особистість, більш того — суб'єктивність як таку, а не глобальні історичні вибухи, політичні та соціальні катаклізми самі по собі. Македонський роман основну увагу приділяє проблемі взаємовідносин особистості та історії. Згадаємо романи «Вихор» (1957) та «Пізні світанки» (1960) Йордана Леова, «Селяни та воїни» (1969) Методія Фотеєва, «Під розпеченим небом» (1957) та «Кизил» Димітара Солева, «І біль, і гнів» (1964) Славко Ясенєцького, «Біла долина» (1962) Симона Дракули, «Роки безсоння» (1972) Томе Момировського, «Сарана» (1983) та «Небеска Тим'янова» (1989) Пе-

тре М. Андрійвського та багато інших, щоб стало зрозуміло, що тема Другої світової війни та її наслідки піднімаються в творчості багатьох македонських письменників.

Македонський роман на рубежі ХХ–ХХІ століття не створює зразків великого епічного розмаху, а тяжіє до особливого типу відтворення історичних колізій. В македонській літературі, користуючись характеристиками західного роману, які навів Микола Тимофійович Римар, «відбувається «інтенсифікація свідомості», яка дозволяє по-новому упорядкувати картину зовнішнього світу: відрив свідомості від буття долається шляхом активності свідомості, її особистісного морального самовизначення у внутрішньо-цілісному переживанні світу». Такому погляду відповідає поетика романів «Перевірка свободи» (1998) Йована Павловського, «Очікування зірки» (1998) Благоя Іванова, «Пожиттєва петля» (2004) Тані Урошевич, «Острів в пеклі» (2005) Паскаля Гилевського.

Відомо, що різкі зміни в суспільно-політичному житті в країнах колишньої Югославії породили нові проблеми і громадські потреби, на які література, звичайно, не могла відкликнутись. Новий вік приніс в життя балканських народів не тільки проблеми соціального характеру, але й на жаль нові війни, які сприймаються сьогодні більш гостріше, ніж всі попередні. Відлуння Другої світової, як і раніше відчутне в сучасних македонських романах, але це, скоріш лише вузол, який зв'язує трагічний досвід минулого з не менш трагічними подіями сучасності. Саме про це роман албанця Луана Старови «Балканська жертва» (2003), який присвячений сучасним проблемам балканського світу — новим війнам в цьому регіоні.

Як висновок, можна стверджувати, що на початку нового століття македонські письменники звертаються до Другої світової війни, не роблячи її проблемно-тематичним центром в творі, але розмислюючи над протиріччями сучасного світу, геополітичними конфліктами, соціальними вибухами, багато в чому спираються на той історичний та психологічний досвід, який принесла з собою одна з найтрагічніших воєн ХХ століття.

После «Эйзеля» — попытки решения проблемы футбольного хулиганства в Англии (1980-е гг.)

Волошин Дмитрий

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Damonfanat@bigmir.net

Катастрофа, случившаяся в 1985 году на стадионе «Эйзель» положила начало по сути новой вехе в английском футбольном фанатском движении. Она самым непосредственным образом связывается с выходом на арену противостояния фанатов новой силы — британского правительства. Вплоть до 1988 года, когда должен был состояться Чемпионат Европы по футболу в Германии, был реализован ряд мер, направленных на искоренение хулиганства на трибунах.

Этот период в развитии английского футбольного фанатского движения, к сожалению,

не получил должного освещения в зарубежной и отечественной историографии. Прежде всего, стоит отметить работы британского историка футбола Браймсона Дуги, рассматривающего и анализирующего действия английских футбольных фанатов. Исследование опирается, главным образом, на источники разных типов — документы официального характера, воспоминания фанатов и репортажи с футбольных матчей, в которых содержатся ценные данные, относящиеся к оценке поведения фанатов на трибунах.

В ходе исследования использовались компаративный, историко-генетический методы, а также метод контент-анализа. Новизна исследования заключается в том, что впервые в отечественной историографии производится комплексное рассмотрение проблемы урегулирования ситуации в английском футбольном фанатском движении после трагедии на «Эйзеле» в 1985 году.

29 мая 1985 года в результате давки на бельгийском стадионе «Эйзель» во время матча между итальянским «Ювентусом» и «Ливерпулем» погибло 39 болельщиков. Перед английскими футбольными властями, а также английской администрацией встал вопрос о том, что следует предпринять для изменения ситуации на трибунах стадионов.

25 июля 1985 года был разработан специальный законопроект, получивший название «О спортивных событиях». Предусматривалось запрещение алкогольных напитков на стадионах и территориях, прилегающих к ним. Кроме того, категорически воспрещалось находиться на футбольном матче в нетрезвом виде. Через год, 7 ноября 1986 года, был разработан «Закон об общественном порядке», в пунктах которого внимание уделялось насилию на футбольных трибунах. Согласно этому законопроекту, попасть в тюрьму можно было не только за нанесение тяжких телесных повреждений, но и за словесное разжигание конфликта на расовой, межнациональной или религиозной основе, что отражало реальное понимание английскими властями сути проблемы, потому что именно расовые и межнациональные конфликты чаще всего провоцировали столкновения в 1980-х годах. По свидетельству Тони О'Нила, одного из лидеров хулиганской группировки клуба «Манчестер Юнайтед», большинство ведущих участников группировок футбольных хулиганов попали за решётку именно после принятия Маргарет Тэтчер вышеназванных законов.

Кен Бейтс, президент «Челси» (Лондон), намеревался пустить по заграждениям на трибунах электрический ток, однако этому решению не суждено было воплотиться в жизнь.

Таким образом, благодаря целому ряду факторов хулиганство на трибунах во второй половине 1980-х годов пошло на спад. Но в этой ситуации была и другая сторона медали. Достаточно резко уменьшилась посещаемость стадионов. Такая ситуация не могла удовлетворять владельцев футбольных клубов, а потому уже в скором времени нормы поведения на стадионе были несколько смягчены.

Предусмотрительные представители власти теперь более внимательно относились к любым группировкам, которые формировались, и даже более того — внедряли своих людей в «фирмы», чтобы в дальнейшем разоблачать их действия и арестовывать зачинщиков беспорядков.

Даже несмотря на это, перед Чемпионатов Европы 1988 года во время матча между лондонским «Челси» и «Мидлсбро» возникли беспорядки и было арестовано 102 человека. Перед сборной Англии возникла реальная угроза быть исключённой с грядущего чемпионата, что вновь остро поставило вопрос футбольного хулиганства.

Расширение НАТО на Восток в российской историографии

Газиев Аметхан

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского
amethan2012@mail.ru

В условиях глобализации, одним из определяющих факторов в мировой политике XXI в. является процесс расширения НАТО. Это обуславливает научный интерес к причинам, сущности, основным формам и возможным последствиям экспансии альянса. Актуальность исследования заключается в том, что изучение статей на страницах научных журналов Российской Федерации, позволяет дать оценку современному состоянию и сделать прогноз, возможной перспективы отношений России и НАТО.

Целью моего исследования является: анализ журнальных статей России по теме «Расширения НАТО на Восток».

Проанализировав период в 10 лет, с 1999 по 2009 г., используя в качестве источников журналы: «Международная жизнь», «Россия в глобальной политике», «Мировая экономика и международные отношения» и «США экономика, политика, идеология».

Задачи данного исследования являются следующими: выделить группы экспертного сообщества в РФ, определить причины колебаний интереса Российской Федерации на вышеупомянутую тему.

Научная новизна исследования, обусловлена тем, что в нем: 1. Проведен анализ процесса «расширения НАТО на Восток». 2. Обоснованы выводы о расширении НАТО как следствия процесса глобализации. В работе использовал комплекс исторических методов:

- метод синхронного анализа;
- метод библиометрического анализа;
- статистический метод.

В ходе научного исследования было выделено три основных этапа в эволюции интереса экспертов России к расширению границ Североатлантического Альянса. Первый резкий скачок публикаций происходит в 1999 г. Что можно объяснить, как раз в этом году в блок НАТО были приняты три новых государства из бывшего Советского блока: Польша, Венгрия и Чехия. К тому же, разгорается жестокий конфликт в Югославии, в который вмешиваются вооруженные силы НАТО.

Вторая волна публикаций имеет место в 2003 г. Снова наблюдается возобновление интереса к теме НАТО. В первую очередь, это связано с началом обсуждения вступле-

ния в Североатлантический альянс Балтийских стран, которые десятилетиями развивались в составе Советского Союза. 29 марта 2004 года полноправными членами НАТО стали: Латвия, Эстония, Литва, Болгария, Румыния, Словакия и Словения. То есть как раз те государства, некогда входившие в состав СССР и российской сферы влияния.

Третья волна публикаций связана с присоединением к НАТО Хорватии и Албании в 2008 г. Однако к этому времени между Россией и НАТО налаживаются «дружеские отношения». Так как противостоять новым угрозам XXI в. можно лишь объединив усилия.

По итогам работы вывод следующий: вступление в НАТО России не возможно. Да, о прекращении сотрудничества никто не говорил, так как это выгодно для обеих сторон.

Проанализировав мнения авторов статей по данной теме. Можно сделать вывод, что существует три основные точки зрения.

1. Существует ряд авторов (Михеев Сергей, Армен Оганесян), которые против вступления России в НАТО.

2. Другие авторы (Леонид Ивашов, Н. Калинина) считают, что Россия должна вступить в НАТО, так как только таким образом можно противостоять угрозам двадцать первого века.

3. Однако, все же большинство авторов (Янис-Алекс Зепос, Андрей Келин, С. Михеев) придерживаются золотой середины, считая, что Россия не должна вступать в НАТО, но должна активно сотрудничать с этой Организацией, пытаясь противостоять реальным угрозам.

Еволюція поглядів президентів Росії на перспективи розвитку Співдружності Незалежних Держав у XXI ст. (на матеріалах послань Президента Росії до Федеральних зборів)

Гвоздков Сергій

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
xxx62xxx@mail.ru

Однією з найбільш актуальних проблем для дослідження в українській історичній науці є російська політика щодо сусідніх держав. Для України як члена Співдружності Незалежних Держав і країни важливим є вивчення ставлення Росії до цієї організації та держав, що у неї входять.

Згідно з Конституцією Росії, керівництво зовнішньою політикою цієї держави здійснює Президент. Одне з його повноважень це звернення до Федеральних Зборів з щорічними посланнями про становище в країні, про основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики держави.

З огляду на обсяг послань, виклад напрямів зовнішньої політики робиться у концентрованому вигляді, а отже до тексту цих документів потрапляють лише

найбільш значущі для Росії моменти. Регулярність і більш-менш стабільний формат послань допомагають простежити зміну президентського бачення на важливі зовнішньополітичні питання.

Втім варто відзначити, що дослідники зовнішньої політики Росії використовують послання російських Президентів, але в українській історіографії практично недослідженим залишається еволюція президентського бачення відносин з СНД крізь призму цих документів. У цьому напрямку можна згадати хіба що напрацювання Національного інституту стратегічних досліджень, які стосуються періоду президентства Володимира Путіна.

Основні тези послань Путіна стосовно СНД — це розвиток інтеграційних процесів на території Співдружності, питання захисту прав співвітчизників закордоном, створення єдиної гуманітарної сфери.

Традиційно у посланнях Путіна відносини з державами СНД відносилися до пріоритетних. «Пріоритет, пов'язаний, в тому числі, з отриманням конкурентних переваг на світових ринках. У країн Співдружності є багато можливостей для здійснення масштабних спільних інфраструктурних, транспортних та енергетичних проєктів», — підкреслював Путін у посланні 2002 року. А вже у 2003 році Путін зазначав: «І повинен прямо сказати: ми розглядаємо простір СНД як сферу наших стратегічних інтересів. Ми також виходимо з того, що і для держав Співдружності Росія є зоною їхніх національних інтересів», — сказано у ньому.

Показовим у ставленні Путіна до СНД є послання 2006 року. Зокрема там він зазначав, що «суперечки навколо самої доцільності та подальшої долі Співдружності не вщухають досі. І ми зацікавлено працюємо над питаннями реформування СНД». Таким чином, Путін відмічав неефективність на той час цієї організації і необхідність пошуку нових імпульсів для неї. Про таке розуміння свідчать і подальші слова Путіна. «Співдружність допомогла без особливих втрат пройти період становлення партнерських відносин між новоутвореними, молодими державами... З досвіду СНД виростало і кілька продуктивних ініціатив економічного співробітництва», — сказано у Посланні. З послання випливає, що саме ці ініціативи (Союзна держава з Білорусією, ЄврАзЕС, Єдиний економічний простір) мають перспективи для Росії, так само як і ОДКБ.

Навідміну від свого попередника, Дмитро Медведєв згадує СНД у своїх посланнях побіжно і нерегулярно. Зате у посланнях широко представлені нові на той час інтеграційні проєкти Росії — Митний союз, Єдиний економічний простір Росії, Білорусі та Казахстану та малюється перспектива Євразійського економічного союзу.

Послання Путіна 2012 року відображає зміни у його ставленні до держав-учасниць СНД. Певні преференції з боку Росії можливі лише для тих країн, які входять до Митного союзу і СЕП. Зокрема, для громадян інших держав-учасниць СНД Путін запропонував заборонити в'їзд до Росії за їхніми внутрішніми паспортами.

Таким чином, послання президентів до парламенту свідчать про падіння інтересу до СНД як організації і орієнтацію на нові інтеграційні проєкти, які охоплюють вузьке коло країн, але є більш ефективними, аніж реалізація проєктів у масштабах усієї СНД.

Разом з тим Путін і Медведєв залишаються послідовними у необхідності розвитку гуманітарної інтеграції і підтримки співвітчизників закордоном.

Аграрний сектор економіки Болгарії (1944–1948 рр.)

Георгієва Марія

Київський Національний університет імені Тараса Шевченка
georgievamasha@ukr.net

Дослідження історії розвитку аграрних перетворень в Болгарії за сучасних умов є надзвичайно актуальним, оскільки нинішні зміни форм господарювання в сільському господарстві за своїми масштабами і радикальністю великою мірою співзвучні з соціально-економічними трансформаціями, які відбувалися в аграрній сфері Болгарії в 1944–1948 рр. Сучасне реформування аграрного сектору Болгарії потребує врахування історичного досвіду.

Історія сільського господарства Болгарії 1944–1948 рр. до сьогодні не отримала у вітчизняній історичній науці комплексного наукового вивчення. Водночас відзначимо, що принципово нові підходи до вивчення наведеної проблеми закладені болгарськими авторами сучасних наукових досліджень з аграрної історії Болгарії. Обрана тема дослідження знайшла відображення як у загальних працях болгарських істориків, так і в окремих дослідженнях Д. Владова, Р. Бикова, М. Міцева та інших болгарських науковців. Автори ґрунтовно розглядають питання кооперування аграрного сектору економіки, організації АПК, матеріально-технічного забезпечення, специфіку виробничої діяльності, проблеми планування та економіки господарств. Центральне місце серед неопублікованих джерел в роботі посідають матеріали болгарських архівів. Найбільша кількість документів з досліджуваного питання знаходиться в Центральному державному архіві Болгарії, іменних фондах Архіву Болгарської Академії наук, архіву Дирекції міжнародних зв'язків Національного аграрно-промислового союзу Болгарії, а також у фондах регіональних архівів Болгарії.

Історія сільського господарства Болгарії у 1944–1948 рр. становить актуальну та самостійну наукову проблему, передусім, з огляду на ті кардинальні зміни, що відбулися в аграрному секторі економіки Болгарії у визначений період, коли, по суті, вперше відбулося помітне зростання сільськогосподарського виробництва. Друга обставина, що робить актуальним вивчення даної теми, полягає у з'ясуванні причин, з яких період піднесення процесу кооперування аграрного сектору економіки Болгарії був швидкоминучим.

У даному дослідженні з позицій історизму та наукової об'єктивності на тлі загальнонаціональних тенденцій в історичному плані розкрито сутність трансформаційних процесів та динаміку змін у характері виробничих відносин в агропромисловому комплексі Болгарії.

Кардинальні зміни у цьому секторі розпочалися згідно із Законом «Про трудову земельну власність», прийнятим у 1946 р. А вже на червневому Пленумі ЦК БКП

(1949 р.) було відверто сказано про складне становище болгарського сільського господарства та визначено чимало причин його відставання, а саме: недостатність капіталовкладень в аграрний сектор; порушення принципу матеріальної зацікавленості; низькі заготівельні та закупівельні ціни, завуальювання справжнього стану сільського господарства, незадовільне використання техніки тощо. Болгарський Закон «Про трудову земельну власність» (1946 р.) виходив з головного принципу: «земля повинна належати тим, хто її обробляє». За законом право власності на оброблювану землю обмежувалось, як правило, 20 га, а право на отримання додаткової ділянки землі надавалось особам, що займались сільським господарством і мали ділянку до 5 га.

Отже, це була перша спроба досить активних дій щодо поліпшення соціально-економічного становища селян. У сільське господарство було вкладено величезну частку державних витрат, а селянин відчув реальну турботу держави про себе. Намагання БКП пом'якшити систему державних заготівель сільськогосподарської продукції знайшла позитивний відгук у селянстві. На думку болгарського історика В. Мігева, той період можна оцінити, як реформу, пов'язану з фактичним переходом від державно-феодалного ладу до державно-капіталістичного з отриманням селянами паспортів, а з ними — й особистої свободи.

Русско-персидская конвенция 1881 г. в работах

Л. М. Кулагиной

Гоков Олег

Харьковский национальный педагогический университет
имени Г. С. Сковороды
gokov_oleg@mail.ru

В 1881 г., в связи с завоеванием русскими Ахал-Текинского оазиса, начались переговоры о разграничении России с Персией. Русскую сторону представлял посланник в Тегеране И. А. Зиновьев, а иранскую — министр иностранных дел мирза Саид-хан Мотамен-оль-Мольк. Результатом стало подписание 9 декабря 1881 г. договора об установлении русско-иранской границы к востоку от Каспийского моря, т. н. Тегеранской конвенции о границах. В историографии переговоры и работа комиссии по разграничению изучены слабо и со множеством неточностей. Классическим примером являются исследования российского ираниста Л. М. Кулагиной. Неточности, допущенные ею, сводятся к следующему:

— русско-иранские переговоры о разграничении начались не 15 октября 1881 г., а раньше, скорее всего, в феврале 1881 г;

— вмешательство англичан в процесс определения границы началось не до, а после прибытия русских офицеров, хотя когда именно утверждать нельзя из-за отсутствия чётких данных;

— подполковник Генерального штаба Н. Д. Кузьмин-Караваев ошибочно назван Кузьминым, и прибыл он в феврале не в Тегеран, а в Мешед, для переговоров с российским императорским посланником в Тегеране по Персидской телеграфной линии, а отбыл в марте;

- в тексте много прямых совпадений с работой советского историка Б. Маннанова;
- Л. М. Кулагина смешала делимитационную и демаркационную комиссии, рассматривая их как единое целое «разграничительную комиссию»;
- демаркационная комиссия была сформирована весной 1883 г. на основании 2-й статьи конвенции 9 декабря 1881 г. С русской стороны 28 мая 1883 г. комиссаром был определён Н. Д. Кузьмин-Караваев. Из-за вмешательства англичан комиссия начала работу 15 октября 1883 г., а не в 1881 г.;
- результатом работы демаркационной комиссии стало подписание двух дополнений к русско-персидской Конвенции от 9 декабря 1881 г., посвящённых использованию пограничных водных источников: в 1884 г. для рек, текущих из Ирана в Атрек, а 30 января 1886 г. — для рек Чандыр, Сумбар и Кельтечинар. У Л. М. Кулагиной о них сказано отдельно от общего блока, посвящённого разграничению 1881 г.;
- Л. М. Кулагина путает реку Атрек с оазисом Атек, что искажает описание работ по разграничению;
- о том, что комиссия по разграничению работала с 1883 по 1886 гг., она вообще не сообщает, хотя именно тогда, а не в 1881 г., была определена точная граница от устья реки Атрек до Бабадурмазского родника;
- комиссия завершила работу 5 февраля 1886 г., о чём исследовательница не сообщает.

Особенности партийной системы Франции на рубеже XX–XXI в.

Гришель Алексей

Белорусский государственный педагогический университет
имени Максима Танка
alexey.grishel@tut.by

В современной исторической науке нет точного ответа на вопрос, почему происходит сближение программных установок правых и левых партий, блоков Франции, почему партиям становится труднее влиять на своих традиционных избирателей, что приводит к тому, что они начинают играть на электоральных полях своих противников, причём безуспешно.

Мы применили следующие методы исторического исследования: историко-генетический, с помощью которого последовательно рассмотрели факты и выявили причинно-следственные связи; историко-сравнительный, позволивший сопоставить точки зрения авторов на проблему размежевания французских политических сил.

Новизна исследования заключается в том, что нами была конкретизирована современная расстановка сил на политической арене Франции. Мы изучили источники соответствующего периода (статьи французских авторов: Колетт Исмаль «Главные политические партии», Сильван Бруар «Избирательные тенденции»,

Жан-Луи Кьермон «Французская политическая система»). Соответственно, наука обогатилась не только вскрытыми, но и проанализированными фактами, объединёнными в логически связанную цепочку. В результате пришли к выводу, что для развития французских партий характерны некоторые особенности.

Во-первых, это их разнообразие. Партийная система Франции ещё с конца XIX в. представляет весь спектр идеологий: от ультралевых до ультраправых. Как правило, «ультра» не добиваются каких-либо успехов, за исключением Национального фронта (НФ). «Ультра» наибольшей популярностью пользовались в самом начале XXI в. Именно тогда народ стал к ним прислушиваться, ибо многие насущные проблемы не были решены ни правоцентристами, ни умеренными левыми.

Во-вторых, для Франции характерно наличие большого количества партий, но реальное влияние в стране имеют лишь несколько из них. Это в первую очередь Союз за народное движение (СНД) и Социалистическая партия. Иногда к ним можно относить Национальный фронт, но он пользуется вниманием среди французов скорее из-за своих харизматичных лидеров. Остальные партии создают фон, на котором решают свои политические задачи СНД и социалисты. Порой партии создаются без каких-либо определённых политических целей в рамках отдельного города. Срок их деятельности ограничивается несколькими годами.

В-третьих, в конце XX–начале XXI в. во Франции сложилась двухполярная система (левые и правые). На роль третьей силы в 1990-е годы претендовали центристы, однако ввиду схожести программ с правоцентристами и борьбы за один и тот же электорат они не смогли составить конкуренцию Объединению в поддержку республики (ОПР) и конгломерату СФД, во главе которых стояли креативные политики — Жак Ширак и Жискард д'Эстен соответственно.

В конце 1980-х гг. в разряд основных партий вошёл крайне правый НФ. В 1990-е гг. наблюдалось некоторое укрепление трипартизма и отход от двухполярности, связанное с ростом популярности НФ на фоне стабилизации правого центра и ослабления социалистов. Утрата позиций левыми партиями была связана с глубокими сдвигами во французском обществе: переходом к постиндустриальной ступени развития, ростом образовательного уровня, уходом в прошлое поколений, считавших главной проблемой классовую борьбу. Это привело к увеличению голосования не по социальной принадлежности, а исходя из личностных политических интересов и предпочтений. Отсюда появление мелких партий и дробление электората.

В-четвёртых, французы в конце XX–начале XXI в. всё больше внимания стали уделять не столько самим партиям, сколько отдельно взятым политикам. Всё играет роль: внешний вид человека, его характер, манеры поведения, уровень благосостояния и т.д. Нельзя отрицать и роль СМИ. Грамотное их использование может кого-то сделать президентом, а кому-то помочь уйти из большой политики. Яркий пример — президентские выборы 1995 г., отчасти 2007 г.

Мы перечислили наиболее яркие особенности партийной системы французского государства. Но всё же стоит отметить самое главное. В 1980–2000-х гг. количество

партий, их идеологическая специфика и политический вес претерпели существенные изменения. После провала «левого эксперимента» стало очевидно, что главенствующие среди левых идеи ведущей роли государства в экономике, культуре, политике, приоритет коллективных ценностей над индивидуальными остались в прошлом. Французские социалисты сместились вправо и начали осуществлять политику, близкую к той, которую проводили неоконсерваторы в США. Социалисты пересмотрели свои взгляды и признали, что капитализм способен совершенствоваться.

Внешняя политика Дж. У. Буша и Б. Обамы: сравнительный анализ.

Єфремов Дмитро

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

dmitron17@rambler.ru

Если справедливо оценивать реалии второго десятилетия XXI века, нельзя не осознавать, что Соединенные Штаты Америки по-прежнему остаются мировой сверхдержавой, чье влияние имеет планетарный масштаб. Именно в связи со значимостью США на международной арене, внешняя политика этого государства так важна для изучения и понимания. Более того, именно внешняя политика, играя роль своеобразной лакмусовой бумажки, наглядно демонстрирует — является ли то или иное суверенное государство объектом или субъектом в сложившейся системе международных отношений. В этом исследовании были выбраны лидеры, которых объединяет только то, что и Джордж Уокер, и Барак Обама стояли во главе американского государства. Они — выходцы из антагонистических политических партий. Помимо этого, Джордж Уокер опирался на могущество и финансы клана Бушей, в то время как Обама шел к посту президента с самых низов. Ну и наконец, они — представители разных человеческих рас, что не может не определять, какие этнические группы будут им симпатизировать, а какие станут оппозиционными. Президентство Джорджа Буша Младшего — это очередной виток в эволюции американской внешней политики. Именно глобальная война против терроризма ознаменовала формирование крайне жесткой и последовательной политики, направленной на отстаивание национальных интересов во всех точках земного шара любыми средствами. Также кардинально изменилось положение Китая, быстро поднявшегося до уровня влиятельнейшего государства, отношения с которым Америка обязана выстраивать с учетом новых реалий. Стало ли первое президентство Б. Обамы сворачиванием грандиозных преобразований его предшественника или напротив — он продолжил развивать их? Или, может быть, имеет место быть вариант некоего синтеза? Чтобы дать ответ на такой вопрос требуется анализ политики обоих президентов. Таким образом, данная работа ставит перед собой две основные цели: охарактеризовать и проанализировать внешнюю политику США при администрации Дж. Буша Младшего и Б. Обамы; найти как различия, так и общее, прийти к заключе-

нию о наличии или отсутствии преемственности во внешней политике. Исследуемая проблема является новой. Среди русскоязычной литературы стоит отметить работу В. О. Печатнова и А. С. Маныкина «История внешней политики США», 2012 г. А среди американских книг — труды видного политолога З. Бжезинского «Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство», 2004 г., «Еще один шанс. 3 президента и кризис американской сверхдержавы», 2007 г. и «Стратегическое видение: Америка и кризис глобальной мощи», вышедшая в 2012 г. Для написания этой работы были привлечены интернет-ресурсы, такие как американские электронные журналы, посвященные внешней политике Соединенных Штатов (*Foreign Policy*, *Foreign Policy Journal*), статьи экспертов Исследовательского Центра Карнеги, а также сайт Государственного Департамента США. В ходе исследования использовался метод, основанный на изучении внешней политики США по отношению к 3 регионам: Россия, Китай и «Большой Ближний Восток». Использовалось дважды, отдельно для Буша и Обамы. Затем следовала аналитическая деятельность. В ходе работы я пришел к следующим выводам. Во-первых, невозможно говорить о явной преемственности внешней политики или же полном отсутствии таковой. Во-вторых, внешняя политика президентов Соединенных Штатов в отношении к одним государствам была в целом консервативна и практически не изменилась, к другим — отчасти измененной, а к отдельным государствам была кардинально изменена. В-третьих, на внешнюю политику в обоих случаях влияет состояние американской и мировой экономики. В целом, Б. Обама является продолжателем политики первого. Действительно он активно продолжает имперскую политику Буша в отношении рассмотренных в исследовании регионов;

Проблема соотношения стереотипности и маргинальности парижской богемы в последней трети XIX–начале XX вв.

Захарченко Ольга

Северо-Кавказский федеральный университет
okabyaka@mail.ru

В последней трети XIX–начале XX вв. культурная жизнь во Франции активно развивалась по всем направлениям. Только в изобразительном искусстве в указанный период можно выделить более пяти направлений: импрессионизм, символизм, примитивизм, фовизм, кубизм и т. д. Творческие люди со всего мира отправлялись в Париж, чтобы найти единомышленников и заявить о себе.

В конце XIX в. в Париже начинает формироваться богема — группа людей, отличающихся особым образом жизни. Семантика термина богема в настоящее время сводится к следующему. Это творческая интеллигенция, не имеющая стабильного заработка, ведущая беспорядочный и эксцентричный образ жизни, который, с одной стороны, отличался от общепринятого и вызывал осуждение и презрение добропо-

рядочных парижан, а с другой стороны, был притягателен свободой и праздностью.

В данном исследовании предпринимается попытка проанализировать стиль жизни парижской богемы в последней трети XIX–начале XX вв.

Изучением художественных направлений, жизни и творчества отдельных художников занимались многие искусствоведы и историки искусства. Новизна данного исследования заключается в том, что парижская богема рассматривается как социальное явление. Предметом изучения является не творчество, а своеобразие образа жизни и поведенческих стратегий данной социальной группы.

Парижская богема как социальная группа в отечественной историографии мало изучена. О. Аронсон в работе «Богема: опыт сообщества» (2002 г.) исследует социологическое понятие богема. М. Герман в монографии «Парижская школа» (2003 г.) рассматривает особенности творчества художников так называемой парижской школы, которые вели богемный образ жизни. В зарубежной историографии изучению взаимоотношений буржуазии и богемы посвящена монография Д. Сейгела «Богемный Париж: культура, политика и границы буржуазной жизни, 1830–1930 гг.» (Seigel, J. *Bohemian Paris: culture, politics, and the boundaries of bourgeois life, 1830–1930*, 1986). Исследование формирования образа богемы в общественном сознании содержится в монографии Э. Вильсон «Богема: гламурные изгои» (E. Wilson. *Bohemians: the glamour outcasts*. 2002).

Основу источниковой базы исследования составляют источники личного происхождения (А. Ахматова «Модильяни», Г. Стайн «Пикассо», Ф. Карко «От Монмартра до Латинского квартала», А. Табаран «Утрилло», J. Storm «The Valadon Drama», Jacques Lipchitz «Amedeo Modigliani» и др.) и иконографические материалы. Исследование данной темы ведется в рамках цивилизационного подхода к истории, который провозглашает равнозначность факторов исторического развития. В ходе исследования автором используются генетический, историко-сравнительный и историко-системный методы.

Основные выводы исследования сводятся к следующему. Свообразие богемы заключалось в том, что она сочетала в себе стереотипность поведения с маргинальностью. С одной стороны, многие порядки буржуазного общества были открыты, презираемы представителями богемы, с другой стороны, они стремились получить признание этого общества. Импрессионисты первыми заявили о себе, начав работать в совершенно новой манере. Их бунт против академического искусства был активно поддержан последующими поколениями художников, хотя общественность долгое время отказывалась понимать и принимать их творчество. После этого каждое новое поколение художников старалось продемонстрировать новизну и необычность своего видения, свою независимость. Отличительной чертой богемного художника было то, что искусство для него не являлось источником зарабатывания средств существования. Исключением были случаи оплаты долгов быстро и кабаре. Когда художник добивался общественного признания, он перебирался в более фешенебельные районы Парижа и начинал вести совершенно другой, не богемный образ жизни.

**Германское колониальное проникновение
в Восточную Африку в 80-х годах XIX века**
Зеленохат Виктория

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
zelenohat.viktoria@gmail.com

В эпоху империализма, в силу возросшего значения колоний, борьба за господство над ними стала одной из основных причин государственных противоречий и конфликтов. Обострению этой борьбы способствовала неравномерность политического и экономического развития капитализма. Усиливавшиеся государства стремились отнять у старых колониальных держав часть их добычи. В последней четверти XIX–начале XX вв. с такими претензиями, наряду с Японией, Италией и США, выступила Германия. В результате борьба за захват новых территорий и сфер приложения капитала стала одной из причин начала Первой мировой войны.

Активным участником борьбы за передел сфер влияния в Африке явилась Германия, вступившая на путь колониальных захватов и сыгравшая ведущую роль в империалистической борьбе в 80-х гг. XIX века, что решительно повлияло на развитие не только Европы, но и практически всего мира.

Историографическая база по данной проблеме, на наш взгляд, представлена недостаточно. Данный вопрос частично затрагивали в своих работах А. С. Ерусалимский, Б. М. Туполев, И. А. Улановская, И. Чарный, А. В. Чуров, В. Голант, А. З. Зусманович, С. С. Троян, Л. Ю. Пытлевана и др. Однако, несмотря на то, что издано немало работ, посвященных этой проблеме, комплексно причины, особенности, пути и этапы развития колониальной политики Германии в восточной части африканского региона, исследователями не были рассмотрены. Их работы выдержаны в духе своего времени, что позволяет констатировать их недостатки. На сегодняшний день, исследований, которые бы учитывали новые подходы в историографии и опирались на новые, ранее не доступные данные, не так много. В этом состоит новизна данного исследования.

Большинство исследователей уделяет внимание исключительно процессу завоевания колоний, и тем самым упускает экономические, политические и социальные факторы, которые так же повлияли на вступление Германской империи на путь колониальных завоеваний.

Источниковую базу, при изучении проблемы, составили, прежде всего, разнообразные документы, отражающие деятельность немецких колониальных обществ, организаций, исследовавших Восточную Африку в 80-х гг. XIX века. Также были использованы документы и материалы, опубликованные в сборнике международных договоров, касающиеся урегулирования взаимоотношений между Англией и Германией в восточной части африканского материка в конце XIX–начале XX вв. Важным источником являются воспоминания Отто фон Бисмарка, Вильгельма II, Карла Петерса.

Методологической основой исследования являются фундаментальные принципы научного познания — системность и историзм. Вместе с общенаучными методами

познания (анализа и синтеза), использовались исторические, к числу которых принадлежат историко-генетический, сравнительно-исторический и историко-системный.

Приступив к захвату территорий в Восточной Африке в 80-х гг. XIX века, колониальный вопрос в Германии переместился из теоретической плоскости в сферу практической деятельности не только отдельных «колониальных энтузиастов» и обществ, но и государства. Именно здесь Германия намеревалась создать полосу своих колоний от Атлантики до Индийского океана по обе стороны экватора. Но устремления Германской империи наткнулись на аналогичные устремления Англии. В результате, с целью распределения сфер влияния, 1 июля 1890 г. в Берлине был подписан договор, который в исторической литературе получил название Гельголанд-Занзибарский.

Таким образом, главным объектом германской колониальной экспансии в 80-х гг. XIX века стала Восточная Африка. Именно в этом районе Германии удалось добиться международного признания своих владений. Поскольку колониальный раздел был закончен, дальнейшая экспансия могла осуществляться лишь на основе передела колониальных владений в Африке. В итоге это и стало одной из причин начала Первой мировой войны.

**Валлийское национальное движение и
проблема деволюции в 1945–1979 гг.**

Зинкевич Наталья

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
natzink@mail.ru

Проблема управления национальными регионами в составе многонациональных государств является актуальной для современной Европы. Путь к расширению автономии Уэльса, пройденный в 1945–1979 гг., может послужить примером легитимного решения проблемы деволюции. Уясним терминологию: слово «деволюция» употребляется для обозначения делегирования части полномочий центральной власти на места.

К сожалению, современная российская и отечественная историография не имеет комплексного исследования по истории Уэльса и национального движения валлийского народа. В научных статьях тех или иных аспектов этих проблем касались учёные О. Аксенова, И. Городецкая, И. Гроздова, С. Толстов. В контексте исследования политических процессов Соединённого Королевства проблемой деволюции Уэльса занимались В. Истратов, Н. Крылова, С. Коданева. Британская историография по проблеме деволюции Уэльса и истории его национального движения достаточно широка, самыми ценными видятся труды Г. Джонса, Д. Росса и др.

Научная новизна работы состоит в комплексном подходе к изучению вопроса и попытке отображения ретроспективы развития проблемы в указанный период.

В Уэльсе послевоенный кризис способствовал актуализации вопроса управления регионом и возродил проблему деволюции как метод его решения. С приходом в 1945 г. к руководству местной националистической партии Плайд Камри Г. Эванса она

стала активно розширяти свої ряди і вскорі стала лідером національного руху. Крім проблем мови і культурної автономії, в 1949–1950 гг. партія сприяла народженню громадського руху «Парламент для Уэльса», виступавшого за деволюцію регіону.

В 1951 г. уряд консерваторів учредив Офіс по справам Уэльса на чолі з міністром по валлійським справам, який мав консультивні функції. Це, здавалося б, значущі зміни вскорі проявили свій косметичний характер. В 1957 г. вибухнув конфлікт між Уэльсом і Лондоном, пов'язаний з затопленням долини Триверин і деревни Капель Келін для постачання водою Ліверпуля. Протести структур по управлінню Уэльсом не були прийняті до уваги. Вскорі це стало одним з факторів падіння довіри до уряду і поповненні рядів Плайд Камрі. На виборах 1959 г. її рейтинг значущо зріс.

Тенденція зберігалася все 1960-е гг. Розповсюдилося явище абсентизму; голос за національну партію перестав рахуватися «втраченим». В 1960-х гг. в Уэльсе розповсюджується рух за захист мови, що вилилося в видання в 1967 г. акта о рівноправності з англійським.

В 1964 г. лейбористський уряд учредив пост Секретаря по справам Уэльса, що стає наступним кроком на шляху до деволюції регіону. На додаткових виборах 1966 г. в окрузі Кармартен першим кандидатом від Плайд Камрі, Г. Еванс, проходить в парламент. В наступні роки партії вдалося розширити свої представництва в общевеликобританських органах влади.

Реакція уряду проявилася в організації Королівської Комісії по конституції (1968–1973 гг.). Вона оправдала претензії регіонів на автономію. Далішню розробку питання деволюції отримав в «Білій книзі» 1974 г., і в 1979 г. вийшов законопроект по створенню в Шотландії і Уэльсе виконавчих парламентських органів. Ассамблея Уэльса могла б продукувати вторинне законодавство і мала б широкі виконавчі повноваження.

По даному питанню був призначений референдум. Для введення реформ вимагалося схвалення 40% виборців, але в обох регіонах була низька. В Уэльсе вийшло лише 58,8% виборців, за створення Ассамблеї висловився 20,3% виборців, або 12% всього населення.

Таким чином, референдум 1979 г. не оправдав надій сторонників деволюції і довів незацікавленість більшості валлійців в реальної автономії. В цілому ж слід визнати, що за 1945–1979 гг. валлійський національний рух виконав велику роботу по вирішенню політичних, соціальних і культурних проблем регіону і могло принести на общевеликобританський рівень питання про необхідність деволюції Уэльса.

Формування політики «захисту прав людини» в США (поч. 70-х рр. ХХ ст.)

Золотарьова Яна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
zolotarova.yana@gmail.com

Хоча термін «захист прав людини» вже використовувався у світовій дипломатичній практиці, проведення однієї якою державою офіційної політики такого характеру визнаним не було. Але вже з початку 70-х рр. ХХ ст. можна говорити про появу у Сполучених Штатах Америки політики «захисту прав людини» на міжнародній арені. Цьому сприяла активізація діяльності «мозкових центрів». Важливий внесок у нове визначення зовнішньої політики та її співвідношення з «американськими цінностями» належить конгресу США. Поняття «захист прав людини» зміцнилося у публічній дипломатії з початком президентської каденції Джиммі Картера (1976 р.), але основою для появи фактора прав людини в міжнародному діалозі стали законодавчі ініціативи конгресу 1973–1975 рр. Основні джерела дослідження: слухання конгресу 93 та 94 скликань, бюлетені держдепартаменту та звіти департаменту з прав людини, документи та промови президента Річарда Ніксона та держсекретаря Генрі Кіссінджера, особисті архіви конгресменів та сенаторів. Базовою для дослідження є американська історіографія, серед якої виокремлюються полярні групи критиків та прихильників зростаючого впливу конгресу США. До групи перших належать: М. Стоун, С. Паттерсон, Д. Форсіф та ін. Схвалюють ліберальні початки конгресу Дж. Моравчик, Віарда, Д. Хіпс, Б. Камерон та ін. Серед російських авторів, які досліджували діяльність оновленого конгресу та його взаємодію з виконавчою владою, варто згадати Ю. Іванова, О. Попову, В. Савел'єва, О. Широкова. За часів незалежної української історіографії також робилися спроби проаналізувати політику «захисту прав людини» через призму ідейно-політичної стратегії — Т. Грищенко, А. Дашкевич. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у вітчизняній історіографії існує помітна прогалина в комплексному дослідженні формування політики захисту прав людини США. Практична та наукова цінність зумовлена актуальністю проблеми в сучасному світі, що переживає «конфлікт цінностей.» 70-ті рр. ХХ ст. в діяльності американського конгресу були часом стрімких перетворень як в організації, так і в законодавстві, так і у спробі заявити претензії на «верховенство влади». Найуспішнішим важелем впливу на зовнішню політику США для конгресу стали програми зовнішньої допомоги та торговельних взаємовідносин. Найвідомішим проявом такого впливу вважаємо поправку Г. Джексона — Ч. Веніка, до торговельного договору, укладеного президентом Р. Ніксоном під час візиту до Москви у травні 1972 р. Прийняття у 1972 р. в СРСР законодавчої норми про відшкодування державі при виїзді з країни затрат на освіту, що сприйнялося світовою громадськістю як порушення прав людини, стимулювало активність конгресу. Була розроблена Поправка до торговельного договору, яка передбачала дозвіл вільної еміграції з Радянського Союзу в обмін

на надання економічних преференцій. 27 вересня 1972 р. ідею Поправки до нового торговельного договору між США і СРСР сенатор Г. Джексон озвучив у Сенаті.

У грудні 1973 р. Палата представників прийняла Поправку Г. Джексона — Ч. Веніка у співвідношенні 319 — «за», 80 — «проти» і відхилила пропозицію про додання положення про статус найбільшого сприяння для СРСР до договору про торгівлю з результатом 298:106. Поправка до «Закону про торгівлю» пройшла наступний етап затвердження і була прийнята Сенатом США 18 жовтня 1974 р., а 3 січня 1975 р. стала законом США.

Закон 1974 р. був однією з перших спроб пов'язати права людини і торгівлю. Розділ IV Закону про торгівлю 1974 р. (саме в цей розділ було внесено поправки) спочатку повинен був встановити рамки торговельних відносин США з комуністичними країнами. Однак поправка докорінно змінила акцент цього розділу — при регулюванні торговельних відносин з країнами комуністичного блоку США були зобов'язані брати до уваги дотримання цими країнами прав людини та свободи віросповідання.

Моралізм у політиці США історично отримує найбільше поширення у кризових періодах для американської історії, якими і стали 70-ті рр. XX ст. Поправка Джексона-Веніка та багато інших ініціатив конгресу 1973–1976 рр. заклали основи для зміни на політичній арені «realpolitik» Г. Кіссінджера. Концепція «захисту прав людини», що поширилася в американській суспільній думці, отримала втілення у передвиборчій програмі Дж. Картера та новому варіанту зовнішньої політичної доктрини, спрямованому на «моральне відновлення».

Авраам Линкольн и его дипломатия

Иванов В ячеслав

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
slavik1855@gmail.com

Проблематика Гражданской войны в США (1861–1865) и внешнеполитическая деятельность администрации 16-го президента Авраама Линкольна являются одними из ключевых вопросов истории США в середине XIX века, которые до сих пор вызывают дискуссии и противоречивые оценки в современной исторической науке. Изучение этих проблем и сегодня актуально для современной американистики и истории международных отношений. Личность Линкольна как политика, дипломата и борца за единство Соединенных Штатов требует более детального изучения.

Источники (документы, материалы, переписка, дневники) представлены библиотекой Конгресса США, сайтами музея А. Линкольна в Иллинойсе, спецпроектом посвященному 16-му президенту, а также личные воспоминания коллег — У. С. Гранта, У. Т. Шермана, Д. Фремонта, Э. Стентона, и политических противников этого деятеля, в частности — Дж. Макклеллана, Дж. Дэвиса, А. Стефенса.

Изучением темы занимались известные историки-американисты СССР, РФ и США: А. В. Ефимов, Р. Ф. Иванов, Г. П. Куропятник, К. Сэндберг, Б. Томас, Э. Адамс, Т. Донован, Р. Миллер, Г. Хольцер, К. Рональд, А. Вайт, Б. Лэмб.

Научная новинка автора состоит в том, что он с современных научных позиций проанализировал внешнеполитическую деятельность А. Линкольна время Гражданской войны 1861–1865 гг., показал его значение для международной ситуации в целом, изучил состояние и политико — правовой статус американской дипломатии, определил роль президента во внешней политике Союза во время Гражданской войны.

Методы исследования составляли принципы историзма, научного и объективного подхода к освещению темы при сочетании с общенаучными конкретными историческими методами.

Авраам Линкольн стал президентом в 1861 г., когда конфликт между Севером и Югом стал вопросом времени. Англия и Франция угрожали признанием КША и военной вторжением. Главная задача президента — сохранение Союза американских штатов и отмена рабовладения как социального института. Последовательность и гибкость курса А. Линкольна проявилась во время дела «Трента» 8 ноября 1861 г., когда арестованы и депортированы Слайделл и Мэзон (эmissары Конфедерации), Мексиканской экспедицией Наполеона III 1863–1867 гг., «Алабамского скандала» 1861–1864 гг. (проишествия с рейдером южан «Алабама», который, пользуясь британской поддержкой, напал на корабли Союза).

Признание САСША европейскими странами и нейтралитет стали одними из пунктов дипломатической программы 16-го американского президента. Кабинет 16-го президента США Авраама Линкольна в период 1861–1865 годов боролся с рабством, опираясь на дружественную поддержку правительств России и Пруссии.

Итак, в данной публикации мы определили роль личности Авраама Линкольна во внешнеполитической стратегии США во время гражданской войны. Он четко ориентировался на мировой арене, умело выбирал союзников, не имея дипломатического образования, президент, обладая огромным здравым смыслом, правильно решал сложные внешнеполитические проблемы, разбирался в политических хитросплетениях эпохи.

Поставки советского оружия в Египет и Сирию (1955–1967 гг.): сравнительная характеристика

Каштанов Кирилл

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
kirilkashtanov@gmail.com

Вторая половина 50-х–60-е гг. XX в. на Ближнем Востоке ознаменовались дальнейшей эскалацией арабо-израильского противостояния. В то же время в этот региональный конфликт были втянуты две сверхдержавы — США и СССР, выступая соответственно на стороне Израиля и арабских стран. В качестве одного из главных средств влияния на Египет и Сирию, своих основных

региональных союзников в тот период, Москва использовала оружейный фактор.

Источниковую базу работы составили опубликованные в 2003 г. документы АВП РФ, материалы сайта МИД Израиля, мемуарная литература. Вопрос об экспорте материалов военного назначения поднимался в исследованиях И. Быстровой, С. Синайского, А. Розина, М. Gata, которые вышли в начале 2000-х гг. Однако периоду до Шестидневной войны 1967 г. в историографии уделено недостаточно внимания, и мы остановимся на компаративном анализе «оружейной щедрости» советского руководства касательно прогрессивных режимов Каира и Дамаска. В развязывании ключевой ближневосточной войны военная помощь со стороны СССР сыграла далеко не последнюю роль, а очередной разгром арабов имел долгосрочные последствия не только для арабо-израильского противостояния, но и для отношений Советского Союза с державами региона.

Согласно договору от 12 сентября 1955 г., вначале поставщиком советских военных материалов Каиру стала Чехословакия, но уже весной 1956 г. было заключено и советско-египетское соглашение. В результате за 1955–1956 гг. армия президента Г. Насера получила около 530 единиц бронетехники, сотни артиллерийских орудий, 200 самолетов и до десятка кораблей. После потерь техники в войне 1956 г. поставки лишь возрастали. Юридически они оформлялись чередой договоров 1957, 1961, 1963 и 1965 гг. На приобретение военного имущества регулярно предоставлялись кредиты из расчета 2 % годовых с погашением после 1967 г. В итоге к началу Шестидневной войны вооруженные силы Египта получили более 1000 танков (без учета САУ и БТР), до 600 самолетов, ЗРК, 65 кораблей и катеров, 13 подлодок, не говоря уже о прочем имуществе, стрелковом оружии и боеприпасах.

Одновременно развернулось военно-техническое сотрудничество СССР и с Сирией. Первые партии бронетехники Дамаску также были отправлены из Чехословакии в 1955 г., а уже в конце 1956 г. сирийцы заключили первый контракт с Москвой. Наиболее важные «оружейные» договора 1957, 1962 и 1966 гг. имели схожие условия с египетскими. В результате, в 1957–1964 гг. ВВС Сирии пополнились не менее 200 истребителями, войска ПВО — 10 ЗРК и 118 пушками, ВМС — полутора десятком судов, бронетанковые части — примерно 750 танками и 585 БТР, не считая иных военных материалов. Объемы военной помощи существенно увеличились после захвата власти в Дамаске левым крылом партии Баас в феврале 1966 г.

Таким образом, при одинаковой политико-экономической основе (использование первоначально третьей страны для осуществления сделок; большие объемы поставок по льготным ценам; выделение кредитов для оплаты вооружений; аренды портов Александрии, Порт-Саида, Лагакии в качестве оплаты для стоянки и ремонта судов ВМФ СССР и т. п.) Египет получил гораздо большее количество техники, чем Сирия. Кроме объективных экономических возможностей Египта содержать большую армию, нежели Сирия, это также можно объяснить тогдашней ставкой Кремля на режим Г. Насера как главного союзника в регионе. Постепенная переориентация на все более «левоющий» Дамаск (без уменьшения поддержки «Страны пирамид») началась лишь с 1966 г., однако к Шестидневной войне ситуация не успела претерпеть существенных изменений

Правова регламентація діяльності російської консульської служби в Японії у 1858–1904 рр.**Кириченко Олена**

Харківський національний педагогічний університет

імені Г. С. Сковороди

borodina_olena@mail.ru

У другій половині XIX на початку XX ст. консульська служба в Японії мала свої особливості, порівняно з діяльністю консульських установ у Європі та Америці. Дослідження законодавчої бази, що регламентувала функціональні обов'язки російських консулів в Японії, дозволяє визначити не лише особливості становлення російської консульської служби у названій державі, але й проаналізувати поступову зміну пріоритетів у зовнішній політиці Російської імперії. Становлення та розвиток російської консульської служби в Японії розглядається в роботах Дж. Ленсена, П. Е. Подалка, П. Ілишова. Нововведення консульських статутів 1820 та 1858 рр. аналізуються у статтях О. В. Сафронової. Документи, знайдені нами в Архіві зовнішньої політики Російської імперії, дають можливість ознайомитись із проблемами, з котрими зіштовхувались російські консули в Японії у зв'язку із недосконалістю нормативної бази, де були прописані їхні обов'язки. Методологічну основу дослідження склали проблемно-хронологічний та порівняльно-історичний методи. Новизна авторського підходу полягає у здійсненні спроби аналізу консульських статутів царської Росії з точки зору їх відповідності фактичним умовам функціонування російських консульств в Японії.

Перше російське консульство в Японії було відкрите у місті Хакодате 24 жовтня (5 листопада) 1858 р. На той час консульські установи Російської імперії мали у своїй діяльності керуватись консульським статутом 1820 р., котрий був створений для консулів, які служили в Європі та Америці. Подібного документу для консулів, які представляли російські інтереси на Сході, не існувало. У випадках, непередбачених статутом, консул мав звертатись за роз'ясненням до російського посольства у державі свого перебування. Але на момент відкриття російського консульства у Хакодате посольства Росії у Японії ще не існувало, тому перший російський консул Й. А. Гошкевич діяв на власний розсуд, а в особливо важливих випадках звертався за роз'ясненнями до Міністерства іноземних справ. Прослуживши у Хакодате зовсім нетривалий проміжок часу, Й. А. Гошкевичу довелося скорегувати свою діяльність у відповідності до нового консульського статуту для російських консулів в Європі та Америці, що був затверджений 23 грудня 1858 р. Важливою подією для російських консулів в Японії стало прийняття у 1893 р. нового консульського статуту, де вперше були визначені правила для російських консулів у Китаї та Японії, що, на наш погляд, стало свідченням зростання ролі цих держав у зовнішній політиці Російської імперії. У 1903 р. був прийнятий черговий консульський статут. На відміну від статуту 1893 р., у новому документі не були окремо прописані правила для російських консулів у Японії. Вірогідно, це було зумовлено тим, що у 1894–1899 рр. була припинена дія нерівноправних договорів Ан-

сей. 24 січня (6 лютого) 1904 р. Японія офіційно оголосила про розрив дипломатичних відносин із Росією. Таким чином, протягом 35 років діяльності в Японії російські консули змушені були керуватись консульськими статутами, котрі не відповідали у повній мірі особливостям їхньої служби. Написання консульських статутів 1820 та 1858 рр. для консулів Європи та Америки вказувало на західну орієнтацію російської зовнішньої політики у той історичний період. З 90-х рр. XIX ст. ситуація змінюється: активізуються політичні та економічні контакти Росії з країнами Сходу, що й було відображено у новому консульському статуті 1893 р. На відміну від багатьох інших східних країн, Японії вдалось уникнути долі колонії, тому відпала необхідність у написанні окремих вказівок для російських консулів, які служили у цій державі на початку XX ст. Умови їхньої діяльності стали наближеними до європейських реалій.

Відносини Варшави та Київа в контексті євроінтеграційних процесів Польщі

Колос Олена

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
koloseff@ukr.net

З огляду на політико-правові реалії в Євросоюзі позиція Польщі є досить вагомим. Її досвід на шляху до членства в Євросоюзі є цінним практичним матеріалом в історичній ретроспективі й становить науковий інтерес для потенційних кандидатів на вступ до ЄС, зокрема й України. Окремі аспекти процесу зближення Польщі з ЄС отримали певне висвітлення в низці ґрунтовних праць таких польських науковців як С. Белень, М. Венерська, С. Кожей, Б. Мельнік, Й. Фішер. У вітчизняній історіографії можна відзначити таких авторів як С. Антонюк, О. Власюк, П. Грицак, Л. Зашкільняк, В. Копійка, Л. Мартинов, В. Яровий, Д. Васильєв, Г. Зеленько, В. Моцок, Л. Чекаленко. Джерельну базу дослідження становлять: нормативно-правові документи вищих органів державної влади Республіки Польща, офіційні промови президентів, прем'єрів, керівників міністерств та відомств; офіційні документи, прийняті інституціями ЄС в процесі реалізації стратегії «східного розширення»; документи договорів, угод, конвенцій, підписаних у ході переговорів сторін.

Для здійснення всебічного наукового аналізу проблематики було використано сукупність спеціальних методів історичного пізнання (порівняльно-історичний, ретроспективний, діахронічний).

Основними положеннями, що визначають наукову новизну авторського підходу є наступні: встановлено наявність безпосередніх зв'язків між характером внутрішніх трансформацій у Польщі та динамікою реалізації нею стратегії інтеграції; обґрунтовано підпорядкованість польсько-українських відносин успіхам виконання інтеграційного курсу Польщею.

Перетворення дослідження процесу реалізації Польщею стратегії вступу у ЄС на одне з нагальних завдань для сучасної української історичної науки обумовлюється

низкою чинників, серед яких як близькість географічних кордонів та стратегічність відносин двох держав, так і безпосереднє наближення до України кордонів ЄС.

Зовнішня політика Польщі значною мірою позначається на формуванні та здійсненні міжнародної діяльності Україною. Реалізація спільного зовнішньополітичного курсу, спрямованого на вступ до ЄС, разом із розбудовою тісних міждержавних відносин та здійсненням значного геополітичного впливу надають польсько-українському тандему загальноєвропейського значення. Особливістю нових геополітичних умов був безпосередній зв'язок між динамікою інтеграції Польщі у структури ЄС та характером її відносин з Україною.

З переходом польсько-українських взаємин на рівень стратегічного партнерства та проголошенням спільного прагнення інтеграції в ЄС, ознакою двосторонніх відносин стали взаємна активізація зусиль у напрямку ЄС, посилення регіональної співпраці, а також поглиблення політичної, економічної, військової та прикордонної взаємодії. Керівництво Польщі допомагало офіційному Києву домогтися вступу у Центральноєвропейську ініціативу та Раду Європи, сприяло інституціалізації стосунків з ЄС, а також поглибленню співробітництва з країнами, які справляють визначальний вплив на хід європейської та світової політики — Німеччиною, Францією та США. Зі вступом у європейські структури керівництво Польщі продовжує активно представляти в них українські інтереси. Таким чином, українсько-польське партнерство може включати в себе поглиблення політичного діалогу, розширення торгівлі з одночасною підтримкою регіонального інтеграційного процесу, а також технічне і фінансове співробітництво. Нині для України актуальні два основних напрями у виконанні євроінтеграційних завдань. Перший з них має бути спрямований на поступове створення внутрішніх передумов для інтеграції в ЄС, а другий полягає в активізації міжнародного співробітництва з ЄС. Не дивлячись на досягнення, наявні у дослідженні наукової проблеми, її вивчення продовжує залишатися актуальним завданням української історичної науки.

Економічні передумови «консервативної революції» США останньої чверті XX століття

Крисенко Дмитро

Київський національний університет культури і мистецтв
mama2@rambler.ru

1980-ті роки явили собою переломний етап міжнародно-політичного життя світу. Саме на цей період припало завершення «холодної війни». Парадоксальність ситуації полягає у тому, що протидіючі сторони — СРСР та США мали відносний паритет за рівнем військово-політичної та економічної потужності. Однак внутрішнє життя в обох країнах розвивалося у різних напрямках. Для США цим напрямком був неоконсерватизм, що виявився запорукою їхньої перемоги над СРСР, який еволюціонував за ліберальним зразком. Саме ліберальні перетворення виявився причиною дезінтеграції

останнього. Серед авторів найвагоміших досліджень на цю тематику слід назвати В. С. Автономова, Б. Барлехга, Е. Дж. Барта, І. Блауга, С. Вашлпрауба, Дж. Гілдера, С. В. Горбунова, А. Грінспена, С. К. Дубініна, В. Ф. Железову, Е. А. Іваняна, В. П. Кобноєєва, А. Лаффера, Р. Лукаса, А. Б. Парканського, С. Руссо, Д. Стокмена, В. Б. Суляна, Л. Туруо та М. Фрідмана. Втім, роль економічних факторів у еволюції ідеологічної сфери США, на нашу думку, розглянута ними недостатньою мірою.

Початок зазначеного періоду для США виявився депресивним: процеси, що розгорталися у державі, в силу цілої низки причин призвели до кризової ситуації в економіці. Найбільш яскравим та вражаючим показником цього була інфляція, згубні наслідки якої відчували на собі майже всі верстви суспільства. Вперше після закінчення Другої світової війни США зіткнулися з високими темпами зростання цін на всі групи товарів. Незначна інфляція була постійним супутником американської економіки протягом усієї другої половини ХХ ст., однак з середини 1970-х рр. вона різко посилилася. Найбільшою мірою від інфляції страждали робітники та службовці, сім'ї з мінімальними доходами. Збільшилася заборгованість населення за споживчим кредитом, яка наприкінці 1979 р. сягнула рекордного рівня — 18,5 % від суми особистих доходів.

У 1980 р. серед п'яти найбільш важливих питань, що стояли перед державою (інфляція, «іранська проблема», безробіття, національна оборона, економіка) саме перша, за даними соціальних опитувань, потребувала першочергового вирішення. Коментуючи це, міністр фінансів США У. Міллер відмічав, що приборкання інфляції має вирішальне значення у вирішенні як внутрішньо- так і зовнішньоекономічних задач. Ситуація ускладнювалася тим, що різке зростання цін супроводжувалося зниженням рівня завантаженості виробничих потужностей (у 1975 р. не діяла майже третина усіх виробничих потужностей) та двократним падінням темпів зростання продуктивності праці. Якщо у 1948–1965 рр. темпи її зростання у США складали у середньому 3,2%, з 1965 по 1973 рр. вони скоротилися до 1,3%, то з 1973 по 1978 рр. вони впали до менш ніж 1 %. У 1979 р. збільшення продуктивності праці в американській економіці не спостерігалось взагалі.

Таким чином, протягом 1970-х рр. у США формувалася низка факторів, що обумовили посилення правих тенденцій у ідейно-політичних настановах частини американського суспільства та складання у ньому якісно нової ситуації. Ліберальна «державна загального статку», почала проявляти свою явну нездатність конструктивного вирішення проблем і протиріч, що загострилися практично в усіх сферах життя американського суспільства. Наприкінці 1970-х рр. «соціальний ринок» потребував нової філософії, спроможної оживити економіку та підняти дух американської нації, вдихнути у неї нові сили та повернути державі колишній престиж. Лідером, що зобов'язався реалізувати ці завдання, виступив Рональд Рейган. Отже, на рубежі 1970-х–1980-х років ініціатива у політичному і господарському житті США перейшла до неоконсерваторів. Ця тенденція була характерна для більшості країн західного блоку, проте найбільш яскравий варіант їхньої політики, що застосовувалася впродовж 1980-х років, являла собою «рейганоміка», названа за іменем президента.

К вопросу о взаимоотношениях китайцев с населением иностранных селтльментов (1842–1911 гг.)

Ильина Екатерина

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

kateryna.ilina@gmail.com

Процесс формирования отношений между Китаем и странами Запада растянулся на четыре долгих столетия и был сопряжен с рядом трудностей. Начало широкому проникновению европейцев в Поднебесную положили Опиумная война 1840–1842 гг. и Нанкинский договор, согласно которому иностранцы получили право селиться в таких крупнейших китайских портах как Кантон, Амой, Шанхай, Нинбо и Фучжоу. Вблизи портов были созданы первые британские концессии, а после подписания Вансянского договора между Китаем и США (июль 1844 г.) и франко-китайского договора в Вампу (сентябрь 1844 г.) — американские и французские. В скором времени администрации некоторых концессий приняли решение об объединении с целью создания общих поселений (селтльментов). Иностранные поселения занимали особое место в процессе развития отношений китайцев с европейцами, стали точками, где проходило ознакомление и взаимопроникновение культур Запада и Востока.

В ходе исследования удалось выяснить, что не во всех селтльментах отношения иностранцев с китайцами складывались одинаково. К примеру, в Шамьенском селтльменте китайцам по закону долгое время запрещалось проживать. Ворота на мостах, связывающих остров с берегом, в ночное время закрывались и тщательно охранялись. Степень неприязни китайцев к европейцам была здесь особенно велика, что проявлялось в частых нападениях на иностранцев и большом количестве поджогов.

Иначе формировались отношения с местным населением у жителей Амойского селтльмента (на острове Колонгсу), где китайцы составляли большинство населения. Территории, арендованные британским правительством на острове, были окружены тремя китайскими деревнями, в которых насчитывалось до 4000 тыс. жителей. На Колонгсу китайцы стали опорой для европейцев, их задействовали во всех сферах общественной жизни. Подобные взаимоотношения устанавливались в селтльментах возле Фучжоу и Нинбо.

Совершенно особые отношения между китайцами и жителями селтльмента складывались в Шанхае. Исключительность данного поселения заключалась в том, что он находился в черте города. К тому же Шанхайский интернациональный селтльмент был самым многочисленным, но большинство населения в нем все же составляли китайцы.

Степень доверия европейцев Шанхая к коренным горожанам можно определить по числу китайцев, привлеченных на службу в полицию селтльмента, его волонтерский корпус и пожарную бригаду: к 1908 г. общее количество служащих полиции Шанхайского селтльмента всех рангов составляло 1460 человек, среди которых было 830 китайцев, 434 индийца и всего лишь 187 европейцев. Пожарная рота селтльмента на 50 % состояла из китайцев (70 человек из 140). Таким об-

разом, китайці фактично являлись гарантом спокою жителів селтльмента.

В данном исследовании на основе мемуарных, эпистолярных и статистических источников был сделан анализ процесса зарождения и эволюции взаимоотношений иностранцев, проживавших в селтльментах, с местными китайцами. Таким образом, в работе основной акцент делается не на политических аспектах, связанных с созданием селтльментов, а на истории их повседневной жизни, поскольку именно анализ возникавших бытовых ситуаций позволяет судить о путях развития отношений между местным населением и европейцами в различных частях Китая.

Селянський політичний рух після проголошення II Речі Посполитої 1918–1919 рр.

Кудрявцева Аліна

Ніжинський державний університет імені М. Гоголя

anila13@i.ua

Після повернення польської державності, відбувається і політизація селянського руху. Створюються нові партії та відроджуються старі

Доволі вагомий внесок у вивчення зазначеної проблематики зробили польські дослідники. Їхні праці умовно діляться на три періоди. Перший охоплює 1918–40-ві рр., другий — 50-ті—кінець 80-х років ХХ ст., а третій розпочався з початку 90-х років і триває дотепер.

До першої можна віднести праці С. Гіза, З. Ландау та Є. Томашевського, які робили акцент на становіщі та структурній розбудові Стронніцтва Людового. До другої групи віднесемо праці істориків Ю. Стафліка, Б. Вінярського, які присвятили свої роботи дослідженню селянського руху періоду II Речі Посполитої 1918–1939 рр.

Серед новітньої літератури можна виділити працю Є. Велчака, в якій автор розкрив етапи становлення та генезу селянської радикальної партії в 1918–1928 рр.

Найбільша кількість документів стосовно проблеми створення польських селянських партій в зазначений період міститься в польських архівах, в Архіві нових актів у Варшаві та Архів Історії Руху Людового. Це різноманітні матеріали, що висвітлюють розбудову організаційно-територіальної структури і діяльність чисельних селянських організацій на території Польщі в період незалежності 1918–1939 рр.

Методологічну основу роботи становлять загальнонаукові методи (аналіз, синтез, статистичний метод), спеціальні методи політичної науки (системний, структурно-функціональний, порівняльний та інституціональний) та історичні методи.

Наукова новизна полягає в тому, що у ній на основі аналізу різноманітних джерел здійснена спроба комплексного вивчення основних етапів становлення та політичного розвитку польських селянських партій та організацій в період 1918 р.

В ході дослідження було з'ясовано, що в даний період активізувалися такі селянські партії: центристські — Польське Стронніцтво Людове «Пяст» — найбільш авторитетна

польська партія, що на перший план висувала реформу на селі. Зокрема фермерська реформа, за якою передбачалося відшкодування за конфісковану землю її попередньому власникові; Польське Стронніцтво Людове «Визволене», програма якої охоплювала всі верстви польського населення, та все ж домінуюча роль в державі відводилась селянам, також передбачалась фермерська реформа, але без відшкодування; ліва Хлопська Радикальна партія мала найрадикальнішу програму, передбачала співпрацю з комуністами.

Відносно ПСЛ «Визволення», то тут можна стверджувати, що дана партія була найсильнішою ідеологічно. На думку «Визволенців» одним із найбільш важливих факторів у створенні Польської держави є широка система самоврядування, яка при здоровому розвитку наблизить нас до прямого правління народу.

Що стосується ПСЛ «Пяст», то ця партія закликала до політичної системи в умовах парламентської демократії, проголошувала необхідність компенсації при проведенні реформи на селі.

В програмі Радикальної Селянської Партії проголошено боротьбу за «селянську Польщу», яка повинна бути загальнонародною державою, служити всьому народові і всім його верствам. Проголошено, що інтереси окремих верств населення не можуть бути важливішими за загальнодержавні. В доктрині аграризму є теза, що «сільський люд», який стоїть поряд з Є. Оконем, і становить 80 % населення має бути «лідуючою» і «керуючою» силою.

В результаті дослідження можна зробити такі висновки: по-перше, завдяки історіографічному огляду вдалося з'ясувати, що дане питання недостатньо висвітлене у вітчизняній науці, тому потребує подальшого дослідження. По-друге, після здобуття в листопаді 1918 р. незалежності Польщі досить помітно радикалізувалися суспільні осередки, котрі займалися проблемами селян. Вони мали все більший вплив на політику влади, яка раніше переймалася лише загальними суспільно-демократичними питаннями, хоча вищезгадана верства населення становила 70–80 % всіх жителів країни.

Еволюція ідеї «Великої Болгарії» і спроби її реалізації в 1878–1886 гг.

Кузьменко Михаїл

Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна

mihailo_k@mail.ru

На протязенні довгого часу Балканський півострів відомий як нестабільний регіон. Конфлікти між різними народами, що населяли його, часто приводили до озброєних протистоянь. Корні подібних зіткнень во багатьох слід шукати в етнічних протистояннях і великодержавних амбіціях балканських держав. В цьому світлі важливим є вивчення «Великих ідей» стран півострова.

Отто фон Бісмарк говорив: «Озброєні нації не вдячні, а вимогливі», і в історії Болгарії, ставшій самостійним державством бла-

годаря победе русских войск в войне с Османской империей 1877–1878 гг., эта требовательность проявилась в недовольстве границами Княжества Болгария. Они не соответствовали представлениям болгар о территории расселения их этноса, что привело к всплеску болгарского ирредентизма, основой которого стала сформировавшаяся ранее идея «Великой Болгарии».

В историографии данная проблема освещена не слишком глубоко. Свою роль в этом сыграл факт того, что исследуемый период расположился между двумя крайне значимыми для страны событиями — обретением самостоятельности в 1878 г. и Болгарским кризисом 1885–1886 гг. Соответственно, эти события привлекают значительно большее внимание исследователей, а сюжетам, имевшим место в промежутках между данными датами, отводится недостаточно внимания. В процессе написания работы были использованы труды украинских, российских, болгарских, канадских авторов — В. Чорния, О. Айрапетова, Н. Киняпину, К. Пандева, Ж. Попова, П. Петкова, М. Фабри и других.

Источниковая база включает в себя различные документы, созданные болгарскими общественными и государственными деятелями и отражающие интересующую нас проблематику, а также материалы дипломатической переписки.

Новизна авторского подхода состоит в стремлении целостно рассмотреть историю развития идеи «Великой Болгарии» в 1878–1886 гг., выделив при этом подходы Софии к ее реализации.

Идея «Великой Болгарии» оформилась в конце 1870-х гг. и предполагала объединение в пределах одного государства территорий, считавшихся болгарскими национальными — то есть Мезии, Фракии, Македонии и Добруджи. Подобный образ «идеального государства» по сути, нашел воплощение в тексте Сан-Стефанского мирного договора, подписанного между Россией и Турцией по итогам войны 1877–1878 гг. Фактически, «Сан-Стефанская» Болгария становится своеобразным идеалом. Территориальное разграничение, установленное на Балканах по итогам Берлинского конгресса 1878 г., созданного для установления послевоенного статус-кво, не соответствовало болгарским чаяниям. В состав самостоятельного Болгарского княжества вошла лишь территория Северной Болгарии.

Подобная ситуация привела к всплеску недовольства решениями, принятыми в столице Германии. Можем говорить о всплеске болгарского ирредентизма в Османской империи, стремлении добиться присоединения к Княжеству смежных территорий, в первую очередь Восточной Румелии и Македонии. Это фактически становится целью внешней политики государства и деятельности ряда общественных объединений, стремившихся содействовать объединению. Однако реализация подобных намерений была фактически невозможной в виду незаинтересованности подавляющего большинства Великих держав в таком повороте ситуации. Это не означало отказ от попыток добиться присоединения ряда территорий, однако сделало их довольно затруднительными и исключило возможность масштабной реализации идеи «Великой Болгарии» в краткие сроки. Соответственно в исследуемый период можем говорить о постепенном видо-

изменении подходов к реализации идеи — от изначальных планов по созданию государства сразу в пределах «Большой Болгарии», до постепенного перехода к стремлению добиться поэтапного включения в состав державы отдельных регионов. В исследуемый период с болгарской стороны предпринимались неоднократные попытки к реализации таковых целей, кульминацией которых стало объединение Княжества Болгарии и Восточной Румелии в 1886 г.

Итак, в исследуемый период идея «Великой Болгарии» играла значительную роль в политической жизни государства, однако полномасштабное ее воплощение не была возможным в силу незаинтересованности в этом Великих держав, что сказалось на подходах к реализации концепции.

Чи був «великосербський шовінізм» в Югославії (1946–1980рр.)?

Кулик Яна

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

yana.kulik@mail.ru

Питання ролі сербів у політичному житті Югославії не досліджувалося окремо. Знайти спеціальну роботу по історії Сербської республіки під час перебування у складі СФРЮ практично неможливо. Але проблема так званого «великосербського шовінізму» щодо інших республік федерації постає відразу, якщо торкнутись національної історії Югославії.

Даний термін вперше був вжитий у 1919 році, після створення Королівства сербів, хорватів та словенців (1918 р.). Поняття «великосербського шовінізму» можна зрозуміти в умовах політичної боротьби в межах федерації, але чи насправді назва явища відповідала дійсності? Це і є головним питанням обраної нами теми.

Період влади Й. Броз Тіто, після Другої світової війни, проходить під гаслом: «Слабка Сербія — сильна Югославія», що говорить про відчуття загрози своєму авторитету від можливості проявів «сербського шовінізму». Деякі історики вважають, що Броз Тіто навпаки був у цьому зацікавлений і сприяв його поширенню, саме через це бачимо яскраві націоналістичні прояви інших народів СФРЮ і відповідне негативне ставлення до сербів в цілому. Доказом правдивості подібного явища є також давня ворожнеча хорватів, словенців з сербами, ще задовго до створення федерації і намагань побудови в ній соціалізму. Не варто також забувати й албанський фактор в національній історії Югославії, результати чого можна спостерігати зараз: «незалежність» Косово.

Цікавим питанням залишається роль Й. Броз Тіто в розвитку «великосербського шовінізму», так як за національністю він був хорват, тобто представником однієї із найбільш ворожих націй для сербів у складі СФРЮ.

Для дослідження ми використовували літературу як радянських авторів, так і західних, включаючи дослідників на теренах колишньої Югославії.

Варто відзначити роботи О. Ю. Гуськової, С. А. Романова, Рено де Жувенеля, М. Преліч. Інформативним стало російське видання «Югославия в XX в. Очерки политической истории», автори: К. В. Нікіфоров, А. І. Філімонова, А. Л. Шемякін. Також робота колективу авторів: «На путях к Югославии: за и против. Очерки историй национальных идеологий югославских народов». Для дослідження використовувались такі джерела: мемуари (М. Джилас), збірки опублікованих документів («Югославия в огне» та ін.).

Новизна роботи полягає в самостійному дослідженні явища «великосербського шовінізму», яке багато дослідників ставить на місце першопричини розпаду Югославії, а деякі історики взагалі заперечують існування подібного. Особливо в період Югославії Тіто після Другої світової війни, коли проголошувалась рівність всіх народів федерації, придушувались будь-які націоналістичні прояви.

В роботі ми використовували наступні методи: ретроспективний, історико-порівняльний, історико-генетичний та хронологічний.

Таким чином, існує дві точки зору щодо проявів «великосербського шовінізму», заперечення і надання йому ролі першопричини майбутнього розпаду Югославії. Адже саме через національну ворожнечу та боротьбу, кровопролитні війни, Балкани називають «пороховою бочкою Європи».

Під час перебування при владі Югославії Й. Броз Тіто, національні питання посідають друге місце, на перше виносяться все ж інтернаціональні, мирне об'єднання народів у складі федерації. Тому в цей час націоналістичні прояви затихають. Й. Броз Тіто намагався задовольнити найголовніші націоналістичні претензії, про що свідчить надання автономії двом областям у складі самої Сербії (Косово і Метохія, Воеводина). Вже після смерті керівника КПЮ, 1980 року, починається боротьба на фоні національного питання, що врешті-решт призводить до розпаду Югославії як такої. Саме цієї позиції притримується автор дослідження проблеми «великосербського шовінізму».

Дипломатичні контакти УНР та Японії (1918–1921 рр.)

Ластовець Наталія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

nlo_17@mail.ru

Встановлення влади Директорії та падіння Гетьманату П. Скоропадського призвело до значних змін в пріоритетах зовнішньої політики. Діячі Директорії звернулися за допомогою до країн Антанти, сподіваючись на воєнну підтримку та визнання країни.

Актуальність роботи пов'язана з тим, що в літературі, присвяченій міжнародним відносинам УНР, контакти з Японією не були належно висвітлені, отже потребують детального вивчення з врахуванням як зовнішніх та і внутрішніх чинників. Історіографія представлена працями загального характеру, в яких є згадки

про наявність даних взаємин. Це роботи В. Соловйової, Г. Цветкова, тощо. Джерельна база являє собою дві групи матеріалів: документи державних утворень, в тому числі документи архівних фондів, та дипломатична переписка; мемуарна література, репрезентована працями та спогадами Ашіді Хітоші (колишнього посла Японії в Російській імперії). Методологічною основою дослідження є основні принципи наукової роботи — об'єктивність та історизм. Для повного та всебічного розгляду теми були використані такі методи як історико-хронологічний, системний та метод історичного опису.

Під час дослідження автор використав документи ЦДАВО України, які висвітлюють контакти УНР з Японією і раніше не використовувалися дослідниками. Це справи 101 та 101а, фонду 1429, опису 2. Наукова новизна визначається рядом положень: розкрито місце українського питання в зовнішньополітичних концепціях суміжних і зацікавлених європейських держав, та його вплив на контакти з Японією; показана результативність дипломатичних представників УНР у взаєминах з Японією та досягнення на поприщі зовнішньої політики; проведений аналіз помилок та успіхів в даному плані. Активізація стосунків між Японією та УНР припадає на середину 1921 року. В цьому плані покажемо лист до генерала Чеславського датований 27 червня 1921 року у якому йому було поручено встановити контакти з японськими та грецькими представниками для спільної боротьби з більшовиками на таких умовах: допомога у функціонування урядом за межами Польщі (його існування після з'єднання з повстанцями на території України); невелика грошова допомога у розмірі 25000 фунтів стерлінгів. Планувалося з'єднання військ союзників через пароплави в Одесі з повстанцями та організація спільної боротьби. Такі умови були поставлені керівником дипломатичної служби у Варшаві, бароном Михайлом Васильком. Лист, у якому говорилося про можливі домовленості між Японією та іншими країнами, вплинув на подальші кроки в реалізації наміченої стратегії. Вже в 13 липня 1921 року керуючий справами української місії в Італії відвідав японське посольство. Офіційний прийом був назначений у найближчий час, керуючий справами в японському посольстві попросив передати свої побажання в письмовій формі, але на цьому всілякі контакти між державами завершилися через ряд причин як зовнішнього, так і внутрішнього характеру.

Отже, слід зазначити, що, незважаючи на спроби до порозуміння, через ряд чинників як зовнішнього так і внутрішнього характеру встановлення тісних контактів між УНР і Японією досягнуто не було.

Российская дипломатия и Международная Гаагская конференция 1899 г.

Линникова Евгения

Дніпропетровський національний університет імені Олеса Гончара

Lowwwer.li@rambler.ru

Проблемы внешнеполитической истории Российской империи второй половины XIX в. издавна привлекают внимание историков. За перипетиями внешнеполитической борьбы часто не замечаются попытки дипломатов разработать механизмы межгосударственного сотрудничества, выработать нормы международного права. Между тем одной из самых ярких страниц истории отечественной дипломатии было участие России в различных конгрессах и конференциях, посвященных «праву войны» и международному арбитражу. В конце XIX–начале XX в. резко обострились международные отношения. Очаги военных конфликтов резко обозначились как в Европе, так и в Азии. Для сохранения положения в Европе по инициативе Министерства иностранных дел Российской империи в Гааге была созвана первая мирная конференция по разоружению. Предложение Николая II, как отмечали современники, объяснялось слабостью «царского режима», проблемами русской экономики. Конференция предшествовала циркулярная нота составленная министром иностранных дел гр. М. Н. Муравьевым. 12 августа 1898 года она была зачитана иностранным послом (на два часа раньше был приглашен французский посол гр. Монтебелло, чтобы подчеркнуть особые отношения между государствами). Циркуляр гр. Муравьева произвел сильное впечатление, но далеко не однозначное. В Германии задались вопросом, не хотят ли от нее потребовать ради всеобщего умиротворения, каких либо уступок в эльзасском вопросе. Во Франции думали, как бы их не заставили подписать Франкфуртский мир. В первый месяц положительный отклик поступил лишь от Италии и Австрии. Император Вильгельм писал о ноте 12 августа: « Все это словоизвержение порождено горькой нуждой... До сих пор Европа оплачивала русские вооружения... Гуманитарный угар привел ее до этого невероятного шага... Тут какая-то чертовщина...». В декабре 1898 года МИД Российской империи подготовил вторую ноту, в ней все свелось к нескольким пунктам. Выдвигалась следующая программа: мирное решение международных споров; о законах и обычаях сухопутной войны; о применении к «морской войне» начал Женевской Конвенции 1864 г. о раненых и больных. Были приняты также три декларации, ограничивающие средства ведения военных действий. Заметим, что юридическое обоснование предложений российской стороны было оформлено при активном участии известного юриста-международника и дипломата Ф. Ф. Мартенса. По предложению королевы Нидерландов Вильгельмины начало конференции приурочили ко дню рождения Николая II, с 18 мая по 29 июля 1899 г. Председательствовал русский посол в Лондоне — барон Е. Л. Стааль. В конференции участвовали 21 европейская страна, 4 азиатских и 2 американские страны. Главную задачу конференции Николай II и российская дипломатия видели в сохранении существующего уровня достигнутого

в вооружении. В целом инициативы российской стороны были встречены негативно. Газета «Times» называла программу 30 декабря неосуществимой утопией. Тем не менее, конференция состоялась. Конвенции «О мирном решении международных отношений» и «О применении к морской войне начал Женевской Конвенции 1864 г. о раненых и больных» были приняты всеми 27 державами; конвенция «О законах и обычаях сухопутной войны» не ратифицирована Швейцарией, Турцией и Китаем;

О результатах конференции Николай II писал: «Результаты трудов мирной конференции созданной в Гааге, дают полную надежду, осуществлению такой близкой Моему сердцу задачи, положены твердые основы в виду признания всеми державами возможности и необходимости ее всестороннего разрешения».

Деволуционные процессы в Европе (на примере Испании и Великобритании)

Лугарев Алексей

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского

vip.lugarev@mail.ru

Процесс деволуции (т.е. административной децентрализации) в европейских государствах был вызван изменениями политической ситуации в 70-х годах XX века. Они характеризовались:

- демократизацией европейского общества после сворачивания авторитарных режимов Франко и де Голля;
- развитием межрегионального экономического и политического сотрудничества в условиях евроинтеграции;
- децентрализацией экономики государств, вызванной новым этапом глобализационных процессов в мире;

Автор в своей работе исследовал проблематику деволуции в Европе в целом, на примере Испании и Великобритании.

Этой проблемой занимались российские (Матюхина Т. В, Волкова Г. И., Коданева С. И.) и зарубежные исследователи (А. Морган, М. Китинг).

Источниками для исследования послужили нормативно-правовые акты рассматриваемых стран (Конституция Испании, Валийский акт 1998 г., Шотландский акт 1998 г., Североирландский акт 1998 г.), международный договор (соглашение в Белфасте 1998 г.). Также автором использовались результаты социопросов и референдумов, программы политических партий (Национальная Шотландская партия, Народный Фронт).

При написании статьи использовались общенаучные и конкретно-исторические методы исследования, в частности: сравнительно-исторический и ретроспективный.

Задачи работы:

- выявить причины процесса деволуции в Европейских государствах;
- рассмотреть деволуционные процессы в Великобритании и Испании;

— сравнить эти процессы в обеих странах;

— исследовать проблемные аспекты функционирования субнациональных органов в вышеперечисленных странах.

— выяснить тенденции дальнейшего развития деволюции.

Актуальность работы: в современных условиях усиления глобализационных процессов имеет место усиление деволюционных процессов. Выяснение причин, вызвавших деволюцию в Великобритании и Испании, и прогноз ее дальнейшего развития является важным моментом при изучении современных процессов не только в рассматриваемых странах и Европе, но также и в Украине.

В ходе работы автором были сделаны выводы:

Как в Испании, так и в Великобритании децентрализация отличается асимметричностью, из списка субнациональных образований явно выделяются Страна Басков и Каталония, обладающие правом самоуправления в фискальной политике, в Испании это подстегивает другие автономные образования бороться за усиление полномочий местной власти (Галисия, Каталония);

Неопределенность в административном устройстве Великобритании и Испании позволяет вышеуказанным регионам бороться за дальнейшее расширение полномочий, вплоть до полного отсоединения;

Проблемы деволюции в Испании подогревает различная трактовка в конституции терминов: «нация» (полиэтнос испанцы) и «национальности» (каталонцы, баски, галисийцы);

Благодаря деятельности Лейбористской партии, британский вариант регионализма развивается более динамично, что препятствует развитию сепаратистских террористических государств.

К вопросу о причинах активизации международного терроризма в 1918–1939 гг.

Могаричев Костянтин

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського
snowstalker@bigmir.net

В современных условиях международный терроризм представляет серьезную опасность для мирового сообщества. Это явление то испытывало всплески и серьезно влияло на ход исторического развития, то угасало. Один из «активных» периодов истории международного терроризма приходится на межвоенный период (1918–1939 гг.).

В историографии господствует точка зрения, что катализатором всплеска терроризма была Первая мировая война, и последующий крах империй. Большинство исследователей полагают, что терроризм того времени был, в большей степени, праворадикальным и указывают на политические силы в Италии и Германии, как основных его «двигателей». В 1919 г. странами — победительницами с бывшими Центральными

державами были подписаны невыгодные и унижительные для последних договоры. На руинах континентальных империй возникли новые национальные государства, самыми крупными из которых были Польша, Чехословакия, Королевство Сербов, Хорватов и Словенцев. Их появление не могло не привести к территориальным конфликтам. Тогда же пришедшие к власти в России большевики попытались установить коммунистические режимы в ряде европейских стран. В начале 20-х годов в мире утвердилась Версальская система, которой были недовольны: 1) Проигравшие войну или жаждущие реванша страны (Германия, Болгария, Австрия, Венгрия); 2) Некоторые союзники Антанты, обделенные при перекройке карты мира (Италия, Япония, а также США); 3) Государства, у которых границы политические не соответствовали этническому (Литва, Венгрия, Германия, Польша); 4) Народы, не получившие или утратившие свою государственность (македонцы, украинцы, евреи); 5) СССР, окруженный поясом недружественных государств и стремившийся преодолеть изоляцию. В итоге противоречия Версальской системы заложили основу для развития терроризма. Сначала он стал активно использоваться реваншистскими движениями в Германии и Италии, затем превратился в инструмент внешней политики этих государств после прихода там к власти тоталитарных режимов. Методы террора широко применяли украинские и еврейские националистические организации — Украинская Войсковая Организация, основанная в 1920 году группой офицеров армии УНР и Эцель — организация созданная в 1931 году для борьбы против британского владычества в Палестине.

Однако, реалии Версаля не являлись единственной причиной распространения терроризма. Террористические организации действовали, например, в Ирландии, которую Версальские политико-географические реалии затронули косвенно. Вспомним об Федерации анархистов Иберии в не воевавшей вообще Испании.

Можно выделить следующие факторы, способствующие развитию терроризма в межвоенный период:

1) Конфликт победенный — победитель и стремление первых сил к реваншу; 2) Падение империй и образования национальных государств; 3) Часто несправедливая и нелогичная «перекройка» границ; 4) Распространение фашизма и нацизма, приход этих политических сил к власти; 5) Эволюция традиций анархического терроризма. Неслучайно именно в межвоенное время, в 1937 году, была принята Международная конвенция «О предупреждении и пресечении терроризма», которая, однако, была ратифицирована только Индией. Поводом к ее принятию стал ряд политических убийств. В первую очередь — югославского короля Александра Карагеориевича и французского министра иностранных дел Луи Барту в 1934 г. Также, в 1933 году был убит «Железной Гвардией» румынский министр внутренних дел Йон Дуку. Таким образом, исследовав причины развития терроризма в мире в 1918–1939, мы можем прийти к выводу, что новые геополитические реалии устраивали далеко не всех и являлись одной из причин развития терроризма. Однако, не стоит считать, что лишь Версальская система привела к активизации террористической деятельности. На это влияли и другие факторы указанные выше и не все они напрямую были связаны с перекройкой карты Европы.

Салони во Франції XVII–XVIII вв.

Носко Карина

Донецкий национальный университет

karina-psyol@yandex.ru

Просвещение — одна из ключевых эпох в истории европейской культуры, которая связана с развитием научной, философской и общественной мысли. Просветители занимались разработкой проблем прогресса, свободы, равенства, защиты прав человека и гражданина, справедливого и разумного социального устройства, развития научного знания, религиозной терпимости, пантеизма, деизма.

Важнейшие проблемы Просвещения поднимались в салонах, обсуждалась также политическая ситуация в стране и за ее пределами.

Основной базой данного исследования являются источники личного происхождения: дневники, записки, мемуары, письма участников и хозяек салонов (Вольтера, Ш.-Ж.-Ф. Эно, герцогини дю Мэн, маркизы дю Деффан, мадам д'Эпине, мадам Ролан, маркизы де Кондорсе и др.).

Исследования этой проблемы возникают в конце XIX в., но они имеют, как правило, популярный характер (А. Мейсон, Дж. Каванах, братья Гонкуры). Интерес к салонам не угас и в XX в. Внимание привлекали их хозяйки, биографиям которых посвящены работы М. Амона, Ж. Берто, К. Клемента. Сделана также попытка определить роль, статус салонов во французском обществе (Ю. Хабермас, И. Пекач, А. Лилти, Ж. Вигери, О. Блан).

Тема исследования является актуальной, поскольку салоны играли одну из центральных ролей в распространении идей Просвещения, формировании общественного мнения и прокладывании пути для Великой Французской революции. Кроме того, многие проблемы, посвященные салонам и их деятельности в истории Франции, остаются слабо разработанными в отечественной историографии и практически не были еще предметом специального самостоятельного исследования.

В западноевропейской традиции «салон — это собрание представителей высшего света (аристократии) в доме одного из них в Париже или какой-нибудь другой столице». Отечественная же историография трактует это понятие как «литературно-художественный или политический кружок избранных лиц, собирающихся в частном доме».

Появление салонов связано с тремя факторами: 1) влияние итальянского Возрождения (модель изысканного поведения, культура нравов); 2) появление парижского патрициата; 3) появление новой фигуры писателя как эрудированного гуманиста.

Салоны создавались в основном женщинами из аристократического и буржуазного сословий (например, мадам дю Деффан, мадам Ламбер, мадам де Тенсен, мадам Жоффрен). Пик их развития приходится на период с начала XVII — до середины XIX вв. Однако истоки европейской салонной культуры лежат еще в средневековье. Первым же салоном, появившемся в Париже и имевшем влияние на нравы, язык и вкусы французской элиты, считается отель мадам де Рамбуэй.

Большим успехом пользовалась модель, согласно которой приемы (обеды и званые ужины) проводились каждую неделю, в установленные дни (например, по понедельникам и средам у мадам Жоффрен или по пятницам у мадам Неккер). Хозяйки салонов самостоятельно определяли круг гостей и тематику встреч.

На период XVII в. приходится деятельность салонов Мадлен Скюдери, Мари де Брюно, графини де Верру, Нинон де л'Анкло, Франсуазы де Ментенон. В эпоху Просвещения открывают свои салоны герцогиня Мэн, маркиза де Ламберт, мадам де Тенсен, мадам де Сюлли, маркиза дю Деффан, Жюли де Леспинас, Мария Терезия Жоффрен, Луиза д'Эпине, Кино Кадет, Дубле де Персан, маркиза дю Тюрпен, Сюзанна Неккер, Анна Катрин Гельвециус и др.

Таким образом, салоны как собрания представителей высшего света, зародившись в XVI в., достигли пика своего развития в XVII—середине XIX вв. Организацией салонных встреч занимались в основном женщины из аристократического и буржуазного сословий. С начала своего появления салоны выступили институтом досуга представителей высшего общества, но постепенно, начиная с XVIII в., тематика встреч была расширена за счет обсуждения идей Просвещения и либерализма, а также политических вопросов.

Польська «політика рівноваги» та дипломатичні відносини з СРСР у другій половині 1930-х рр.

Олещук Назар

Дніпропетровський національний університет

імені Олеся Гончара

navuhodonosor17@i.ua

На сьогоднішній день міжнародна стратегія України характеризується невизначеністю і постійним пошуком вибору між Сходом та Заходом. У цьому контексті надзвичайно корисним є звернення до історичного досвіду «малих держав», яким доводилося балансувати між своїми потужними сусідами. Таким досвідом є доля Польської Республіки, яка змушена була доводити своє право на існування, тримаючи рівновагу між СРСР та Третім Рейхом.

Дипломатія передвоєнних років досліджувалася у працях радянських істориків і представлена роботами В. Сіполса, комплексними працями «История дипломатии» та «История внешней политики СССР». В роботах сучасних російських істориків С. Случа, В. Соколова, Ю. Іванова простежується тенденція перегляду радянських стереотипів. Інтерес до радянсько-польських відносин проявили й українські дослідники Л. Зашкільняк, О. Алексієвцев. В польській історіографії, представленій роботами М. Захаріаса, М. Корната, М. Камінські, С. Дембські, автори значну увагу зосередили на питаннях радянсько-німецької співпраці, яка, на їх думку, стала головною причиною ліквідації Польської держави. Але на сьогоднішній

між дослідниками ще тривають дискусії з приводу реалізації польської «політики рівноваги» та радянської концепції колективної безпеки. Тому мета даної роботи проаналізувати вплив на стосунки СРСР та Польщі їх зовнішньополітичних концепцій.

У зовнішньополітичному курсі міністра закордонних справ Польщі Юзефа Бека все чіткіше простежувалася проницька орієнтація. Пасивна позиція щодо створення системи колективної безпеки, відсутній протест проти доозброєння Німеччини є підтвердженням відходу від попередньої політики зближення з своїми союзниками — СРСР та Францією. Незважаючи на агресивні дії нацистської держави біля західних кордонів, польські політики були впевнені у власній силі, не докладаючи зусиль для зміцнення дружби зі своїм східним сусідом. Відтак у другій половині 1930-х рр. у радянсько-польських зносинах зростала атмосфера недовіри. Постійні антирадянські випадки польської преси, дрібні проблеми у культурному співробітництві, відсутність з листопада 1937 р. у Варшаві радянського повноважного представника лише поглиблювали прірву у міждержавних відносинах. Після розділу Чехословаччини Польща априорі вже не могла дотримуватися «політики рівноваги», що спричинило необхідність визначитися у зовнішньополітичних пріоритетах. До того ж країна опинилася в зовнішньополітичній ізоляції, а стосунки з СРСР були погіршені внаслідок загострення польсько-литовського конфлікту. Більше того, коли агресія Німеччини була спрямована на Польщу, в радянській та англо-французькій дипломатії виникло занепокоєння долею Польської держави. Її спробою покращити власне становище стало пожвавлення контактів з СРСР, Англією та Францією, які провели ряд переговорів щодо надання військової допомоги у випадку агресії з боку нацистської держави. Проте, відмова Польщі від радянської військової допомоги, суперечності між дипломатичними делегаціями країн та переорієнтація Радянського Союзу на щільніші відносини з Німеччиною призвели до провалу переговорів. Незабаром секретний радянсько-німецький протокол до пакту Молотова-Ріббентропа, остаточно знищив всі надії Польщі на збереження державності. Англо-французька «рука допомоги» простягнулася до Польщі надто пізно, коли доля країни була вирішена.

Таким чином, можна зробити висновок, що польська «політика рівноваги» була лише офіційними прикриттям «політики пошуку сильного союзника», яким виявилася Німеччина. Власне через те, що держава прийняла позицію агресивної сторони, Польща не змогла розраховувати на допомогу західних держав та СРСР, які в переддень війни були зацікавлені не в збереженні Польської держави, а в відверненні загрози від самих себе.

Проблема нелегальної імміграції до США у 1960–80-х рр.

Осауленко Ольга

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

lq245@ua.ru

Сьогодні у Сполучених Штатах Америки у черговий раз назріла необхідність проведення імміграційної реформи. США дедалі більше стають альтернативним домом

для представників багатьох національностей, при цьому загрозливих масштабів набув обсяг нелегальної імміграції. У ході передвиборчої боротьби 2012 р. за пост президента США між Бараком Обамою та Міттом Ромні суспільно-політична дискусія навколо проблеми нелегальної імміграції помітно загострилася. За таких обставин особливої актуальності набуває ретроспективний розгляд цієї проблеми, який може допомогти знайти альтернативні рішення прикладного значення для її вирішення сьогодні.

Історіографічна база дослідження представлена роботами російських дослідників Філіппова С. В., Іванова О. О., Кареліної А. Л., а також працями американського економіста Вернона Брінгса. При вивченні проблеми були використані наступні джерела: тексти імміграційних законів, звіти Служби імміграції та натуралізації США, звіти підкомітету з питань імміграції Палати представників Конгресу США, а також матеріали періодики. Автор застосовував історико-генетичний метод для встановлення причини наслідкових зв'язків у імміграційних процесах; історико-порівняльний метод, завдяки чому було проаналізовано масштаби нелегальної імміграції в різні роки; у процесі підборуджерельної історіографічної бази було застосовано історико-системний метод.

Новизна авторського підходу полягає у тому, що автор акцентує увагу на внутрішньополітичних дискусіях, які точилися в Конгресі США навколо проблеми нелегальної імміграції протягом 1970—80-х рр. Даний аспект проблеми до сьогоднішнього часу залишався поза сферою наукового інтересу дослідників, які зосереджували свою увагу переважно на її економічних аспектах.

У зв'язку з прийняттям у 1965 р. Конгресом США Закону про імміграцію, за яким вперше в історії міжаміканських відносин для країн Західної півкулі було встановлено ліміт максимально допустимої кількості іммігрантів на рік — 120 тис. осіб, а також закінченням дії програми сезонної контрактної роботи сільського господарства «bracero», у 1960–70-х рр. спостерігається помітне зростання нелегальної імміграції з країн Латинської Америки, особливо Мексики.

Протягом 1970—80-х рр. у США точилися запеклі дискусії щодо можливих шляхів вирішення проблеми нелегальної імміграції. Голова іспаномовної фракції в Конгресі Б. Річардсон слушно зазначав, що значна кількість проектів імміграційного законодавства, урахували лише внутрішні проблеми США, тобто питання прикордонного контролю, впливу імміграції на сільське господарство та промисловість, на становище на ринку праці, але не брали до уваги особливості економіки Мексики, які змушували все більшу кількість мексиканців іммігрувати до США. Але як продемонструвала подальша практика його пропозиції новий імміграційний закон не враховував. У 1986 р. було прийнято Закон «Про імміграційну реформу та контроль» (Immigration reform and control act of 1986), основні положення передбачали введення санкцій проти роботодавців, які використовували працю нелегальних іммігрантів. За найм нелегальних іммігрантів передбачались кримінальні та адміністративні покарання. На боротьбу з нелегальною імміграцією також був спрямований закон «Про імміграційному шлюбному шахрайстві», прийнятий в кінці 1986 р., який встановлював кримінальне покарання за різні види шлюбного шахрайства, до яких в пер-

шу чергу належали підробка документів про шлюб та укладення фіктивного шлюбу. Але досить скоро стало зрозумілим, що проблема несанкціонованої імміграції нікуди не зникла. Так, лише за перші чотири місяці 1988 р. на кордоні з Мексикою Службою імміграції та натуралізації США було затримано понад 400 тисяч «нелегалів».

Таким чином, протягом 1960–1980-х рр. нелегальна імміграція стала серйозною державною проблемою для США, масштаби якої на зламі ХХ–ХІХ ст. лише зросли.

Діяльність державних інститутів з вирішення питання про переселення болгар із Османської імперії до Росії (1861–1862 рр.)

Прищепа Тетяна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Prishepa_Tania@ukr.net

Тема дослідження полягає у вивченні проблеми міграційної політики рос. уряду щодо болгарських переселенців 1861–1862 рр. Джерельну базу складає комплекс джерел: Повне зібрання законів Російської імперії, збірник договорів Російської імперії з іншими державами, матеріали російської, болгарської преси та публіцистики, що регламентують процедуру переселення та визначають статус колоністів у складі Росії. Перші відомості про переселення болгар до Російської імперії з'явилися невдовзі після цієї події. І. Іванов подає конфлікт колоністів з молдавським урядом, вважаючи, що саме утиски останнього стали причиною переселення. М. Державін вперше проводить порівняльний аналіз бессарабських та таврійських болгар. В 1869 р. А. Клаус у праці з іноземної колонізації в Російській імперії зробив спробу виділити болгарські колонії як окреме утворення. На причини та наслідки переселення болгар до Півдня Росії звернув увагу сучасний український історик С. Пачев. Заслуговує на увагу дослідження молдовських істориків І. Грека та Н. Червенкова, які створили першу узагальнюючу працю з історії болгарської колонізації.

Методологічною основою дослідження стали принципи історизму та комплексності. Саме тому було використано загальнонаукові та спеціальні історичні методи — узагальнення, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний. Наукова новизна полягає в тому, що вперше здійснено комплексне дослідження міграційної політики рос. уряду щодо болгарських переселенців 1861–1862 рр., з нових позицій проаналізовано причини та характер переселенського руху.

Після Кримської війни 1853–1856 рр. переселення було дозволене незначній кількості болгарських волонтерів. В червні 1858 р. міністру закордонних справ О. М. Горчакову від директора департаменту поліції надійшло таємне повідомлення, що підтверджувало дозвіл на переселення болгар до Росії. Переселенцям дозволялося приписуватися до міст чи поселень, зараховуватися до болгарських колоністів. Петербурзький кабінет намагався використовувати по відношенню до іноземного населення

лояльні міри. Не зумівши повернути татар до православ'я, російський уряд не став утримувати силою татарське населення від переходу до Туреччини. Тому після відходу татар та ногайців Таврійські землі необхідно було заселити селянами-землеробами. Влітку 1860 р. збіл. випадки переселення болгар із Туреччини у зв'язку із поч. масового виселення татар із Криму навесні 1860 р. Більшість татар, які емігрували із Росії, розселилися в межах болгарської етнічної території, тому до російського посольства в Константинополі почали надходити петиції, в яких болгари описували, як цілі поселення переходили до рук татар, як їм доводилося забезпечувати новоприбулих татар та ногайців продовольством, заявляли про неможливість залишатися на батьківщині і просили дозволити їм переселитися до Росії. Ці петиції подали в спец. кабінет в Петербурзі ідею провести переселення болгар із Туреччини у значних масштабах.

18.01.1860 р. в “Журнали” Комітету 4-х міністрів були опубліковані правила та пільги для переселенців болгар із Османської імперії на державні землі Новоросійського краю. Їм надавалося: звільнення на 6 років від військового постю, звільнення на 8 років від податків і повинностей, довічна свобода від рекрутства (за наявності дітей), земельний наділ. Варто зазначити, що діяльність російської дипломатії суттєво ускладнювалась через те, що соціальний статус болгар-колоністів був різним, і не всі були зацікавлені залишати обжиті місця.

Отже, російська дипломатія після поразки в Кримській війні прагнула зберегти свій вплив в Османській імперії і підвладних їй землях шляхом підтримки одновірних слов'янських народів, а діяльність державних інститутів влади була спрямована на вирішення власних, як зовнішніх, так і внутрішніх проблем.

Образ франкистского лагеря (1936–1939) в периодике российской эмиграции **Пчелинов-Образумов Александр**

Национальный исследовательский университет «Белгородский
государственный университет»
aleksandrpchelinov@yandex.ru

Антиправительственный мятеж, начавшийся в Испании 17–18 июля 1936 г., положил начало кровопролитной гражданской войне 1936–1939 гг. Вскоре испанские события оказались в центре внимания всех политически активных сил Запада. Не стало исключением и Российское Зарубежье, в котором война в Испании вызвала бурные дискуссии, отразившись на страницах периодической печати. Одним из ключевых аспектов в освещении событий на Пиренейском полуострове в европейских средствах массовой информации, в том числе в российской эмигрантской периодике, было создание образа сторон, противоборствующих в гражданском конфликте. В этой связи изучение образа франкистского лагеря в прессе российского эмигрантского сообщества во время Гражданской войны в Испании 1936–1939 гг. представляется актуальным.

Источниковую базу работы составляют материалы периодической печати российской политической эмиграции различных направлений: правой (журнал «Часовой», газета «Возрождение»), либеральной (газета «Последние новости», журнал «Новая Россия»), левой (газета «Бодрость», журналы «Социалистический вестник» «Наш Союз»).

Из исследований, посвящённых истории периодических изданий Российского Зарубежья, следует выделить работы Г. В. Жиркова, Й. Вацека и Л. Бабки, Ю. Суомелы, а также сборник «Периодическая печать российской эмиграции 1920–2000 гг.». Проблемы освещения событий в Испании 1936–1939 гг. частично затрагиваются в коллективной монографии «Между Россией и Сталиным: Российская эмиграция и Вторая мировая война».

Методология работы основана на принципах историзма и объективности. В качестве методологической основы исследования также используется метод конкретно-исторического анализа в сочетании с методом сравнительного анализа источников.

Научная новизна работы состоит в том, что проблема формирования в печати российской эмиграции образа франкистского лагеря 1936–1939 гг. ещё не была предметом специального исследования в отечественной историографии.

Белоэмигрантской консервативной печатью мятежники рассматривались как «испанские патриоты», сражающиеся за восстановление порядка, ликвидацию радикализма и иностранного вмешательства, социальную реорганизацию страны. Подчёркивалось, что националистов поддерживало большинство населения страны. Репрессивной политике Республики противопоставлялась «гуманная политика» франкистов. Исключительно высокие оценки давались лидерам инсургентов и, прежде всего, Франко. Особое внимание уделялось взаимоотношениям испанских правых и католической церкви. Консервативная пресса Зарубежья часто проводила аналогии между событиями в Испании и Гражданской войной в России, при этом, испанские националисты отождествлялись с белым движением.

Младоросская «Бодрость!» симпатизировала путчистам, но считала неправильным их сравнение с белым движением в России и особое значение придавала фашистским элементам в идеологии франкистского стана, именуя их «зародышем новой Испании».

Прокоммунистический «Наш Союз» и социал-демократический «Социалистический вестник» резко критически отзывались о лагере националистов. На страницах данных изданий франкисты именовались фашистами, а сам мятеж квалифицировался как попытка установить в стране диктатуру и остановить прогрессивные преобразования. Особо подчёркивалось, что без поддержки извне инсургенты не могли самостоятельно вести войну.

Либеральные периодические издания российской эмиграции восприняли путч отрицательно. Большинство авторов «Новой России» сразу же осудило националистический бунт. Позиция «Последних новостей» приобрела строгую антифранкистскую направленность только к концу конфликта. Представители лагеря Франко именовались мятежниками, бунтовщиками, фашистами. В то же время подчёркивалось, что их стан объединяет разнородные элементы. Резкое осуждение вызывала репрессивная политика франкистов, а также их поддержка фашистскими державами.

лишь мятежниками, бунтовщиками, фашистами. В то же время подчёркивалось, что их стан объединяет разнородные элементы. Резкое осуждение вызывала репрессивная политика франкистов, а также их поддержка фашистскими державами.

Государственное привилегированное рабство в Османской империи (1363–1826 гг.)

Попов Андрей

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

faraonandros@ya.ru

Развитие информационных технологий существенно способствовало расширению доступа к недоступным ранее источникам и исследованиям по истории Османской империи. Это важно для переосмысления истории Турции и сопредельных государств, в том числе и для Украины, история которой (особенно военная) тесно переплетается с турецкой.

Могущество Османской империи основывалось на военной мощи армии, «костяком» которой были янычары. При этом янычары, составлявшие военную элиту империи, формально имели статус государственного раба, а их корпус назывался Капыкулу («Рабы Ворот»).

В историографии вопрос «элитного рабства» в Османской империи освещен слабо. Можно назвать работы Д. Зеэви, однако он изучал капыкулу лишь в контексте истории османской Палестины времен заката империи. Стоит выделить работы по военной истории Е. Аствацатуряна, Э. Исханоглу, Х. Инальчжика, М. Сунара, А. Макбрайта, Д. Николле, С. Рансимена, С. Тернбулла, а также Д. Пайпса, исследовавшего феномен «раба-гвардейца» на Ближнем Востоке.

Ключевыми источниками являются анонимная «Мебде-и канун-и йеничери оджагы тарихи», «Книга путешествий» Эвлийи Челеби, «Шараф-наме» Шамсаддина Бидлиси и «Записки янычара» Константина из Островицы.

Османское «кул» («раб») имеет схожий смысл с термином «гулям», т. е. капыкулу являются продолжателями традиций ещё аббасидских гулямов. Слово «гулям» восходит к арабскому *مَالِغ* или *مَالِوُغ* («гулем») — «мальчик», «юноша», а также «раб», «слуга», позже «телохранитель», «раб-гвардеец», но не раб по происхождению. Синоним слова «гулем» тюркское «гул» или «кул», которое восходит к «огул» («оул», «окул») схожему по значению.

Аналогом гуляма в Египте был мамлюк (от араб. *مملوك* «принадлежащий»). Юноши тюркского либо черкесского происхождения обращались в ислам, обучались арабскому языку и тренировались в закрытых лагерях-интернатах для несения военной службы.

Турецкие янычары были созданы по образцу египетских мамлюков второй половины XIV в. Их корпус османы называли «Рабы Ворот» («ворота» «*يېرىق*» «капы»; «раб» «*لوك*» или «*لوق*» «кул»; «Воротами» называли дворец султана). Воинов назы-

вали капькулу (ولوقیچق), а элитную легкую пехоту, входившую в этот корпус, называли «Новое войско» (یرچیگی — «Ени Чери»). Как сообщает «Шараф-наме», Ени Чери изначально формировалось из плененных в 1363 г. при Адрианополе христиан. Позже была введена система Девширме («налог кровью»), по которому балканские христиане должны были отдавать наиболее способных мальчиков в рабство.

Находившимся на военной службе янычарам запрещалось иметь семью, заниматься каким-либо ремеслом, торговлей, проживать вне янычарских казарм. Но к середине XVI в. произошли изменения в янычарском войске. Все они набирались на службу по системе Девширме в качестве аджеми-огланов, но были лично свободными людьми. При этом формально они были «рабами», а обозначение «кул» уже употреблялось в качестве почётного титула, гарантирующего освобождение от налогов при ведении любой деятельности, поденное жалование и пенсию по выслуге лет.

В конце XVI в. янычары получили право на брак. Вслед за этим последовало разрешение на прием в корпус детей янычар, что сделало титул «кул» наследственным. К XVIII в. янычары превратились в квазикасту торговцев с широкими политическими правами, но всё также сохраняли титул «кул» вплоть до 1826 г.

В ходе исследования стало очевидно, что эволюция капькулу от классического понятия «раб» до почетного титула, является одной из главных причин как расцвета ранней империи (т. е. сформировалась государственная элита), так и кризиса, охватившего поздний султанат (ввиду разложения элиты). Также можно проследить постепенное превращение янычар из восточных «гулямов» в сословие служилой знати, характерное для Европы. Это можно рассматривать как «побочный эффект» европеизации османского общества.

Проблема распространения суфизма в неисламской среде: на примере турецкой общины Германии Рамазанова Фатима

Национальный исследовательский университет «Белгородский
государственный университет»
tinit@mail.ru

На сегодняшний день для Европы всё актуальнее становится проблема приезжих мигрантов из стран Востока. Одной из таких стран является Германия, где большую часть переселенцев составляют выходцы из Турции.

В данной работе, при определении места суфийских организаций в современном мире, были использованы материалы СМИ, в которых нашли отражение процессы, происходившие в обществе. Говоря о месте суфийских союзов на территории Германии, стоит обратиться, в первую очередь, к немецкоязычным сайтам, где размещается весьма разнообразная информация о деятельности всех существующих в стране мусульманских организаций. Для отображения процессов, происходящих в Германии за последние 60 лет, недостаточно опираться лишь на материалы СМИ.

При подготовке исследования были использованы работы зарубежных авторов, таких как Джамал Малик, Джон Хинелс, Джоргер Нилсен, Хенрике Хокмут, Марло Шровер, Людвиг Шлесман, Карл Келлер, в которых имеются документальные свидетельства о современных межконфессиональных процессах, происходящих в европейских странах. Использование этих работ, ранее не переведенных на русский язык, позволило осветить вопросы, которые оставались малоизученными в современной историографии.

В 1950–1960-е годы в результате экономического роста в Германии резко возрос спрос на рабочую силу, в том числе, зарубежную. На это отреагировала Турция. Первый пятилетний план развития Турции (1962–1967) предусматривал «экспорт избыточной неквалифицированной рабочей силы в Западную Европу». Для Анкары это была одна из возможностей для смягчения безработицы, приобретения турецкими мигрантами профессиональных навыков, что, тем самым, способствовало бы индустриализации страны.

Религия для турок в Германии имеет особенно большое значение по причинам, более связанным с национальной самоидентификацией. Турецкое население, иммигрировавшее в Европу, периодически ассоциируется в европейском воображении с единым сообществом, своего рода гетто, избравшим для себя путь замкнутости и сопротивления в любой форме участию в жизни принявшей их страны.

В 1980-х годах появляются ассоциации и федерации мусульман, планы которых тесно связаны с жизнью в Германии. Одной из самых значительных организаций на сегодняшний день является Союз Исламских Культурных Центров (VIKZ) образованный в 1984 г. При создании этой организации преследовалась цель защитить права турецких иммигрантов. В организацию входят около 300 самостоятельных общин. Один из союзов называет себя «Süleymanci» (приверженцы Сулеймана), так как во главе учредителей организации стоял Сулейман Эфенди. Он являлся религиозным лидером суфийского братства Накшбандия. Ещё будучи в Турции, в 1951 г., он организовал свою школу тарикатского учения, а уже в 1959 г. часть его последователей мигрировала в Германию, где продолжили дело своего муршида.

Большинство братств в Германии остаётся в значительной степени «невидимыми». Мусульманские организации вообще рассматриваются с подозрением, и некоторые ведущие немецкие журналы регулярно публикуют статьи, изображающие суфизм как политическую тайную организацию.

За последние двадцать лет так и не проводилось никаких исследований по вопросу различных форм религиозной коммуникации, даже попытки представить краткий обзор суфизма в Германии оказались неудачными. Абдулла Хэлис Дорнбрак, шейх ордена Мавлеви в Треббусе, издал буклет с кратким описанием исламских течений в Германии в 1991 г. Большинство суфийских братств предпочитают не предоставлять о себе информации.

Число мусульман, вовлеченных в суфийские ордена в Германии, до сих пор неизвестно. В 1991 г. Людвиг Шлесман оценил, что их число составляло около 1000

человек; Карл Келлер насчитал 10 000 участников орденов на всю Западную Европу, Абдулла Хэлис Дорнбрак — 200 000.

Проблема миграции остается острой и по настоящий день, что не может отразиться на проводимой Германией внешней политике по отношению к Турции. В ходе исследования приводится анализ западноевропейской литературы, еще не использованной отечественными исследователями.

Використання образу «турецького рабства» у конструюванні болгарської соціалістичної ідентичності

Свириденко Вікторія

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
viktoria-sviridenko@yandex.ru.

Епоха «турецького рабства» («ярма») поряд із добою «національного Відродження» були і залишаються центральними сюжетами болгарського національного гранднративу. П'ятивікове перебування болгарських земель під владою Османської імперії традиційно зображувалося як період «темних віків» і нескінченних страждань болгарського народу, відповідно Відродження поставало найгероїчнішою сторінкою національної історії.

«Традиційні» дослідження розглядають негативний вплив турецького панування як даність, що не викликає сумнівів. Сучасні ж науковці (Р. Даскалов, К. Рот, Р. Детрез та ін.), що працюють у постмодерній парадигмі, намагаються переосмислити цей підхід та поглянути на добу «турецького рабства» під іншим кутом зору. Ці праці детально вивчають поставлені у них проблеми, однак, аналіз використання образу «турецького ярма» у формуванні болгарської соціалістичної ідентичності є другорядним завданням цих досліджень. Зважаючи на це, автор ставить на меті проаналізувати використання образу «турецького рабства» у конструюванні болгарської соціалістичної ідентичності, використавши як методологію дослідження дискурс-аналіз та імперські студії.

Образ «турецького рабства» традиційно був відправною точкою в оформленні національної ідентичності болгар. Однак у Народній Республіці Болгарія (далі — НРБ), владою було поставлене завдання формулювання концепції «турецького ярма» таким чином, аби не викликати протиріччя на національно-релігійному ґрунті, оскільки у Болгарії проживала чисельна турецька меншина. Це зумовлювалось тим, що світ перебував у стані холодної війни (Туреччина була членом НАТО, а НРБ — Організації Варшавського Договору). Турецька меншина у Болгарії розглядалась як свого роду «п'ята колона» Анкари, тому перед болгарським керівництвом постала проблема окреслення політичної лінії щодо турецької меншини. Після проведення низки переселенських кампаній та міждержавних переговорів болгарське партійне керівництво розробило нову концепцію «турецького питання»: Болгарія виступала батьківщиною не лише

болгар, а й болгарських турків, а самі вони — «невід'ємна складова болгарської соціалістичної нації». Однак навіть після досягнення домовленості між Туреччиною та Болгарією про щорічну квоту переселенців (1968 р.), що сприяло нормалізації болгарсько-турецьких відносин, болгарська влада не відмовилась від цієї концепції. Тепер вона отримала подальший розвиток: образи «турецького рабства» та насильницької ісламізації були використані як пояснення та виправдання так званого «відроджувального процесу» 1984 р., головною ідеєю якого було задля подолання тенденції зменшення чисельності болгарського етносу замінити мусульманські імена та прізвиська турків і помаків на болгарські. Термін «відроджувальний процес» мав засвідчити, що йдеться не про примусову болгаризацію турків та інших мусульман, а про нібито «спонтанний і добровільний» рух за «повернення» слов'янських болгарських імен примусово ісламізованих за доби турецького панування болгар. Підкреслювалось, що саме завдяки сприянню та піклуванню комуністичної партії ці люди усвідомили свою історію, відкрили для себе правду про своє походження.

Відзначимо, що влада залучила болгарських істориків до справи виправдання «відроджувального процесу». Найбільш показовими в цьому відношенні стали дві роботи, опубліковані Болгарською академією наук: «Проблеми розвитку болгарської народності та нації» (1988) та «Сторінки болгарської історії. Нарис про ісламізованих болгар та національно-відроджувальний процес» (1989). У обох працях доба турецького управління репрезентувалася як «п'ятивікове рабство». Потомки ісламізованих у минулому болгар репрезентувалися як невід'ємна складова болгарської соціалістичної нації. Національно-відроджувальний процес розумівся як процес «подальшого внутрішнього згуртування болгарської нації», «відродження та укріплення болгарського національного самоусвідомлення у тій частині народу, яка в умовах османського рабства була відколота від нього та внаслідок певних обставин не змогла долучитись до консолідації болгарської нації».

У січні 1990 р. 60 болгарських істориків виступили по телебаченню з декларацією, в якій вітали відміну кампанії по заміні імен та заявляли, що БКП змусила їх брати у ній участь. Це свідчило, що думки, висловлені у вищевказаних працях, були суто партійною ініціативою.

На нашу думку, використання болгарською владою образу «турецького рабства» у побудові болгарської соціалістичної нації та специфіка болгаро-турецьких відносин пояснювалася приналежністю Болгарії і Туреччини до протилежних блоків. Більш того, НРБ, знана як «шістнадцята республіка», фактично була зовнішньою «колонією» Радянського Союзу (якщо розуміти СРСР як імперію). А тому, соціалістична Болгарія провадила зовнішню політику у фарватері зовнішньополітичного курсу СРСР. Звідси, використання образу «турецького ярма» у публічному дискурсі НРБ можна розглядати як відповідь на виклики холодної війни.

**Молодежный протест в странах Западной Европы
во 2-й пол. 1960-х гг.: причины и характер**

Свиридонова Ольга

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
sviridonovaolga@mail.ru

Заметное место среди событий XX в. занимают массовые выступления молодежи в Западной Европе во 2-й пол. 60-х гг., которые стали одновременно и результатом, и проявлением глубокого кризиса общества. Сейчас, когда мы являемся свидетелями массовых протестов в парижских пригородах, движения «Захвати Уолл-стрит», событий «арабской весны», где молодежь проявляет активность, исследование молодежных бунтов 2-й пол. 1960-х гг. весьма актуально.

Историографию темы можно условно разделить на 3 группы. Первая — труды советских авторов. Их характерная черта — наличие классового подхода, некоторая схематизация причин, особенностей молодежного радикализма. Одними из лучших с точки зрения достоверности выводов являются работы К. Г. Мяло, Ю. Н. Давыдова, А. С. Грачева. Вторая группа — работы украинских и российских авторов постсоветской эпохи (А. В. Минаев, Ю. Т. Темиров, А. Н. Тарасов). Для западной историографии (3 группа) характерен плюрализм взглядов и подходов; исследователи (например, Т. Вэйг, А. Бернгард, Я. Яницкий) стараются избегать резких оценок молодежного протеста 1960-х гг.

Среди источников отметим работы, интервью и воспоминания лидеров (Д. Кон-Бендит, Р. Дучке, К. Маригелла), участников и очевидцев молодежного движения 60-х гг. в странах Западной Европы (А. Глюксман, Р. Ванейгем); труды интеллектуалов, которые повлияли на формирование идеологии молодежного протеста и сознания его участников (Ж.-П. Сартр, Г. Маркузе, А. Камю).

При работе над данной темой автор применял комплексный анализ событий и явлений, происходящих в Западной Европе во 2-й пол. 1960-х гг. и связанных с «молодежным бунтом», придерживаясь принципов единства общих свойств явления и его конкретных проявлений. Применялся также метод ретроспекции и метод исторических параллелей.

Научная новизна данной работы заключается в попытке автора проанализировать леворадикальное молодежное движение 2-й пол. 1960-х гг. в странах Западной Европе как целостное явление, выявить его характерные черты и особенности, обобщить различные точки зрения по данной проблематике, сформулировать свои выводы.

Анализируя причины данного феномена, следует различать его основные аспекты: протест против «грязной войны» во Вьетнаме; антипотребительство, как реакция на образ жизни в странах Запада в 1950–1960-е гг.; бунт против буржуазной семьи и культуры. На сознание молодого поколения стран капитализма также повлияли национально-освободительные движения в странах «третьего мира» и «культурная революция» в Китае.

Движения протеста 2-й пол. 1960-х годов, будучи в своей основе «культурническими», несли и политическую нагрузку, что нашло выражение в радикализме. Если действия участников молодежного протеста можно назвать радикальными, то присущие им идеи нужно характеризовать как леворадикальные. Левый экстремизм привлек молодежь своим крайним радикализмом, видимостью последовательной революционности. Этот экстремизм окрасил бунт тремя основными особенностями: всеобщим отрицанием прошлого, неверием в возможность радикальных социальных перемен в условиях преемственности общественного развития, абсолютизацией насилия как единственного средства достижения целей.

У бунта молодежи было как бы два облика. С одной стороны — это выражение рационального протеста против капиталистического мира, с другой — взрыв безрасудной злобы, нацеленной на разрушение.

Таким образом, «бунт молодых» наглядно показал, что молодежь может активно высказывать свое мнение, отстаивать его, влиять на решения властей. Но в силу утопичности идей, неорганизованности действий данное «мероприятие» завершилось неудачей. Однако, несмотря на провал, некоторые исследователи (Э. Валлерстайн, К. Мейнерт) рассматривают молодежный бунт 2-й пол. 1960-х гг. как «мировую революцию», поскольку именно тогда молодежь впервые выступила как самостоятельная общественная сила, не нуждающаяся в опеке.

Стратегические и тактические ядерные вооружения СССР и США: военно-политический расчет (1950-е–1960-е гг.)

Семейкин Евгений

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
evgeniydj@mail.ru

Стратегические и тактические ядерные арсеналы США и СССР, их количественные и качественные показатели стали одним из определяющих факторов в конфронтации двух сверхдержав во время «холодной войны». Ретроспективный взгляд на историю создания ядерных вооружений, которые выступали как факторы внешнеполитических действий американской и советской стороны, позволяет сделать правильные выводы, которые можно применить на практике международных отношений сегодня. Исследуемая тема становится особенно актуальной в связи с разработкой ядерных программ КНДР. Историографическую основу исследования составили монографии американских и советских ученых, которые посвящены проблемам американо-советского противостояния в 50-х–60-х гг. XX в. Автором использованы труды Г. Аптекера, К. Гэтланда, В. Лея, Е. Волкова, С. Осипова. Источниковая база представлена документами стратегии НАТО, договорами-ограничениями СНВ, официальными документами ООН, различными мемуарами (Ю. Харитона, Б. Чертока, У. Лихи) и др. Автор

применял историко-генетический метод, для выявления причинно-наследственных связей в процессе становления ядерных арсеналов и политических взаимоотношений, историко-типологический и историко-сравнительный методы для структурирования материала и выделения важных тенденций и закономерностей. Научная новизна исследования состоит в том, что автор осуществил комплексный анализ ракетно-ядерной дипломатии США и СССР в 1950-е и 60-е гг., с учетом развития как стратегического, так и тактического ядерного вооружения. До этого подобные исследования не проводились. К концу 50-х годов СССР и США обладали значительным арсеналом ядерных боезарядов и средств доставки, которые позволяли использовать ядерное оружие как для решения оперативно-тактических задач, так и для достижения стратегических целей. В то же время, основные усилия СССР были направлены на создание средств доставки, обладающих межконтинентальной дальностью и способных обеспечить нанесение удара по территории США.

Особая роль, которую советское руководство отводило созданию средств межконтинентальной дальности, была обусловлена противостоянием с США, которое характеризовало международные отношения в послевоенный период. Несмотря на то, что Соединенные Штаты с 1949 г. не обладали монополией на ядерное оружие, Советский Союз был вынужден считаться с тем, что США были способны нанести стратегический ядерный удар по территории СССР. К середине 50-х годов на вооружении США находились свыше 1200 бомбардировщиков, которые могли доставить на территорию Советского Союза около 2000 ядерных боезарядов. Отражение угрозы ядерного нападения требовало создания потенциала сдерживания, которое в свою очередь требовало разработки средств, способных нанести удар по территории Соединенных Штатов. Поскольку Советский Союз, в отличие от США, не мог рассчитывать на использование средств передового базирования, решение задачи сдерживания требовало создания межконтинентальных средств доставки ядерного оружия. На основе имеющихся стратегических вооружений разрабатывалась политическая стратегия действий. В связи с этим, в СССР приоритеты отдавались межконтинентальным стратегическим вооружениям, что было обусловлено геополитической ситуацией; США, имеющие базы в странах НАТО, размещали свое тактическое оружие на их территории. Поэтому мы видим развитие огромного комплекса вооружений в США: от тактических до оперативно-тактических и крылатых ракет. А в СССР наблюдаем приоритетное развитие межконтинентальных баллистических ракет. Результатами исследования стали: выяснение зависимости внешней политики США и СССР от научно-технических достижений в области ракетно-ядерного оружия; подтверждение тезиса о том, что вследствие геополитического положения, СССР активно развивал межконтинентальные средства доставки, а США, при наличии баз НАТО в Европе — тактическое ядерное вооружение.

Співпраця іспанського духовенства та уряду Жозефа Бонапарта**Катерина Тарасюта**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
taras1837@gmail.com

Після того, як королем Іспанії був проголошений Жозеф Бонапарт, частина іспанського духовенства, визнавши нову владу, починає її підтримувати і співпрацювати з нею.

Як все це відбувалося, тією чи іншою мірою розглядається у працях, присвячених історії іспанської церкви періоду війни за незалежність 1808–1814 рр. (наприклад, у монографіях «Церква, політика і суспільство у Іспанії 1750–1874 рр.» В. Каллахана, «Знамениті зрадники. «Афрансесадос» під час кризи старого режиму (1808–1833 рр.)» Х. Лопеса Табара; статтях «Ментальність «офранцуженого» і колабораціоністського духовенства» Л. Ігуерели дель Піно, «Церковна реформа «офранцужених» Х. М. Магаса Фернандеса тощо). Разом з тим, у вітчизняній науці ця тема залишається поза увагою дослідників, тому автор робить спробу, на основі аналізу ряду матеріалів (архівних документів міністерств церковних та внутрішніх справ, пастирських послань та листування окремих священників), з'ясувати форми та характерні риси співпраці духовенства та уряду у бонапартистській Іспанії.

Відразу необхідно наголосити, що уряд Ж. Бонапарта призначав на посади тих священників, які підтримували режим, або ж, як мінімум, не проповідували війну. Такий підхід, на думку влади, мав налагодити нормальне функціонування церковної адміністрації, забезпечити підтримку духовенства, а також зміцнити союз з тими священниками, які з ентузіазмом підтримували нову владу. Це підтверджує той факт, що за особливу старанність єпископи А. Пуяль Поведа, А. Агуадо, П. А. де Тревілья, Ф. де Ла Куерда, Х. Компані, М. Гомес де Салазар, канонік Х. А. Льоренте та ін. були нагороджені Королівським орденом Іспанії.

В свою чергу духовенство намагалося різними способами продемонструвати свою прихильність до влади. Наприклад, коли Жозеф подорожував у 1810 р. по шойно завойованій Андалусії, єпископ Кордови урочисто передав йому французькі знамена, здобуті іспанцями у битві під Байленом, а канонік Хуан де Кастро склав панегірик на честь короля.

Уряд намагався використовувати священників у формуванні настроїв народних мас. Так, у Каталонії було видано циркуляр до священників, в якому наказувалося уникати виразів, які можуть підбурювати народ і порушувати спокій у суспільстві. Єпископ Авілі М. Гомес де Саласар, звертаючись до іспанців, закликав поклястися королю Жозефу у вірності і любові, а єпископ М. де Сантандер у своїх промовах радив священникам не втручатись у державні справи. Наведені факти говорять про те, що проповідницькій діяльності духовенства приділялася значна увага.

Крім того, священники та монахи виконували роль посланців, які агітували за підтримку нового уряду. Такі посланці, наприклад, були відправлені Наполеоном до м. Сантандер та до архієпископа Валенсії Х. Компані.

Церква також була змушена допомагати окупаційній армії матеріально, забезпечуючи її провіантом, транспортними засобами, житловими та господарськими приміщеннями, тощо.

Цікаво, що єпископам доводилося виступати посередниками між владою та повстанцями, намагаючись залагодити конфлікти та пом'якшити їх можливі негативні наслідки. Наприклад, єпископ Паленсії випросив у генерала Ласалля помилування для жителів села, в якому було вбито кількох французьких солдатів. Єпископ Кордови, в свою чергу, заступився за коррехідора А. В. Торральбо, якого переслідували бандити, і врятував його від смерті, а священник Х. Грасія врятував поранених французів від селян, які хотіли їх повбивати.

Отже, можна зробити висновок, що співпраця іспанського духовенства з урядом Жозефа Бонапарта була взаємовигідною для обох сторін та носила конструктивний характер. Священники мали можливість рятувати церковне майно, зберегти свої посади та й, власне кажучи, життя, а також допомагати населенню. Влада отримувала моральну та матеріальну підтримку духовенства, яку використовувала для зміцнення своїх позицій.

Еволюція політичного курсу США в Южній Азії (декабрь 1971–июль 1972 г.)

Уллах Павел

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
saifkharkov@bigmir.net

Позиция США, занятая ими в отношении южно-азиатского региона после окончания индо-пакистанской войны 1971 г., является одной из самых малоизученных страниц в истории американской дипломатии. Исследователи, как правило, лишь вскользь упоминают о событиях данного периода и тут же переходят к описанию последующих событий. Тем не менее, более пристальное изучение позиции США в первой половине 1972 г. позволяет выявить базовые элементы стратегии, которая после развала СССР помогла Вашингтону стремительно ворваться в круг крупнейших экономических партнеров Индии. Учитывая это, автор данного исследования попытался определить основные принципы политики США относительно Южной Азии в указанный период. Историография данного вопроса весьма немногочисленна, поскольку тема остается слабо изученной и требует дальнейших исследований, в первую очередь для корректировки устоявшихся стереотипов о «безоговорочном стратегическом поражении» США и их «безразличии» к послевоенному развитию стран Южной Азии. Общий обзор событий указанного периода можно встретить в работах С. Коэна, С. Дасгупты, Д. Кукса, Дж. Барндса, А. З. Хил'али, В. П. Датта, В. Н. Москаленко и В. Я. Белокреницкого, С. И. Лунева и Х. Кхана, который дал краткий обзор рассекреченных в 2005 г. документов по данной теме, до сегодняшнего дня практически не использовавшихся исследователями. Именно эти документы, меморандумы, отчеты, стенографические записи заседаний высших государственных инстанций, дипломатическая переписка, разведывательные сводки являются основой

данного исследования. В них изложены концепции развития отношений со странами Южной Азии, предлагавшиеся представителями американской администрации, рассмотрены ключевые вопросы внутривнутриполитической ситуации в странах Южной Азии и их возможное влияние на американские позиции, данные о взаимодействии с ООН в деле оказания гуманитарной помощи республике Бангладеш и т.д., Кроме того, были использованы сборники речей И. Ганди, З. А. Бхутто, Р. Никсона, мемуары советского посла в Пакистане А. А. Родионова и воспоминания Г. Киссинджера. В ходе проведения исследования автором были использованы компаративный и историко-генетический метод с соблюдением принципа историзма. В ходе исследования автор пришел к следующим выводам. США практически ничего не потеряли, потерпев «стратегическое поражение» (как пишут некоторые авторы) в ходе южно-азиатского кризиса 1971 г., что можно проиллюстрировать конкретными примерами из многих рассмотренных документов. Кроме того, становится очевидным отношение США к Южной Азии как ко второстепенному региону, ситуация в котором не может влиять на их внешнеполитический курс в целом. Скорее всего, именно из-за последнего фактора просчеты 1971 г. никак не повлияли на судьбы тех представителей администрации, которые их допустили. По той же причине затягивалось решение вопроса о нормализации отношений со странами субконтинента. Первые шаги в этом направлении были сделаны лишь после подписания Индией и Пакистаном соглашения в Симле, т.е. через полгода после завершения индо-пакистанской войны.

Гражданская война в Испании (1936–1939 гг.) в представлении британского еженедельника Daily Worker

Фомичев Николай

Национальный исследовательский университет «Белгородский
государственный университет»
n-fo@yandex.ru

В исследовании рассматривается освещение событий Гражданской войны в Испании (1936–1939 гг.) официальным печатным органом Коммунистической партии Великобритании (КПВ) Daily Worker (с 1966 г. Morning Star).

На современном этапе общественного развития влияние медиа на сознание реципиента исключительно велико. Актуальность данной работы заключается в анализе информационных методов, которые имели место в редакторской политике Daily Worker в отношении Испанской войны в 1936–1939 гг. Рассмотрение различных аспектов конфликта в Daily Worker позволяет подробнее изучить эволюцию идеологии КПВ. Помимо того, газета выражала общие тенденции лево-радикальной прессы Великобритании.

Исследование опирается, прежде всего, на материалы периодической печати вышеуказанного издания 1936–1939 гг. В статье проанализировано 2049 статей и заметок по испанской тематике. В качестве дополнительных источников были привлечены обзоры прессы и газетные вырезки, письма в редакцию Daily Worker.

Основными методами, которые применялись в работе, являются историко-описательный метод и контент анализ материалов данного издания по испанской проблеме. В исследовании принимается в качестве рабочей гипотеза «сильного воздействия» на конечного получателя информации.

В качестве основных выводов можно наметить следующие.

Внешнеполитические аспекты Гражданской войны в Испании 1936–1939 гг. рассматривались на страницах Daily Worker более чем в 77 % статей, что говорит о том, что конфликт понимался редакторами и авторами издания как событие международного масштаба.

Испанская война в 1936–1939 гг. занимала, безусловно, первое место среди внешнеполитических событий по приоритетности новостей (опубликование материалов на первой странице, частотность упоминания, визуальное выделение заголовков). Значительное внимание уделялось деятельности интербригад, как выражению рабочей и демократической солидарности с Испанской Республикой.

Удалось подтвердить предположение о том, что периоды положительного и критического отношения к политике правительств Народного фронта были обусловлены политикой СССР в отношении конкретных политических комбинаций в правительстве Испанской Республики. К примеру, Daily Worker сначала поддержала правительство Л. Кабальеро (сентябрь 1936–май 1937 гг.), а впоследствии активно критиковала его. Тем не менее, общий про-республиканский вектор сохранялся.

Франкизм понимался как политическое течение фашистского типа, родственное немецкому нацизму и итальянскому фашизму. Наметилась тенденция к проецированию единого образа врага в лице «мирового фашизма», который представлялся порождением капиталистической системы, последовательной критики италогерманского вмешательства в Гражданскую войну в Испании.

Отрицательно оценивалось невмешательство в испанские дела. Редакторская линия Р. П. Датта (1936–1938 гг.), Д. Спрингхолла (1938–1939 гг.) и Дж. Р. Кэмпбелла (1939 г.) вытекала из тезиса, что любое международное соглашение британского правительства (соглашение о невмешательстве в частности) будет носить «империалистический и колониальный характер». Daily Worker в контексте Гражданской войны в Испании 1936–1939 гг. стремилась выработать у читателя чувства тревоги и озабоченности внешнеполитической линией Национальных правительств С. Болдуина (1935–1937 гг.) и Н. Чемберлена (1937–1940 гг.) и страха возможной войны с Германией в будущем.

Чаще всего применялись такие средства пропаганды, как «создание ярлыков», «мифологизация» и «гиперболизация». В 27 % статей использовались карикатуры, в половине — фотоматериалы и другие средства визуального воздействия (прежде всего, фотографии жертв боевых действий, раненых). Важное значение имела гуманитарная и антивоенная тематика в целом.

Франц Йозеф Штраус в политической жизни ФРГ во второй половине XX века**Чайкин Денис**

Северо-Кавказский федеральный университет
angelboy512@rambler.ru

Й. Штраус — немецкий политик, председатель Христианско-социального союза (ХСС) в ФРГ с 1961 г., премьер-министр земли Бавария с 1978 г. Персона Й. Штрауса на протяжении всей его политической деятельности никогда не оставалась без внимания. О Й. Штраусе писали: Т. Дальберг, У. Циммерманн и др., публиковались документальные материалы, связанные с деятельностью Й. Штрауса и ХСС, в том числе в одном из самых скандальных журналов того времени «Der Spiegel». В нем вышла масса статей о Й. Штраусе, его портрет не раз выносили на обложку издания, чаще всего в карикатурном виде. Сам Й. Штраус написал ни мало книг, посвященных как внутренним проблемам Германии, так и общеевропейским. В течении второй половины XX в. были опубликованы его многочисленные речи и доклады. Самым ценным источником при реконструкции политического портрета Й. Штрауса являются его «Воспоминания», опубликованные уже после его кончины в 1988 г.

В отечественной литературе (Павлов Н. Н., Френкин А. А. и др.) о Й. Штраусе писали в контексте публикаций о внутривнутриполитическом развитии Германии и холодной войне, так как его считали самым ярким сторонником антикоммунистического и проамериканского курса ФРГ, что сам Й. Штраус не отрицал. В тоже время, Й. Штраус был консервативным политиком, имеющего собственный взгляд на многие проблемы развития Германии и мира после второй мировой войны.

Новизна исследования заключается, в том, что в нем позиция Й. Штрауса по ключевым вопросам мировой политике объясняется желанием лидера ХСС сыграть на противоречиях между СССР и США для укрепления позиций ФРГ в Европе и мире. В процессе исследования применяются историко-генетический метод и принципы герменевтики.

Семья Й. Штрауса воспитывала в детях патриотизм и почитание баварского королевского дома. Они были в курсе всех политических событий, и каждый раз за обедом вели разговоры на политическую тему, возможно именно с этого момента в нем сформировался мощный интеллектуальный потенциал, патриотизм (баварский и общегерманский) и интерес к политике.

«Я знаю войну, поэтому хочу мира» так объяснял свою позицию во время холодной войны Й. Штраус. Он указывал на «угрозу со стороны СССР, который захватил Прибалтику и восточноевропейские страны» и что Москва намерена продолжать свою экспансию дальше на Запад. Именно Й. Штраус явился инициатором возрождения вооруженных сил Германии, и вступления ФРГ в НАТО и ЗЕС. По его мнению, США стали основным гарантом западноевропейской безопасности. Й. Штраус разрешил ключевой для немцев стратегический вопрос — объ-

единения страны, которое не возможно было без объединения Европы, он стал одним из инициаторов «федерализации Европы» с участием Германии. Создание единого германского государства в 1990 г. во многом было результатом деятельности Й. Штрауса.

Й. Штраус использовал момент в разгоревшейся холодной войне и умело воспользовался потенциалом открывшемся перед Германией, которая была сначала одной из причин, а затем активным участником холодной войны, что впоследствии укрепляло ее позиции в Европе и НАТО. Начавшийся процесс возрождения Германии следовало довести до создания собственных вооруженных сил, мощного промышленного и финансового потенциала. При его деятельном участии Бавария превратилась в самую развитую землю ФРГ, и, что особенно важно, стала центром военной промышленности. Й. Штраус умело лоббировал интересы ВПК, не забывая и свой личный интерес. Будучи министром обороны, он распределял заказы бундесвера, которые попадали тем же баварским заводам. В 70-е годы Й. Штраус активно включился в мировую политику, причем часто его заявления в ходе зарубежных визитов расходились с официальной линией Бонна.

Таким образом, Й. Штраус стал одним из активнейших участников процесса возрождения военно-политической и экономической мощи Германии после 1945 г., его баварский партикуляризм не мешал ему отстаивать общегерманские интересы, в том числе в процессе диалога с Москвой и Вашингтоном. Противостояние с СССР способствовало быстрому изменению статуса ФРГ в западном мире, чего добивался Й. Штраус.

Формирование идеологической платформы Либеральной/Прогрессивно-Либеральной партии Болгарии Черняк Мария

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
merry_blackcom@mail.ru

Актуальность темы обусловлена постоянно возрастающим вниманием среди историков к вопросам модернизации политических систем стран Центрально-Восточной Европы; их взаимоотношения с различными проявлениями диктатуры и жесткой централизации власти. В контексте этой проблемы актуальным и недостаточно изученным является вопрос о строительстве партийной системы в Болгарии. Либеральная партия «цанковистов», период деятельности которой тесно связан со временем формирования многопартийной системы Болгарии, в последней трети XIX века занимала одно из ведущих мест среди политических сил страны.

Степень научной разработанности темы идеологического становления партии недостаточно высока. Историография вопроса до сегодняшнего дня представлена немногочисленными работами болгарских ученых Й. Гешевой, М. Маноловой, В. Николовой а также исследованиями украинского историка Д. Миколенко.

Источниковая база исследования представлена мемуарами ведущих политических деятелей Болгарии. Важными источниками по теме являются политические программы партии.

Цель статьи состоит в том, чтобы дать характеристику и определить особенности идеологии «цанковистов» на этапе становления политической силы.

Формирование идеологии Либеральной партии «цанковистов» происходило постепенно, однако неизменным оставалась основная черта — умеренность. «Цанковисты» сохраняли партийные традиции. В основе их идеологии находились принципы конституционализма. Они не признавали кардинальных преобразований и не применяли радикальных лозунгов.

В вопросах государственного строительства «цанковисты» поддерживали идею централизации власти, считая, что подобные изменения будут способствовать стабильности государства.

Следующей специфической чертой идеологии партии является склонность к национализму. «Цанковисты» часто поднимали македонский вопрос. Критике «умеренных» либералов подвергалась внешняя политика балканских стран, которые также претендовали на европейские вилайеты Турции.

Как в 80-е, так и в 90-е годы XIX в. «цанковисты» относились к группе партий, которую в последующем историки назвали «русофильской». Это подтверждается некоторыми документами, в которых шла речь о внешней политике. В «Открытое письмо Д. Цанкова к депутатам VIII Обыкновенного Народного Собрания» лидер «умеренных» либералов основное внимание акцентирует на вопросах о взаимоотношениях Болгарии и России. Д. Цанков писал, что болгарский народ надеется на освобождение от тяжелых задолженностей по Берлинскому договору и на «осуществление этих исторических задач с помощью России».

В социально-экономической политике «умеренные» либералы стояли на позициях защиты прав и свобод болгарского народа. Лидер «цанковистов» отстаивал право народа «свободно избирать государственного правителя на основании Берлинского трактата и конституции», а права государственного правителя должны определяться конституцией Княжества.

В 1894 г. произошла смена правительства. После длительного перерыва в деятельности «цанковистов», связанного с «диктатурой» С. Стамболова, в истории партии начался период легализации.

В 1897 г. Д. Цанков завершил свою политическую карьеру, а новым лидером «умеренных» либералов стал С. Данев. Смена руководства ознаменовалась укреплением партии в политической системе Болгарии.

В программах Либеральной партии «цанковистов» нашла отображение необходимость либеральных реформ в Болгарии. Партия выступала за «восторжествование народного суверенитета», за единое управление, которое будет защищать социально-экономические интересы народа. Также она стояла на позициях независимости правосудия и несменяемости судей.

Таким образом, «цанковисты» обращали внимание не только на необходимость реформы административной и налоговой систем, экономии бюджета, сокращение армии. Одновременно они настаивали на необходимости сохранения основ существующего конституционного порядка. Их идеология находилась на стыке либерализма и консерватизма, что позволяет отнести партию к правоцентристским.

Повседневная самоидентификация японцев в 70–80-е годы XIX в.: преодоление комплекса неполноценности

Чистотина Ольга

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
chistopoleo@gmail.com

Японский опыт непревзойденно быстрой и эффективной модернизации, успешного прыжка из феодализма в Новое время и превращения из периферийного отсталого государства в мощную империю вызывает неизменный интерес исследователей к периоду Мэйдзи. Принципиально важная как в рамках истории Японии, так и в контексте общего понимания модернизационных процессов в мире, эта эпоха дала обширный материал для исследований самых различных направлений.

Особенности этой модернизации — от глобальных геополитических раскладов и до частностей региональных экономик — достаточно широко освещены в историографии. Но при этом почти без внимания все еще остается тот колоссальный сдвиг, который произошел в сознании консолидирующейся нации. Явно не хватает историко-антропологических и культурно-антропологических работ, которые бы позволили осмыслить жизнь в эпоху консервативной революции с уровня самих японцев в их бытовой жизни и повседневном сознании.

Между тем, источников для подобных исследований достаточно, и что особенно важно, — их круг может быть расширен за счет известных, но ранее не вводимых в научный оборот. Среди основных источников — воспоминания путешественников и государственные акты, японская поэзия «серебряного века» и работы просветителей, гравюры и фотодокументы соответствующего периода. Наличие широкого круга источников позволяет исследовать разнообразные срезы исторической реальности, в том числе и интересующие нас ментально-культурный и повседневный-бытовой.

Среди работавших в данном направлении японистов наиболее авторитетны А. Н. Мещеряков (всесторонний анализ эпохи Мэйдзи), Т. П. Григорьева (эстетика, культура), Т. Г. Сила-Новицкая (идеология, тэнноизм), Стефан Танака (календарь, изменение представлений о времени), Ричард М. Райтан (японская этика и мораль этой эпохи), Алистер Д. Свейл (массовые коммуникации). Профессор Мещеряков привнес в проблему психологический оттенок, сместил акценты с истории Японии на историю японцев и обратился к феноменам культуры телесности. Им также предложена рассматриваемая нами концепция пре-

одоления японцами комплекса неполноценности. Мещеряков применяет такое объяснение преимущественно к периоду экспансионистских войн, мы же рассмотрим это явление в его мирных, повседневных формах в более ранний период (первые два десятилетия — от реставрации императорской власти до принятия Конституции).

Целью данного исследования является анализ самоидентификаций японцев в их повседневных практиках, в обыденном, а не политизированном сопоставлении/противопоставлении себя Западу. Для этого мы обратились к рассмотрению изменений наиболее основополагающих категорий восприятия пространства и времени, а также к представлениям о телесности. В каждом из этих трех направлений четко просматривается процесс столкновения традиционных представлений с привнесенными западными, переживания своей «инаковости» и попытки изменить или оправдать её.

В работе мы рассматриваем изменение официального летоисчисления в империи Мэйдзи, «синхронизацию» его с внешним миром и попытки при этом сохранить его «национальную окрашенность» и ритуальную власть императора над временем. Оказавшаяся на самой окраине «цивилизованного» мира «священная», «при-солнечная» Япония также по-новому переосмысляла и свое положение в мире, стремилась избавиться от комплекса периферийной островной страны через окружение себя зависимыми территориями — через утверждение своей особой «центральности». Осмысление японцами себя и своего положения в мире в полной мере проявлялось и в культуре телесности — позиционированием себя через одежду, прическу, элементы быта.

В целом, анализ бытовых проявлений самоидентификации японцев в первой половине эпохи Мэйдзи позволяет сделать вывод о значительных западных заимствованиях (с целью догнать) и утверждении сугубо японских черт (с целью перегнать). Самоидентификация японцев этого периода — это балансирование на грани комплекса неполноценности и комплекса превосходства.

Палестинская проблема в контексте политического урегулирования на Ближнем Востоке 1993–2010 гг.

Шевель Юлия

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
poloneya482@yandex.ua

Ближний Восток уже более полувека столетия является зоной повышенной конфликтности в политическом, международном, религиозном, экономическом аспектах. Последние события в регионе, а именно начало очередной антитеррористической операции ЦАХАЛ «Облачный столп», побуждают вновь обратиться к началу переговорного процесса между конфликтующими сторонами. Ретроспективный анализ палестинско-израильского урегулирования в указанных временных рамках — актуальная и недостаточно освещенная проблема в современной отечественной историографии.

Тем не менее, историография по данной проблематике достаточно обширна. Прежде всего, стоит отметить работы общего характера, посвященные арабо-израильским отношениям и конфликту в целом. Это работа Д. В. Кузнецова «Арабо-израильский конфликт: Очерк событий. Документы и материалы», книга Антонио Рубби «Палестинский марафон», Е. Д. Пырлин «100 лет противоборства». Важными для нашего исследования представляются работы А. Г. Бакланова, заместителя председателя совета ассоциации российских дипломатов, который не один десяток лет представлял Россию в странах Ближнего Востока. Его работы: «Ближний Восток на рубеже XXI века: к созданию системы региональной безопасности», «Ближневосточный мирный процесс», «Ближневосточный узел противоречий», «Ближневосточный перекресток», «Ближний Восток: «Дорожная карта» региональной безопасности». Сборник статей Аллы Захарченко, вышедший в Одессе в 2009 г., посвящен переговорному процессу между Израилем и арабскими государствами. Примечательны и работы израильского исследователя Зеэва Ханина. Его многочисленные публикации, монографии и видеолекции дали возможность лучше понять израильскую позицию в конфликте. Не меньшую ценность представляет книга известного израильского специалиста А. Эпштейна «Почему провалилась «Дорожная карта?»». Западная историография в данной работе представлена работами С. Шпигеля, Г. Голана, Н. Арури. Статьи Арури и Шпигеля посвящены обсуждению оловских соглашений и обзору перспектив, связанных с ними. Примечательны диссертации арабских историков и политологов: Аль-Хуффаш Фаваза «Палестинская проблема и мирный процесс на Ближнем Востоке 1991–2000 гг.», Халед Абед Мустафы «Проблема Иерусалима в процессе политического урегулирования на Ближнем Востоке: 1947–2004 гг.», а также Абу Карима «Современные международные стратегии разрешения региональных конфликтов (на примере палестино-израильского конфликта)».

Источниковая база исследования: сборники документов и резолюций ООН, касающихся арабо-израильской проблемы. Тексты документов, опубликованных на официальных правительственных сайтах арабских стран и Израиля, Палестинской Автономии, а также на сайте Организации Освобождения Палестины. Важным источником являются очерки журналиста и полномочного посла России в Израиле (1991–1997 гг.) А. Бовина «Пять лет среди евреев и мидовцев», а также интервью (1996 г.) Марка Бибичкова с автором-составителем текста оловских соглашений, израильским дипломатом, Йозелем Зингером. Еще один ценный источник — книга Махмуда Аббаса «Путь в Осло».

Научная новизна работы состоит в использовании междисциплинарного подхода, что позволило существенно расширить историографическую и источниковую базу работы. Кроме того, принципиальное значение имеет и взгляд автора на хронологию ближневосточного политического урегулирования.

В ходе исследования было детально изучены условия, в которых начал динамично развиваться переговорный процесс между Израилем и арабскими странами, а также причины, по которым этот процесс переживал периоды спада и подъема. Автором были проанализированы результаты многосторонних и двухсторонних переговоров

между Израилем и арабскими странами, а также определена роль внешних и внутренних сил в процессе палестино-израильского урегулирования.

По итогам исследования автор пришел к следующим выводам:
— начало прямых мирных переговоров между Израилем, арабскими странами и Палестиной — новое явление в истории ближневосточного конфликта;

— одним из определяющих факторов в развитии или торможении палестино-израильского урегулирования стали внешние силы, т.е. страны-посредники (ЕС, США, Россия);

— однако решающая роль в ходе мирного процесса между Израилем и Палестинской автономией всегда закреплялась за политическими лидерами обеих стран;

— «Арабская весна» 2010 г. также стала одним из внешних факторов, повлиявших на развитие, а точнее, на торможение палестино-израильского мирного урегулирования, переменяв расстановку сил в ближневосточном регионе.

Создание Малой Антанты в планах восточноевропейской дипломатии Франции Шкабура Ярослав

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
pers-sw@mail.ru

Весной 2012 г. прошли президентские выборы во Франции. Новым президентом Пятой республики стал Франсуа Оланд. Избрание нового лидера страны принесли изменения во все сферы политической деятельности, особенно дипломатии. На XX-ой конференции послов Пятой республики Ф. Оланд изложил присутствующим свои взгляды на систему международных отношений и внешнюю политику страны. Одним из наиболее приоритетных направлений, которые были выделены президентом, стал западный вектор, а точнее — сближение и углубление сотрудничества с США. При этом не было сказано абсолютно ничего про укрепление связей с восточноевропейскими странами. Именно данное направление является более традиционным для Франции, если принять во внимание попытки создания ещё в XVIII веке «восточного барьера».

В первой половине XIX века, после окончания Первой мировой войны, эта политика вновь проявила себя в создании военно-политических союзов среди восточноевропейских держав. Одним из самых крупных союзов стала Малая Антанта. Поэтому изучение реальной роли Франции в формировании и создании Малой Антанты является актуальным. Нижняя хронологическая рамка — подписанием Трианонского мирного договора 4 июля 1920 г., когда Венгрия была вынуждена поступиться некоторыми территориями малым восточноевропейским странам-победительницам, которые начинают стремиться к объединению с целью защиты новых территорий. Верхняя — 30 августа 1921 года, когда политические и военные договоры между членами

созданной Малой Антанты были зарегистрированы в Лиге Наций. В преобладающем большинстве советской и современной научной литературы мало внимания уделяется начальным стадиям формирования союза держав на востоке Европы (напр. З. С. Белоусова, Ю. В. Борисов). При этом постоянно акцентируется внимание на антисоветской направленности Малой Антанты. Реже, и, как правило, в зарубежной историографии, упоминается антигерманская направленность данного союза, или его защитный характер против возможной венгерской агрессии (напр. Дж. Нэрэ, В. Фортескоэ). Не рассматриваются возможности вхождение в союз других стран Восточной Европы. Не ставится под сомнение и позитивное восприятие Францией идеи создания Малой Антанты. Вместе с этим, благодаря исследованиям нескольких последних десятилетий (напр. А. А. Язьковой, Е. Кампус) стоит отметить, что отношение Третьей республики к идеям создания нового военно-политического союза на начальном этапе было весьма неоднозначным. Цель работы — понять и проследить изменения в таком направлении внешней политики Третьей республики, как создание Малой Антанты.

Новизна авторского подхода заключается в привлечении и комплексном анализе ряда сборников документов французской дипломатии (DDF) на языке оригинала, а так же во всестороннем изучении причин и динамики изменения отношения к идеи создания восточноевропейского союза в планах Франции на протяжении 1920–1921 годов. Нами были использованы историко-сравнительный, историко-генетический и хронологический методы исследования. Отношение Третьей республики к созданию нового военно-политического союза менялся в зависимости от внешнеполитической обстановки в Европе. Изначально Франция выступала против сближения между Чехословакией и Югославией. Когда польско-советская война затянулась, а Польша, широко поддерживаемая странами Антанты, оказалась неспособна победить большевиков, правительство Третьей республике активно начинает высказывать идеи создания антисоветского «санитарного кордона», и «настойчивые просьбы» о необходимости приёма в новый военно-политический блок Болгарии, Польши и даже Венгрии.

После поражения Польши для Франции главным приоритетом становится привлечение к созданию союза как можно больше мелких восточноевропейских держав, в т.ч. и Греции, планируя использовать такой блок для защиты своих геополитических интересов — сдерживания «красной угрозы», исходившей из Советской России, использования как военную поддержку в случае войны с Германией и в качестве опоры Версальской системы в этом регионе. Подводя итоги, стоит отметить, что продолжительный процесс создания Малой Антанты вызывал различную реакцию со стороны Франции исходя из общей дипломатической обстановки в Европе — от недовольства началом сближения между Чехословакией и Югославией в начале 1920 г., и до официального признания нового военно-политического союза летом 1921 г.

Российская эмиграция и её борьба против Советской России (1920–1921 гг.)**Щебуняева Дарья**

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
gangsterita-dasha@mail.ru

Революционные события 1917 г. в России и Гражданская война явились главными причинами массовой эмиграции населения. За 1917–1922 гг. более 1,5–2 млн. россиян оказались в изгнании. Первоначально многие эмигранты и беженцы оседали на территории соседних с Россией государств, ибо эмигранты надеялись на скорое возвращение на родину. Так в Польше оказались десятки тысяч русских эмигрантов.

Изучение процесса формирования эмиграции является в настоящее время одной из актуальных научных проблем. Новизна исследования заключается в попытке рассмотреть малоизученные аспекты истории эмиграции. К таковым можно отнести деятельность различных антибольшевистских политических и военных объединений, созданных на территории Польши. Анализ опыта деятельности этих организаций, позволяет понять генезис явлений, характерных и для современной эпохи, в том числе конфликтов на постсоветском пространстве.

Данная проблема нашла определённое освещение в работах как российских — Т. М. Симоновой, И. С. Яжборовской, Д. И. Зубарева, Е. Б. Робковой, так и польских исследователей — З. Карпуса, В. Станиславского.

Источниковая база представлена комплексом разнообразных документов и материалов. В первую очередь следует отметить документы и материалы по истории советско-польских отношений. Вторую группу привлечённых источников составляет периодическая печать. Это касается материалов русских газет в Польше — «Русская речь», «Русское слово». Особый интерес представляют мемуары и дневники политических и общественных деятелей, принимавших непосредственное участие в работе эмигрантских организаций, среди которых следует отметить труды Б. В. Савинкова, З. Гиппиус, Д. С. Мережковского, Д. В. Философова.

В июне 1920 г. в Варшаве был сформирован Российский Политический Комитет (РПК) под руководством Б. В. Савинкова. Изначально в его функции как альтернативного правительства входило осуществление контроля над русской политической и военной деятельностью на территории Польши; подчинение себе добровольческих подразделений, сформированных на территории Польши; создание более широкого фронта антибольшевистских сил; установление контактов с иностранными официальными лицами, проявившими интерес к деятельности РПК; движению, возглавляемому Б. В. Савинковым.

Программа, разработанная РПК, включала следующие пункты: вооружённая борьба с большевиками; передача земли народу при уничтожении крупной и сохранении мелкой земельной собственности; обеспечение права на самоопределение народов Финляндии, Литвы, Латвии, Эстонии, Белоруссии, Украины, Кавказских республик (Грузии, Азербайджана, Армении) и Северного Кавказа;

укрепление дружеских отношений с Польшей и избрание в будущей «третьей России» законодательного собрания на основе всеобщего, равного, непосредственного и тайного голосования.

Взяв на себя функции будущего российского правительства, РПК получил разрешение от военного министерства Польши на формирование российских военных отделов на ее территории — армии генерала Б. С. Пермикина (3-я Российская армия) и генерала С. Н. Булак-Балаховича (Народно-добровольческая армия). Эти формирования после подписания советско-польского соглашения (12 октября 1920 г.) в ноябре — начале декабря предприняли попытку продолжить самостоятельную борьбу против большевиков, но быстро потерпели поражение.

5-я статья Рижского мирного договора, подписанного в марте 1921 г., предусматривала отказ от поддержки организаций ведущих вооружённую борьбу против соседней страны. РПК в связи с советскими протестами вынужден был измениться (переименован в Российский эвакуационный комитет). Кроме того Б. В. Савинков для продолжения борьбы с большевиками воссоздал созданный в Ярославле в 1918 г. Союз защиты родины и свободы. Его деятельность осуществлялась в лагерях, где велась агитационная работа и организация партизанского движения на территории Западной Украины и Белоруссии.

В изменившейся ситуации РЭК вынужден был реорганизоваться в Русский попечительный комитет над эмигрантами в Польше (чисто благотворительную организацию), и установил связи с парижским Объединением земских и городских деятелей, основанным в феврале 1921 г.

Християнство в Японії в епоху Мейдзі (1869–1912 рр.)

Ягнюк Анастасія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

bi-bi-bu@mail.ru

Дана наукова робота присвячена розвитку християнства в Японії в період з 1867 по 1912 рр. Ця епоха також отримала в історіографії назву «Реставрація Мейдзі», оскільки саме в цей час відбувався перехід, хоча за своєю стрімкістю скоріше «стрибок», у Новий час, ознаменований інтересом до всіх галузей життя і їх запозичення.

Альянс між командувачем військовими силами і даймьо одного з японських князівств поклав початок політиці реставрації, яка стала прямим наслідком відкриття Японії для Західних країн після довгострокової «політики замкнутості» династії Токугава, яка почалася, коли християнство почало доставляти дискомфорт правителям Японії, і місіонери почали претендувати на якийсь вплив на політичне життя країни. Крім того, завдяки появі нових торгових компаньйонів з Китаю, японці перестали настільки гостро як раніше потребувати співпраці з європейцями. До того ж, буддистські ченці не хотіли миритися зі зменшенням своєї пастви і почали натиск на християнство вже звичним їм способом інтригами.

Варто зауважити, що якщо до закриття країни християнство було представлено тільки католицькими і протестантськими місіонерами, то в XIX ст. воно постало ще й в образі православ'я, хоча і представники вищезгаданих конфесій продовжували вести в Японії свою проповідь. Особливий внесок у поширення православ'я зокрема зробив архієпископ Миколай (Касаткін).

У роботі також розглядаються методи роботи місіонерів, соціальні категорії, які першими прийняли хрещення, феномен ототожнення релігії скоріше не з сакральною, а з культурною точкою сприйняття і запозичення всього європейського. Також аналізується реакція проти християнства, яка сталася в 80-х рр. XIX в. і її складності, з якими зіткнулися місіонери у своїй поточній роботі.

Ця тема є актуальною сьогодні, в період активних міжнародних відносин, оскільки на прикладі алгоритму впровадження якогось аспекту, в нашому випадку релігійного, чужоземної культури в японську, можна розглядати можливі перспективи взаємин цих двох культур і в інших аспектах.

Незважаючи на те, що впровадження християнства відбувалося давно, на прикладі безлічі країн ми можемо спостерігати, що частіш за все за проміжок часу в пару століть може змінитися політичний устрій країни, його правителі і орієнтири, але найчастіше тенденції до розвитку, а також особливості менталітету залишаються. А значить, розгляд теми введення нового віровчення в Японію, а також аналіз розвитку його саме в епоху переходу до Нового часу може бути актуальним і сьогодні.

У процесі підготовки роботи були використані такі матеріали, як публікації уривків із щоденників місіонерів-священиків, мемуарів та листів Архієпископа Миколая, та інших великих православних діячів в Японії, а також істориків-сучасників місії. Будучи сучасниками тих подій, вони дають більш достовірну інформацію, чесно викладаючи свою думку про російську Духовну місію в Японії і даючи характеристику діяльності православних і католицьких місіонерів. Хоча, безумовно, особливо по відношенню до інших християнських місій, інформація представляється досить упереджено, що не дивно, тому як між концесіями завжди мається на увазі конкуренція і боротьба за паству. Було опрацьовано листи католицьких місіонерів-езуїтів і збірку описів рукописів, стародруків та ксилографії, у перекладі російською.

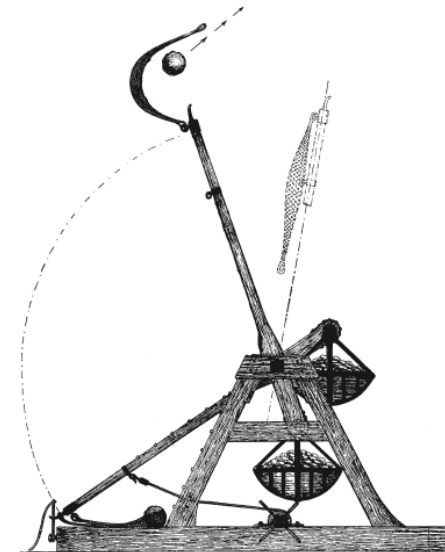
Також автором були розглянуті статті істориків сьогодення, присвячені темі, щоб скласти враження про сучасний погляд на проблематику роботи.

Аналізуючи процес впровадження християнства в Японії, можна дійти до висновку, що все-таки прірва між Заходом і Сходом виявилася занадто глибока. По відкриттю країни Японія прагнула до прийняття всього європейського, однак скоро прісітилася західною спадщиною і повернулася до витоків, особливо в культурному плані. Основною проблемою для місіонерів була не проблема мови, а скоріше проблема менталітету. Практичні японці не могли і не були налаштовані вірити глибоко і часто використовували християнство або для власної вигоди, або сприймали його виключно як чергову цікаву західну новинку.

Однак, варто зауважити, що незважаючи на все це, паства з часом хоч і не збільшувалася, але й не зменшувалася, також про значні успіхи говорять факти видання церквою періодики, будівництво нових храмів тощо. Однак домогтися головного віри в класичному розумінні цього слова, на жаль, не вдалося.

РОЗДІЛ IV

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ, ІСТОРІЯ РОСІЇ ТА СРСР, ІСТОРІЯ КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

Проблемы комплектования Балтийского флота в первой четверти XVIII века

Алексеев Владислав

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
naiking@ukr.net

Сила военно-морского флота любого государства зависит не только от современного вооружения кораблей, но и от укомплектованности и подготовки их личного состава. С началом реформирования Вооруженных Сил Украины особую важность приобретает формирование личного состава военных подразделений. Положительным в этом отношении, является применение опыта комплектования морских команд в 1-й четверти XVIII в., когда был создан Балтийский флот, одержавший победы над могущественным шведским флотом.

Изучением процесса создания Балтийского военно-морского флота занимались Л. Г. Бескровный, Ф. Ф. Веселаго, С. И. Елагин, Е. В. Тарле и др. специалисты. Однако вопрос недокомплектования флота долгое время находился отнюдь не в центре внимания историков. Главными источниками изучения этой проблемы стали именные указы царя Петра I, отчетные ведомости и табели.

Объектом исследования является русский военный флот в 1-й четверти XVIII в., а предметом — трудности, связанные с набором людей, ведь без команды суда становятся простой грудой дерева и металла. Цель изучения заключается в необходимости выделить причины, которые вызвали сложности с набором людей для нужд флота, выявить масштабы недобора, а также выяснить, каким образом государство пыталось найти выход из сложившейся ситуации.

Сложности, возникшие в связи с недостатком людей для Балтийского флота, прослеживаются с 1715 года. Очевидно, это связано с подготовкой к высадке десанта на территорию Швеции, поэтому новые суда строятся быстрее, чем успевают набрать команду. Так, согласно ведомости от 14 октября 1715 г. было постановлено, что для комплектования 27 линейных, 12 более мелких кораблей должно быть 13686 человек (в наличии было только 6220); а для 120 галер — 1304 человек (в наличии было 865). К этому времени на корабельном флоте уже не хватало 7314 служащих, а на галерном — 439. Не стоит также забывать и о небоевых потерях: согласно вышеупомянутой ведомости, в течении 1715 г. 350 человек сбежало, а 500 — умерло от болезней и ранений.

В такой ситуации объявляются новые наборы военно-морских служащих. В результате в 1715 г., согласно ведомости «О числе наличных морских служителей и вновь определенных и присланных рекрут из губерний», было призвано на морскую службу 7013 человек. Причем, государь учитывал, что отобранные люди должны иметь некоторый опыт в обращении с судном. Так, 15 октября 1717 г. выходит именной указ о наборе 1000 матросов. Отбирать предписывалось жителей рек и озер, тех, кто занимался морскими промыслами и умел обращаться с судном.

В матросы записывали солдат из полков сухопутной армии. По именованному указу от 22 июля 1719 г. призывались для морской службы 2707 человек из солдат Владимирского, Новгородского, Островского, Толбухина, Ростовского полков, а также из Финляндского корпуса. Именным указом от 20 декабря 1720 г. упразднены матросы 3-й статьи, которые перераспределялись среди матросов 1-й и 2-й статьи. В галерном флоте подобные действия проводились с 1721 г. К 1724 г. проблема укомплектования Балтийского флота недостающими кадрами была практически решена. Согласно ведомости от 13 августа 1724 г., обслуга 32 линейных кораблей и свыше сотни судов меньшего размера должна была составлять 15339 служащих (в наличии было 14333). На корабельном флоте не хватало 757 человек, а на галерном — 431. Однако, корабельные матросы 1-й и 2-й статьи имелись в избытке, который составил 182 человека.

Таким образом, к концу правления царя Петра была решена одна из важнейших проблем регулярного флота — его комплектование. Благодаря существующей системе рекрутского набора удалось в кратчайшие сроки обеспечить Балтийский флот достаточным количеством морских и сухопутных кадров.

Книгоиздание в Российском государстве в первой четверти XVIII века.

Базырь Дарья

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
pushistik_b@mail.ru

Ход развития книгоиздания на рубеже XVII–XVIII веков нарушился радикальными мерами, направленными на перестройку общества и на формирование нового светского мировоззрения.

По данной тематике основными источниками являются законодательные акты, распоряжения, указы, финансово-статистические материалы, труды современников Петра I, письма, в которых нашла отражение деятельность первого императора России, а также опубликованные в рассматриваемый период книги. Среди работ исследовательского характера, важно отметить работы А. В. Бородина, М. М. Гуревич, С. П. Луппова, а так же общие работы по истории культуры Российского государства XVIII ст. и развитию книжного дела.

Книгоиздание в этот переломный период начинает развиваться по двум направлениям — гражданскому и церковному.

Первый опыт издания книг нового типа по решению Петра I был предпринят в заграничной типографии Я. Тессинга. Возглавлял деятельность типографии И. Копиевский, под руководством которого было выпущено несколько книг, напечатанных по заказу русского царя («Введение краткое во всякую историю», «Краткое и полезное руководство во арифметику», «Краткое собрание Льва Миротворца»). Печатаение книг

за границей, оторванное от России, плохо поддавалось контролю, стоило дорого. Оно не могло решить проблемы увеличения выпуска книг. Амстердамская типография Тессинга уже в 1702 г. прекратила свою работу.

В 1701 г. Петр I реорганизовал Монастырский приказ, в ведении которого находилась типография и книгопечатное дело. Начальником приказа царь назначил графа И. А. Мусина-Пушкина.

В 1705 г. в дополнение к Печатному двору была создана Гражданская типография В. Киприянова, печатавшая главным образом карты. Позже она была передана в ведение приказа артиллерии и обслуживала нужды инженерных и навигационных школ, печатая карты, таблицы, гравюры, некоторые учебные книги.

К 1708 г. был переоборудован Печатный двор. При типографии была устроена гравировальная мастерская, в которой стали печатать чертежи и иллюстрации, широко применявшиеся в технической и научной книге того времени. В 1722 г. в Москве была открыта типография при Сенате для печатания официальной литературы.

Во втором десятилетии XVIII в. появляются типографии в Петербурге. Первая из них, Санкт-Петербургская типография, основана в 1710 г. В мае 1711 г. вышло первое издание Санкт-Петербургской типографии — газета «Ведомости», а через год была издана первая датированная книга «Краткое изображение процессов и судебных тяжб». В дальнейшем типография выпускала учебные и общеобразовательные книги, военную и морскую литературу, технические пособия и календари. Количество книг, выпущенных в этой типографии, росло из года в год.

В 1720 г. при Александро-Невском монастыре открылась вторая типография в Петербурге. В ней печатались кирилловским шрифтом «Проповеди» и «Слова» Ф. Прокоповича и других сподвижников Петра I, некоторые учебники, в том числе популярный букварь Ф. Прокоповича — «Первое учение отрокам».

В 1721 г. была образована типография при Сенате, где в большом количестве печатались законодательные документы — указы, регламенты, уставы, а также манифесты и другая литература.

Для нужд учащихся и печатания распоряжений Адмиралтейской коллегии была создана типография при Московской академии.

О темпах развития книгопечатания в первой четверти XVIII в. говорят цифры: если в 1701 г. было выпущено 8 наименований книг, то в 1724 г. — 149. За 24 года издательская продукция возросла почти в 19 раз.

Таким образом, в период петровских реформ в России сложилась централизованная система книгоиздания, ведущее место в которой занимал Печатный двор. Впервые возникли специализированные центры книгоиздания, которые обслуживали нужды различных ведомств. Жесткая регламентация и контроль за деятельностью типографий позволили в кратчайшие сроки наладить выпуск книг, которые отвечали поставленным государственным задачам, содействовали формированию новой идеологии.

Взаємодія громадських організацій з державними органами соціальної опіки в УСРР (20-ті – поч. 30-х років XX ст.).

Басова Анна

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Anna_Basova@ukr.net

Проблеми соціальної опіки та надання соціальної допомоги малозабезпеченим верствам населення було і є пріоритетним для влади. Використовуючи не лише державні ресурси для вирішення даної проблеми, а й залучаючи до цієї справи громадські та добровільні організації, українська держава прагне відповідати стандартам цивілізованого суспільства. Таким чином, сьогодні важливий досвід взаємодії громадських організацій з державними органами соціальної опіки в УСРР, який був накопичений у радянські часи, що допоможе уникнути певних помилок, хибних стереотипів та упереджень при проведенні соціальної політики, як на місцевому, так і на державному рівні. Аналіз історіографії показав, що перші розвідки у напрямку наукового вивчення обраної проблеми почалися ще у досліджуваний період. Деякі з цих праць можна розглядати і як історіографію, і як джерела вивчення проблем соціальної опіки та засобів їх вирішення. Наукова новизна полягає в тому, що в дослідженні проаналізовано взаємодію громадських організацій з державними органами соціальної опіки в УСРР (20-ті–поч. 30-х років XX ст.), визначені основні напрями надання соціальної допомоги різним групам малозабезпечених верств населення, практична діяльність органів соціальної опіки та громадських організацій в УСРР у 20-х роках XX століття.

Політика радянської влади в галузі соціальної опіки в 20-х роках XX століття була активною, енергійною і послідовною, втім, її вектори змінювались під впливом зовнішніх обставин та загального курсу розвитку країни. Взаємодія громадських організацій з державою, знайшла своє відображення в діяльності Міських товариств взаємодопомоги, Товариства Червоного хреста, Всеукраїнського товариства інвалідів.

Декретом РНК УСРР від 30 червня 1922 р. було затверджено положення про товариства взаємодопомоги в містах на підставі постанови ВУЦВК від 1 грудня 1921 р. «Про порядок реєстрації Товариств і Союзів, які не мали за мету отримання прибутку та про порядок нагляду над ними». Товариства взаємодопомоги організовувалися по всій території УСРР, з метою чіткої організації соціальної опіки на засадах самодіяльності ремісників, кустарів тощо.

У квітні 1918 р. в УСРР було організовано товариство Червоного Хреста, яке займалося допомогою біженцям, інвалідам, дітям-сиротам, створенням шпиталів, лікарень, пунктів харчування, і мало свої філії в усіх великих містах України, зокрема і в Харкові.

За часів радянської влади виник і громадський рух інвалідів. В УСРР діяли: Всеукраїнське товариство інвалідів, метою якого була розробка та розгляд пропозицій з соціальної опіки інвалідів, їх соціальної адаптації та реабілітації; Всеукраїнське товариство сліпих, метою якого було створення комплексної систе-

ми соціальної реабілітації сліпих, надання їм медичної та професійної допомоги; Всеукраїнське товариство глухонімих, основною метою якого було поліпшення побутових проблем глухих та глухонімих, їх матеріального становища, освіта та працевлаштування. Центральні органи цих товариств розмішувалися в Харкові.

Таким чином, аналіз діяльності взаємодії громадських організацій з державними органами соціальної опіки в УСРР (20-ті – поч. 30-х років ХХ ст.) показує, що була утворена широка система державних установ, в якій діяли як лікувальні, так і культурно-освітні установи. Але упродовж 1920-х рр. за відсутністю належного фінансування система соціальної допомоги погіршується. Значно зменшується кількість державних установ, хоч кількість тих, хто потребував соціальної допомоги, постійно зростала. Держава не справлялася з обов'язком надання соціальної допомоги, перекладаючи його на громадські організації, хоча кожна громадська організація знаходилася під контролем держави. Вони не мали таких можливостей та ресурсів для проведення масштабних компаній по соціальному забезпеченню, які мала і на сьогодні має держава.

К вопросу об объемах занятости населения в сфере торговли в городе Туле (по материалам Первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 года)

Биленко Никита

Тульский государственный педагогический университет
имени Л. Н. Толстого
s-yartsev@yandex.ru

Обращение к локальным сюжетам является одной из характерных черт современной исторической науки. Изучение объемов оборота, масштабов занятости населения, сословного состава торгующих, отраслевой структуры, как показателей модернизации, является важным для понимания процессов, происходивших в конце XIX – начале XX вв. в России, особенно в провинции.

Используя методы анализа и сравнения статистических материалов Первой всеобщей переписи Российской империи 1897 г. по Тульской губернии, попытаемся воссоздать целостную картину занятости населения в торговой деятельности в губернском городе Туле.

Перепись населения 1897 г. репрезентативна как исторический источник, так как создана на основе непосредственного опроса жителей, а машинный подсчет данных исключал погрешности ручных подсчетов (которые встречаются в «Военно-статистическом обозрении Тульской губернии» 1852 г.). Перепись позволяет выявить отраслевую структуру занятости населения в сфере торговли на основе приведенных в ней крупненных групп занятий.

Согласно переписи, «лиц имеющих самостоятельное занятие» в сфере торговли любого рода во всей губернии участвовало 12022 человека обоего пола, при населении губернии в 1419456 человек, что составляет 0,85 %. Однако, при непосредственных хозяевах имелись и члены семей. Вместе с ними число торговцев возрастает до 35548 человек или 2,5 % от всего населения губернии. Необходимо сказать, что указанное число является приблизительным. Целесообразней, для более объективного анализа, использовать данные, касающиеся лиц, которые вели самостоятельное занятие, т.е. без учета членов их семей (12022 чел.).

Немаловажным в изучении торговли является возрастной и гендерный признаки торговцев. Анализ переписи показал, что наиболее активной частью населения в сфере торговли были мужчины, причем, если обратиться к их возрастной дифференциации, то видно, что это люди, рожденные накануне отмены крепостного права, и их становление как самостоятельных хозяев пришлось на пореформенное время. В торговой деятельности любого рода участвовало 90,4 % представителей мужского пола и 9,6 % — женского. Следовательно, торговля являлась преимущественно мужским занятием.

Национальный состав в переписи представлен вполне определенно: более 90% — великоросы; остальные этносы представлены крайне незначительно. Исключением можно считать еврейское население, которое доходило в некоторых видах торговли до 17 %.

Материалы переписи населения 1897 г. говорят о полиотраслевом характере торговли в губернии. Концентрация торговцев непосредственно в губернском центре является подтверждением процесса урбанизации в рассматриваемой сфере. Кроме того, торговля уже не является сугубо делом купеческого сословия, в неё все больше и больше вливаются различные социальные группы.

Соціальний портрет міщанина другої половини XIX – початку XX ст. (на матеріалах м. Харкова)

Боженко Анастасія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
bozhenko@bk.ru

Міщанство, посідаючи важливе місце в соціальній структурі міста, водночас залишається недостатньо вивченим в історіографії, тому звернення до теми є актуальним. Оскільки термін «міщанин» має декілька значень та відтінків, варто наголосити на тому, що в контексті даної проблеми ми будемо розглядати міщанина як представника певного стану, приналежність до якого закріплено юридично.

Джерельну базу роботи складають актові та законодавчі джерела, діловодна документація, статистичні джерела (Перший загальний перепис населення Російської імперії 1897 року), довідники («Харківські календарі»), періодичні видання («Харьковские губернские ведомости», «Южный край»).

У пореформений період перехід до міщанства спрощується юридично, тому спостерігається активне поповнення стану представниками таких соціальних груп, як державні селяни, купці другої гільдії, особи без соціальної приналежності.

За кількісним показником міщани становили близько третини населення Харкова (1879 р. — 37,5 %, 1897 р. — 33,67 %), посідаючи друге місце після селянства.

У цей час міщанин все ще був тісно пов'язаний з міщанською общиною. Під час переезду до іншого міста він повинен був зареєструватися у відповідній міщанській общині.

Згідно з річним звітом старшого харківського поліцеймейстера найбідніші міщани займалися дрібною торгівлею та дрібним ремеслом: робили екіпажі, меблі, займалися городництвом, працювали за наймом. Жінки та підлітки (з 12 років) влітку підробляли тим, що мили вовну та робили ковдри.

В аркушах одноденних переписів зустрічаються такі види занять: чоловіки — служитель банку, прислуга, наборщик у друкарні, чорноробочій. Що стосується жінок, то найчастіше трапляються записи — «живет при муже» або домогосподарка, серед професій — акушерка, модистка, кухарка, прислуга тощо.

Матеріальне становище багатших міщан наближалось до купців другої та третьої гільдій. Значну кількість харківських підприємців складали міщани: 40 % всіх підприємців, що володіли друкарнями, на другому місці — металообробка (24 %). В інших галузях міщани представлені слабо.

Загальний рівень грамотності висвітлюють дані перепису 1897 року по Харківській губернії: грамотних серед міщан було 38611 осіб проти 27426 неграмотних, з них вищу освіту мали 811 осіб, середню — 838.

У сфері сімейного життя на зміну великих патріархальних сімей приходять малі. При цьому кількість дітей в родині залишалася великою — як правило 5-6 осіб. За даними перепису, одружені чоловіки з середовища міщан складали в Харкові 47 %, жінки — 37 % (повнолітні).

Міщанство в другій половині XIX століття стає більш відкритим, оскільки полегшується вступ до міщанської общини представників інших станів. В економічному плані міщани в основному представляли собою дрібних ремісників та торговців, але були серед них представники і середньої буржуазії. Істотною залишалася проблема грамотності населення. У родинних стосунках стається певна лібералізація, що власне притаманна всій епосі.

Особливості партизанського руху на Полтавщині в 1941р.

Бойко Євген

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Boykoivan92@mail.ru

Ця тема свого часу знайшла відображення як в узагальнюючих працях радянських та українських істориків, так і в історико-краєзнавчій літературі, од-

нак окремі аспекти цієї проблеми залишаються малодослідженими. За радянських часів не всю правду про війну можна було писати, а в умовах державної незалежності України ґрунтовно цим питанням ніхто не займався.

Проблеми історії Другої світової війни та партизанського руху стали об'єктом вивчення багатьох дослідників. У радянський період багато фактів залишилися невідомими, були засекречені та недоступні дослідникам. Тільки у період незалежності України ми маємо змогу більш детально розглянути цю проблему. Відзначимо, що дослідники О. Л. Самойленко, Г. П. Білоус, В. Я. Ревук в своїх працях висвітлили становлення та форми боротьби партизанських загонів на території Полтавщини. Однак перший період партизанського руху на Полтавщині не знайшов у їхніх наукових роботах належного вивчення.

Як відомо, на той час радянська армія була цілеспрямовано підготовлена до наступальних військових дій. Тому ані сама армія, ані народ, не були готові до можливих поразок на фронті, до кривавої і виснажливої війни, до підпільної і партизанської боротьби на власній території.

Із серпня місяця 1941 року почалося формування на території Полтавщини партизанських загонів. Це було зроблено згідно з постановою «Про організацію боротьби в тилу німецьких військ». Вона була прийнята ЦК ВКП(б) та Раднаркомом СРСР 18 липня 1941 року. У ній не було чітко виписані методи та засоби боротьби, йшлося тільки про керуючу роль комуністичної партії, що в свою чергу відіграло надалі негативну роль. У цей час було створено у системі НКВС четверте головне управління. Воно несло відповідальність, забезпечувало керівництво партизанськими загонами та антифашистським підпіллям на окупованих територіях.

Формуванням партизанських загонів безпосередньо займалися перші секретарі райкомів ВКП(б) та начальники райвідділів НКВС. Попередньо їх перевіряли на стійкість та проводили індивідуальні бесіди. Станом на 11 серпня 1941 року в партизани Полтавщини пішло 2267 чоловік, з яких було створено 62 загони, 113 диверсійних груп (412-ти чоловік). Вони мали діяти на залізничних станціях та промислових підприємствах, а 232 диверсанти-одинаки були визначені для ведення самостійної підривної роботи в тилу ворога.

Проте, фронт, який швидко наближався до рубежів Полтавщини, вносив свої корективи до організації антифашистського Руху опору. Для ефективної боротьби було вирішено поєднати партизанський і підпільний методи боротьби. Також відбулися зміни і у структурі партизанських формувань: від створення диверсійних груп і підготовки диверсантів-одинаків довелося відмовитися. Партійні органи разом з військовим керівництвом створили 151 партизанський загін, які повинні були діяти на території області. Передбачалось, що 3 загони, які склалися з 85-ти чоловік, будуть використані у воєнних діях на Правобережній Україні.

У першій половині липня 1941 року була створена республіканська партизанська спецшкола, а в областях — короткотермінові курси при обкомах партії. Така школа була створена і в Полтаві, яку очолив В. А. Наріжний. Першими проходили навчання партизани з тих районів, яким загрозувала окупація. Протягом п'яти днів їх готували

головним чином до підривної роботи. У вересні школу відвідав М. С. Хрущов, який на мітингу закликав партизанів боротися проти фашистських окупантів.

На першому етапі партизанського руху на Полтавщині групи та організації формувалися під керівництвом партійних осередків, постанов ЦК ВКП(б) та Раднаркомом СРСР. Кількісно ці групи зростали, однак з просуванням німецьких військ у глиб території України їхня діяльність втрачала свою ефективність. Більшість партизанських структур було знищено або ж вони саморозпустилися. Фактично партизанський рух на Полтавщині в 1941 році відтворював увесь трагізм першого періоду Великої Вітчизняної війни.

К вопросу о духовной цензуре в Российской империи (на примере церковной периодики Харьковской епархии начала XX в.)

Бондаренко Анна

Харковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Nutelll@yandex.ru

Изучение светской цензуры Российской империи началось уже во второй половине XIX века (М. Лемке, А. Градовский, А. Скабичевский). Обсуждение проблем духовной цензуры стало возможным после Первой русской революции 1905–1907 гг. (А. Котович, П. Светлов, А. Пономарев). Интересен тот факт, что книга главного специалиста по истории духовной цензуры А. Котовича («Духовная цензура в России (1799–1855)») была опубликована без духовно-цензурного разрешения. А. Котович подвел итог более чем столетнему периоду существования духовной цензуры, утверждая, что именно она стала причиной упадка духовной литературы в России XIX — начала XX столетия. Как отмечал историк права А. Д. Градовский: «Правила нашей светской предварительной цензуры достаточно строги, но они неизмеримо снисходительнее правил цензуры духовной, по точке зрения с которой они составлены». Впрочем, эти утверждения так и остались недостаточно аргументированными. В частности, мало изученным остается вопрос о местной цензуре, влиянии местных архипастырей на содержание периодики. Эти взаимоотношения можно рассмотреть на примере локальных епархиальных изданий, которые были важным каналом культурной коммуникации и средством осуществления разнообразных видов деятельности духовенства в епархии (проповеднической, миссионерской и т.д.).

Показательным примером цензурной политики начала XX в. является история таких харьковских изданий как «Вестник религиозно-общественной жизни» (1874) и «Церковная газета» (1906). Журнал «Вестник религиозно-общественной жизни» хотел издавать профессор богословия Харьковского университета А. С. Лебедев, но по ряду причин журнал не был разрешен. Об этом стало известно благодаря статье профессора Н. Ф. Сумцова, опубликованной в новосозданной «Церковной газете» про-

тоиерея И. Филевского. Издание И. Филевского просуществовало менее года и было арестовано.

Вместе с тем, следует учесть особенности данного исторического периода. Причиной особо критического взгляда на духовную цензуру была революция 1905–1907 гг., когда «все гражданские чувства были обострены», это была «эра надежд», новых возможностей публичного самовыражения, большей свободы, но также и чрезвычайного идейного радикализма. В это время, когда официально было объявлено о свободе слова, все прежние запреты стали рассматриваться как притеснения, а запрещенные ранее периодические издания воспринимались исключительно как жертвы цензурного закона. Во многом именно благодаря этим «революционным взглядам» в историографии за духовной цензурой Российской империи закрепился ярлык «самодурства, безграмотности и невежества». Однако следует понимать, что обязанности духовной цензуры заключались не только в том, чтобы по примеру светской делать простое «одобрение» или «неодобрение» сочинения к печати, но и в том, чтобы делать им «рецензию, или строгое просматривание и исправление».

При изучении духовной цензуры Российской империи огромное значение имеет учет фактора самоцензуры и выявление «зон умолчания», которые позволяют проследить не только влияние цензурных законов на смысловое наполнение церковной периодики, но и глубже изучить проблему религиозного сознания, в том числе в интеллектуальном пространстве Российской империи второй половины XIX–начала XX вв. Церковная периодика Харьковской епархии следовала актуальным темам, что не раз было замечено в библиографических обзорах, но границы обсуждения во многом были предопределены мировоззренческими установками. Вот почему изучать церковную периодику, в том числе и Харьковской епархии, с точки зрения современных понятий о цензуре, актуальности и «злостности» — значит, по сути, игнорировать ее специфику.

Ризики експлуатації праці трудових мігрантів-громадян України в Російській Федерації в 1990-х–2000-х рр.

Брацун Валентина

Харківський національний педагогічний університет

імені Г. С. Сковороди

sky_vo@mail.ru

Трудова міграція громадян України до Російської Федерації, значна частина якої відбувається в нелегальній площині, супроводжується ризиком порушення прав трудових мігрантів, їхньої трудової експлуатації та навіть торгівлі людьми. Ситуація поглиблюється тим, що жертви експлуатації часто побоюються звертатися до правоохоронних органів, адже в більшості випадків самі порушили закон, нелегально влаштував-

шись на роботу. Дослідження зазначеної проблеми може сприяти поширенню інформації щодо ризиків нелегальної трудової міграції серед потенційних трудових мігрантів та приверненню уваги українського уряду щодо проблеми захисту українців за кордоном.

Серед російських дослідників проблему трудової експлуатації мігрантів в Росії досліджували такі науковці як О. Тюрюканова, Ж. Зайончковська, В. Мукомель та інші. Науковці аналізували передусім фактори, які сприяли ризику експлуатації мігрантів та можливі варіанти їх мінімізації. Серед українських дослідників, звертаючих увагу на експлуатацію українців за кордоном, можна виокремити В. Биковця, О. Позняка, М. Шульгу, які вказують на необізнаність українців в особливостях працевлаштування за кордоном, що робить їх потенційними жертвами недобросовісних роботодавців та сприяє їх експлуатації. Джерельною базою дослідження є матеріали державного архіву Російської Федерації, оцінки та інтерв'ю експертів Міжнародної організації з міграції щодо обсягів постраждалих від трудової експлуатації в Росії українців, соціологічні дослідження умов життя і праці громадян України, працевлаштованих в Росії, та історії їх особистого досвіду примусової праці, російські та українські засоби масової інформації. Автор використовує загальнонаукові, спеціально-історичні та міждисциплінарні методи, які дозволили різностороннє розглянути явище експлуатації українських трудових мігрантів. Зокрема, метод системного аналізу дозволив виокремити передумови і сутність проблеми, що вивчається. Наукова новизна полягає в тому, що автор намагається дослідити проблему трудової експлуатації українців в Росії передусім як складову частину процесу трудової міграції українців за кордон. Звертається увага не лише на причини і наслідки трудової експлуатації українських мігрантів, а й на відповідальність російського та українського урядів за популяризацію легального працевлаштування українців за кордоном та створення діючих механізмів їхнього захисту в іншій державі (з боку України) та необхідності посилення контролю над роботодавцями, які використовують працю іноземців (з боку Росії). У процесі дослідження автор приходиться до висновків, що за кількістю випадків трудової експлуатації українців Росія обіймає перше місце як реципієнт робочої сили. Цьому сприяє наявність тіншового сектору економіки, досить складна процедура легального працевлаштування іноземців та деякі переваги саме нелегального наймання іноземних працівників (ненадання їм соціальних пільг, відсутність формальностей при найманні та звільненні та інше), що, незважаючи на великі суми штрафів за використання нелегальної праці іноземців, створює передумови для їхньої трудової експлуатації. У свою чергу, українці не пов'язують працевлаштування в мовно і культурно близькому суспільстві з ризиком бути експлуатованими. Українським трудовим мігрантам часто бракує інформації щодо процедури легального працевлаштування за кордоном, також вони схильні довіряти неперевіреному рекрутинговим агентствам та окремим посередникам, які можуть їх ошукати. Ситуацію може покращити створення мережі консультаційних центрів, які б діяли як в Україні, так і в Росії і надавали б потенційним мігрантам інформацію щодо процедури легального працевлаштування, юридичні консультації та допомогу в разі потрапляння в критичні ситуації незважаючи на їх легальний чи нелегальний статус.

Забезпечення військових перевезень тиловими залізницями урср на початковому етапі другої світової війни (вересень 1939 р.): на прикладі південно-донецької залізниці**Буряк Юрій**

Донецький національний університет

yuriiburyak@mail.ru

Після здобуття Україною незалежності перед вітчизняними істориками поставала проблема об'єктивного висвітлення національної історії радянського періоду. Одним з проблемних та недостатньо вивчених епізодів вітчизняної історії є радянсько-польські стосунки вересня 1939 р., як одна зі сторінок Другої світової війни. Тому певний інтерес викликає підготовка військового керівництва СРСР до протистояння з Польщею і зосередження озброєння й військових частин Червоної армії на радянсько-польському кордоні. Згідно з твердженням відомого дослідника транспортно-шляхового будівництва в СРСР 1941–1945 рр. Ю. Дьякова, з-поміж всіх воєн саме Друга світова війна усією своєю вагою покладалася на залізничний транспорт. В умовах підготовки до війни з Польщею робота залізниць Донбасу набула неабиякого значення для забезпечення військових цілей Червоної армії. Все це актуалізує дослідження роботи магістралей Сходу УРСР у зазначений період.

У радянській та сучасній російській історіографії підготовка до «визвольного походу» Червоної армії майже не розглядалася. При цьому генерал А. Хрульов, який брав участь у цій кампанії, свідчив, що організаційне забезпечення військ справляло гнітюче враження. Український дослідник М. В. Коваль зазначає, що боєздатність армії СРСР знаходилася на низькому рівні. У цілому, через обмеженість історіографічної бази, у ході дослідження автор покладалася на матеріали архівних джерел.

Методологічну основу дослідження складає комплексний підхід до вивчення цієї проблеми. У дослідженні автор користувався такими методами: історико-описовим, історико-хронологічним, аналізу та синтезу.

Наукова новизна визначається тим, що автор дослідження вперше вводить до наукового обігу джерела, які раніше не використовувалися дослідниками. Загалом, ця тема окремо ніким не вивчалася і розглядається вперше.

В умовах підготовки військової кампанії СРСР проти Польщі, воєнні перевезення на Південно-Донецькій залізниці здійснювалися протягом 8–24 вересня 1939 рр. Основним маршрутом, яким прямували транзитні військові ешелони, був напрямок Іловайське — Лозова. У цей час на станціях Волновахи, Маріуполя, Сартани, Сталіного, Красноармійського та Краматорська формували військові поїзди та навантажували до 12 вагонів на добу. Щодо підготовки рухомого складу магістралі, то тут було багато недоліків, в основному організаційного характеру. Частина залізничників не знала правил навантаження окремих типів озброєння на рухомий склад, що також негативно позначилося на роботі вузлів залізниці.

За весь час транспортування магістраль не мала плану перевезень і працювала відповідно до окремих заявок військового керівництва округу та місцевих військоматів. Протягом перших 9 днів мобілізаційного періоду план військових перевезень не було виконано. Відсоток відправлення військових ешелонів згідно з розкладом до 14 вересня був незначним — 13%. Це пояснюється тим, що їхнє навантаження виконувалося із запізненням на добу і більшим від термінів плану. Ешелони простоювали на станціях Південно-Донецької залізниці, очікуючи подальшого маршруту руху. Траплялися випадки, коли поїзди засідали не в тому напрямку, що також негативно позначалося на військових перевезеннях. Слід зазначити, що дефіциту рухомого складу на залізниці не було. Проте, на кордонах з Польщею напередодні війни зосередилася велика кількість військових ешелонів, тому Південно-Донецька залізниця була змушена направити 45 паровозів на ці магістралі.

Таким чином, військова кампанія Червоної армії проти Польщі була завчасно спланованою операцією, але військові перевезення були організовані незадовільно, не були завершені вчасно до 17 вересня 1939 р., внаслідок чого мобілізаційні перевезення здійснювалися протягом першого тижня після початку акції Радянського Союзу проти Польщі.

Партизанское движение на территории Луганской области в годы Великой Отечественной войны

Бурякова Юлия

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
ulua2511@mail.ru

На протяжении десятилетий партизанское движение рассматривалось преимущественно с политических и идеологических позиций. Немало фактов этой борьбы либо умалчивалось, либо сознательно извращалось. В последнее время началось переосмысление ряда ключевых вопросов истории движения Сопrotивления, поэтому научный анализ данной проблемы становится насущным. Для решения этого задания большую роль играет проведение региональных исследований, которые основывались бы на современных методологических принципах и новых архивных источниках. В связи с вышесказанным актуальным является вопрос возникновения и развития движения Сопrotивления на Донбассе, в частности в Луганской области.

Историографическая база представлена работами С. К. Галаджева «Что происходит в оккупированных областях Украины?», В. И. Кучера «Партизанські краї та зони на Україні в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.)», Г. С. Морголина «Ворошиловградская областная партийная организация во главе народных масс в борьбе против немецко-фашистских оккупантов (1942–1943 гг.)».

Источниковая база исследования представлена сборниками документов и материалов: «Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.»

и «Луганщина в годы Великой Отечественной войны»; материалами фонда 1790 Государственного архива Луганской области, среди которых — отчеты и рапорты командиров отдельных партизанских отрядов и подпольных групп, большинство из которых было составлено сразу же после проведения боевых операций или выполнения специальных заданий.

В данном исследовании были использованы следующие методы: историко-системный, историко-генетический, статистический.

На территории Луганской области партизанские отряды формировались дважды. Впервые в августе-сентябре 1941 г., но в связи с тем, что в октябре-ноябре 1941 г. немецкие войска были остановлены на рубеже р. Северский Донец, большинство партизанских отрядов, организаций и групп были расформированы, а их личный состав частично был мобилизован в Красную Армию. Свыше 500 человек принимали активное участие в боевых действиях партизанских соединений Ковпака, Сабурова, Федорова, Наумова.

Повторно партийное подполье и партизанские отряды в Луганской области были созданы в июне 1942 г. Было организовано 24 подпольных комитетов партии, которые объединяли 735 членов ВКП (б). Организацией подполья занимался Г. Емченко. Подполье было сформировано в Краснодоне, Свердловске, Боково-Антраците, Кадеевке, Красном Луче, Коммунарске и в других городах и районах области.

Партизанское движение Луганской области развивалось в специфических, довольно сложных условиях, не хватало больших лесных массивов, которые смогли бы обеспечить мобильность партизанских отрядов и их тайную подготовку к боевым операциям. Леса на берегу реки Северский Донец имеют глубину не более километра, местность насыщена населенными пунктами и дорогами, а дислоцироваться в балках абсурдно.

Высокие темпы наступления фашистских войск на начальном этапе войны лишали руководство возможности по-настоящему организовывать сопротивление на захваченной территории. Это привело к тому, что в области не было завершено создание материально-технической базы, которая могла бы обеспечить нормальные действия партизанских формирований.

Но все же, партизанские отряды, действовавшие на территории Луганской области, несмотря на сложные условия, смогли не только провести организационную работу, но и, используя разнообразные формы и методы борьбы, нанесли сокрушительные удары противнику.

Російська імперія: розуміння терміну та часу його появи

Величко Микола

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
nik.velichko1@gmail.com

На сьогоднішній день у більшості шкільних підручників з історії час появи Російської імперії зазначається як 1721 р. Проте, чи є це вірним, мало

хто з дослідників серйозно замислюється. Слово «імперія», в основному, означає державу, що приєднує до себе завойовані народи. Однак, якщо розглядати російську державу саме з позицій цього поняття, то і час появи імперії можна віднести до більш раннього часу. Даній проблемі майже не приділялося серйозної уваги з боку дослідників, хоча зовсім різні погляди висловлювали такі вчені, як Л. Домінік, М. Дюверже, Р. Скринніков та багато інших. Таким чином, питання про час появи Російської імперії, як і питання про розуміння самого терміну «імперія», постійно знаходиться «на слуху», однак конкретного вирішення так і не знайшло. Це і є завданням даної роботи.

Стосовно загальних класифікаційних рис різних імперій, то їх, погоджуючись із В. М. Мордвінцевим можна виділити три:

1. Будь-яка імперія поєднує під сильною централізованою владою етнічні й адміністративно-територіальні утворення.

2. В основі управління лежать відносини метрополія — колонія, центр — провінція, центр — національні окраїни.

3. Для імперій характерна національна, історична, релігійна різноманітність складових частин. Така форма державності властива найбільш могутнім державам, що тяжіють до особистої влади глави країни, з високою політичною і соціальною роллю армії й узагалі військового елемента.

Зазначені ознаки можна назвати основними рисами імперії, однак до них можна додати й ряд інших. А. М. Буровський до цього ряду відносить постійне розширення кордонів (експансія); як умову зародження імперії — значну воєнну перевагу і випередження в розвитку одного народу у порівнянні з іншими; зв'язки міцності імперій — насилля та спокуса; кожна імперія — поступ до прогресу тощо. Звичайно, цей перелік можна як розширювати, так і звужувати, дискутуючи щодо окремих рис.

Необхідно брати до уваги те, що значна кількість дослідників, переважно західних, час народження Російської імперії відносить не до початку XVIII ст. (часу Петра I), а до середини XVI ст., пов'язуючи таке датування із завоюванням Казані і Астрахані Іваном Грозним. Зустрічається назва «імперія» по відношенню до Московського царства середини XVI ст. також і у російських істориків — наприклад, у Р. Г. Скриннікова: «Зароджувана імперія заявила про себе, висунувши широку програму завоювань... Завоювання Казані відкрило руським шлях у Нижнє Поволжя і на Пн. Кавказ. Межі імперії стрімко розширювались...». Зважаючи на цей нюанс, а також на те, що в руській перспективі титул «цар» співвідносився з імператором (на заході ж цей титул могли перекласти і як «гех», і як «імператор», тому руського царя у дипломатичних відносинах називали і королем (напр. Сигізмунд Гербернштейн), і царем, і часто імператором — залежно від обставин). Яскравим прикладом цього може слугувати і те, що ще до того, як у Росії з'являється формальний обряд вінчання на царство, московський

великий князь може іменуватися імператором: з кінця XV ст. так називається великий князь Іван III у договорах зі шведським правителем (регентом) — у документах, написаних шведською, він іменується «Keyser», у документах же, написаних латиною — «Imperator», з датським королем — у документах, написаних німецькою, фігурує титул «Kejser», у документах, написаних латиною, — «Imperator», з магістром Тевтонського ордену, з Ганзейськими містами. Це відповідає тому, що великий князь у відносинах з балтійськими і деякими іншими державами називається «царем», інакше кажучи, титул «Imperator» (лат. Imperator, нім. Kejser тощо) являє собою переклад руського титулу «цар».

Таким чином, особливо не заглиблюючись у проблему титулування московських правителів, можемо відмітити, що говорити про початки Російської імперії можна ще навіть із часів Івана III. Для православного народу Росія стала імперією в 1547 р., а для всього світу — в 1721 р.

Транспортна жандармерія і охорона імператорських потягів

Вергун Сергій

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

S_Serg91@mail.ru

Друга половина XIX ст. відзначена інтенсивним розвитком залізничної мережі у Росії. Залізничний потяг стає основним транспортом російських імператорів під час подорожей країною та одним із головних об'єктів терористичних дій революціонерів-народовольців, що в свою чергу викликало необхідність у посиленні організації безпеки імператорських потягів. Дослідження функціонування системи охорони вищих посадовців жандармерією на залізницях у імператорській Росії складає наукову новизну нашого дослідження. Деякі аспекти проблематики, пов'язаної з охороною царських потягів, висвітлено в роботах таких російських та українських науковців: Ю. Гончарова, І. Зиміна, Н. Щербак.

Період правління Олександра III відзначений подальшими заходами спрямованими на організацію охорони та забезпечення безпеки руху імператорських потягів, що знайшло своє втілення в кодифікації існуючих правових норм та розробці додаткових правил організації охорони імператорських потягів.

11 серпня 1881 р., крім 1-го залізничного полку (створений у 1876 р.) було утворено Залізничну інспекцію на чолі з воєнним інспектором. 20 серпня 1882 р. затверджено спеціальну таємну інструкцію з охорони царських потягів, за якою транспортна жандармерія мала контролювати усе населення, що проживало в районі залізниць та роботи, що проводилися на залізницях. Зокрема, у таємній інструкції зазначалось, що за 10 хв. до проходження імператорського потягу припинявся

будь-який рух на залізничних переїздах, при цьому до залізниці заборонялося наближатися з обох боків полотна ближче ніж на 100 сажнів (213 метрів). У подальшому основні положення цієї інструкції лише доповнювалися і вдосконалювалися.

Імператор Олександр III також підтримав ініціативу командира Першого залізничного батальйону полковника Л. Альбертова про організацію охорони залізниці під час руху царського потягу вздовж залізничного полотна безпосередньо піхотними військами та кавалерією. Солдат, які охороняли залізницю, розставляли на відстані прямого бачення один одного. Так, для охорони царя у 1882 р., під час його поїздки на Промислову виставку до Москви, коли вперше було застосовано таку методику, було задіяно 30 тисяч військових.

Попри всі вжиті урядом заходи безпеки, 18 жовтня 1888 р. біля станції Борки, неподалік Харкова, терористам-народовольцям вдалося підірвати один із потягів імператорського супроводу, але сам імператор Олександр III не постраждав (у момент терористичного акту він знаходився в іншому потязі).

15 липня 1891 р. затверджується обов'язкова для виконання жандармами, загальною поліцією та військами нова «Інструкція по охране императорских железнодорожных поездов при Высочайших путешествиях». Пізніше її було доповнено новими інструкціями в 1896 та 1905 рр.

27 серпня 1900 р. імператором Миколою II було затверджено нове «Положення про імператорські потяги», яке передбачало: «не пізніше, як за 12 годин до прибуття імператорського потягу припинити рух всіх службових, робочих і екстрених потягів, за 2 години припинити рух товарних та військових потягів, за 6 годин припинити рух дрезин. У разі перебування на суміжному шляху пасажирського потягу за 10 хв. до прибуття імператорського ешелону всі двері повинні бути зачинені, також зачинялися усі вікна, які виходили до імператорського потягу». «Положення про імператорські потяги» діяло до революції 1917 р., його зміст постійно вдосконалювався.

У роки Першої демократичної російської революції (1905—1907 рр.) посилювалися заходи щодо забезпечення безпеки царського потягу: навіть начальник руху не знав, в якому з двох царського складу потягів їде сам імператор. Інформація про готовність до поїздки царя надавалася начальнику канцелярії міністерства шляхів та сполучень за дві-три години до відправлення спецпотягу.

На початку 1914 р. важливі зміни відбулися в системі забезпечення безпеки руху імператорського потягу на залізницях. Була розроблена нова система охорони, в якій відмовлялися від використання військових частин армії. Охорона передавалася Окремому Корпусу жандармів, якому підпорядковувалися військові частини, що викликалися лише за необхідності. Така система охорони царського потягу проіснувала до падіння імперії Романових.

Отже, з розвитком залізничного транспорту в Російській імперії та розширеням сфер його використання функції транспортної жандармерії значно зросли. Вона стала відігравати одну з ключових ролей у забезпеченні безпеки пересування царя залізницею. Результатом високої організації і професіоналізму військовослужбовців

транспортної жандармерії є статистика: з 1879 р. до 1917 р. терористам жодного разу не вдалося підібратися до імператорського потягу, який не був броньованим навіть у роки Першої світової війни.

Англо-турецькі плани начала Крымской войны на Кавказе и попытка их реализации весной 1853 г.

Волынский Владислав

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Volynskiy_v@ukr.net

Стремление русского правительства усилить политическое влияние в Османской империи стало непосредственной причиной начала боевых действий на нескольких фронтах Крымской войны. Претендовавшие на решение «восточного вопроса» в свою пользу, Англия и Франция выступили в столкновении между Россией и Турцией на стороне последней, высадив армии осенью 1854 г. на Крымском полуострове. Именно здесь и происходили наиболее крупные сражения, что дало повод М. В. Богдановичу, Н. Ф. Дубровину, Е. В. Тарле и др. историкам считать основным фронтом войны — крымский. Поэтому отдельные вопросы, касающиеся кавказского театра боевых действий, не нашли должного освещения в историографии, что и обусловило тематику исследования.

В предвоенных планах Англии и Турции Кавказу, как важному стратегическому и геополитическому региону, отводилось соответствующее место: здесь предполагалось разбить российскую армию, что создало бы условия для прорыва союзников на Кубань и в Приазовье. Серьезности замыслов соответствовала военно-дипломатическая подготовка, проводимая противостоящей России коалицией. Опираясь на документальные сведения сборника «Из истории происков иностранной агентуры во время кавказских войн», можно предположить, что столкновение на кавказском фронте готовилось усилиями турецких эмиссаров с начала 1853 г.

Отметим, что английское и подконтрольное ему турецкое правительство делали акцент на вовлечении в боевые действия горцев Кавказа. Объективно это способствовало активизации их освободительного движения, которое предполагалось использовать для создания нескольких очагов столкновений, плацдармов для действий регулярных войск и раскола тыла императорской армии, что стало бы подспорьем для быстрой победы союзников.

Стремясь укрепить подорванные к середине XIX в. военные силы кавказцев, Англия и Турция инициировали наращивание масштабов контрабандных поставок стрелкового оружия и боеприпасов. Российская разведка располагала сведениями о большом количестве единиц, гладкоствольных и нарезных ружей, легких пушек и зарядов к ним, готовых к транспортировке на Кавказ. Интересно, что английские и турецкие агенты

установили контакти не с потерявшим влияние Шамилем, а с его наибом — Магомет-Амином. Это объяснимо, поскольку именно он контролировал крупные силы шапсугов и натухайцев. Так, Магомет-Амин весной 1853 г. с помощью европейских военных специалистов сформировал несколько отрядов, численностью более 10 тыс. бойцов, что зафиксировано документально в сборнике «Движение горцев Кавказа в 20—50 гг. XIX в.» Усилившись, кавказцы атаковали Гостагаевское и Тенгинское укрепления Черноморской береговой линии. На наш взгляд, штурм фортов не мог быть произведен по личной инициативе Магомет-Амина, поскольку в середине XIX в. горцы предпочитали действовать малыми отрядами, избегая серьезных столкновений. Наибо воплощал в жизнь англо-турецкие планы подготовки широкомасштабных военных действий на Кавказе.

Нападения на форты, равно как и другие акции, преследующие цель захватить важные плацдармы для развертывания союзнических регулярных войск, оказались безуспешными. Военно-материальная помощь не поспособствовала развертыванию мощного движения горцев. Их наступательный порыв к началу войны был пресечен успешными контрмерами черноморских казаков во главе с атаманом Я. Кухаренко.

Таким образом, Кавказ занимал важное место в стратегических планах Турции и Англии на подготовительном этапе Восточной войны, что отразилось в военно-материальном обеспечении и дипломатической поддержке действий народов Кавказа. Реализация предвоенных замыслов оказалась провальной после поражений, понесенных горцами от казачьих и армейских частей весной-летом 1853 г. Когда осенью 1854 г. англо-французские войска увязли в боях под Севастополем, а оставшийся без поддержки IV турецкий Анатолийский корпус был не в силах достичь военного превосходства, стратегические планы противников Российской империи относительно Кавказа окончательно рухнули. Боевые действия на Крымском полуострове, в которых союзники небезосновательно рассчитывали на успех, стали решающими.

Приватні магнатські армії Речі Посполитої XVI–XVII ст. (актуальні проблеми дослідження)

Гаврилюк Іван

Національний університет «Києво-Могилянська Академія»

syrop4ik@gmail.com

В Європі, під час розпаду середньовічної моделі організації війська та переходу до практики формування державних армій, приватні підрозділи можновладців залишалися одними з небагатьох стабільно існуючих збройних формацій. У Короні Польській та Великому князівстві Литовському з поч. XVI ст. почали формуватися надвірні війська певних магнатських родів, які незабаром перетворилися на окремі приватні армії. Протягом XVII–XVIII ст. магнатські приватні формування відігравали помітну роль в житті цілої Речі Посполитої. Неодноразові спроби їх обмеження не мали успіху з огляду на специфіку державного устрою

та соціальної структури Речі Посполитої. Можемо навести коротке визначення: приватні магнатські війська — збройні відділи, які різними засобами утримувалися у володіннях можновладців та використовувалися останніми для своїх цілей.

Не зважаючи на важливу роль приватних військових контингентів у річпосполитському воєнному мистецтві, питання, пов'язані з мілітарними можливостями знаних магнатських родів, детально ще не розглядалися. Дослідники тих чи інших магнатських родин займалися переважно коментуванням джерел, використовуючи надвірні підрозділи для ілюстрування різноманітних можливостей (насамперед економічних, політичних і почасти військових) вибраного роду. Відтак своє головне завдання ми вбачали у хоча би частковому розкритті самого поняття приватних магнатських армій у Речі Посполитій, а також їх структури, чисельності та функціональності, оскільки дане питання є майже недослідженою сторінкою української та польської історіографії.

Історіографія приватних магнатських військ у Речі Посполитій, на сьогодні складається лише з кількох позицій. Ще у 1956 р. з'явилася стаття К. Dembskiego, у якій йшлося про суспільні та правові підстави існування приватних армій. Більш змістовнішою та багатшою на використаний джерельний матеріал є монографія U. Augustyniak про військову клієнтелу князя Кшиштофа Радзівіла. Це чи не єдина існуюча на сьогодні ґрунтовна праця про приватне військо в Речі Посполитій.

Видова презентативність джерельної бази є достатньо багатою. Якщо говорити про руських (українських) магнатів, чії приватні війська були найчисельнішими з огляду на постійну татарську загрозу, то тут першочергове значення мають книги судово-адміністративних установ. Вони зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Києві: Житомирський (Ф. 11), Кременецький (Ф. 21), Луцький (Ф. 25), Володимирський (Ф. 28) гродські та Луцький (Ф. 26) земський суди.

Потужний масив документів знаходиться в Архіві головному актів давніх у Варшаві. Це архів коронного скарбу, де зберігаються фінансові рахунки та жовнірські списки хоругв коронної армії, архіви Радзівілів та Потоцьких. Чимало важливих документів міститься у відділі мікрофільмів Національної бібліотеки у Варшаві.

У даному дослідженні, завдяки роботі у книгозбірнях та архівах України та Польщі, нам вдалося:

— проаналізувати феномен приватних магнатських армій в Речі Посполитій у контексті загальноєвропейського явища надвірних формувань;

— дослідити організацію та чисельність певних надвірних загонів у Речі Посполитій;

— висвітлити деякі моменти їх функціонування та бойової діяльності (зокрема, під час Хмельниччини);

— розглянути явище так званого «подвійного підпорядкування» офіцерів надвірних військ, які паралельно могли служити і в коронній армії.

Здійснене дослідження є спробою принаймні частково уявити й описати феномен приватних магнатських військ у Речі Посполитій, оскільки останні були потужною силою і часто відігравали важливу роль в історії як самої Речі Посполитої, так

і цілої Європи. Особливо помітним це явище було на землях сучасної України, де місцеві магнати мали під рукою цілі приватні армії і мало зважали на королівську волю. Не маємо також сумніву в необхідності продовження даного дослідження.

Кримінальні покарання на території генеральної області «Київ» як складова окупаційної політики 1941–1944 рр.

Главацький Максим

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

maks_glavatskyi@ukr.net

Правові норми та законодавство окупаційної влади були складовою системи «нового порядку», а їхня основна місія зводилася до охоронних або ж заборонних напрямів роботи. Кримінальне право забезпечувало регулювання соціальних та життєвих ситуацій, утримування в належних правових нормах як військовий склад, так і, в цілому, населення окупованих територій.

Історіографічний огляд дозволяє стверджувати, що головною рисою радянської історичної науки цього періоду слід вважати героїчну канонічну воєнну версію війни, в якій проблеми, пов'язані з функціонуванням гітлерівського окупаційного режиму, часто посідали другорядне місце. Водночас, у цей період розглядалися проблеми, пов'язані з підходами керівництва Третього Рейху до створення окупаційного апарату влади, функціонування центральних органів управління, практичної діяльності німецьких інституцій тощо.

Аналіз історично-правових напрацювань як вітчизняної, так і зарубіжної історіографії дозволяє констатувати факт відсутності комплексних досліджень організаційно-правового та нормативного забезпечення функціонування окупаційної адміністрації в генеральній області «Київ».

Основний акцент у стосунках з населенням, що мешкало на окупованих територіях, був зроблений переважно на застосуванні силових методів та механізмів урегулювання соціальних відносин. При цьому, окупаційна адміністрація не збиралася враховувати як особливості розвитку місцевого соціуму, так і певні правові традиції. Окупанти керувалися принципом суворого покарання за будь-яку дію (бездіяльність) з боку місцевого населення, яка шкодила або могла зашкодити інтересам Третього Рейху. У цих умовах зростала роль та значення кримінальних покарань, за допомогою яких забезпечувався порядок та спокій в окупованих областях України.

Надзвичайно поширеними були фізичні покарання за будь-які відхилення від роботи. Так, у директивній вказівці рейхскомісара України (1943 р.) йшлося про необхідність запровадження пильного нагляду за місцевою робочою силою. Непокірних селян після двох попереджень піддавали тілесному покаранню, а за наступні попередження — висилали до трудових таборів. Згідно з матеріалами

ЦДАВО України, німецьким командуванням було офіційно узаконено число ударів різками за небажання працювати — від 25 до 30. Якщо ж невихід на роботу був масовим, то селян поголовно шмагали батогами або страчували. Причому все населення села примушували бути присутніми на таких дійствах. Ці «заходи» не були поодинокими, а іноді набирали масового характеру. Документи свідчать, що покаранню підлягали не лише рядові селяни, а й сільські старости та керівники господарств.

Окупаційною адміністрацією широко застосовувався такий вид покарання, як смертна кара. Смертній карі підлягали особи, які «вчинили злочинні дії щодо німецької держави або влади; допускали насильство проти громадянина Рейху або приналежного до німецького народу» (згідно з Розпорядженням про покарання за невиконання настанов Німецької держави).

Однією з особливостей нормотворення окупаційних органів влади на території генеральної області «Київ» у галузі кримінальних покарань стало видання підзаконних актів, які мали локальну сферу своєї дії, що часто не відповідали нормативно — правовим актам вищого рівня.

Право на прийняття рішень про застосування кримінальних покарань мали: військові органи влади, німецькі суди, особливі (поліцейські) суди, українські кримінальні суди та особисто гебітскомісари.

Правова система, що діяла на території генеральної області «Київ», свідчить про те, що кримінальному покаранню підлягали різні верстви населення: як прості мешканці, так і підпорядковані німецькій адміністрації українські службовці; правові норми регулювалися в ході війни, змінювалися та доповнювалися на різних управлінських рівнях і навіть суперечили основним нормам центральних управлінських структур.

Вплив епідемічного фактора на перебіг і еволюцію військових дій УГА на Правобережжі восени 1919 року

Гуменний Сергій

Тернопільський національний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка

hymennyi@gmail.com

У подіях української революції 1917–1921 рр. досі залишається чимало моментів, які не знайшли висвітлення в історіографії. Сучасний розвиток історичної науки робить актуальним розгляд «нетипових» факторів, які впливали на історію, зокрема, хвороб, що дозволяє комплексно розглянути розвиток історичного процесу, як це показав В. Мак-Ніл. В українській історії одним з таких моментів є вплив хвороб на перебіг військових дій у 1919 р. Історики (М. Стахів, Д. Дорошенко, В. Солдатенко, І. Нагаєвський, О. Рєєнт) і свідки подій (О. Назарук, Ю. Липа та ін.) частково висвітлювали дану проблему, проте в історіографії все ж відсутній її спеціальний розгляд. Нашою метою

є аналіз ролі епідемічного фактора у зменшенні чисельності, втраті боєздатності та зміні орієнтирів особовим складом УГА, що діяли на Правобережжі у 1919 р.

Поширення епідемій тифу та вірусних захворювань у середовищі армій, починаючи з серпня 1919 р. набуло масового характеру. Грип-«іспанка» поширився у Галичині через повернення частин австрійської армії з Італійського фронту, де вони підхопили захворювання, але завдяки налагодженій військовій медичній службі епідемія грипу не поширилась у війську, а торкнулась цивільного населення. Фізичне виснаження бійців УГА після Чортківського наступу у червні 1919 р., труднощі акліматизації, нестача засобів гігієни та одягу, медичного та санітарного персоналу створило умови для поширення сипного тифу. С. Петлюра зазначав: «Тиф десяткує ряди нашої армії, багато з ранених вмирає, бо не маємо ні медикаментів, ні білля».

У вересні–листопаді 1919 р. епідемія досягла свого апогею. І. Нагаєвський пов'язував спалах тифу із зникненням зразків тифозної сироватки у Парижі, які могли бути використані як біологічна зброя проти українського війська. Підтвердити цю версію на основі наявних джерел вкрай важко, але дивним чином найбільшого удару хвороби зазнав саме II Корпус УГА, якому протистояли польські дивізії генерала Ю. Галлера, сформовані у Франції. Головний інтендант УГА І. Цьокан 25. 10. 1919 р. зазначав: «Стрільці...зі шпиталів тікають в гарячці. Сильно десяткує... тиф. У Жмеринці й околиці згинуло з зимна і голоду або...догибає 10 000...іде страшна агітація проти Галичан. Наддніпрянцям дають одяг, галичан — поминають». Д. Долинський підвів пудсумок такої ситуації: «Між наддніпрянцями і галичанами повстала страшна пропасть, в котру скочувався...український державний віз». Епідемія тифу спричинила розпад єдиного фронту українських військ, що зазнали значних втрат, які за підрахунками В. Солдатенка склали 10–11 тис. чоловік (близько 22 %) особового складу УГА.

Сучасна історіографія поразку українських військ пов'язує з цілою низкою як зовнішніх, так і внутрішніх причин. Епідемічний фактор, який часто розглядається відокремлено і побічно, відіграв далеко не останню роль у подіях 1919 р.: він загострив внутрішньонаціональні протиріччя та завдав важких втрат боєздатності та чисельності військ. Клінічний перебіг сипного тифу зумовлює наслідки, за якими вояк, навіть після одужання, не може ефективно діяти на полі бою протягом 2–3 тижнів. А враховуючи те, що інкубаційний період хвороби тривав 10 днів і зараження відбувалось нерівномірно, то можемо сказати, що це завдало серйозного удару боєздатності частин на доволі тривалий час.

Уся сукупність даних факторів і привела до становища яке військовий міністр УНР В. Сальський, говорячи про безнадійність становища війська пізньої осені 1919 р., описав доволі лаконічно: «Поконала нас не мілітарна сила ворогів, а тиф».

Природоохоронна політика в УРСР у 1950-х рр.

Діхтяренко Альбіна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
mahameduk@gmail.com

У тому, що техногенний розвиток в Україні спричинив до екологічної кризи, винна не природа, а тоталітарний режим, політика радянських владних, політичних, економічних структур, які в силу низького рівня культури, мислення, технологій вчасно не зафіксували біотичні сигнали безпеки, зміну параметрів розвитку довкілля, продовжуючи розвивати колоніальні, екстенсивні підходи до ведення народного господарства, що привело до екологічної кризи, а стосунки з природою до ірраціонального характеру, який почав підривати основи існування самого життя, генетичну сталість, стійкість живих систем, включаючи й людину, до різноманітних зовнішніх впливів.

У своєму дослідженні ми спробуємо визначити основні підходи радянського партійно-державного керівництва до вирішення екологічних проблем у повоєнний період. Державну політику у сфері охорони природи УРСР у 1950-х роках розглядали у своїх працях радянські автори Л. Потемкин та Н. Тихонова, а також вітчизняні дослідники Р. Худяк, В. Лебединець, О. Васюта, С. Васюта та Г. Філіпчук. Однак досі залишаються не визначеними основні параметри радянської екологічної політики у 1950-х років.

На початку 1950-х років для комуністичної влади стояла лише одна мета — найбільш екстенсивне використання природних ресурсів для вирішення господарських проблем. Цим самим вони не лишали часу для врахування екологічних наслідків. Пріоритетним напрямком стала політика перетворення та підкорення природи в ім'я створення нового типу особи та держави. Необхідністю побудови нового суспільства пояснювались все нові та нові немилостиві витвори сталінської системи до природного довкілля аж до перенесення соціальних законів класової боротьби по відношенню до природи.

Глибинна антигуманна природа комуністичного режиму обумовлювала всю суперечливість та дволикість турботи системи про довкілля. Так 3 червня 1949 р. Рада Міністрів УРСР прийняла постанову «Про охорону природи на території Української РСР», згідно якої заборонялось розорювати цілинні землі, вирубувати вікові дерева (перша спроба резервування території під заповідники).

З метою охорони середовища від забруднення попелом, газами та іншими шкідливими речовинами, ліквідації втрат чорних і кольорових металів, цінних хімічних продуктів Рада Міністрів УРСР слідом за союзним урядом приймає 20 червня 1949 року постанову «Про заходи боротьби із забрудненням атмосферного повітря промисловими підприємствами УРСР та про поліпшення санітарно-гігієнічних умов населення міст».

Таким чином, вперше в історії України, як і в цілому колишнього СРСР, було заборонено введення в дію промислових підприємств без ефективно діючих пилогазоочисних споруд. Однак не створивши жодних економічних підстав для впровадження цих положень, влада дозволяла десятки разів кочувати цим благим «намірам» по різного рангу нормативних актах, демонструючи тим самим можливість їх повного ігнорування аж до здобуття незалежності України.

Поворотним моментом у відході теорії державної політики від крайніх ортодоксальних положень сталінського плану перетворення природи в Україні, стала спеціальна постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР від 3 червня 1958 року «Про заходи по поліпшенню охорони природи Української РСР», де відзначалося, що питання охорони природи набувають особливо важливого значення і повинні стати об'єктом турботи всіх господарських організацій і всього населення республіки.

Однак на практиці радянсько-комуністична система продовжувала реалізовувати сталінські економічні проекти та підходи, а їх вплив на формування протиприродної суспільної свідомості наочно відчувається й понині.

Таким чином, у 1950-х рр. в Україні відбувалось становлення системи контролю за станом і антропогенним забрудненням природного середовища. Однак у цій сфері продовжували домінувати вузьковідомчі інтереси, що нерідко зумовлювало зростання діючих або введення нових об'єктів без нарощування потужностей очисних або захисних споруд. Всі вони не давали бажаного результату і навіть, у деяких випадках, повертались негативною стороною до навколишнього середовища.

Охрана памятников старины в первые годы Советской власти

Ермоленко Людмила

Северо-Кавказский Федеральный университет

Gutik77@bk.ru

Перемены в общественной жизни страны, возрождение краеведения в российской провинции актуализировали интерес исследователей к изучению и сохранению памятников старины. Опыт памятникоохранительной деятельности краеведческих учреждений и научных обществ представляет практический интерес для современных служб, занимающихся культууроохранительной деятельностью.

К 1920 г. краеведение занимало важное место в общественной жизни и культуре провинции, что в свою очередь способствовало демократизации представлений о содержании истории и круге лиц, которые занимались исследованиями. В этот период идет становление научной школы исторического краеведения, формирование научного представления о предмете, объекте и методах краеведения. Акцент делался на выявлении своеобразия различных регионов страны, специфики их исторического и культурного развития. Важнейшим направлением деятельности краеведческих обществ и организаций являлось выявление, собиранье, учет и охрана памятников истории и культуры. Историческое краеведение 1920-х гг. было тесно связано с научными школами историков и академическими учреждениями страны, что способствовало развитию дореволюционных традиций исторических исследований.

Социально-политические события 1917 г., повсеместное и бесконтрольное уничтожение памятников культуры, массовый вывоз за границу предметов антиквариата поставили вопрос об отношении власти к культурному наследию. Советской власти предстояло раз-

работать целый ряд законов и инструкций, создать правительственные структуры, которые осуществляли новую государственную политику по охране исторических памятников, что было нелегко, из-за враждебного отношения к «буржуазной культуре». Все это нашло отражение в культууроохранительной политике государства. Именно тогда были заложены основы государственной системы учета и охраны памятников. Самой распространенной формой учета памятников была их регистрация с помощью охранных свидетельств (грамот). Было начато создание единой учетной документации — книг поступлений, инвентарных книг, паспортов, регистрационных карточек памятников. Естественно, что для органов охраны памятников в первый послереволюционный период было характерно отсутствие научной методики, системности, планирования. Сами органы порой носили временный и чрезвычайный характер. Необходимо было создать единое учреждение, ведущее постоянную работу по массовому и полному выявлению памятников, их учет и охрану. Таким всероссийским органом стало структурное подразделение Наркомпроса РСФСР — Отдел по делам музеев и охране памятников искусства и старины, занимающийся разработкой законов по охране памятников и утверждением принципов государственной охраны всех культурных ценностей, поставленных на государственный учет. В период Гражданской войны на территории боевых действий охрана памятников была поручена специальным отделам при штабах фронтов и воинских соединений Красной Армии.

Официальными документами, в которых содержались принципы охраны памятников истории и культуры, являлись декреты, инструкции и постановления. Появление в 1930-е гг. постановлений ВЦИК и СНК РСФСР «Об охране исторических памятников» и «Об охране археологических памятников» стало следствием произвола и бездействия местных властей по исполнению законов об охране памятников 1918, 1923, 1924, 1933–1936 гг. Большое значение для охраны памятников старины имела деятельность краеведов и научной общественности.

В рассматриваемый хронологический период роль государственных учреждений в организации историко-краеведческих исследований и охране памятников древности заметно усилилась. Этот период вошел в историю благодаря широкому развитию краеведческого движения, новым археологическим открытиям, первым попыткам планового изучения, установлению тесных связей между центром и провинцией.

Моральний стан радянських та німецьких військ на початку 1944 року за даними мемуаристів

Залевський Віталій

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

han_mail@list.ru

Для опису бойових дій мемуари слугують лише допоміжним джерелом інформації, адже суб'єктивність позицій авторів і обмеженість у розкритті такого складного явища змушує шукати додаткові підтвердження наведеним у споминах фактам. Водночас для характеристики морально-психологічного стану учасників подій та передачі

неповторного «колориту епохи» спогади слугують комплексом цінних і відкритих для дослідження джерел. Проблема морального духу під час війни відігравала важливу роль у ефективності дій військ і безпосередньо впливала на напруженість, інтенсивність та характер боїв. З вдалих розвідок останніх років з подібної тематики варто відзначити праці О. С. Сенявської у площині «імагології».

На завершальному етапі Великої Вітчизняної війни радянськими мемуаристами Р. Я. Малиновським, А. Х. Бабаджаняном, М. М. Вороновим, М. С. Хрущовим відмічені докорінні зміни у моральному стані власних військ порівняно з початком війни. Показовим є запис, який зробив у своєму щоденнику К. М. Сімонов: «Німцям довелося відчути на собі і те й інше — дух відступаючої армії та дух наступаючої — тільки у зворотному порядку». Отже, солдати та офіцери РСЧА у 1944 р. мали беззаперечну моральну перевагу над противником, адже просування на захід та поступове звільнення території СРСР свідчило про повне володіння стратегічною ініціативою й наближало відчуття остаточної перемоги у безкомпромісному протистоянні на Східному фронті.

Відносно військ Вермахту К. В. Крайнюковим, Є. І. Малашенко, К. С. Москаленко стверджується, що бойовий дух німців був надламаний, дисципліна у військах підтримувалася лише за допомогою жорстких репресій, а також залякуванням «жахами» полону й неодмінною розплатою у випадку поразки Німеччини. На думку Л. Свободи, через подібні переконання навіть восени 1944 р. більшість німецьких військ все ще була вірною фюреру. М. В. Калініним, І. М. Чистяковим, Г. А. Жуковим влучно підкреслена тенденція: чим ближче війна підходила до кордону СРСР, тим запеклішим ставав опір противника. І. Х. Баграмян слушно зауважує, що починаючи з літа 1943 р. німці не залишили добровільно жодного клаптику радянської землі, незважаючи на будь-які вигоди тактичного чи оперативного значення. А. І. Єрьоменко доходить до вірного висновку: загальне падіння рівня військового мистецтва Вермахту не значило, що німецька армія «починає розвалюватися».

Знаковим у розумінні психологічного стану солдатів Вермахту є згадки М. Брюннера про першу власну участь у відступі німецьких військ, що вплинуло на автора «деморалізуюче». Г. Метельман відмічає: відступи породжували у солдат думку про повну втрату власним командуванням будь-якої можливості стримати противника. Погіршення морального фактору відбилося на військових результатах, адже кількість полонених на завершальному етапі війни досягла рекордної цифри за усі роки бойових дій.

Типову думку для більшості рядових німців висловив Н. фон Белов. Автор стверджує, що вже давно не вірив у перемогу, однак ще не вірив в остаточну поразку, адже був переконаний: А. Гітлер знайде політичне та військове рішення усіх проблем. Г. Метельман, В. Ліппіх, Х. Герлах, Ф. фон Бок, Е. Керн згадують про сподівання на «велике німецьке диво», чутки про обіцяну зброю, свіжі сили та злом у ході війни. З радянського боку їхні дані підтверджують А. І. Єрьоменко, Л. М. Сандалов, В. А. Крилов, Г. Н. Шинкаренко, Б. О. Владіміров.

Аналізуючи наведені свідчення мемуаристів обох сторін, зробимо висновок: подібні настрої слугували своєрідним стимулом, вселяючи хибну надію й надаючи наснаги для продовження боротьби. Відмічене небажання прийняти реальний стан подій можна пояснити, по-перше, ефективністю нацистської пропаганди, по-друге, цілеспрямованою обмеженою інформованістю німців про справжнє становища на фронтах, по-третє, категоричною відмовою вірити в неминучу власну поразку після багатьох років беззаперечних триумфів.

Таким чином, зміна морального клімату на завершальному етапі війни неодмінно впливала на бойові дії. Наближення до кордонів Німеччини пробуджувало в її мешканців відчуття неминучого краху, справжнього ментального колапсу, тому змушувало з останніх сил боротися, іноді, без жодної надії. На цьому тлі вірність або опозиція нацистському режиму грали другорядну роль поряд з природним бажанням зупинити ворога на порозі власного дому. У свою чергу бійці й командири РСЧА, з кожним кроком наближаючись до власного кордону, відчували смак остаточної перемоги, що надавало їм сил для нових операцій, незважаючи на страшну втому від багаторічної війни.

Конструирование образа «дружественной» Франции на страницах журнала «Вестник Европы»

Захарова Анна

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

fiddlee@mail.ru

Пресса всегда выступала мощным орудием формирования общественно-го мнения. Одним из наиболее влиятельных органов печати в конце XIX в. был журнал «Вестник Европы». В современной историографии изучением истории российской журналистики, в том числе «Вестника Европы», занимались В. В. Ворошилов, А. В. Западов, Б. И. Есин, С. Я. Махонина, А. В. Кайль, Е. В. Артемьева. Однако основной акцент в работах этих авторов был сделан на исследовании развития российской общественно-политической мысли, в то время как освещение этим изданием международных отношений не привлекло внимания исследователей. В данной работе будет предпринята попытка осветить роль «Вестника Европы» в конструировании образа «дружественной» для граждан Российской империи Франции. Актуальность подобного исследования обуславливается растущим в современной исторической науке интересом к проблеме восприятия «другого».

В центре нашего внимания находится выпуск журнала за 1896 год, так как этот год был весьма знаменательным для Российской империи (прежде всего — это коронация Николая II и его дипломатическая поездка в Европу). Также именно в этом году окончательно формируется мнение самой редакции «Вестника Европы» относительно того, что существует целый комплекс факторов, обусловивших «дружественность мотивов» Франции в ходе складывания русско-фран-

цузкого союзу. Підтверджує цей тезис порівняння освещення «французької теми» з подачею на сторінках «Вестника Европы» матеріалів про інші країни.

Стоїть відзначити, що «Вестник Европы» позиціонував себе як єдиний в Російській імперії журнал, здатний дати точну, об'єктивну оцінку подіям чи іншим подіям. Журнал відрізнявся помірно-ліберальними поглядами, а його підписниками були, в основному, представники буржуазних кіл населення імперії та люди, пов'язані з інтелігенцією.

Також важливо звернути увагу на ситуацію з пресою в Російській імперії. Ліберальна преса в 1880–1890-х рр. переживала важке час. Часто автори вдавалися до натяків, підтексту, а читачеві надавалося самому робити висновки. Це не означає, що ліберальна преса не намагалася донести читачеві своє ставлення до зовнішньої політики уряду та в якійсь мірі висловити ліберальну зовнішньополітичну програму. Наприклад, у відношенні до складання руско-французького союзу, редакція намагалася показати, що сама ідея союзу виходить з «урядових кабінетів», а є закономірним результатом дружби та взаєморозуміння громадян Французької республіки та жителів Російської імперії, згадує про візити французької ескадри в Кронштадт (1891) та відповідний візит російської в Тулон (1893).

Таким чином, надаючи оцінку подіям 1896 року в руско-французьких міждержавних відносинах та інших сферах контактів між громадянами двох країн, ми робимо висновок, що на сторінках видання переважає тенденція преподносити читачеві руско-французький союз виключно в позитивних, позитивних тонах.

Родина парафіяльного священика Харківської єпархії на перехресті модернізаційних процесів другої половини XIX ст.

Захарченко Євген

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
evgen.zaharchenko@yandex.ua

Великі реформи другої половини XIX ст. в Російській імперії справили неабиякий вплив на розвиток суспільства та «модернізаційний стрибок» держави в індустріальну еру. Однією з реформ, як то аграрна, земельна, судової та ін., стали об'єктами багатьох досліджень та дискусій у сучасній гуманітаристиці. Однак деякі аспекти реформаторської діяльності Олександра II та царського уряду у цей період досі залишаються малодослідженими. Це, перш за все, стосується такого неоднозначного за своїм характером явища, як реформування парафіяльного управління Православної церкви у 60-х рр. XIX ст. Великі реформи Олександра II, які охоплювали майже всі сфери життя імперського суспільства, не могли не залишити поза увагою і духовенство. Так само, як і священнослужителі, перебуваю-

чи у центрі духовного і суспільного життя громади, особливо у сільській місцевості, не могли оминати ці найзлогідніші питання реформ у Російській імперії.

У центрі даного дослідження знаходиться родина парафіяльного священика, яка опинилася на перехресті модернізаційних процесів у Російській імперії у 60–70-х рр. XIX ст., а саме ставлення представників духовного стану до парафіяльної реформи та до реформаторських поглядів взагалі, а також порівняння цих поглядів з поглядами авторів проектів цих реформ. Погляди священнослужителів відобразилися на сторінках духовної періодики, зокрема Харківської єпархії, у таких виданнях Харківської єпархії, як «Духовний вестник», «Духовний дневник», у промовах та проповідях церковних ієрархів. Варто зауважити, що ці погляди не збігалися з ідеями ініціаторів реформ, що спричинило розлогу дискусію з цього приводу на сторінках як духовної, так і світської періодики. Погляди духовенства та його світогляд, викладений на сторінках періодичних видань, можна порівняти з офіційними документами того часу, що регламентували життя духовенства. Серед таких варто назвати «Устав духовних консисторій» (1841 р.), «Інструкція благочинним парафіяльних церков» (1857 р.), «Положення про парафіяльні попечительства» (1864 р.), «Інструкція церковним старостам» (1890 р.), «Інструкція настоятелям церков» (1901 р.) та ін.

Аналіз вказаних джерел дозволяє реконструювати умови проживання родини священика, джерела поповнення родинного бюджету, уявлення представників духовного стану про свою роль та місію у суспільстві Російської імперії і співставити з конкретною реалізацією на законодавчому рівні. Аналізуючи періодичку та мемуаристику того періоду у комплексі з законодавчими актами та джерелами ділової документації, можна встановити, що в дискусії стосовно парафіяльного управління Церкви родина священика виявилася до певної міри заручником ситуації. Парафія була найнижчою адміністративною ланкою церкви, у центрі парафії знаходився священик зі своєю родиною. Зауважимо, що парафія за територіальними межами фактично збігалася з сільською територіальною громадою.

Таким чином, у дискусії стосовно проблем реформування парафіяльного управління у 60-х рр. XIX ст. родина священика стала інструментом у боротьбі між церковною та світською владою. З одного боку, світська влада намагалася перетворити священика на «державного службовця», з іншого боку, церковна ієрархія та єпархіальне керівництво намагалася збільшити свій вплив та розширити юрисдикцію внутрішнього самоуправління, тим самим знівелювати патерналістський характер відносин між державою та Церквою. Головним аргументом у боротьбі між обома суб'єктами дискусії було поліпшення становища та матеріального забезпечення парафіяльних священиків та їхніх родин. На перехресті такої «модернізації» і опинилася родина священика в середині XIX ст.

Традиции урегулирования конфликтов в цыганском праве

Ищенко Людмила

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Цыганский народ подразделяется на несколько этнических групп, имеющих свои диалекты, традиционные виды деятельности, обычаи. История, культура и традиции этого народа поражают своим богатством. Независимо от места проживания цыгане всегда остаются представителями своей этнической группы.

Ромы имеют достаточно интересную и самобытную судебную систему, которая формировалась на протяжении столетий и представляет собой единое целое с мировоззрением и культурой цыган.

Рассматривая вопросы, связанные с цыганским правом, необходимо учитывать смысл понятия справедливости. У цыган оно включает в себя не только понимание социального уклада, а ещё и логичность наступления определённых последствий, как проявления «мирового равновесия».

Изучая урегулирование конфликтов среди цыган, следует говорить о внесудебном и судебном порядке их урегулирования. В обоих случаях дело будет разбираться цыганами без какого-либо участия гаджэ (т. е. человек любой другой национальности). Во внесудебном порядке урегулируются мелкие конфликты, конфликты, возникающие внутри семей, родов, конфликты, позор которых перевешивает их тяжесть. В этом случае, инициативу разрешения конфликта берут на себя старшие рода, прямо выказывая свою приверженность той или иной позиции или предлагая компромиссные решения. Внесудебный порядок решения конфликтов среди цыган, в принципе, схож с традициями большинства народов.

В судебном порядке могут решаться дела имущественного характера, дела о защите чести и достоинства, дела о преступлениях против нравственности, половой неприкосновенности, здоровья и жизни.

Вообще, к компетенции криса (суд — цыг.) относятся дела, по которым крис сможет собраться, то есть такие дела, угроза неразрешения которых вызовет в обществе достаточно опасений. Крис не распространяет свою компетенцию на отношения с гаджэ. Особенностью криса является его безальтернативность, невозможность для цыгана искать правды в любом другом суде на Земле.

У судей криса отсутствует начальство, они руководствуются только совестью и в процессуальной части — обычаями. Судей криса невозможно подкупить — слишком прозрачен сам процесс, слишком дорог авторитет судьи. Следующей особенностью криса является отсутствие специальных органов, обеспечивающих исполнение приговора. При этом решение криса священно для цыгана и потому всегда выполняется всеми участниками конфликта. Крис может проходить в форме застолья. Показания и мнения всех участников выслушиваются независимо от пола (инициатором криса может быть как цыган, так и цыганка), рода занятий, возраста, материального

благополучия участника. Перед крисом все цыгане равны. Роль «секретаря судебного заседания» выпадает тому, кто считает возможным призвать к порядку, прояснить организационные вопросы и проч. В правовых традициях цыган существует инструмент защиты от искажения фактов — клятва, божба.

Какие решения может вынести крис? По делам имущественного характера речь может идти о выплате или отработке долга. По делам о преступлениях против нравственности или половой неприкосновенности, по делам об убийстве крис может вынести решение о признании обвиняемого «не вхожим в приличный дом» — магардо (поганный — цыг.). По высказываниям многих цыган, стать магардо — хуже смерти. Отлучение от общества — страшное наказание для цыганской семьи, означающее потерю социальных связей, потерю возможности развиваться и воспитывать детей в цыганском мире.

Месть запрещена, и убийство или членовредительство не могут быть наказанием для обвиняемого на крисе. Основной целью криса является примирение сторон, нахождение компромиссных решений, поэтому все меры, связанные с пролитием крови или ограничением свободы, крисом не применяются.

Таким образом, исследование истории формирования и сегодняшнего функционирования правовых институтов разрешения конфликтов в среде цыганского народа позволяет сделать заключение, что внедрение некоторых традиционных элементов в отечественную судебную систему окажет весьма положительный эффект на ее функционирование.

Геополитические проблемы внешней политики независимой Украины

Калугин Олег

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Sokolova-housetu@yandex.ru

Пути становления Украины в постсоветский период в значительной степени связаны с особенностями геополитического положения страны, а также ее историко-политического развития, поэтому одной из основных проблем современной Украины является внешняя политика государства, которая временами выглядит непоследовательная, неоднозначная и переменчивая. Эта проблема рассматривается современными зарубежными и отечественными политологами. Среди иностранных политологов разработкой данной проблемы занимается Бжезинский, который детально описывает современные геополитические проблемы Украины и предлагает пути их решения. Среди отечественных политологов можно выделить Г. В. Милуху, А. Г. Гольцова, Э. Киселева и В. А. Колосова, которые в своих трудах анализируют геополитические векторы внешней политики Украины, акцентируя внимания на путях решения этих проблем. Также об этом много пишут различные издания, которые, однако, не содержат

конкретных предложений о различных геополитических векторах развития Украины. Материалы по этому вопросу слабо систематизированы, а относительно решения этого вопроса не существует единой точки зрения. Кроме того, на сегодняшний день так и не появилось специального исследования, посвященного этой проблеме. Отдельные монографии, где упоминается о геополитических векторах внешней политики Украины, не охватывают весь спектр данной проблемы и не предлагают конкретных путей ее решения. В ходе написания данной работы использовались сравнительный, исторический и нормативно-ценностный методы. Сравнительный метод раскрывает выявление специфики геополитических проблем Украины, времен независимости и нахождения оптимальных путей решения этой задачи. Исторический метод помогает детальной узнать исторический процесс, который протекает в Украине, ведь без него мы не сможем «зацепиться» за геополитические проблемы нашего государства. И наконец, нормативно-ценностный метод раскрывает значение тех или иных фактов и дает им оценку, показывая, как решения конкретных людей повлияли на внешнею политику Украины.

Геополитически Украина расположена на Востоке Европы, где находится один из произвольно определяемых «центров» Европы, в Карпатах. Следует отметить, что Украина находится на «территории цивилизационного излома» — между Восточно-европейской и Западноевропейской цивилизациями. Тут складывается непростая ситуация, когда Восток и Юг и Центр Украины тяготеют к России, а Запад — к Западной Европе. На фоне этой проблемы в Украине формируются концепции геополитического будущего Украины. Это концепция «вестернизации», концепция «равноудаленности» и концепция «восточной ориентации».

Проанализировав все эти концепции, можно отметить, что геополитические проблемы современной Украины возникают из-за отсутствия единого курса внешнего развития государства, который мог бы обеспечить стране стабильность и авторитет на международной арене. В свете переменчивой внешней политики государства, которое прибегает к различным концепциям развития, геополитическое будущее Украины находится под угрозой. На данный момент национальная идея уже не является объединяющим фактором. На наш взгляд роль объединяющего фактора может сыграть социальная идея, которая в чем-то объединит интересы украинцев, пока же геополитические проблемы Украины ведут ее ко все большей дестабилизации и внешнеполитическому хаосу.

Продовольче становище Харківщини у роки Першої світової війни

Кириленко Катерина

Харківська національна академія міського господарства
history@ksame.kharkov.ua

Перша світова війна помітно вплинула на Харківщину, зокрема, на її продовольче становище. Дана проблема не отримала належного висвітлення в сучасній науковій літературі. Єдиною науковою розвідкою близької тематики є монографія

Н. О. Шапошнікової, однак науковець розглядала продовольче забезпечення в цілому по всіх українських губерніях, більшу увагу концентрувала на урядовій політиці та її наслідках.

При дослідженні теми були використані матеріали Харківського обласного державного архіву, а також друковані джерела: статистичні довідники, збірники урядових постанов тощо. У своїй роботі автор дотримувалася принципів історичної об'єктивності та науковості. Проблема забезпечення продовольством Харкова в роки Перша світової війни оприлюднюється вперше.

Війна негативно позначилася на продовольчому становищі Харківщини. З метою компенсації дефіциту військової техніки царський уряд збільшував армію. З України було мобілізовано понад 4 млн. чоловіків. Масові мобілізації вже у 1915 р. призвели до виснаження ринку праці у сільському господарстві. Відбувався занепад його матеріально-технічної бази. Через нестачу робочої сили, палива та сировини скоротили виробництво на підприємствах сільськогосподарського машинобудування. Погіршувалося становище у тваринницькій галузі. Мобілізація до армії коней і волів, які виконували функцію тяглової сили, мала результатом великі втрати у сільському господарстві. Гострий дефіцит робочої сили змусив уряд використовувати працю військовополонених. Викликані війною негативні тенденції зменшили обсяги продовольчих ресурсів.

Перша світова війна вплинула на життєвий рівень населення, у тому числі Харківщини. Уже на початку війни Харків відчував нестачу тих чи інших продовольчих товарів унаслідок мобілізаційних заходів уряду, які порушували ритмічну роботу залізничного транспорту. Залежність продовольчого постачання від ситуації на залізницях зростала. Так, весною 1915 р. на Харківщині така нестача відчувалася у житті, пшениці, житньому і пшеничному борошні. Брак продуктів харчування в місті змусив уряд встановлювати норми їх постачання.

Значну роль у забезпеченні населення продуктами відіграли міські управи та земства. Так, міська управа Харкова організувала товариство для забезпечення мешканців міста продовольчими товарами, до складу якого увійшли представники громадських і підприємницьких організацій. Для збільшення ефективності заготівлі Особлива нарада з продовольства, Міністерство фінансів та інші урядові установи надали міському самоуправлінню та земству Харкова грошову позику.

Однак, матеріальне і, зокрема, продовольче становище населення міста погіршувалося. Падіння життєвого рівня населення визначалося не тільки нестачею продовольства у Харкові, але й стрімким зростанням цін та зниженням рівня реальної заробітної плати. Розрізнялися ціни вільного ринку та тверді ціни, встановлені урядом та місцевими органами влади.

Іншою причиною, яка призвела до зменшення продовольчих ресурсів і продовольчої кризи, було погіршення товарообміну між містом і селом. Раніше такі економічні стосунки трималися на добровільному відчуженні надлишків хліба та інших сільськогосподарських продуктів в обмін на товари фабричного й за-

водського виробництва — тканини, вироби із заліза, цукор, чай, тютюн, горілчані напої. На третьому році війни ці предмети вжитку майже зникають, оскільки промисловість працювала насамперед для задоволення потреб армії. Це послаблювало економічні стимули виробників хліба та інших продуктів сільського господарства, заохочувало до збільшення споживання у власних родинах і господарствах. Як наслідок, стрімко впала товарність хліба, погіршилось постачання Харкова.

Таким чином, виникненню продовольчої кризи в роки війни сприяли помилки в урядовій політиці. Пристосування економіки до потреб армії призвело до зменшення виробництва сільськогосподарських машин і товарів народного споживання, згорання традиційного обміну між містом і селом. Рівень товарності сільськогосподарських культур, особливо хлібних, різко знизився. Вирішальну роль у виникненні і загостренні продовольчої кризи зіграли такі об'єктивні чинники, як довготривалість війни, транспортна криза, занепад народного господарства. Зважаючи на нестачу продуктів та високі ціни на них в роки війни, продовольче становище у Харкові можна охарактеризувати як важке.

Белгородский губернатор В.В. Нарышкин и губернский прокурор Брянчанинов: история конфликта **Колотушкин Александр**

Национальный исследовательский университет «Белгородский
государственный университет»
kolotushkin@list.ru

Как известно, одним из основных огрехов системы местного управления Российской Империи, помимо казнокрадства и взяточничества, являлось недостаточное урегулирование отношений между различными ветвями власти. Наблюдались данные разногласия и в течение короткой истории Белгородской губернии (1727–1779 гг.). Одним из показательных примеров того времени являлся конфликт белгородского губернатора В. В. Нарышкина и губернского прокурора Брянчанинова. В Российском государственном архиве древних актов имеются документы, освещающие данный инцидент, информацию о нем можно встретить и в Полном собрании законов Российской Империи. Однако стоит отметить, что в рамках отдельного исследования тема конфликта не была освещена, что в целом и свидетельствует о научной новизне данной работы. При проведении исследования использовались методы анализа, обобщения и историко-логический метод.

Василий Васильевич Нарышкин (1712–1779) находился на посту белгородского губернатора около 2 лет (1764–1766 гг.), и каждый год его правления знаменовался крупными неурядицами. Помимо конфликта с губернским прокурором в его губернаторствование произошло, пожалуй, самое масштабное чрезвычайное происшествие за всю историю губернии — сильнейший двухдневный пожар в городе Белгороде в апреле 1766 г. Пожар уничтожил около 570 административных, торговых и жилых

зданий, и ликвидация его последствий потребовала вмешательства центральных властей империи в виде ассигнования 100 тысяч рублей и утверждения нового плана города, значительно изменившего его последующий облик. Через несколько месяцев после пожара В. В. Нарышкин был отстранен от должности губернатора.

Конфликт же с прокурором Брянчаниновым произошел за год до этого, в 1765 г. И необходимо отметить, что в данном инциденте была и третья сторона, своего рода судейская, ею являлся столичный Сенат. Все началось с того, что упомянутый губернский прокурор направил жалобу в этот высший орган власти государства, жаловался он ни много, ни мало на неудовлетворительную работу первого лица губернии и всей губернской канцелярии. Как известно, губернских прокуроров как раз и назначали для того, чтобы те следили за соблюдением законов в регионе, со стороны местных властей в частности. Жалоба главе губернии явно пришлась не по нраву, и в ответ в Санкт-Петербург была отправлена жалоба на самого прокурора о том, что его придирки мелочные и только мешают нормальной работе учреждений. По поводу разрешения инцидента в Полном собрании законов в одном из сенатских указов за 1771 г. упоминаются эти два фигуранта и сказано, что «дело Сената 6 департаментом еще не решено». Этот назывался конфликт «приказной ссорой». Как видно, с того момента прошло 6 лет, да и в 1771 г. в Белгородской губернии уже пятый год губернаторствовал иной глава — А. М. Фливерк, назначенный после отстранения В. В. Нарышкина.

В заключение повествования о «приказной ссоре» двух губернских чиновников можно сделать вывод, о том кто же из двух конфликтующих сторон был более прав и объективен. В целом, ненадлежащее исполнение своих обязанностей было частым явлением российской системы управления, о чем говорят факты отстранения от должности двух губернаторов (П. М. Салтыкова и Г. И. Шаховского) и одного генерал-губернатора (А. И. Глебова) за финансовые нарушения. К тому же множество архивных материалов и указов из Полного собрания законов пестрит призывами столичных властей улучшать работу местных учреждений, особенно в плане взимания недоимок и своевременной подачи отчетов. Помимо этого, в XVIII в. известной проблемой была недостаточная квалификация служащих на местном уровне, потоков бумаг было множество, справиться с ними чиновникам было часто не под силу. Так что «придирки» губернского прокурора вполне можно считать обоснованными.

Татарські шляхи і сакми: їхнє значення в появі і розташуванні міст на території Східної України в XVII столітті **Коніва Юлія**

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
iuliya.konitwa@yandex.ru

Шляхи і сакми степовиків у XVII ст. — це біті дороги, які використовували кочівники, у тому числі татари. Появу цих шляхів сполучення зазвичай, пов'язують

з переходом татар до напівосілого способу життя. Джерела, які свідчать про татар, повідомляють, що дані шляхи і сакми були досить стійкими напрямками, але, у той же час не точними, оскільки пересування ними було визначено метою воєнної здобичі, засобами досягнення цієї мети — пересуванням кіннотою, а також природно-географічними факторами. Сприятливі умови для грабіжницьких нападів кочівників — це степова і лісостепова зони, які не мали природних перешкод для пересування. Власне Східна Україна була такою територією. Це було причиною того, що дана місцевість довгий час не заселялася, у тому числі тут не будувалися міста. У джерелах того часу ця територія отримала назву — «Дике Поле».

Найвідомішими шляхами та сакмами на території Східної України були Муравський шлях (йшов від Перекопа до Тули), Кальміуська і Ізюмська сакми, які відходили від Муравського шляху. Основні джерела, які повідомляють про них — це «Книга Большого Чертежа», «Генеральна карта України» та щоденник військового інженера і картографа Г. Л. де Боллана, мемуари військового діяча і дипломата П. Шевальє. Крім загальнонаукових методів, застосовувалися спеціальні, зокрема картографічної ретроспекції. За допомогою цих методів була зроблена спроба простежити закономірності розташування міст і зв'язок їх з напрямками шляхів і сакм степовиків на території Східної України.

Перш за все, слід відзначити, що заселятися край почав з будівництвом комплексу оборонних споруд, саме Білгородської (1635–1658) і Нової (Ізюмській) (1673–1681) ліній. У XVI ст. на татарських шляхах і сакмах встановлювалися спеціальні сторожові і станичні служби, основним завданням яких була охорона окраїн Російської держави від татарських набігів. Для того, щоб побачити закономірність розташування і появи міст на території Східної України, у тому числі Слобожанщини, ми позначили на карті міста з датами їхнього заснування, оборонні лінії та татарські шляхи і сакми. Таким чином, ми визначили, що в першій половині XVII ст. почала заселятися північно-східна частина Слобожанщини, що пов'язано з побудовою Белгородської оборонної лінії, яка розташовувалася перпендикулярно шляхам і сакмам (дещо пізніше таким чином розташовувалася і Ізюмська оборонна лінія). Решта території краю стала заселятися лише в другій половині XVII ст. Утім, заселення Слобожанщини не можна пов'язувати лише з будівництвом Ізюмської оборонної лінії, хоча її роль в обороні південних кордонів досить значна. В основному міста розташовувалися якомога далі від татарських шляхів і сакм, але є міста які виникали безпосередньо на цих шляхах: Валки, Цареборисів, Ізюм. Відповідна специфіка очевидно була пов'язана з характером колонізаційного потоку — залежно від того, був він державним чи народним. Вище зазначені міста, крім Ізюму, хоч і були кріпостями і засновані за задуму Російської держави, як оборонні, але не змогли перерости у великі головні міста краю через своє розташування, на відміну від Харкова, який розташовувався далеко від шляхів та сакм степовиків.

Отже, татарські шляхи і сакми безпосередньо впливали на появу і розташування міст Слобожанщини. Власне саме заселення краю стало можливим лише після побудови оборонних споруд, які перегороджували шляхи, але деякі міста (скоріше військові

форпости) будувалися до появи оборонних споруд, в основному вони були зруйновані і відбудовалися лише в кінці XVII в XVIII ст. Втім слід згадати про те, що існуючі оборонні споруди не завжди захищали населення від грабіжницьких набігів степовиків.

Варшавські генерал-губернатори другої половини XIX–початку XX ст.: загальний портрет російської влади

Копійка Ольга

Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара
kopeyka-olya@mail.ru

Польським землям у складі Російської імперії присвячена значна література, де, зокрема, аналізується діяльність варшавських генерал-губернаторів зазначеного періоду, передусім, з точки зору політики русифікації краю. Відзначимо праці польських (Б. Бакула, М. Котер, Л. Яшкевич, Т. Епштейн, В. Серчик) та російських вчених (С. Голубєв, С. Гвоздєв, В. Федорченко), де висвітлені окремі аспекти відповідної теми. У вітчизняній історіографії історія Польщі часів Варшавського генерал-губернаторства (1874–1917) досліджується практично тільки у зв'язку з українсько-польськими відносинами, що, на нашу думку, збіднює розуміння багатьох явищ на польських землях, і унеможливує цілісне їхнє бачення. Вважаємо можливим звернутися до однієї з проблем — особистісного аспекту в політиці Росії щодо Царства Польського.

У доповіді пропонується виокремити для дослідження постаті Варшавських генерал-губернаторів як репрезентантів офіційної російської влади з метою створити своєрідний узагальнений її портрет. Попри існування офіційних засад, кожен з них був особистістю, що «транслявала» офіційну політику через власне її розуміння, світогляд, освіту та життєві принципи. Обраний для дослідження період є одним з найскладніших у відносинах Росії та Царства Польського після придушення Січневого повстання, наслідком чого і стало впровадження посади генерал-губернатора (з 1874 р.), який ставав і командувачем Варшавського військового округу.

Основними джерелами є опубліковані джерела мемуарного змісту, епістолярії, видані в останні десятиліття у Російській імперії, зокрема, на сторінках російських часописів («Исторический вестник», «Русский архив», «Русская беседа» тощо), різноманітні біографічні збірники.

Методологічні підходи були сформульовані на підставі сучасних напрацювань соціальної історії.

Отже, предметом уваги стали відомі постаті генерал-губернаторів 1874–1917 рр.: П. С. Коцебу (1874–1880), П. П. Альбединський (1880–1883), Й. В. Гурко (1883–1894), П. А. Шувалов (1894–1896), О. К. Імеретинський (1897–1900), М. І. Чертков (1901–1905), К. К. Максимович (1905), Г. А. Скалон (1905–1914), Я. Г. Жилінський (1914) та П. М. Єнгалічев (1914–1917).

Зважаючи на свої посадові функції, усі губернатори мали не тільки військові звання, а й військовий та організаційний досвід. Більшість з них були учасниками військових кампаній Кримської війни, Російсько-турецьких воєн, мали значний військовий авторитет. Найменш досвідченими у цьому сенсі були Альбединський, кар'єра якого переважно була пов'язана із царським двором, Максимович, який взагалі не мав досвіду війни, що зумовило його заміну на посаді на час піднесення революції в державі у серпні 1905 р., та Єнгаличев, який виконував обов'язки губернатора не більше року, пізніше зберігаючи тільки посаду. Найшановнішими військовиками були Коцебу, Гурко, Скалон, — вони і перебували на своїй посаді довше за інших, демонструючи власне бачення своєї губернаторської місії.

Цікаво, що участь Коцебу, Шувалова, а особливо Гурко, у російсько-турецькій війні 1877–1878 рр., забезпечили їм славу визволителів балканських слов'ян, що дозволяє говорити про особливе розуміння слов'янської ідеї в російському суспільстві, невід'ємною складовою якого була армія. Герої-визволителі втрачали свій ореол на польських землях. Коцебу брав участь у придушенні Листопадового повстання, Шувалов, Імеретинський — Січневого.

Життєвий та військовий досвід, освіченість, світогляд, родинні та суспільні відносини, інші чинники зумовлювали стиль життя варшавських генерал-губернаторів.

Безумовною спільною рисою усіх осіб була вірність імперським ідеалам, що, зрозуміло, не можна вважати вадою чи помилкою, спрощуючи розуміння часу, історії Російської держави та Польщі.

Процес реєстрації та особливості пересування жителів військової зони окупації України (1941–1942 рр.)

Красноп'яров Валентин

Донецький національний університет
donbasua@i.ua

Жителі Донецької, Луганської, Харківської, Сумської та Чернігівської областей, що входили до військової зони, після приходу німецьких військ опинились зовсім в інших умовах життя. Окупаційна влада почала створювати нові правила в усіх напрямках життєдіяльності та господарювання. Це стосувалося і можливості проживання та пересування населення, яке контролювалось допоміжною поліцією, місцевою окупаційною адміністрацією усіх рівнів (бургомістерствами міст, районів, та старостатами сіл і хуторів) і німецькою жандармерією.

Дане питання частково досліджувалось українськими істориками, однак ці праці мають місцевий характер і більшість із них стосуються території Райхкомісаріату «Україна». Так, харківський дослідник А. В. Скоробогатов у монографії «Харків у часи німецької окупації» добре дослідив процес перепису населення у Харкові. О. Гонча-

ренко у статті «Громадянський статус місцевого населення окупованої України: аналіз нормативних заходів комендатур Вермахту та цивільної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» показав окремі аспекти нового правового стану особи в умовах окупації, але системних праць з дослідження реєстрації населення і можливостей його пересування у військовій зоні на даний момент немає. Особливо це стосується участі у цьому процесі допоміжної поліції.

Одразу після захоплення населених пунктів німецька військова влада починала створення допоміжних органів для ефективного управління територіями. Новостворені структури починали проводити перепис населення. У містах були створені паспортні столи, які відповідали за реєстрацію та перепис. Завідуючий паспортного столу зазвичай назначався та контролювався начальником поліції міста, як і усі співробітники. У селах даним процесом займався староста сільської управи. Персонал для такої роботи набирался, по змозі, з гарною освітою, часто залучалися вчителі.

Ухилення від реєстрації каралося штрафними стягненнями в розмірі 500 карбованців. Населення мало реєструватися у домових книгах, котрі треба було купувати за власний кошт. При реєстрації населення поділялося за соціальною та національною благонадійністю. Часто комендатури та міські управи вимагали від реєстраторів ставити позначки навпроти судимих осіб, іноземців, євреїв та комуністів. Переписи відбувались постійно з певною періодичністю від 3 до 6-ти місяців. Часто вказувалось кількість населення до війни і на момент даного процесу.

Також паспортні столи при поліції в містах і старостати у селах, починали видавати нові персональні документи. Спочатку це були тимчасові посвідчення, потім поступово видавалися паспорти.

Факт реєстрації грав важливу роль у житті людини, бо можливість пересування була дуже обмеженою. Особливо це стосувалося територій з підвищеною активністю партизанських загонів. Окупаційна влада усіляко намагалася обмежити міграцію населення, особливо з міст у села, аж до розстрілу. Причиною бажання втечі з міст ми розглядаємо кращу можливість вижити, адже у селі продуктів зазвичай більше. Також міграційні процеси відбувались і через наближення військових дій: люди покидали прифронтну зону. Для такого населення були створені спеціальні будинки ночівлі. Право на ночівлю можна було отримати від старшого поліцейського в селі або начальника поліції в місті, також від старости чи бургомистра. Дозвіл оформлювався довідкою. Порушення правил ночівлі каралося штрафом у 300 карбованців. Також такі будинки обов'язково перевірялися на санітарний стан, деякі мали при собі бані. Німецьке командування боялось розповсюдження інфекційних хвороб, оскільки це могло стати загрозою для військ.

Отже, процес реєстрації та пересування громадян перебував під суворим контролем окупаційних структур, мав чітку систему та виконавців. Людина без особливої причини не могла покинути свій населений пункт та обов'язково мала отримати дозвіл від поліції, або, якщо відправлялась на великі відстані, від жандармерії.

**Особливості будівництва житла на Донбасі
у 1950-х роках**

Краснопольова Лілія

Донецький національний університет

myaklili@gmail.com

Житло є однією з найважливіших складових частин життя людини. 1950-ті роки є важливим періодом формування характерних рис житла індустріального району.

Означеній тематиці, певною мірою, приділялась увага дослідників у контексті вивчення соціальної політики держави у 50-х роках ХХ ст., побуту робітників, повсякденного життя населення Донбасу. Окремі аспекти висвітлені у роботах А. О. Саржана, М. П. Приходька, А. С. Бобровського, З. Г. Лихолобової, К. В. Кузіної та інших. Отже, тематика була предметом окремого цілісного дослідження, одержала лише часткове висвітлення.

У 1950-х роках розгорнулось масштабне житлове будівництво в СРСР. Будівельний «бум» відбувся у другій половині 1950-х рр. Збільшилась і кількість житла, що будувалась на Донбасі відносно показників республіки. Якщо у 1950 р. кількість житла, що будувалась у Донбасі складала чверть від кількості побудованого житла в УРСР, то у 1960 р. — майже третину. У цей же час вугільна промисловість почала посідати одну з головних позицій в економіці. У Донбасі виникають нові шахти, це призводить до притоку населення і формування навколо шахт та промислових підприємств поселень. Основними видами населених пунктів Донбасу були міста та робочі селища. Це сформувало певну специфіку житла. Так, у робітничих селищах переважали одноповерхові будівлі, переважно не оснащені водогоном, каналізацією та негазифіковані. В будинках влаштували пічки. На нашу думку, низький рівень газифікації пов'язаний з тим, що люди могли використовувати для опалення вугілля, і газифікація робітничих селищ не була економічно доцільною. У містах будівництво житла також мало свою специфіку. Так, наказом № 14 по Державному комітету Ради Міністрів УРСР у справах будівництва і архітектури від 13.10.1955 р. в містах житлові будівлі не мали перевищувати 4-5 поверхів. Виходили також окремі розпорядження, які регламентували будівництво малоетажного житла. Це пов'язувалось з геологічними особливостями Донбасу, а саме з вугільними виробленнями. У середині 1950-х рр. розпочалось будівництво каркасно-панельних будинків. Цей метод мав переваги саме в умовах Донбасу, оскільки каркасно-панельні будинки витримували осідання ґрунту, що в умовах постійного вугледобування на Донеччині та Луганщині було вигідним з точки зору безпеки житла.

Будівельні матеріали, що використовувались в регіоні також відображають певну його специфіку. Тут постійно скорочувалось використання деревини у будівництві. Характерним було використання місцевих будівельних матеріалів: каменю та саману. Також специфікою регіону був пошук альтернативних будматеріалів, таких як залізобетон, армокераміка, шлакобетон, лінолеум та ін.

Після прийняття постанови ЦК КПРС від 4 листопада 1955 р. «Про усунення надмірностей в проектуванні і будівництві» змінився і зовнішній вигляд житла. Усу-

нення архітектурних оздоблень та широке впровадження типових проектів зробило зовнішній вигляд Донбасу типово індустріальним.

Отже, можна виділити наступні особливості будівництва житла: будівництво житлових поселень навколо шахт та підприємств, використання місцевих та альтернативних природних будівельних матеріалів, погане забезпечення житла регіону водогоном, каналізацією та газом, архітектурна убогість.

Таким чином, природно-географічні та економічні умови, а також соціально-економічна політика держави вплинули на специфіку житла на Донбасі та, у зв'язку з цим, на зовнішній вигляд регіону.

**Зарождение и развитие института почетного
гражданства в Курской губернии 1832–1861 гг.**

Кременев Дмитрий

Национальный исследовательский университет «Белгородский государственный университет»

kremen_dimon88@mail.ru

Научная новизна данной работы заключается в комплексном анализе развития и становления института почетного гражданства. Данный вопрос фактически не разрабатывался в контексте социальной истории дореформенной России.

Источниковую базу исследования составили неопубликованные документы, хранящиеся в Государственном архиве Курской области (ГАКО), Государственном архиве Белгородской области (ГАБО) и статистические сборники рассматриваемого периода.

Методологическую основу исследования составили принципы историзма, объективности и научности.

Экономическое развитие Российской империи и рост влияния на жизнь общества выходцев из не привилегированных сословий — крестьянства, мещанства и купечества, а также желание дворянства оградить себя от других сословий вынудил правительство Российской империи создать в 1832 г. новое привилегированное сословие — «почетные граждане». Почетные граждане делились на: потомственных и личных. Потомственное гражданство присваивалось: детям личных дворян и протестантским проповедникам, выходцам из податных сословий, получившим высшее образование — врачам, хирургам, юристам и др. Потомственное гражданство могли получить представители купечества. Принадлежность к этому сословию была доступна купцам 1-й гильдии после 10 лет пребывания в гильдии, и купцам 2-й гильдии после 20 лет.

На рассматриваемой территории первые упоминания о наличии почетных граждан встречаются только в 1836 г. — в г. Белгороде было 9 почетных граждан. В 1850 г. в г. Белгороде проживало 47 почетных граждан — 28 мужчин и 19 женщин. В 1852 г. в г. Курске проживало 9 семей (76 человек обоого пола) потомственных почетных граждан. Большинство из них были выходцами из купеческой среды, в основном купцы 3-й и 2-й гильдии. В 1856 г. в г. Обояни проживало 2 человека личных почетных граждан

(одна женщина и один мужчина) из семьи купцов 2-й гильдии. По статистическим данным за 1859 г. в Курской губернии проживало 270 человек потомственных почетных граждан и два личных почетных гражданина, проживавшие в г. Обояне.

Потомственные почетные граждане, главным образом, проживали в четырёх уездах Курской губернии: г. Курске (81 человек), г. Рыльске и Рыльском уезде (84 человека), в г. Белгороде (69 человек) и в г. Фатеже (19 человек). Оставшиеся 17 представителей данной категории проживали: в Дмитриевском уезде (4 человек), Льговском (2 человек), Старооскольском (10 человек) и Путивльском — 1 человек.

Следует отметить, что в ряде уездов Курской губернии — Суджанском, Грайворонском, Корочанском, Новооскольском, Тимском и Щигровском — данная категория населения отсутствовала.

Почетные граждане проживали, главным образом, в городах. Из 270 человек только пятеро проживали не в уездных городах, исключением является Дмитриевский уезд, в котором все 4 представителя данной категории проживали не в уездном городе.

Таким образом, на примере Курской губернии мы можем увидеть, что в период 1832–1861 гг., несмотря на незначительную долю в городском населении губернии (меньше 0,5%), почетные граждане играли значительную роль в жизни региона и составляли её экономическую элиту. Отличительной чертой Курской губернии следует признать подавляющее представительство среди почетных граждан выходцев из купечества.

Ідея української державності в діяльності Товариства «Музей визвольної боротьби України в Празі» (1925–1948 рр.)

Кужільна Оксана

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Irisha-tiv@mail.ru

В умовах утвердження державної незалежності України, її інтеграції до європейських структур неухильно зростає роль історичної науки в узагальненні досвіду державотворчих процесів. У цьому контексті наукове осмислення історії зародження, формування, становлення і розвитку ідеї української державності посідає ключове місце.

Велике значення для дослідження українського державотворення має діяльність Товариства «Музей визвольної боротьби України в Празі» (1925–1948 рр.). Кращі представники української інтелігенції в еміграції упродовж двох десятиліть ретельно збирали і дбайливо зберігали велику кількість одиниць документів і музейних експонатів. Вони вірили, що передадуть національні скарби до незалежної України, але зробити це судилось іншим.

Загальний стан вивчення даної теми свідчить про відсутність цілісних наукових праць, присвячених безпосередньо аналізу діяльності Товариства МВБУ щодо збе-

реження ідеї української державності. У 1990-х рр. вийшло кілька статей, що дають загальну характеристику історії Музею: Л. Лозенко, Л. Яковлевої, Н. Топішко, С. Заремби та ін. Певний внесок у дослідження історії МВБУ у Празі було здійснено чеським дослідником М. Мушинкою. У своїй монографії та низці публікацій на основі вивчення документів чеських та українських архівів він висвітлює основні напрямки діяльності цього осередку.

Слід також назвати праці М. Палієнко, яка присвятила цій проблемі низку публікацій, зокрема спільну із І. Срібняком працю — «Музей визвольної боротьби України в Празі (1925—1948): створення, діяльність, доля архівної колекції».

Джерельну базу дослідження складають різноманітні за характером, походженням, формою та змістом друковані та архівні матеріали. Значну кількість документів і матеріалів виявлено у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Найбільш змістовними для розкриття теми даного дослідження виявились архівні фонди Українського вільного університету (Ф. 3859), Українського Музею (Ф. 4026). Матеріали цих фондів висвітлюють процеси становлення та розвитку українських емігрантських установ, розвиток історичних досліджень в еміграції, історію заснування та діяльності Товариства МВБУ.

У фонді 269 Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) систематизовано й описано матеріали, які були зібрані Музеєм. Документи фонду розкривають історію зародження та розвитку української державності. Цінним джерелом є наукові праці вчених-емігрантів (монографії, статті) та рецензії на них; джерела особистого походження; наукові та науково-популярні видання.

Методологічною основою дослідження виступають принципи історизму, науковості, об'єктивності, всебічності та системного підходу, загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, насамперед історіографічного аналізу та синтезу.

Наукова новизна обумовлена тим, що вперше комплексно, цілісно та всебічно досліджується роль і значення ідеї української державності в діяльності Товариства «Музей визвольної боротьби України в Празі» (1925–1948 р.).

У результаті дослідження проаналізовано стан висвітлення проблеми і визначено рівень її наукового осмислення, узагальнено історіографічний доробок і вивчено джерельну базу; визначено на основі широкого кола джерел місце, роль і значення діяльності Товариства МВБУ у збереженні ідеї української державності; його вплив на процес боротьби за відродження Української держави.

Отже, Товариство МВБУ провело досить плідну роботу щодо збирання матеріалів з історії української державності, розкривало історію державотворчого процесу у період визвольної боротьби 1917–1921-х рр., поширювало ідею визвольної боротьби українського народу серед широких мас.

Бойові дії військ Південно-Західного фронту в районі Харкова в жовтні 1941 року

Кулеш Владислав

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
vl-cool@yandex.ru

Велика Вітчизняна війна є одним із найтрагічніших періодів історії людства, України та Харківщини зокрема. У ході війни наш край зазнав неабияких людських та матеріальних втрат. У першу чергу, такі негативні зміни стали наслідком ведення бойових дій на території Харківської області. Але якщо хід подій серпня 1943 року, прославлених радянською ідеологією та офіційною історією, відомий всім завдяки чисельним публікаціям, то бойові дії жовтня 1941 року у районі Харкова ніколи не були предметом жвавої дискусії чи темою, якій присвячувався хоча б абзац чи розділ у багатотомних наукових виданнях з історії Великої Вітчизняної війни.

З того моменту, як відбулися події, котрі розглядаються у даному випадку, дослідження вказаної теми не відбувалося або ж зовсім, або ж вказувалися лише загальні дані про хід Харківської оборонної операції 1941 року та дату залишення міста військами Червоної Армії. До робіт, що містять в собі хоча б короткі відомості про бої під Харковом восени 1941 року слід віднести видання «Великая Отечественная война 1941—1945» та «История Великой Отечественной войны Советского Союза».

Надалі ситуація дещо поліпшилася. Про бойові дії на Південно-Західному фронті у другій половині 1941 року більш докладно почали писати з середини 60-х років минулого століття. Серед робіт цього періоду слід виділити працю М. Грецова «На Юго-Западном направлении (июнь–ноябрь 1941 года)», а також «В сражениях за Победу: Боевой путь 38-й армии в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945», що були надруковані у 1965 та 1974 роках відповідно. Завдяки появі цих робіт стало можливим дізнатися, яким же чином відбувався перебіг подій в ці маловивчені радянською історією місяці війни, та міру правдивості у представленні даних фактів.

Переломним моментом у вивченні питання про оборону радянських військ на Харківщині восени 1941 року стало минуле десятиліття. Саме в цей час побачили світ роботи В. Мельнікова «Харьков в огне сражений. «Забытый» 41-й» та В. Вохмянина, О. Подопрігори «Харьков, 1941-й» в двох частинах, що вийшли у 2008 та 2009 роках. Автори зазначених історичних праць не лише висвітлюють хід бойових дій, але й інформують читача про їх вплив на ситуацію в тилу, повсякденне життя та подальший перебіг подій.

Джерельна база роботи розширювалася паралельно із історіографічною. Вона поділяється на дві групи: справочинну документацію та джерела особового походження. Джерела як першої, так і другої групи стали доступними для науковців лише у середині 1960-х років. Перші згадки про оборону Харкова з'явилися у спогадах «Так починалась війна» І. Баграмяна та «Військовому щоденнику» Ф. Гальдера. Але дані мемуарні праці були написані через багато років після того, як відбулися досліджувані

події, тому більшу наукову цінність мають спогади безпосереднього учасника подій, піхотинця вермахту, Б. Цізера «Дорога на Сталинград. Воспоминания немецкого пехотинца. 1941–1943».

Методологія даного дослідження базується на принципах об'єктивності й історизму. У роботі були використані як загальнонаукові методи, такі як синтез та аналіз, структурний метод, а також спеціальні історичні методи: історико-порівняльний, історико-структурний та проблемно-хронологічний.

Вивчаючи тему, автор намагався якомога ширше використати наявну історіографічну та джерельну базу, щоб довести, що Харківська операція 1941 року не була другорядною подією у ході першого періоду Великої Вітчизняної війни, а саме її проведення істотно вплинуло на подальший стратегічний стан південного крила радянсько-німецького фронту та на події не лише на лінії бойового зіткнення військ обох сторін, але й у тилах армій.

У результаті проведеної роботи автор прийшов до наступних висновків. Бойові дії військ Південно-Західного фронту в районі Харкова у жовтні 1941 року не можна вважати другорядними, оскільки утримання міста, усіх його підприємств та потужностей мало неабияке значення для обох воюючих сторін. Харківська операція 1941 року призвела до серйозних наслідків стратегічного рівня не лише у межах Південно-Західного фронту, але й усього південного крила радянсько-німецького фронту, тобто надала змогу радянським військам не допустити оточення власних сил, а німецьким — оволодіти Лівобережжям та більшою частиною Донбасу.

Українські території у складі губернаторств «Бессарабія», «Буковина», «Трансністрія» в роки Другої світової війни 1941–1944 рр.

Левченко Юрій

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
hjcj@i.ua

У роки Другої світової війни південно-західна частина українських земель була окупована й адміністрована Румунією. Проблема даного дослідження полягає в тому, що досі залишається точно не визначеною кількість української території, яка входила до губернаторств «Бессарабія», «Буковина», «Трансністрія». За радянських часів це питання не досліджувалося, і тільки в період незалежності почалося розкриття даної теми. Сучасні українські дослідники зводять утворення губернаторств до певної дати проголошення і зазначають території, які входили до їхнього складу. Поруч із цим існує прорадянська думка, що південно-західні терени не були поділені на частини, а утворювали єдину окупаційну одиницю — «Трансністрію». Опрацьовані автором документи окупаційного періоду архівів ЦДАВОВ України, ДАЧО і ДАОО підтверджують існування окремих губернаторств. У даному дослідженні застосовані наступні методи: історико-

хронологічний, порівняльний, аналізу та синтезу. Новизна полягає в тому, що вперше визначається кількісно українська територія, яка входила до складу губернаторств та розкривається її територіальна специфіка на рівні жудців (адмін. частина губернаторств — автор). Проблема перебування українських територій у складі підконтрольних Румунії губернаторств, може бути зведена до наступних положень.

1. Вступаючи у війну проти СРСР, Румунія отримала від Третього рейху гарантії «повернення» до свого складу втрачені в 1940 р. території Бессарабії та Північної Буковина, й обіцянку окупувати інші східні території.

2. Протягом липня 1941 р. 3-тя і 4-та румунські та 11-та німецька армії захопили вказані території. У цьому ж місяці вони були перетворені на провінції «Бессарабія» «Буковина». У вересні 1941 р. ці території перетворені на губернаторства, а в листопаді, після проведених у них плебісцитів — включені до складу Румунії.

3. «Бессарабія» з центром у м. Кишинів об'єднувала правобережну територію Молдавії та Ізмаїльську область України площею 43 700 кв. км. (із яких 12 400 кв. км. (28%) були українськими) Адміністративно ця територія поділялась на 9 жудців: 6 молдавських (Бельци, Бендери, Калгул, Кишинів, Оргіїв, Сороки), 3 українські (Ізмаїл, Кілікія, Чета-Албе).

4. «Буковина» з центром у м. Чернівці об'єднувала Чернівецьку область України, Бріденський і Ліпканські райони Молдавії й територію румунської Південної Буковини площею 20 тис. кв. км. (із яких 8 400 кв. км. (42%) були українськими). Адміністративно поділ містив 7 жудців: 4 румунські (Дорохой, Сучава, Радауць, Кмплуг); 3 українські (Сторожинець, Чернівці, Хотин). До останнього входила молдавська територія.

5. У кінці липня 1941 р. Німеччина запропонувала Румунії продовжувати війну на сході, за що обіцяла передати їй території за Дністром. У першій половині серпня цього ж року відбулися переговори відносно території, яка мала відійти Румунії. Результатом домовленості стало проголошення губернаторства «Трансністрія», яке 30 серпня 1941 р. тимчасово передавалось під управління Румунії.

6. «Трансністрія» із центром у м. Одеса об'єднувала міжріччя Дністра й Південного Бугу: Одеську, південні райони Вінницької, західні Миколаївської областей, а також лівобережні райони Молдавії: Дубосарський, Рибницький і Тираспольський площею в 44 тис. кв. км., із яких 40 тис. кв. км. (90%) були українськими. Адміністративно вона поділялась на 13 жудців: 10 українських (Ананьїв, Березівка, Балта, Голта, Жуга-стар, Тульчин, Могилів, Очаків, Одеса, Овідіопіль); 3 молдавські (Дубосари, Рибниця і Тирасполь). Отже, утворені під контролем Румунії губернаторства об'єднували українську, молдавську та румунську території. У цілому, до їх складу входило 60 800 кв. км. української території у складі губернаторств «Бессарабія» (12 400), «Буковина» (8 400) і «Трансністрія» (40 000), що складало 10.5% території Української РСР на початку 1941 року.

**О еретических представлениях
протопопа Аввакума
Лукьянов Дмитрий**

Северо-Кавказский федеральный университет
lukjanovdv@mail.ru

Одним из недостаточно разработанных вопросов истории раннего раскола является проблема соответствия взглядов его вождей, и прежде всего, протопопа Аввакума, догматическому учению Православной Церкви.

Надо отметить, что тема эта в историографии не нова. Впервые о еретических представлениях протопопа Аввакума заговорили православные писатели начала XVIII в. — митрополит Димитрий Ростовский и епископ Питирим Нижегородский. Они же привели выписки из писем Аввакума, которые потом долгое время считались утерянными. Однако собственно научное изучение этой темы проводилось только в конце XIX — начале XX века. Это время отмечено, прежде всего, работами таких исследователей, как П. С. Смирнов и А. К. Бороздин. Они внимательно рассмотрели поставленный нами вопрос, используя доступные им источники, и оба нашли в них достаточно свидетельств еретических представлений мятежного протопопа. Но дореволюционные историки были во многом ограничены своими источниками, представлявшими собой почти исключительно выписки из сочинений Аввакума, сохранившиеся в передаче его оппонентов. После революции эта тема была надолго забыта. Соответствие представлений Аввакума догмам Церкви не могло интересовать марксистских историков, а зарубежная историография сосредоточила внимание на ментальных и культурных особенностях раскола. Все исследователи этого времени (С. А. Зеньковский, П. Паскаль и другие) лишь кратко повторяли выводы своих предшественников по рассматриваемой проблеме, не подвергая подробному анализу религиозные воззрения Аввакума. Надо отметить, что старообрядческие писатели, начиная с С. Денисова, и до сегодняшнего дня, отрицают принадлежность упомянутых сочинений Аввакуму, однако их аргументация носит скорее умозрительный, чем научный характер.

Главными источниками по исследуемой нами теме, являются сочинения самого Аввакума: «Книга обличений, или Евангелие вечное», послания и другие; а также сочинения, как его оппонентов, так и сторонников. К ним следует отнести, прежде всего, сочинения Димитрия Ростовского и Питирима Нижегородского, «Послание к сыну Максиму диакона Федора», «Сказания о распрях на Керженце», «Писанейце» керженских старцев и «Виноград Российский» С. Денисова.

При проведении исследования мы использовали, прежде всего, интегрально-аналитический метод. Изучив и сравнив между собой источники, мы далее рассмотрели предшествующие научные исследования и доводы старообрядческих писателей. Новизна нашего исследования определяется использованием более широкого круга источников (в частности, недоступного для дореволюционных

авторов), иконографии и истории перстосложения, что позволило нам расширить доказательную базу наличия неканонических представлений у Аввакума.

В результате исследования мы пришли к выводу о существовании у протопопа Аввакума целого ряда представлений, не соответствующих догматическому учению Православной Церкви. Идейный вождь старообрядчества, в частности, доказывал три-сущность и трипрестольность Святой Троицы; сошествие Бога Сына с небес только благодатью и силой, но не существом; Сошествие Христа во ад плотию; «седение» Христа на «особном» от Святой Троицы престоле и преложение Святых Даров на проскомидии. Наличие еретических воззрений зафиксировано не только свидетельствами его противников, но подтверждается и сочинениями самого Аввакума, в т. ч. сохранившимися в автографах. Привлечение иконографии и истории перстосложения, позволило нам отчасти понять происхождение и наглядность этих представлений. Главной же причиной их появления (и это признавали другие исследователи) стал страстный и противоречивый характер самого протопопа, соединенный с отсутствием у него систематического богословского образования. Тем не менее, стоит отметить, что ни одно из перечисленных положений не было воспринято абсолютным большинством старообрядцев.

Політизація дозвілля робітників Харкова у 1920-1930ті рр. Любавський Роман lubavsky@mail.ru

Протягом 1920-1930-х рр. зміна традиційних та впровадження нових форм дозвілля була одним із пріоритетних напрямків соціальної політики радянської влади. На думку Н. Лебіної, дії більшовиків у цій сфері можна схарактеризувати як спробу непрямого нормування повсякденності. Для дослідження пошуків, які здійснювала радянська влада в цьому напрямку, важливо поставити декілька питань: які форми пропаганди використовували культробітники в сфері дозвільних практик протягом 1920-1930-х рр. для перевиховання пролетаріату; які з них згодом були марковані як «ухилення» та «перегіби»? Відповіді на ці запитання можна отримати, реконструювавши різноманітні ігри, які організували пропагандисти в клубах для робітників. З огляду на їх специфіку, назвемо їх «радянськими» іграми. Сфокусуємо увагу на дослідженні ігор змагальних, заснованих на імітації, а також азартних із імовірним результатом.

Улюбленим прийомом дизайнерів радянської культури було наповнення традиційних ігор новим змістом. Унаслідок подібних маніпуляцій з'явилися такі звані «політ-ігри». В 1920-ті рр. серед пропагандистів була популярною гра під назвою «Народ хвилюється», що являла собою радянізований варіант відомої гри «Море хвилюється». Звернемо увагу, що «репертуар» культробітників з роками змінювався. Так, популярна в 1920-ті рр. гра «політ-вудочка», в 1930-ті рр. була маркована як антирадянський захід. Ігри виконували важливу функцію встановлення балансу між пере-

вихованням людини й прагненням пересічних громадян до розваг.

Ще однією цікавою формою політизації дозвілля були ігри, засновані на імітації. На думку Ю. Лотмана, гра є засобом не тільки відпочинку, а й пізнання, навчання певного типу поведінки, оскільки дозволяє моделювати ситуації, виховувати необхідну для практичної діяльності структуру емоцій. Агітатори організували в робочих клубах так звані політичні суди. На «лаві підсудних» могли опинитися недисциплінований робітник, «старий побут», винуватці імперіалістичної війни тощо. Їх ролі грали актори клубного гуртка самодіяльності. Суддів також зображали молоді люди, члени активу клубу. Радянські культробітники використовували показові суди для агітації робітників у сфері дозвілля, демонстрації суспільству ідеологічно вивірених зразків, гідних наслідування.

Пропагандисти вигадали чимало азартних ігор із імовірним результатом: «політ-лотерея», «політ-аукціон», антирелігійні гральні карти тощо. Прагнення зробити акцент на азартності ігор свідчить про їх бажання використати людські емоції для збільшення «сили проникаючої дії» політичних гасел у повсякденний світ людини. Дослідження діловодної документації клубів виявило, що культробітники проводили розважальні заходи лише після «серйозних» форм роботи (доповіді або лекції).

Отже, радянська влада прагнула змінити соціальну тканину суспільства відповідно до соціалістичних принципів, проте не могла спиратися виключно на пропаганду, ігноруючи при цьому прагнення людей до відпочинку та розваг. Партійні ідеологи шукали нові пластичні форми агітації. Можемо констатувати, що в 1920-1930-ті рр. культробітники використовували ігрові форми пропаганди для політизації дозвілля населення, інкорпорації нових суспільно-політичних ідеалів в повсякденне життя соціуму. Для цього були радянізовані існуючі ігри та вигадані нові. В середині 1930-х рр. у зв'язку зі зміною державної концепції «культурності» деякі «радянські» ігри, що були популярні на початку 1920-х, були вилучені з арсеналу пропагандистів та марковані як «ухили». Радянська влада робила все можливе, щоб ігри стали не тільки і не стільки розвагою, а засобом, завдяки якому соціальні ініціативи проникали в повсякдення соціуму, ставали частиною його життя.

Кооперований сектор кустарно-ремісничої промисловості Харкова у період непу (1921–1928 рр.) Махоніна Онисія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
anisija@i.ua

Здійснення економічного реформування в сучасній Українській державі неможливе без урахування історичного досвіду, тому дослідження економічного розвитку України в період непу має важливе наукове і практичне значення. Існує

низка питань, які ще не отримали достатнього висвітлення. Зокрема це стосується регіональних особливостей здійснення політики непу.

Питання розвитку кооперативного сектора кустарної промисловості України привертало увагу дослідників 1920-х років, і вивчалось у роботах О. Балинського, С. Зарудного. У сучасній історіографії кустарно-ремісничу кооперацію досліджували Л. Нізова, В. Бутенко, В. Олянич, М. Олійник та інші.

Утім, питання розвитку кустарно-ремісничої кооперації м. Харкова 1920-х років належить до числа маловивчених і є актуальним, оскільки без цього загальна картина функціонування кооперативного сектора виробництва 1920-х років буде неповною. Новизна авторського підходу полягає у постановці та розробці актуальної проблеми, яка на сьогоднішній день недостатньо досліджена в сучасній історіографії. Дослідження ґрунтується на нормативно-правових документах, статистичних матеріалах, статутах кооперативів, інструкціях податкових органів, періодичних виданнях, матеріалах фондів Державного архіву Харківської області. При вивченні зазначеного питання використовувались загальнонаукові, спеціально-історичні та міждисциплінарні методи дослідження. Дозволивши розвиток кустарно-ремісничих підприємств на території республіки в липні 1921 р., партійно-господарське керівництво сподівалося розв'язати низку соціально-економічних проблем. Зокрема, органи радянської влади ставили завдання кооперувати дрібних виробників з метою поступового втягування їх у планову економіку країни. Починаючи з 1921 р., радянським керівництвом була прийнята низка законодавчих актів, що регулювали становлення промислово-кооперативної системи. Сприятлива законодавча політика призвела до швидкого зростання чисельності кооперативних об'єднань. Осередками кустарної кооперації Харкова були Харківська спілка кустарно-промислової кооперації «Кустар-Спілка» і Харківський союз кустарів-одинаків. У 1925 р. «Кустар-Спілка» як центр кооперації округу охоплювала 5498 кустарів міста, тобто більшість. Союз кустарів-одинаків нараховував 1915 членів. Харківський союз кустарів-одинаків був організований з метою обслуговування кустарів у культурно-правовому відношенні, а також сприяння кооперуванню дрібних виробників й обслуговуванню в позичково-ощадних товариствах.

Через брак коштів кооперований сектор дрібного виробництва зазнавав певних труднощів у господарській діяльності. Насамперед, це стосувалося планового постачання і збуту.

Проголошення курсу на індустріалізацію призвело до посилення «поголовного кооперування» дрібного виробника. Приватна промисловість почала масово переходити до нелегальних методів виробництва. Втрата принципу добровільності, гонитва за кількісними показниками, створення кооперативів без урахування економічної кон'юнктури — все це поступово привело кооперативи до їх фактичного одержавлення і втрати кооперативних властивостей. Кооперований сектор кустарного виробництва м. Харкова в роки непу зробив помітний

внесок у розвиток промислового виробництва. Діяльність кооперативних організацій сприяла збільшенню і урізноманітненню промислового виробництва, відновленню господарчих зв'язків і наповненню ринку товарами широкого вжитку. Проте у процесі впровадження курсу індустріалізації, кооперативний сектор перетворювався на додаток до адміністративно-командної системи управління. Кооперативні об'єднання фактично були одержавлені, втрачали всі ключові ознаки кооперативності. Будучи складовою ринкової економіки, кооперація в умовах тоталітарної держави була одержавлена, а потім ліквідована.

Санкт-Петербурзький гірничий інститут — «кузня» кадрів гірничопромислової буржуазії України кінець XIX—початку XX ст. (крізь призму біографії М. Ф. фон Дітмара)

Медяник Вадим

Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара
vadimusan@rambler.ru.

Одним з малодосліджених сюжетів сучасної історіографії є вища гірничо-інженерна освіта у 80-х рр. XIX ст., яка у той час здійснювалася у стінах Санкт-Петербурзького гірничого інституту. Він був справжньою «колицею» кадрів російської інженерно-технічної інтелігенції, єдиним в імперії навчальним закладом, де до заснування в 1899 р. Катеринославського вищого гірничого училища здійснювалася підготовка фахівців для гірничозаводської промисловості. В умовах перетворення Донецького басейну на основну вугільно-металургійну базу Російської імперії випускники Санкт-Петербурзького гірничого інституту поповнювали ряди інженерної еліти Півдня України, займали провідні позиції в регіонально-галузевих представницьких організаціях підприємців, відігравали важливу роль у науковому світі та суспільно-політичному житті.

Одним з випускників Санкт-Петербурзького гірничого інституту був відомий підприємець та громадський діяч Микола Федорович фон Дітмар, який здобував фах гірничого інженера у стінах закладу в 1885—1889 рр. Певний дослідницький інтерес представляє специфіка вищої гірничої освіти у роки студентства М. Ф. фон Дітмара.

Визначена проблема не отримала належного висвітлення у дослідницькій літературі. Про це свідчить відсутність монографічних праць та наявність невеликої кількості наукових студій. Переважна більшість літератури з'явилася з нагоди ювілейних дат Санкт-Петербурзького гірничого інституту і була присвячена діяльності закладу на різних етапах історичної еволюції (А. Лоранський, С. Анісімов, О. Грибанов, В. Афанасьєв). Важливе місце у царині наукових розвідок з даної проблеми займають праці російського дослідника гірничо-інженерної історії Є. М. Заблоцького. Деякі аспекти повсякденного життя студентів Санкт-Петербурзького гірничого інституту розглядаються у працях

Л. В. Прудинської та О. М. Гребьонкіна, проте хронологічні рамки дослідників обмежуються першою половиною XIX ст. У докладній статті М. Муталова період 80-х рр. XIX ст. у Санкт-Петербурзькому гірничому інституті аналізується у контексті революційного руху (політичні сходки і підпільні гуртки) у суспільно-політичному житті країни. Питанню вищої гірничої освіти та підготовки кадрів гірничих інженерів присвятили свої розвідки О. О. Грибанов, Ю. М. Чекушина, Д. Л. Саприкін, П. О. Чернобай.

Для висвітлення зазначеної проблеми було залучено історичні джерела, серед яких — документи Російського державного історичного архіву, Центрального державного історичного архіву м. Санкт-Петербурга, спогади О. І. Феніна, галузева технічна періодика («Горный журнал»).

Новизна авторського підходу полягає у реконструкції умов і специфіки підготовки майбутніх представників гірничопромислової буржуазії України у стінах Санкт-Петербурзького гірничого інституту у 80-х рр. XIX ст. крізь призму біографії підприємця М. Ф. фон Дітмара.

Микола Федорович фон Дітмар народився 10 травня 1865 р. Він походив з родини спадкових дворян. Виховання Миколи було типовим для дворянських дітей того часу. Спочатку він отримав домашню освіту, потім навчався у Першій Московській военній гімназії. У 1885 р. Микола вступив до Санкт-Петербурзького гірничого інституту — одного з найпрестижніших навчальних закладів того часу.

Протягом п'яти років навчання студенти опановували цілу низку загальних та спеціальних курсів, щорічно проходили навчальну практику на промислових підприємствах Петербурга та Півдня Росії. Студентське дозвілля було пов'язане з музичним і театральним життям, зародженням літературної «моди», появою популярних письменників.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що крізь призму біографічної репрезентації М. Ф. фон Дітмара нам довелося відкрити завісу повсякденного життя студентів Санкт-Петербурзького гірничого інституту у 80-х рр. XIX ст. Цей вищий навчальний заклад став справжньою «кузницею» кадрів майбутньої еліти гірничозаводської промисловості. Саме там закладалися професійного гарту тих, кому судилося в умовах промислового буму відіграти одну з ключових ролей на історичній арені.

Протистояння євреїв як форма боротьби з нацизмом на Рівненщині

Михальчук Роман

Рівненський державний гуманітарний університет
muhalchuk---@ukr.net

Новітні дослідження спростовують міфи про неспроможність євреїв протистояти нацизму. Радянські історики, розглядаючи опір Німеччині, акцентували на збройній складовій. Сучасна історіографія звертає увагу на форми неозброєної боротьби, опе-

руючи термінами «опір» (означення збройних дій) та «протистояння» (будь-які дії, покликані нейтралізувати дії противника). Від інертного способу життя протистояння відрізняється елементом свідомої дії.

Серед науковців, що досліджували опір євреїв у часи Голокосту слід зазначити закордонних та вітчизняних вчених: Д. Міхман, І. Бауер, І. Альтман, С. Єлисаветський, М. Тяглий, Ж. Ковба.

Мета розвідки — дослідити форми боротьби євреїв, що виявлялася в духовному, моральному протистоянні. На базі архівних джерел та досліджень фахівців спростовується факт пасивного ставлення євреїв до нацистському режиму. Наукова новизна полягає в комплексному дослідженні цього явища на Рівненщині.

Факт існування євреїв суперечив планам окупантів, тому їхнє життя вже можна розцінювати як акт протистояння. Будь-які кроки, вчинені з метою продовження існування євреями було протистоянням їхнім переслідувачам.

Духовний опір був наймасовішою формою неозброєного опору. Євреї виявляли зневагу до окупантів та показували незломність духу. У Корці дівчата співали пісні й сміялися на краю могили. Незважаючи на заборону, виконували релігійні обряди (промовляли «Каддіш»). У Тучині за 18 місяців перебування єврейка вивчила усю Біблію. Найбільше відомостей збереглося про відродження релігійного (молитовного) життя в період гетто.

Яскраво проявилася традиція взаємодопомоги. У гетто доставлялися продукти, розвивалася контрабанда. Часто це коштувало життя євреям. Корецькі єврейки врятували від розстрілу Н. Анапольського, сівши на нього та прикривши своїм одягом. Під час ліквідації мізоцького гетто старий єврей пожертвував своїм життям, віддавши місце схрону іншому. Чоловіки рятувати жінок від насильників. У Млинові поліцейськими Ковальчуком та Шпортюком було вбито єврея Поташа, який не дав згвалтувати свою дочку.

Багато євреїв віддавали власних дітей українцям. Можливість порятунку надавала мімікрія та вихрещування (Острозький район) та специфічна зовнішність. У Костополі єврей на прізвище «Турок», який мав вигляд турка переконав німців, що обрізаний тому, що мусульманин. Дубенські єврейки Єлена Швом та її матір врятувалися, бо мали світлий колір волосся.

Євреї писали індивідуальні та колективні скарги-прохання. За допомогою такої форми боротьби рівненському юденрату вдалося зменшити вартість хлібних карток для євреїв (1 крб.), яка була навіть менша, ніж для іншого населення (1.1 крб.).

Актом протистояння стало невиконання наказів нацистів. У рівненському гетто відомо близько 25 євреїв, які проживали за його межами. Сім'ю Грабіни в примусовому порядку переселено у травні 1942 р., хоча розпочато переселення у грудні 1941 р. Євреї виймали віконниці, зривали інсталяції при переселенні до Дубровицького гетто, не вивішували «жидівських» вивісок на підприємствах, не носили спеціальних знаків. У квітні 1942 р. у Рівному за це оштрафовано 10 євреїв.

Поширеним явищем стала втеча з гетто (в Острозці для цього виривали підземні ходи) та під час акцій. Крім того, з могил вибиралися люди, які були поранені, або закопані живими (Мізоч, Рівне, Острожець).

Самогубство, як вияв свідомого протесту, було моральною формою протистояння. Євреї не мали права на життя, отже і не мали права ним розпоряджатися. Покінчили життям члени рівненського юденрату. У Мізочі під час ліквідації гетто євреї підпалили будинки та сім'ями кидалися у вогонь, внаслідок чого згоріло 200 осіб. У Дубно акти масових самогубств здійснювали сім'ї Каган (8 осіб), Квейтєля (18 осіб), які повісилися, також Бергеля (5 осіб), Фридмана (3 чол.), які отруїлися.

До форм індивідуального опору слід віднести переховування, що було можливе завдяки місцевим жителям. Інколи умови виживання були надто жорстокі. У Мізочі, переховуючись у криївці 4 дні, 300 євреїв від спраги пили власну сечу. В іншому випадку від нестачі їжі померло 3 чол.

Рятувалися євреї за допомогою підроблених документів, які допомагали вибляти місцеві жителі різних національностей: українці, поляки, чехи, росіяни. За викриття переховувача чекала смертна кара, як наприклад Яшу Сухенка, що неодноразово діставав євреям підроблені перепустки і відправляв до центральної України.

Отже, дані факти спростовують міф про пасивність євреїв в часи Голокосту. Боротьба євреїв виявлялася як на фронтах війни та партизанському підпіллі, так і у численних формах неозброєної боротьби.

Особливості становища Римсько-Католицької Церкви на Правобережній Україні: правове становище (кін. XVIII–сер. XIX ст.)

Мусієнко Оксана

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
krasinska@ukr.net

Серед багатьох проблем пов'язаних з історією Римсько-Католицької Церкви у Російській імперії (кін. XVIII–сер. XIX ст.), яка на сьогодні не достатньо вивчена в історіографії є історія Римсько-Католицької Церкви на Правобережній Україні. Питання відносин Католицької Церкви, релігійних громад та держави стало актуальним після приєднання до Російської імперії територій, що належали Речі Посполитій. 18 вересня 1773 року з Річчю Посполитою було підписано Петербурзьку конвенцію. Згідно з нею, католики обох обрядів, що переходили під російське панування, отримували гарантії вільного віросповідання зі збереженням костелів і маєтків, які їм належали до 1772 року. Пряме протегування царською владою православ'я простежується в імператорському указі «Про святе віросповідання, про незалучення в приєднаних від Польщі губерніях із греко-російської віри в католицьку і про не притиснення волі тим, які самі від іншого сповідання до православної церкви приєднатися побажають», який вийшов 17 березня 1797 року. Цариця Катерина II, прийнявши присягу від нових підданих і запевнивши їх у релігійній толерантності, отримала альтернативу стосовно організації церковних відносин на захоплених територіях. До уваги бралися два варіанти: а) порозумітися із Ватиканом та унормувати

релігійну ситуацію за посередництвом і безпосередньої участі Папи Римського; б) узалежнити устрій і організацію Католицької Церкви від своєї абсолютної влади.

Для кращого розуміння стосунків Ватикан-Петербург зупинимося на деяких аспектах становища Апостольської Столиці в розглядуваній період. Після смерті папи Пія VI у 1799 році папський посол протягом року був вакантним. Наступник Пія VI папа римський Пій VII (1800–1823 рр.) у 1801 році був змушений підписати конкордат з Наполеоном Бонапартом. Однак, через кілька років Наполеон порушив умови конкордату: проголосив Рим імператорським містом та приєднав до Франції. У 1812 році папу Пія VII було вивезено під Париж, де він жив в ізоляції. У результаті перемоги антифранцузької коаліції у 1814 році, Папа повернувся до Риму. На Віденському конгресі 1814–1815 років йому було повернуто владу у Ватикані.

Саме за таких умов нестабільності папського престолу і вирішувалася доля Католицької Церкви у Російській імперії в останні роки XVIII–у середині XIX ст., проходило формування нових кордонів Луцько-Житомирської дієцезії. Цариця Катерина II 14 грудня 1772 року видала указ, відповідно до якого мав бути призначений новий єпископ для усієї Росії, замість капітулу йому повинні були допомагати три асесори, вибрані із підлеглого єпископові духовенства. В указі заборонялося наvertати православних у католицизм. Апеляційною інстанцією в адміністративно-церковних справах ставала Колегія духовних справ, а найвищою інстанцією — сенат. Колегія духовних справ була заснована ще у 1769 році як головна інстанція у церковних адміністративно-дисциплінарних справах.

Політика Павла I (1796–1801 рр.) щодо релігійних питань не зазнала змін. 26 лютого 1797 року цар видав указ про утворення Департаменту у справах Католицької Церкви. Департамент мав бути апеляційною інстанцією у дисциплінарних справах священників. Головою Департаменту моголівського архієпископа С. Сестренцевича. Простежимо становище Римо-Католицької Церкви в Російській імперії першої половини XIX ст. за імператорськими указами. Департамент у справах Католицької Церкви було ліквідовано указом царя Олександра I від 13 листопада 1801 року і замість нього створено Римо-католицьку духовну колегію, яка була підконтрольна сенату. 25 жовтня 1807 року видано указ про заборону римо-католицькому духовенству приєднувати греко-католиків до Римо-Католицької Церкви. Головне управління духовних справ іноземних вірувань було створено 25 липня 1810 року. Воно було підконтрольне сенатові. Цар Микола I (1825–1855 рр.) 4 грудня 1826 року видав указ «Про заборону єпископам у Росії призначати своєю владою урочисті богослужіння за приватних осіб».

Конкордат, підписаний 3 серпня 1847 року між Російською імперією та Апостольською Столицею, став важливим досягненням у переговорах усієї першої половини XIX ст.

Таким чином, Римо-Католицька Церква, будучи центром польської культури, протистояла асиміляції поляків та сприяла їх консолідації навколо патріотичних ідей. Після поділів Речі Посполитої особливістю західної частини Російської імперії стає те, що переважну частину населення західних губерній становлять римо-католики та греко-католики.

**Структура російського гарнізону в місті Києві
у XVIII ст.**

Назаренко Вадим

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

NasarW@ukr.net

Проблематика російської військової присутності на українських землях у XVIII ст., зокрема гарнізонів, залишається малодослідженою через спрощений до неї підхід в історіографії, який передбачає або одностороннє бачення проблеми, або лише часткову розробку її певного аспекту. Не є винятком і російський гарнізон у місті Києві, який у силу свого геополітичного значення мав особливий статус та специфіку функціонування.

Розгляд київського гарнізону на структурному рівні дає змогу дослідити російську залогоу в місті як багатоукладний організм, що виконував не лише військово-політичні функції, але й адміністративні, судові, освітні і т.п.

Питання російської військової присутності на українських землях, зокрема гарнізонів, у зазначений період розглядалося у дослідженнях О. Андрієвського, В. Щербини, О. Апанович та В. Горобця. У загальному контексті історію російської армії та гарнізонних військ у зазначений період опрацьовано в роботах Л. Бескровного, С. Ансімова, М. Рабиновича, А. Дмитрієва, С. Карпушенка та І. Плешакова.

Джерельна база дослідження ґрунтується як на архівних джерелах (ф. 59 «Київська Губернська канцелярія» і ф. 1104 «Київська гарнізонна канцелярія» Центрального державного історичного архіву України в м. Києві), так і опублікованих, зокрема документах законодавчого характеру, вміщених у «Полном собрании законов Российской империи».

Командував київським гарнізоном обер-комендант. Головним діловодчо-розпорядчим органом при київському обер-коменданті була гарнізонна канцелярія.

Найбільшими і найчисельнішими структурними частинами київського гарнізону у XVIII ст. були піхотні гарнізонні полки, яких у період 1711—1720 рр. було 4, а в 1720—1764 рр. — 5: Київський, Чернігівський, Полтавський, Стародубський та Ніжинський (зазначені назви частини отримали в 1727 р.). У 1764 р., унаслідок реформи гарнізонних військ, полки, що несли службу в Києві, було переформовано на 6 батальйонів.

Особливою структурною частиною у складі російського гарнізону в місті Києві була рейтарська команда (чисельністю 50—64 чол.), створена на основі розформованого у 1719 р. київського рейтарського полку. Специфіка завдань, які покладалися на команду (доставка дипломатичної пошти, розвідка, супровід послів та чиновників і т.п.), спричинила особливості її підпорядкування (не лише київській губернській владі, але й Колегії іноземних справ), що в свою чергу призвело до особливого статусу київських рейтар, який проявлявся в юридичній, економічній і соціальній площинах.

Окрім рейтарської, у складі київського гарнізону були артилерійська та інженерна команди. Ще однією структурною складовою київської залогоу у XVIII ст. був гарнізонний суд (входило 5-6 офіцерів гарнізонних частин).

Для лікування хворих, поранених солдатів та офіцерів були створені військові госпіталі на території Печерської фортеці. Для задоволення духовних потреб київського гарнізону діяли церкви на території Старокиївської та Печерської фортець (у 1780-х рр. згадується 3 кам'яні гарнізонні церкви на території Печерська).

З 1721 р. у Російській імперії, для навчання дітей солдатів та офіцерів, почали відкриватися гарнізонні школи, які проіснували до 1798 р. Київська гарнізонна школа у 1721—1764 рр. була розрахована на 250 учнів віком від 7 до 15 років, а у 1764—1798 рр. — на 324. У школі часто навчалися «закомплектні» учні (у 1762 р. — 174, у 1771 р. — 68, у 1779 р. — 94 чол.). Учні гарнізонних шкіл утримувалися за державний кошт (отримували не лише продукти, але й гроші).

Таким чином, київський гарнізон у XVIII ст. мав розгалужену структуру, елементи якої виконували різноманітні функції: адміністративні, військові, кур'єрські, судові, освітні і т.п. Особливою структурною частиною у складі київського гарнізону, не характерною для інших залог у містах Російської імперії, була рейтарська команда.

**Становлення політики «нового порядку» на території
Волині у перші місяці окупації (за матеріалами Державного архіву Рівненської області)**

Ніколайчук Дмитро

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

nikolaychuk-16@mail.ru

Дослідження нацистського окупаційного режиму передбачає вивчення формування та функціонування органів влади. Ця тематика доволі актуальна, оскільки в Україні триває процес реформування системи влади на місцях і дослідження досвіду минулих років є вкрай важливим. Становлення окупаційного режиму у перші місяці війни та формування управлінських структур мали свою специфіку у порівнянні з наступними етапами. Саме ці питання на основі документів Державного архіву Рівненської області і досліджує автор цієї публікації.

Дану проблематику вивчали дослідники О. Ю. Ленартович, В. І. Сергійчук та ін. Автор робить спробу розкрити зміст «нового порядку» ще до становлення адміністративно-територіальної одиниці Рейхскомісаріату «Україна». Формування органів місцевого «самоврядування» було першочерговим завданням окупаційних влади, оскільки без них неможливо було б здійснювати ефективне управління захопленою територією.

Першим етапом формування нової владної структури на місцях стало утворення районної адміністрації у кількості двох десятків осіб, а також служби сторожів. На цей час до управ Рівненщини входили переважно українці, які і були представниками виконавчої влади. Управління на місцях здійснювали міські та сільські старости (старшини). Гебітскомісари діяли через голів районної управи. Так, наказ голови району від 9 липня

1941 р. до сільських управ декларував наступне: протягом трьох днів організувати вибори голів, заступника, секретаря і представника міліції села.

У перші місяці окупації постало важливе питання врегулювання відносин між новою владою та цивільним населенням, керівниками населених пунктів зі своїми односельчанами, оскільки ці особи отримали «верховенство» від окупаційної влади. Виконання розпоряджень на місцях не завжди знаходило підтримку у населення, що демонструвало протиріччя серед населення окупаційної території.

Архівні документи свідчать, що керівництво усіма ланками у м. Корець було доручено колеґії осіб, які отримували зарплату від районної управи. Це були Гладецький, Ленгож, Шишковський. Міська адміністрація не змогла відновити належну роботу аж до 4 жовтня 1941 р. і тому м. Корець втратив статус міської управи, а склад керівників міста зводився до голови, його заступника та секретаря. Зменшено було і площу адміністративної будівлі, де перебувало керівництво.

Зима 1941–1942 рр. стала жорстоким випробуванням для мешканців окупованих територій. Німці не вжили жодних заходів для захисту населення від морозів, адже й самі не були готові до них. Саме тому забезпечити німецьких солдат теплими речами мало місцеве населення. За наказом виконуючого обов'язки бургомистра, населення мало створити належні квартирні умови для німецьких військовослужбовців, а також забезпечити їх одягом. При цьому власникам килимів, теплих речей, простирадл, годинників, художніх картин пропонувалося здати їх в адміністрацію особисто.

Структура міських та районних управ складалася з таких відділів: загально-го управління, поліційного, шкіл і культурних закладів, охорони здоров'я, ветеринарного, фінансового, будуправління, промислового, постачання і забезпечення робочою силою, що свідчить про певні стратегічні плани нової адміністрації.

Відзначимо, що окупаційна влада у своїй діяльності використовувала певні групи місцевого населення, яке було менш лояльним до більшовицької ідеології. Названі управлінські штати мали чітку структуру, що забезпечувало функціонування окремих міст та сіл як цілісної складової системи окупації. Влада використовувала стимулювання різного характеру у стосунках з місцевим населенням. Органи окупаційної влади мали чітку стратегію — успішне виконання планів та завдань вищих керівних структур щодо максимального використання багатств та людського ресурсу всієї території Рівненщини.

Рух Опору в Україні на другому етапі війни (1942–1943 рр.): сучасна українська історіографія

Палкін Дмитро

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
glebgm@gmail.com

Однією з центральних тем сучасної української історіографії до сьогодні залишаються різні питання радянського Руху Опору під час Великої Вітчизняної

війни. Цікавість істориків саме до вивчення цієї теми є досить обґрунтованою, оскільки до цього часу у працях сучасних істориків ми можемо виявити низку малодосліджених, а часто і не вірно визначених аспектів організації, розвитку та діяльності представників радянського Руху Опору в Україні.

Складовою підтемою радянського руху Опору є питання спротиву нацистським окупантам місцевого населення в Україні, наявність якого становить особливу проблему в сучасній історичній науці. Ця наукова проблема висвітлена у низці загальних праць присвячених історії війни і майже відсутня в окремих дослідженнях та потребує наукового узагальнення та об'єктивної оцінки українськими істориками саме на сучасному етапі.

Метою історіографічного дослідження є аналіз історіографічного доробку за двадцятирічний період розвитку сучасної історіографії. Автором передбачається вивчити розвиток історіографії в кількох напрямках: 1) дослідити форми спротиву місцевого населення німецькій окупаційній владі; 2) форми та види спротиву населення України у різних регіонах; 3) ставлення місцевого населення до представників партизанського руху та підпілля на другому етапі війни.

У сучасних дослідженнях ми зустрічаємо висновки істориків, що в Україні зокрема, німецько-фашистські окупанти почали встановлювати жорсткий окупаційний режим щодо українського населення. Фактично терор щодо українського народу став державною політикою фашистів в Україні. Ці фактори, на думку істориків, стали основними на початку масового спротиву населення окупантам, особливо після переходу ініціативи на фронті до радянських військ.

Однак, на нашу думку, досі залишається проблемним та до кінця однозначно не визначеним науковцями період переходу українського населення до активних та пасивних форм спротиву окупантам, конкретне визначення цих форм. Початок всебічного сприяння партизанам і підпільникам потребує в майбутньому детального визначення, систематизації та узагальнення дослідниками.

Федор Васильевич Шереметев — военный деятель России XVI в.

Панченко Сергей

Национальный исследовательский университет «Белгородский
государственный университет»
evilzeppelin@mail.ru

Проблема ролі личности в истории для каждого поколения всегда актуальна. Однако, как правило, внимание историков концентрируется на изучении биографий первых лиц государства и ближайшего окружения монархов, выдающихся военачальников и политических деятелей. Те же, кто не входил в узкий круг аристократической элиты, державшей в своих руках управление государством, не участвовал в коренных государственных преобразованиях или ключевых сражениях или походах, зачастую оказываются забыты.

Среди таких воевод «второго плана» заметной фигурой является Федор Васильевич Шереметев, которого можно считать своего рода типичным образцом военачальника той эпохи.

Последний раз биография Федора Васильевича рассматривалась в конце XIX в. А. П. Барсуковым в исследовании, посвященном роду Шереметевых. В силу своего происхождения и той роли, которую он играл в походах и сражениях русской армии XVI в., имя Федора Васильевича периодически упоминается в исторических сочинениях дореволюционных и советских историков, однако до сих пор его биография не являлась предметом специального исследования.

Ф. В. Шереметев впервые появляется на страницах разрядных книг в 1555 г., когда он был назначен воеводой в Деделов. В 1556—1557 гг. Федор Шереметев участвовал в походах Ивана IV в качестве царского оруженосца. В это же время он был воеводой в Пронске, и совершил свой первый выход в Поле «по вестем» вместе со старшим братом Иваном Меньшим.

В 1558 г. Федор Васильевич был воеводой в Вышгороде на Псковщине, откуда ходил на ливонский город Алыст (Мариенбург), а затем ходил «на маистра» 1-м воеводой передового полка малой 3-полковой рати. В 1561—1562 гг. он участвовал в зимнем походе в Ливонию, а в следующем году воеводствовал в Козельске. Спустя год он уже 1-й воевода полка правой руки, что ходил в составе большой рати на Озерищи, и когда город был взят, он остался там 2-м воеводой. Весной следующего, 1565 г., он был назначен воеводой в Михайлов, затем был на воеводстве в Вороноче и 3-м воеводой в Полоцке. В 1569 г. Ф. В. Шереметев уже воевода в Данкове, причем в случае схода «украинных» воевод «по вестем» он должен был занять место 2-го воеводы большого полка малой 3-й полковой рати.

Таким образом, хотя Федор Васильевич не имел такого же военного опыта и не достиг тех же высот, что и его старшие братья, Иван Васильевич Шереметев Большой и Иван Васильевич Шереметев Меньшой, являвшиеся крупными военными и политическими деятелями эпохи Ивана Грозного, однако был достаточно опытным военачальником.

Ему удалось благополучно пережить политические бури конца 60-х – начала 70-х гг. XVI в. и его карьера могла бы иметь продолжение, но, к несчастью, он неудачно показал себя в кампании 1572 г., а в 1574 г. над ним нависла серьезная угроза. Бежавшие из Крыма русские пленники во время следствия показали, что братья Шереметевы якобы замыслили измену против Ивана Грозного, ведя тайную переписку с крымским ханом Девлет-Гиреем. Царь пригрозил Федору и его брату Ивану Меньшому Шереметеву опалой, однако в итоге гроза миновала. Возможно этому способствовали хорошие отношения Шереметевых с дьяками братьями Щелкаловыми, видными деятелями конца царствования Ивана Грозного.

Позднее Федор Иванович вновь проявил себя не с лучшей стороны. Осенью 1578 г. он бежал с поля боя под Кесью-Венденом. Годом позднее окруженный войском короля Речи Посполитой Стефана Батория в крепости Сокол, он попытался бежать

с небольшим отрядом верных людей, но был настигнут и захвачен в плен. На этом его военная карьера закончилась. Иван Грозный даже не пытался выволить Федора из польского плена и воевода вернулся домой только в 1583 г., после заключения мира. Больше военных назначений он не получал, и дальнейшая его карьера протекала при дворе и на административных должностях.

Новая женщина А. М. Коллонтай Пархоменко Любовь

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

lyuba_parhomenko@bk.ru

Данная работа представляет собой попытку критического обзора существующих представлений и описаний феномена «новой женщины» с точки зрения гендерного подхода к истории на примере А. М. Коллонтай. В нашей повседневной жизни мы пока вовсе не отказались от определений вроде «она рассуждает, как обычная советская женщина», «она прожила типичную для советской женщины жизнь». Поскольку мы вкладываем какой-то смысл в эти определения, постольку они важны для нашего настоящего, по меньшей мере, как показатели направления происходящих изменений нашего самосознания. Поэтому, одной из главных задач этих заметок является выявление тех механизмов, какими наше прошлое влияет на наше настоящее. Научная новизна исследования во многом определяется целостным подходом к проблеме, комплексным изучением становления советской идеологии в отношении проблем женщин и формирования их программы по «женскому вопросу» на основе широкого круга документов.

Александра Коллонтай, дочь царского генерала, революционная валькирия, красный дипломат, проповедница свободной любви, — одна из легендарных женщин XX столетия. Советская королева Марго, первая в России женщина-министр, первая в мире женщина-посол, создательница руководящего органа коммунистических женщин — женотдела ЦК РКП(б). Свой идеал коммунистической любви, семьи и брака она утверждала не только на митингах и в статьях, но и в беллетристике. Проза легендарной революционерки весьма любопытна, это нечто вроде дамского романа на коммунистической закуске. В основе ее рассказов и повестей — драма женщины, которая не может найти гармонию между своей любовью и своей работой, общественным призванием. Конечно, способы разрешения конфликта соответствуют эпохе и идеологическим установкам автора. Но вместе с тем произведения Коллонтай — эти своеобразные «документы эпохи» — остаются остроактуальными и сегодня, ведь современная, социально активная, самостоятельная женщина — во многом творение Александры Михайловны.

Идеи, изложенные Коллонтай в статье «Новая женщина», значительно дополняют социалистическую и феминистскую мысль своего времени, потребовавшую полного равноправия мужчин и женщин в политической, экономической и социальной сферах

жизни. Александра Михайловна и ее «новая женщина» отказывается играть второстепенную роль в обществе, она хочет быть полноценной и полноправной личностью, но для этого ей нужно воспитать в себе некоторые качества, ассоциируемые с характером мужчины. Например, научиться побеждать свои эмоции и выработать внутреннюю самодисциплину, требуя уважения свободы чувства для себя, новая женщина должна научиться «допускать эту свободу и для другого». Это находит свое проявление в уважении женщины к другой женщине, к своей сопернице — «ревнивую самку» все чаще побеждает «женщина-человек». Характерна для новой женщины повышенная требовательность к мужчине. Причем в отличие от традиционной женщины, она требует от мужчины не материального обеспечения, а бережного отношения к своей личности. Сама Коллонтай терпела крах за крахом в своей личной жизни. Странно и горько звучит ее признание: «...Как далека я еще от типа настоящей новой женщины, которая к своим женским переживаниям относится с легкостью и даже, можно сказать, с видной небрежностью... Я же до сих пор принадлежу к поколению женщин, выросших в переходный период истории. Любовь со всеми своими разочарованиями, трагедиями и ожиданием неземного счастья так долго играла в моей жизни большую роль. Слишком большую роль!»

Коллонтай немедленно объявила создателем возникшей в 1920-е годы пресловутой «теории стакана воды», согласно которой удовлетворение потребностей пола в новом обществе должно быть так же легко и незначительно, как выпить стакан воды. Ученые до сих пор не могут подтвердить авторство Коллонтай в отношении этой «теории».

Как известно, история еще никого ничему не научила, но А. Коллонтай удалось гармонически совместить в себе героический труд на благо советской родины с традиционными обязанностями матери и жены.

Суспільно-політичний розвиток української меншини Холмщини та Підляшшя у міжвоєнні роки (1918–1939 рр.)

Перга Юрій

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут»

yperga@gmail.com

Холмщина та Підляшшя є унікальним історико-географічним регіоном, що знаходиться на перехресті історичної території трьох народів: українського, польського та білоруського. Його суспільно-політичний розвиток багато в чому визначається складною історією, адже до сер. XIV ст. ця територія належала Галицько-Волинському князівству, потім до Польщі, з 1795 р. до 1918 р. були у складі Російської імперії. За результатами Брестського договору Холмщина і Підляшшя відійшли до УНР, проте вже

після поразки центральних держав у Першій світовій війні на цю територію прийшла польська влада, що було закріплено на Паризькій мирній конференції. Тому формування української спільноти цього регіону та її розвиток має низку специфічних особливостей.

Важливу роль відіграло й те, що сама польська держава нещодавно здобула незалежність після більш ніж столітнього перебування у складі 3-х імперій: Австро-Угорської, Російської та Німецької. Це зумовило ряд економічних, соціальних, політичних і, передусім, етнічних проблем, які необхідно було розв'язати.

Суспільно-політичний розвиток українців Холмщини та Підляшшя у міжвоєнний період (1918–1939 рр.) є недостатньо дослідженим. Деяких аспектів окресленої проблеми у своїх роботах побіжно торкалися такі польські дослідники, як Г. Купріянович, який займався проблемами культури і церкви, Р. Торжецькі, який торкався цієї тематики в контексті загально українсько-польських стосунків та М. Сивіцький. З українських вчених йому приділили увагу В. Сергійчук, В. Борисенко, що займалися етнографічними проблемами регіону, Ю. Макар, В. Сидорчук, які зосереджують свою увагу на проблемах переселення та післявоєнної депортації. Однак загалом цей період здебільшого розглядається, як передумова до Волинської трагедії та післявоєнної депортації.

Наукова новизна дослідження полягає у в спробі максимально об'єктивно та неупереджено прослідкувати основні етапи розвитку суспільно-політичних відносин Холмщини та Підляшшя у міжвоєнний період.

Якщо проаналізувати активність українського населення Холмщини та Підляшшя у перші роки II Речі Посполитої, то доцільно наголосити на його високій активності в політичному плані, що проявилась під час парламентських виборів 1922 р. Саме тому кандидати від українського населення перемогли у всіх округах, де вони балотувалися. Такий успіх української меншини свідчить про вагомий вплив, яку вона відігравала в політичному житті окреслених територій на початку 1920-х років, що стало одним із факторів загострення політичної боротьби за вплив на українське населення між легальною УНДО та нелегальною КПЗУ. Однак це відбувалося в умовах зростаючого державного тиску на українське населення, який набув масового характеру після встановлення режиму «санациї».

Зважаючи на комплекс різних причин, за підсумками парламентських виборів 1928 р., представництво українського населення Холмщини і Підляшшя у Сеймі та Сенаті суттєво зменшилось — всього 9 депутатів Сейму замість 20 депутатів Сейму і 6 депутатів Сенату у 1922 році.

З цього часу спостерігається падіння ролі українських діячів Холмщини і Підляшшя, а після виборів 1930 р. українське населення краю вже не мало своїх представників у парламенті, що вилилось в те, що з першої половини 1930-х років ключову роль у суспільно-політичному житті починають відігравати підпільні ОУН та КПЗБ, які здобувають широку підтримку у населення.

У подальшому українці Холмщини і Підляшшя фактично були позбавлені центральною владою можливості впливати на вибори і провести своїх представників до парламенту. Це підтвердили результати виборів, які відбулися у вересні 1935 р.

і показали низьку активність населення, що стало виявом його недовіри до легальних політиків та органів центральної влади. Лише чверть населення взяла участь у виборах до Сейму і 30 % — до Сенату.

Підсумовуючи все вищесказане, можемо зазначити, що Холмщина і Підляшшя є історико-географічним регіоном із складною історією. Саме тому у складі відновленої Польської держави, із рядом проблем економічного, політичного та етнічного характеру, розвиток суспільно-політичних відносин українського населення є складним. Був пройдений шлях від активної легальної діяльності до підтримки нелегальних політичних сил до протистояння централізованій владі.

Чорносотенний рух на Півдні України початку ХХ ст. (до питання про історіографію проблеми)

Перкевич Роман

Дніпропетровський національний університет

імені Олеса Гончара

vadimusan@rambler.ru

Серед проблем, які викликають науковий інтерес як у вітчизняній, так і у російській історіографії, безперечно, певне місце належить вивченню історії чорносотенного руху як в Російській імперії в цілому, так і в окремих регіонах.

Перш ніж зупинитися на вивченні діяльності чорносотенців, слід хоча б коротко торкнутися досягнень радянської, пострадянської і частково зарубіжної історіографії правомонархічного, чорносотенного руху, виділивши кілька історіографічних етапів.

Аналіз публікацій свідчить, що в 1920-х роках значна увага приділялась діяльності правих організацій періоду Першої світової війни. Їх характерними рисами були: класовий підхід, різного роду ідеологічні штампи, характерні для радянської історіографії того часу (С. Любош, А. Островцов). У 1930-ті–1960-ті роки тема чорносотенного руху взагалі залишилася поза увагою радянської історіографії.

Другий етап вивчення чорносотенного руху відноситься до кінця 1960-х–кінця 1980-х років. У цей час в нечисленних дисертаційних та монографічних дослідженнях розглядалася діяльність правих в 1900–1917 роках.

Третій і найбільш важливий період розвитку історіографії чорносотенного руху почався в 1990-ті роки і триває до наших часів. Серед об'єктивних рис періоду: ліквідація ідеологічного тиску, свобода слова, політика гласності, відкритий доступ до архівних фондів. Фахівцями у вивченні чорносотенного руху є представники сучасної російської історіографії (В. Кічев, В. Кожин, С. Степанов, Ю. Петрушин).

Одним з важливих аспектів дослідження чорносотенного руху в Україні є регіональний аспект. Серед відомих українських дослідників слід назвати і І. Омелянчука, М. Савчина, Н. Гончарову. Проте в їхніх працях майже не приділяється увага дослідженню чорносотенного руху на Півдні України, зокрема в Катеринославській губернії. Якщо й зустрічаються деякі відомості про ці

території, то інформація в них дуже епізодична. Не дивлячись на значний доробок дослідників, чорносотенний рух на Півдні України початку ХХ ст. є малодослідженим.

За останні менше ніж двадцять років в історіографії був здійснений своєрідний «прорив» в області дослідження правих організацій, у тому числі й періоду Першої світової війни. Зникли (хоча, на жаль, далеко і не до кінця) характерні для радянської історіографії ідеологічні штампи, розробляються основні напрямки і підходи при вивченні правих, вимальовуються шляхи подальшого дослідження проблеми.

Разом з тим поки що багато питань, які торкаються історії право- монархічного руху, залишаються за кадром монографій та інших досліджень. Багато в чому нез'ясованим залишається питання про чисельність та соціальний склад чорносотенців. Півдня України, про їхній вплив на політику царської Росії на початку ХХ століття. Практично всі дослідники або залишають це питання за межами своїх праць, або розглядають його поверхово. Таким чином, саме ця проблема, на наш погляд, є дуже важливою, адже дозволяє виявити місце правих в політичному спектрі Росії того часу, їхнє справжнє політичне значення.

Українізація в Донбасі: погляд «кіноока» (на матеріалі фільму Дзиги Вертова «Ентузіазм: Симфонія Донбасу»)

Родигіна Олександра

Донецький національний університет

rodygin@telenet.dn.ua

У джерелознавчому плані твори кінематографа складають окрему групу документів та разом з іншими кінодокументами (телерепортажами, кіно-, тележурналами тощо) є об'єктами спеціальної історичної дисципліни кінодокументознавства. Питання, що стосуються даної проблематики, знаходили своє відображення у працях В. С. Листова, В. М. Магідова, Л. П. Маркітан та ін., але повною мірою великий потенціал кіноматеріалів як історичного джерела не реалізовано, що зумовлює актуальність даної теми. Документальні фільми минулих епох, незважаючи на можливу присутність сцен постановочного характеру, містять велику кількість відомостей щодо реалій життя тогочасного суспільства. У цьому контексті картина одного з перших радянських режисерів-документалістів, автора концепції «кіноока», Дзиги Вертова «Ентузіазм: Симфонія Донбасу» (1930 р.) виступає цінним джерелом, що ілюструє життя населення Донбасу на межі 1920–30 х рр.

Українізація як офіційний партійний курс була розпочата в УСРР у 1923 р. є межах політики коренізації, що мала на меті поставити своєрідність національних культур на службу комуністичній владі. Завдяки цьому українська мова стала більш поширеною в літературі, кіно, документообігу.

Яскравим відображенням процесу українізації в Донбасі може слугувати кінематограф, зокрема фільм «Ентузіазм: Симфонія Донбасу». Попри те, що він був першим звуковим радянським документальним фільмом, максимальне інформаційне навантаження у ньому припадало не на звуковий ряд, а на візуальну складову, зокрема, численні написи українською мовою. Аналізуючи їх, можна виокремити принаймні три категорії: 1) гасла на транспарантах, 2) вивіски та 3) написи, що було додано на плівку під час монтажу.

Написи на транспарантах можуть бути умовно поділені принаймні на дві групи. Перша висвітлює різноманітні аспекти загальнодержавського політичного дискурсу: «Жінки, рвіть ланцюги попів, равнинів ставайте до лав безвірників», «Широкою хвилею <...> змиємо <...> нитиків маловірів опортуністів <...> виконаємо п'ятирічку за чотири роки <...>, найкращим учасникам соціалістичного змагання за найкраще виконання завдань по добутку собівартості та кількості вугілля від Сніжнянської рудоуправи», «Хай живе виробниче соцзмагання — комуністична метода роботи». Друга група гасел стосується безпосередньо політики українізації: «Проти опортунізму у запровадженні українізації», «Жодного робітника, який би не знав історії української культури», «Хай живуть українські пролетарські письменники».

Серед вивісок українською увага акцентується на двох: «Кіно» та «Клуб робітничої молоді» — на початку 1930-х рр. кінотеатри та клуби були показником культурного рівня, своєрідною пам'яткою та приводом для гордості. Після фіксації камерою другої вивіски, Дзига Вертов активно використовує монтаж, показуючи раптову трансформацію російських літер в українські, що стає символом чергових змін, здійснених радянською владою. Ця українізація є закономірним відображенням політики партії, так само, як і показане до того перетворення старої церкви на клуб робітничої молоді.

Третью категорією написів є своєрідні ремарки режисера, що неодноразово з'являються на екрані: слова «Плян», «До соціалізму» та «Прорив». І хоча вони не можуть вважатися безпосередньою ілюстрацією процесу українізації в Донбасі, вони, тим не менш, демонструють цей процес, поряд із багатьма іншими, загальносоюзній аудиторії. Втім, у цьому контексті не є дивним, що згодом ці ж написи повторюються російською мовою.

Отже, джерелознавчий потенціал документального кіно дозволяє побачити та дослідити соціокультурну багаторівневість відображеної історичної реальності. Зокрема, «кінооком» Дзига Вертова на загальному тлі процесу індустріалізації в Донбасі зафіксовано реалії вельми своєрідної епохи українського національно-культурного піднесення кінця 1920-х рр., що була результатом нетривкого симбіозу комуністичних та національних ідей.

Прорив оточеної 1-ї танкової армії Вермахту на півдні Тернопільщини у квітні 1944 року

Семенів Олександр

Тернопільський національний технічний університет імені І. Пулюя
o.semeniv@gmail.com

Досвід збройної боротьби, накопичений у Великій Вітчизняній війні, становить науковий і практичний інтерес для сучасної історичної науки. Однією з маловідомих сторінок Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції радянських військ є оточення у березні 1944 р. в районі м. Кам'янець-Подільський 1-ї німецької танкової армії та її прорив на захід. Ці події знайшли певне відображення у працях І. Муковського, О. Лисенка, В. Грицюка, С. Хлоня, О. Пономаренка, Г. Фріке, проте вони ще не стали об'єктом комплексного дослідження.

Для встановлення характеру подій Проскурівсько-Чернівецької операції на Тернопільщині було проаналізовано військові документи армій, корпусів та дивізій 1-го Українського фронту, матеріали оперативних управлінь, журнали бойових дій, оперативні накази і розпорядження 60-ї, 1-ї гвардійської, 4-ї танкової армій, що зберігаються в Центральному архіві Міністерства оборони Російської федерації. Новизна дослідження полягає у введінні вперше до наукового обігу архівних документів, аналіз яких дає можливість об'єктивно висвітлити характер бойових дій на Тернопільщині у 1944 році.

28 березня 1944 р. 1-а танкова армія Вермахту була оточена у районі м. Кам'янець-Подільський силами 3-ї та 4-ї танкових армій, 1-ї гвардійської, 18 та 38-ї армій. Для врятування оточених військ Е. Маштейн склав план деблокади із використанням II-го танкового корпусу СС, 100 і 367-ї дивізій Вермахту. Скориставшись зменшенням активності радянських військ на зовнішньому фронті оточення, німецькі війська підготувались до прориву на захід у район м. Бучач. Використовуючи уцілілі мости, вони форсували р. Збруч і 3 квітня повністю перейшли на територію Тернопільської області. Зі сходу їх переслідували 1-а гвардійська і 38-а загальнонімецька армія. Німецька авіація безперервно транспортувала вантажі своїм оточеним силам.

3 квітня німці оволоділи ключовими позиціями для руху на захід, а радянські війська були змушені відступити на північ до м. Чортків. Командування 1-го Українського фронту невірно визначило напрямом імовірного прориву німецьких сил. Невдалі спроби зупинити рух німецьких військ на захід здійснили 17, 47 і 74-й стрілецькі корпуси, 9-ий механізований корпус, 11-ий танковий корпус. Також до контрудару біля м. Товсте була залучена 20 механізована бригада А. Бабаджаняна.

Окрім руху на захід, німецькі сили здійснили 3 квітня невдалу спробу прориву на південь через Дністер у м. Заліщики. Радянські протитанкові засоби змогли організувати ефективну оборону на правому березі Дністра.

4 квітня оточені війська, використовуючи автошляхи просунулись до зовнішнього кільця оточення.

5 квітня оточене німецьке угруповання з'єдналось з основними силами, прорвавшись через позиції 18-го стрілецького корпусу генерала Афоніна, що був одночасно атакований із заходу і сходу. Внаслідок безперервних атак з 6 до 11 квітня цей корпус був розгромлений. Залишки окремих підрозділів переправились через Дністер на територію Буковини.

З 9 по 18 квітня німці забезпечували відвід власної техніки, автотранспорту та особового складу на захід через р. Стрипа. Усі зусилля Червоної армії по перериванню транспортного коридору на Бучач успіху не мали. Була створена суцільна лінія оборони, 18 квітня бойові дії припинились.

Оточена в районі м. Кам'янець-Подільський німецька 1-а танкова армія в квітні 1944 року здійснила прорив до основних сил Вермахту в районі м. Бучач, зберегла структуру і ядро особового складу, але понесла втрати у техніці та автотранспорті. Червона армія неодноразово, але безуспішно, здійснювала спроби зупинити прорив оточених німецьких військ силами окремих стрілецьких і танкових корпусів, при цьому 18-й стрілецький корпус сам опинився в оточенні і був розгромлений. Прорив 1-ї німецької танкової армії увійшов до військової історії як приклад успішної військової операції для виходу з оточення.

Материальное обеспечение духовенства Российской провинции во второй половине XIX–начале XX века (на примере Курской губернии) Семенова Ирина

Национальный исследовательский университет «Белгородский государственный университет»
446709@bsu.edu.ru

Духовенство, как никакое другое из сословий дореволюционной России, имело самую богатую историю, которое в советской историографии практически не освещалось, ибо идея классовой борьбы затмевала все, а главное внимание уделялось рабочим и крестьянам. Из массы работ по истории церкви практически невозможно выделить исследования, посвященные собственно духовенству. Одним из важных вопросов жизни православного духовенства является проблема материального обеспечения. Значимость данного исследования определяется тем, что проблемой материального обеспечения на региональном уровне занимались лишь немногие исследователи, и многие аспекты этого вопроса остаются «белыми пятнами» в истории нашего края.

В работах церковных и светских авторов, священников М. Левитова, И. Чижевского, историков В. И. Семевского, В. Кильчевского, Б. В. Титлинова, М. И. Мухина, Д. Н. Калашникова вопросы материального обеспечения духовенства освещены фрагментарно, в том числе и на региональном уровне, а именно Курской Епархии во второй половине XIX–начале XX в.

Проанализировав материалы, можно говорить о невысокой престижности религиозного служения, правовое и материальное положение духовенства оставляло желать лучшего, поэтому кандидатов вступления в духовенства было мало. Главной причиной этому было слабая финансовая обеспеченность духовного сословия и зависимость в материальном плане пастырей от прихожан.

Духовенство в решении материального обеспечения вынуждено опираться на паству, что приводило к усилению зависимости от прихожан и порождало в сознании народа стереотип о жадности священников и церковно-служителей. Такое положение оказывало не лучшее влияние на образ священника и отношения, которые складывались внутри прихода. Круг обязанностей священника был большим: помимо богослужебной деятельности он выполнял ряд функций, возлагающихся светской властью (доводил до сведения паствы правительственные распоряжения, надзирал за инакомыслием, а также занимался переписью населения). Такая загруженность и низкое материальное обеспечение приводили к пренебрежению служебными обязанностями, и одновременно, священники начинали уделять больше внимания поискам средств к пропитанию. Государственное жалование получали не все, и не всегда его размер был достаточным. Приходы, в свою очередь, также были недостаточно богаты, чтобы обеспечить священнослужителя. По своей сути, духовенство являлось одним из самых обремененных служебными делами привилегированных сословий, которое, в то же время, слабо финансировалось.

Роль собак у Великій Вітчизняній війні за архівними фотоматеріалами та розповідями очевидців Семков Володимир

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ekwilibri@i.ua

Тема участі собак у Великій Вітчизняній війні практично не висвітлена в історичній літературі. Джерелами даного дослідження стали копії архівних фотографій «Військово-історичного музею України», музею «Великої Вітчизняної війни», особисті фото і розповіді ветеранів-кінологів, сучасні фотографії пам'ятників собакам-учасникам Великої Вітчизняної війни, звукозапис сучасних екскурсій Ленінградського музею криміналістики й артилерійського музею Санкт-Петербургу, у яких представлені експонати, пов'язані з тваринами-учасниками бойових дій Великої Вітчизняної війни.

Метою даної роботи стало висвітлення наступних питань: мета використання собак під час війни; які операції вони виконували; скільки собак брали участь у військових; наскільки успішним було їх використання.

За історію Другої світової війни фронтними шляхами пройшло понад 68 тисяч собак, які зробили свій неоціненний внесок у перемогу над ворогом.

На різних фронтах діяло: 69 окремих взводів нартових загонів, 29 окремих рот міношукачів і два окремих спецполки. За спогадами ветеранів, «...собаки проявляли

настоящие чудеса героизма...». На бойовому рахунку частин військового собаководства: понад 300 підбитих танків, 200 тисяч доставлених донесень (у період, коли іншого зв'язку взагалі не було), підвезено на вогневий рубіж 5862 тон боеприпасів. 95% поранених було вивезено нартовою службою (у тих місцях, де її застосовували). Загалом було вивезено більш ніж 700 тисяч людей. За допомогою чотириногих були розміновані 303 великих міста: Псков, Смоленськ, Брянськ, Львів, Мінськ, Київ, Сталінград, Одеса, Харків, Вороніж, Варшава, Відень, Будапешт, Берлін тощо. Розміновано близько 18 тисяч будівель і знешкоджено майже 4 мільйони вибухонебезпечних предметів.

У своїх донесеннях начальник 53-ї армії писав про їздові санітарні упряжки: «За время нахождения при 53-й Армии отряд собак нартовых упряжек участвовал в наступательных операциях по эвакуации тяжелораненых бойцов и командиров с поля боя при взятии Демянского укрепленного противником района и, несмотря на трудные условия эвакуации, лесисто-болотистую местность, плохие, труднопроходимые дороги, где не было возможности вывозить раненых конным транспортом, успешно работал по эвакуации тяжелораненых бойцов и командиров и подвозу боеприпасов наступающим частям. За указанный период отрядом вывезено 7551 человек и подвезено 63 тонны боеприпасов».

Начальник санітарної служби 855-го стрілецького полку відзначив: «Санитарные упряжки имеют большую возможность маскироваться. Каждая упряжка заменяет минимум 3-4 санитаров. Эвакуация при помощи санупряжек осуществляется быстро и безболезненно для раненых».

В особистій справі легендарного колі Діка записано: «Призван на службу из Ленинграда и обучен минно-розыскному делу. За годы войны обнаружил более 12 тысяч мин, принимал участие в разминировании: Сталинграда, Лисичанска, Праги и других городов. Главный подвиг Дик совершил в Павловске. Это было так. За час до взрыва Дик обнаружил в фундаменте дворца фугас в две с половиной тонны и с часовым механизмом».

Тварини працювали в якості нюхачів, шукали міни, охороняли особовий склад у бою, переносили пошту та важливі документи, протягували дроти радіозв'язку, слугували поводитирями, виймали поранених з-під руїн будівель, виносили з поля бою. Інколи їх використовували навіть у диверсійній справі, як камікадзе. На тварину чіпляли вибуховий пристрій, який собака детонував під машиною ворога ціною власного життя. Використовували собак і загони «СМЕРШу» для пошуку диверсійних груп супротивника.

Велика Вітчизняна війна вживу довела ефективність використання службових собак у військових цілях. У кінці війни Радянський союз вийшов на перше місце за використанням собак. У період 1939–1945 років було сформовано 168 окремих військових частин, які використовували собак.

Державна політика в галузі образотворчого мистецтва в УСРР у 1920-х–1930-х рр.**Сокирко Анастасія**

Київський національний університет імені Т. Шевченка
a.sokyrko@gmail.com

На сучасному етапі розвитку української культури все частіше звучать скарги на недостатню увагу з боку держави до мистецьких проблем. Відсутність державної підтримки і чіткої політики в галузі культури, залишковий принцип фінансування, декларативний характер програм є однією з важливих причин мистецької кризи. Зовсім інше ставлення до культури загалом, і образотворчого мистецтва зокрема, демонстрували більшовики в 1920-х–1930-х рр. Для більшовиків культура була знаряддям впливу на широкі маси населення та інструментом поширення комуністичної ідеології. Упродовж 1920-х рр. в УСРР були створені численні мистецькі організації, які у своїй діяльності ставили за мету творити нову культуру і реалізовувати політику більшовицької партії в мистецькій галузі.

У наукових дослідженнях державна політика більшовиків у галузі образотворчого мистецтва не знайшла належного висвітлення. Радянська історіографія (до середини 1980-х рр.: Касіян В., Говдя П., Павлов В., Афанасьєв В. та ін.) звертала увагу лише на представників соціалістичного реалізму. Сучасна українська історіографія (із середини 1980-х: Горбачов Д., Білокінь С., Роготченко О., Мельникова У.) розкриває окремі аспекти ставлення більшовиків до образотворчого мистецтва. Дослідження українського образотворчого мистецтва міжвоєнної доби через вплив політики на цю мистецьку галузь, а не лише творення особливого мистецького феномену, що притаманно для мистецтвознавчих праць, залишається актуальною науковою проблемою, що й представляє собою новизну дослідження.

Об'єктивно проаналізувати партійно-державну політику в галузі мистецтва дозволяють архівні матеріали (Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України), періодичні видання 1920-х–1930-х рр. (журнали «Критика», «Радянське мистецтво», «Малярство і скульптура», «Образотворче мистецтво» та ін., а також газети «Вечерний Киев», «Вечерние известия», «Комуніст»), опубліковані у збірниках документи, безпосередні результати діяльності митців, спрямовані на реалізацію більшовицьких ідей (репродукції, мистецькі альбоми). Спираючись на опубліковані джерела, використавши проблемно-хронологічний, біографічний, порівняльно-історичний методи, метод аналізу історичного контексту, джерелознавчий метод (класифікація джерел, внутрішня і зовнішня критика джерела), можна виділити наступні напрямки державної політики в галузі мистецтва в 1920-х–1930-х рр.: коренізація та уніфікація культурного-мистецького життя.

Отже, 1920-ті–1930-ті рр. характеризувалися активним розвитком мистецького життя в УСРР. Одним із головних факторів впливу на цей про-

цес була партійно-державна політика. У 1920-х рр. це була політика «коренізації», яка сприяла становленню національного мистецтва, на зміну якій в 1930-х прийшла уніфікація мистецького життя, що поставила нові завдання перед митцями, — творити виключно в напрямку соціалістичного реалізму.

До проблеми походження дворян у Харківському намісництві (1785–1815 рр.)

Солодкіна Вікторія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

protivomusl9@bigmir.net

Дворянський стан в Харківській губернії об'єднав передусім нащадків козацьких старшин та московських військових, і нашою метою було простежити співвідношення перших та других у структурі місцевої еліти одразу після проголошення «Жалуваної грамоти» Катерини II (1785 р.). Також ми намагалися відповісти на питання — наскільки слобідське дворянство можна назвати «еластичною спільнотою», тобто такою, яка за визначенням дослідника шляхти В. Михайловського, «відкрита для прийняття нових членів, нових правил гри, нових обставин життя».

Хронологічні рамки дослідження: 1785–1815 рр. Після 1815 р. нових дворян майже не записували до місцевої Родовідної книги, завершився перший етап місцевого процесу нобілітації.

В історіографії ця тема фактично не висвітлена. Окремі праці, присвячені харківському дворянству, з'явилися ще наприкінці XIX ст. (Илльашевич Л. В. «Краткий очерк истории Харьковского дворянства»). Проте активізувались дослідження місцевої еліти лише в 1990-ті роки. У тому числі, спроби військових обивателів увійти до дворянства вивчав В. Склокін.

Джерельна база не є достатньою для остаточних висновків, адже з кількох сотень дворян ми змогли визначити походження лише у частини. Основним джерелом були рукописні Родовідні книги дворянства Харківського намісництва: збереглися 1, 3, 4 і 6 частини. Предків дворян ми шукали у списках козацьких старшин за 60-ті роки XVIII ст., а також у публікації архівних справ стосовно процесу нобілітації у Харківському намісництві. На їх основі була створена база даних Microsoft Access. Нам вдалось реконструювати походження наступної кількості родин:

- I ч.: 67 з 113;
- II ч.: 10 з 14
- III ч.: 84 з 273
- IV ч.: 6 з 6;
- VI ч.: 111 з 253.

За результатами дослідження у всіх Родовідних книгах (окрім четвертої) переважають нащадки козаків, на другому місці — російські дворянські родини, з великим

відривом від них — інші етноси.

Аналізуючи питання про походження окремих дворян, ми також маємо подивитись, з яких вже існуючих станів походили представники майбутньої еліти. Основним джерелом, як ми вже побачили, були старшинські родини, які мали свідоцтва про віддану службу російському престолу у вигляді жалуваних маєтків, або ж їх нащадки служили в російських чинах. Проте дворянином міг стати представник і іншого стану, якщо він вдало використав або ж навіть оминув закони Російської імперії. З кількох сотень кандидатів, які були записані в Родовідні книги, восьмеро походило із священників. З інших джерел знаємо, що дворян-священиків на Слобожанщині було більше. Нам відомо кілька справ, коли дворянами намагались стати купці. Наприклад, зберігся позов «дворян різних повітів» Ковалевських про те, що купець Олександр Коваленко, посилаючись на родинний зв'язок з ними, придбав їхній герб та дворянський титул. Але найскладніша ситуація була із дворянами-нащадками військових обивателів. Зважаючи на соціальну мобільність у регіоні, особливо між військовими обивателями та козацькою старшиною, багато хто з них міг претендувати на дворянство, і деякі вихідці з цього стану були записані до Родовідної книги. І хоча після указу Правлячого Сенату від квітня 1800 року цілі родини були повернуті до стану військових обивателів «к уплате податей», деякі військові обивателі все ж залишились у дворянстві. Переважна більшість військових обивателів, які втратили дворянство після 1800 р., були «неслужащими». Можемо припустити, що найкращим шляхом для військових обивателів отримати дворянство була цивільна та військова служба в російських чинах.

Походження дворян з різних верств суспільства обумовлювало неоднорідність дворянської корпорації, а можливість отримати дворянство за вислугу робило цей стан відкритим. Враховуючи ще й значне майнове розшарування — казати про біль-менш цілісну дворянську корпорацію у Харківському намісництві доволі важко. Тож уявити наявність остаточно сформованої, закритої спільноти ми не можемо, але робимо висновок про те, що вона була «еластичною» і об'єднувала значну кількість різних за соціальним та етнічним походженням осіб.

Циркуляры, как способ оперативного управления местными органами политической полиции в условиях революции 1905–1907 гг. в России Старунская Анастасия

Национальный исследовательский университет «Белгородский
государственный университет»
astarunskaya@yandex.ru

Первая русская революция — одно из важнейших событий, повлиявших на политическую жизнь страны. Крах государственного строя после 1905 года во многом был обусловлен тем, что уроки революции не были усвоены ни верховной властью,

ни теми інститутами, которые по своим целям и задачам должны были поддерживать существующий политический строй — органами политической полиции. К сожалению, данная тема изучена слабо, в советское период её активно развивали академик М. Н. Покровский и другие видные историки, но на современном этапе всё меньше исследователей занимаются данной проблемой. Новизна исследования состоит в том, что автор рассмотрел механизмы оперативного управления местными органами политической полиции 1905–1907 годов. Источниковую базу исследования составили циркуляры из Министерства внутренних дел присланные начальникам губернских жандармских управлений, как оперативные указания о том, как именно надо бороться с революционными силами на местах (проводить дознания, следить за революционными элементами). Кроме того, благодаря циркулярным письмам, находящимся в Государственном архиве Белгородской области исследователь смог выяснить какие недостатки имелись у местной полиции, и как верховная власть предлагала их исправить.

Таким образом, просматривая и анализируя циркуляры, присланные МВД за 1904–1907 гг., были сделаны выводы о том, что:

1) Появление партийно-политических альтернатив, раскол, смятение и потеря хладнокровия правящей элитой — всё это указывало на то, что революционные события 1905 года для верховной власти начались неожиданно, вызвали панику во многих министерствах.

2) Высшее начальство было крайне недовольно ведением делопроизводства на местах. В циркулярах часто указывается на то, что протоколы с мест нарушения ведутся не грамотно, с ошибками или не составляются вовсе.

3) С нарастанием революционной ситуации в стране МВД усиленно давило на органы местной политической полиции, призывая всеми силами прекратить революционные подстрекательства на местах — арестовывать всех, кто причастен к делам революционного толка, вести более активный гласный или негласный контроль за неблагонадёжными лицами, следить за всем, что публикуется в местной прессе.

4) Начиная с 1906 года, верховная власть стала официально разрешать местным чинам полиции пользоваться огнестрельным оружием, для подавления митингов и восстаний, а это означало, что борьба царизма с революцией набирала всё новые, более жёсткие обороты.

Статистика нещасних випадків з робітниками галузі обробки металів у Херсонській губернії на початку ХХ ст.

Сугак Валерія

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
skorpilurus@ukr.net

У ХХІ столітті Україна намагається йти шляхом розвинутих країн світу у переході від індустріального до постіндустріального суспільства. Найважливішою

структурною ланкою господарського комплексу країни є промисловість. За рівнем промислового розвитку Україна займає друге місце серед країн СНД. На її території працює більше 8 тис. промислових об'єднань, комбінатів і підприємств, частина з яких були засновані ще у ХІХ ст. Тож на сьогоднішній день Україна поки що перебуває на стадії індустріального суспільства, що є перехідною між аграрною та інформаційною (постіндустріальною). Тому питання про промисловий розвиток та робітниче життя залишаються об'єктом наукових досліджень.

Виробнича повсякденність промислових робітників включає в себе такі складові як тривалість робочого дня, заробітна платня, страхування, умови праці на виробництві, медичне обслуговування, промисловий травматизм, система штрафів. Із зазначеного переліку особливої уваги заслуговує промисловий травматизм, адже нещасні випадки на виробництві траплялися дуже часто, залишаючи робітників каліками або взагалі забираючи їхнє життя.

Внесок радянських дослідників у вивчення життя та умов праці робітництва Російської імперії другої половини ХІХ–початку ХХ є досить вагомим (Е. Е. Крузе, С. І. Потолов, Ю. І. Кир'янов, О. О. Нестеренко, В. В. Пажитнов, Ф. Є. Лось, О. А. Парасушко та інші). Однак, більшість зазначених праць носить узагальнюючий характер, змальовуючи робітництво загалом, тоді як про робітників Півдня (зокрема Херсонської губернії) знаходимо уривчасті свідчення. Метою даної публікації є спроба переосмислення та питання промислового травматизму як складової виробничого повсякдення.

Загальна кількість промислових підприємств Херсонської губернії, що знаходилися під наглядом фабричної інспекції на початку ХХ ст. складала 98 підприємств. На них працювало 9 862 робітника (дорослих та підлітків). Кількість заявлених нещасних випадків, для прикладу, на 1901 рік склала 1 190. Із всіх галузей обробної промисловості найбільше нещасних випадків траплялося саме в галузі обробки металів, через її травмонебезпечність, на другому місці за кількістю нещасних випадків була галузь обробки бавовни, а на третьому — обробка харчових речовин.

Восновному робітники отримували травми від виконавчих механізмів, які приводилися в дію механічною силою, від ручних інструментів, при підйомах чирозвантажень.

За характером пошкоджень та травм, на першому місці були поранення та переломи. На другому — забої та струси, на третьому — опіки. Причому, найбільше травмувалися пальці лівої руки та очі. Ця закономірність простежується не лише в Херсонській губернії, а й загалом по Російській імперії. Що стосується наслідків нещасних випадків, то тут на 1901 рік статистика наступна: тимчасова втрата працездатності — 1 090 випадків, часткова — 98, повна — 1, смерть — 2. Із наведених даних бачимо, що частіше результатом травми була тимчасова втрата працездатності.

Важливо простежити і час доби, коли траплялося найбільше нещасних випадків. Так, з вивчених статистичних документів, можна простежити, що максимальна кількість нещасних випадків траплялася з 9 до 12 години дня.

Baron V. A. Kaulbars as an object of «hunting» of terrorists of the South Ukrainian provinces in the years of the First Russian Revolution

Tkachenko-Plakhtiy Olga

O. Gonchar Dnipropetrovsk National University

artoniada@mail.ru

The beginning of the XX-th century was the period of change in the history of the Russian Empire and its Ukrainian lands. A difficult socio-economic situation and aggravation of the political crisis furthered the exploitation of the most drastic thoughts in the community of the left-wing political parties and difference anarchist organizations that in turn resulted the very escalation of the revolutionary terror. Government and officialdom were blamed by radical leaders for the tricky situation that formed in the country. Therefore the first most notorious assassinations were in particular committed against top executives of the empire. One of such «cock-shots» for the terrorists in the Ukrainian provinces' territories became general baron A. V. Kaulbars (1844–1929), the Commandant of the Odessa Military District.

There are only detached mentions about revolutionaries' attempts to assassinate A. Kaulbars in the scientific literature (particularly in the publications of V. Volkovinskiy and V. Savchenko). Nevertheless any special study hasn't been published yet.

It should be mentioned that the baron was appointed to the position of the Commandant of the Odessa Military District in the very edge of Revolution 1905–1907, when an arrant terroristic saturnalia was burning in the town. And its major militants were Party of Socialists-Revolutionaries (Esers) and various anarchist organizations. Kaulbars was an arrant adherent of the monarchy, so he became one of the main targets of the all South Ukrainian terrorists.

The first intention to kill A. Kaulbars raised in the community of the Esers-Maximalists at the beginning of the 1906. The attempt was being prepared very scrupulous and the appointed assassinator had to become a lieutenant general's daughter Tamara Prince. But in the 28-th of July the girl incidentally dropped her reticule with a bomb on her way to the Baron's residence where an assassination was supposed to be executed. And the same day dazed by her failure Tamara shot herself.

The fiasco of the summer attempted murder of Kaulbars hasn't stopped the Maximalists. It's shown in the letters of the Chief of the Kyiv Okhranka where he reported the baron about an assassination that was being prepared against him by the Maximalists in January 1907. At the same time the Odessa anarchists decided to deprive of life of «tyrant» by themselves. And they openly wrote about it to the Baron in their threatened letters in December, 1906. As V. Savchenko's confirms the preparation of this anarchist act of terrorism was planned by S. Borisov and S. Yanovskiy. By good chance neither terroristic act of anarchists, nor of Esers has succeeded. But the guerillas didn't stop and a new attempted murder was planned for spring 1907. Its executor was expected to be the Socialist-Revolutionary fighting flying column of the Southern

region under command of V. Vnorovskiy-Mishchenko. But this terroristic act sustained a reverse. So, baron Kaulbars was constantly under a sight of anarchist and Eser's terrorists down to the end of 1907 (even a bomb depot was found in the building of the Russian bank department in Odessa and those bombs were aimed exactly for Kaulbars). But the terroristic activity against the baron gradually came to nought because of the strengthening of governmental reaction and because of revolution attenuation.

Thus by analyzing the dynamics of the South Ukrainian organizations' attempted murders against general A. Kaulbars we can mark the excessive ideological rage of terrorists at the beginning of the XX-th century as well as the widespread use of the individual terror in the left-wing radical parties and organizations' practice during the First Russian Revolution.

«Радянська влада немає ніякого авторитету...»: труднощі будівництва радянського державного апарату в 1919–1922 рр. на Україні крізь призму таємних документів Надзвичайної комісії (ЧК)

Труш Світлана

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

trush-sweta@yandex.ru

В історичній науці та суспільно-політичній думці протягом тривалого часу складалося враження про блискучу перемогу більшовиків у боротьбі за владу в період Української революції 1917–1921 рр. Проте доречніше говорити про конструювання саме такої картини подій. Насправді ж, як про те свідчать архівні документи вказаного періоду, ситуація була набагато складнішою, і пов'язано це не лише з наявністю альтернативних шляхів суспільного розвитку, які пропонували інші політичні сили (білогвардійці, анархісти, українські націоналісти), а в першу чергу, з неприйняттям радянської моделі більшістю населення українських терен. Доречно говорити про нав'язаність суспільству міфу «обраної народом» радянської влади та поставити питання про ті реальні умови, в яких більшовики перебували на початковому етапі свого володарювання.

У той час, як комуністична пропаганда всіляко переконувала населення в остаточній перемозі більшовиків та швидкому радянському будівництві, на місцях існувала гостра проблема недієздатності нової влади, її корумпованість та несприйняття населенням. Про це свідчать одні з найавторитетніших джерел із цього питання, позбавлені ідеологічного забарвлення, — інформаційні зведення та звіти Надзвичайної комісії, підготовані спеціально для ЦК КП(б)У для формування реального уявлення про становище на місцях. Таким чином, центральною проблемою цього дослідження є питання про становище радянського державного апарату в Україні та роль ЧК у його зміцненні в період 1917–1922 рр. Джерельна база дослідження складається з документів ВУЧК з фондів ЦДАВО України та ЦДАГО України — звіти, інформаційні зведення, повідомлення, підготовані як секретні документи для

ознайомлення членів ЦК КП(б)У. Більшість документів вперше вводиться до наукового обігу. Історіографія питання представлена загальними роботами про радянське будівництво (М. Дорошко, М. Фролов), а також дослідженнями, присвяченими історії Надзвичайної комісії на Україні (С. Дукельський, В. Золотарьов, Л. Маймескулов). Особливе значення для даної розвідки мала праця Р. Подкура і В. Ченцова, присвячена джерелознавчому аналізу документів органів державної безпеки в 1920–1930-ті рр.

При написанні даного дослідження були використані загальнонаукові та спеціально-історичні методи (історико-описовий, історико-хронологічний, історико-генетичний). Методологічною основою слугували теорія модернізації та теорія тоталітаризму.

У ході дослідження при аналізі значної групи документів було виявлено, що радянська влада в перші роки перебування на Україні зіштовкнулася з кількома групами проблем: політичними, економічними, військовими та соціальними. Але найнебезпечнішою була проблема незадовільного формування влади на місцях. На відповідальні посади потрапили люди без відповідної підготовки, знань, зацікавлені лише у власному збагаченні та зміцненні свого суспільного статусу. Нерідко це стосувалося навіть партійних осіб, тих, що перебували на службі в міліції чи виконкомках. Численні звіти комісарів ЧК з периферії свідчать про повальний алкоголізм службовців, зловживання службовим становищем, скоєння злочинів з використанням зброї тощо. Діяльність Надзвичайної комісії у той період мала не лише забезпечити новий політичний лад від «контрреволюції» чи «спекуляції», а в першу чергу, була спрямована проти внутрішньої небезпеки незадовільності роботи радянських органів державної влади на місцях.

Новизна даного дослідження полягає у тому, що вперше на унікальному матеріалі були досліджені проблеми будівництва державного апарату більшовиків на місцях у ранній радянський період. Подібні спроби у вітчизняній історіографії здійснювалися і раніше, але без залучення матеріалів ЧК.

Таким чином, питання про перші роки радянської влади на Україні постає в новому ракурсі. Проте найцікавішим у цій ситуації є той факт, що незважаючи на численні проблеми, більшовики змогли утриматися і зміцнити свою владу. Важлива роль у цьому належала органам державної безпеки, чия ефективна робота забезпечила ліквідацію як противників більшовиків, так і тих внутрішніх проблем, що могли зруйнувати радянську державу ще на початковому етапі її існування.

Повседневная действительность молодежи Ставропольского края в 1945–1953 гг.

Федоренко Антон

Северо-Кавказский федеральный университет

fai91@mail.ru

Актуальность темы исследования обусловлена, прежде всего, тем, что история повседневности является одним из приоритетных направлений современной антропологически ориентированной исторической науки. В контексте обновления исторической науки

и всё возрастающего интереса к городу и селу, как предмету, исследованию становится актуальным изучение жизни городского и сельского населения в аспекте истории повседневности. Актуальность темы обусловлена также и тем обстоятельством, что в настоящее время отсутствует специальное монографическое исследование, посвященное изучению повседневности молодежи Ставрополья в послевоенный период, период смены поколений, в один из переломных моментов истории. В последнее десятилетие в отечественной историографии появились труды, воссоздающие повседневность больших и малых городов нашей страны в различные эпохи. Наибольшее число исследований реконструирует повседневность городов XX века. Это работы Е. Ю. Зубковой, А. А. Ильюхова, О. Л. Лейбовича, Н. Б. Лебиной, И. В. Нарского, А. Н. Чистикова, С. Ф. Шмидта и др.

В ходе исследования автором были использованы следующие источники: архивные (неопубликованные) документы — это постановления, отчеты, материалы делопроизводства, документы личного происхождения (письма, прошения), хранящиеся в фондах Государственного Архива Ставропольского Края и Государственного архива новейшей истории Ставропольского края; опубликованные источники, содержащиеся в сборниках документов: «Промышленность Ставропольского края в архивных документах (1945—1991 гг.)», «Голоса из провинции: жители Ставрополья в 1941—1964 годах». Делопроизводственные документы: протоколы, отчеты, документы высших и местных органов власти, которые содержат обширный материал о материально-бытовом состоянии, состоянии развития производства, политике властей в отношении молодежи; материалы периодической печати — газет «Ставропольская правда», «Молодой ленинец». Также привлекались устные источники — сделанные автором записи интервью с респондентами. Их анализ не претендует на всеохватность и полноту описания, но позволяет в определенной мере отразить субъективное восприятие городской повседневности отдельными людьми.

Бытовые условия и материальное обеспечение рабочей молодежи, как и в целом населения страны в послевоенный период отличались крайней степенью неустраиваемости; нехватка продовольствия (предметов первой необходимости) и постоянное чувство голода, отсутствие необходимой одежды, жилищная проблема, антисанитария и проблемы с медицинским обслуживанием. Конечно, проблему обеспечения рабочих продуктами питания облегчала карточная система, существовавшая как в годы войны, так и в первое послевоенное время. Однако действие таких карточек распространялось только на работников промышленных предприятий и городских жителей, крестьяне никогда никакого гарантированного снабжения не имели. Для послевоенной действительности характерной особенностью является демографический «перекос», свойственный как городу, промышленности, так и деревне. Сложность жилищных проблем и отсутствие личного пространства, с которыми приходилось ежедневно сталкиваться, породила различные формы отношения к ним. С одной стороны, это не могло не вызывать негативных эмоций, конфликтов между людьми. С другой стороны, эти же явления привели к тому, что сложилась особая социально-психологическая атмосфера, отличительными чертами которой были взаимопомощь и коллективизм. Что касается культурной жизни — то, надо заметить, что у сельской молодежи была более слабая образовательная база, к тому же была плохо развита сеть культурных учреждений.

**Соціально-професійний склад представників
німецької національної меншини Харкова (XIX ст.)**

Філатова Ольга

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Olja_ribka@mail.ru

Серед багатьох народів, які населяють нашу країну, чільне місце належить німцям, історія яких в Україні своїм корінням сягає доби раннього нового часу. Широкомасштабна іноземна колонізація на теренах Російської імперії кінця XVIII–початку XIX ст., зачепила певні райони сучасної України, де почали селитись представники німецької етнічної меншості.

Здебільшого члени даної національної групи заселяли Південь України, утворюючи колонії, проте деяка частина переселенців місцем свого проживання обирала міста, одним з яких був Харків — значний торгівельно-ремісничий центр, а згодом і науковий, що відіграло значну роль у переїзді сюди німців.

Серед великої кількості наукових праць, присвячених історії Харківщини, а також національним процесам цього регіону, що містять детальний аналіз національного складу населення, а також тих змін, які відбувалися тут протягом XVIII–XX ст., значної уваги не приділено представникам хоч і нечисельної, та все ж впливової, особливо в XIX ст., німецької національної меншості, її соціальному складу. Тож, недостатня наукова розробка зазначених вище проблем зумовила необхідність більш детального дослідження соціально-професійної структури німецької етнічної меншини Харкова, головними джерелами для розгляду якої є документи із фондів ДАХО, Харківські календарі, данні статистики, а саме переписи населення, описи Харківського намісництва.

Перші згадки про німців, які проживали у Харкові, датуються XVIII ст., проте вони надають інформацію лише стосовно кількості представників даного етносу (36 осіб) не зважаючи на їхню соціальну приналежність. Та вже дані губернатора І. І. Бахтіна за 1804 р. свідчать, що в місті проживало понад 200 німців, крім того, були і тимчасово проживаючі. Це були представники різних соціальних груп і професій, а саме — колезькі і титулярні радники, лікарі, вчителі, ткачі, садівники тощо. Стосовно тимчасово-проживаючих німців — більшість із них належала до купецького стану. Починаючи з 20-х рр. XIX ст., у Харкові з'являються промислові підприємства, засновані представниками німецького етносу: красильні фабрики Г. Мейстера, мебельні фабрики Г. Доберта, К. Прайса, оцтові заводи Шмальцена, Коха и Рінке. З другої половини XIX ст. німецькі підприємці генерал-майор барон Корф, колезький радник Вольнер, німецький підданий М. Гельфеїрх, І. Кнапп, Ф. Гіршгеймер, Г. Кеніг стають засновниками і власниками великих фабрично-заводських підприємств. Крім того, представники німецької меншини — Венцель, Г. Сартиссон, К. Дорант, С. Кох, Ф. Кох, Г. Фідлер — займались фармацевтичним виробництвом, володіли значною частиною харківських аптек. Німці вважались також найкращими ремісниками, булочниками і ковбасниками.

Також представники німецького етносу знайшли собі застосування в державному апараті, у різний час вони обіймали значні посади і пости губернаторів у Харкові: дійсний статський радник Дайер, генерал-майор фон дер Остен-Закен, генерал-майор В. Валь, Г. Тобізен.

Важливою віхою в історії харківських німців стало заснування у 1804 році університету, до якого були запрошені викладати висококваліфіковані німецькі спеціалісти: І. Х. Кроненберг, Гільденбрандт, І. Б. Шад, К. Д. фон Роммель, В. Дрейсіг, Ф. Пільгер, Л. Якоб, Ф. Гізе, І. Гут та інші. Відкриття університету сприяло розвитку окремих наук, в тому числі медицини, приватною практикою в ті роки займався професор Дрейсіг, молодшим міським лікарем у 1860–1866 рр. був доктор медицини Ф. Ган.

У Харкові німці представляли західноєвропейську культуру. Серед них було багато вчених, вчителів, лікарів, чиновників і звісно промисловців, і під покровительством російського уряду вони грали вагомую роль у житті міста. Тож, у сприятливих умовах кількість німецької меншини Харкова значно зросла і на 1897 р., становила 2353 особи.

**Особливості зображення історичних подій
української історії в хронікально-документальних
фільмах 1960–1980-х років**

Ховайба Наталя

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

natalia_khovayba@ukr.net

Кінодокументалістика є важливим джерелом пізнання історії нашої країни та радянської дійсності зокрема. Для історичної науки кінофотофонодокументи становлять важливе джерело і можливість доповнити вже відомі події новими фактами. Хронікально-документальні джерела за змістом можна поділити на кінолітописи, періодичні кіножурнали та тематичні хронікально-документальні фільми. Для історика більш інформативним є саме кінохроніка, яка відображає факти з коротким коментарем, на відміну від документального фільму, який містить задумку кінорежисера і відображає його суб'єктивне бачення. Хронікально-документальні фільми знімалися на Українській студії хронікально-документальних фільмів, визначалися планом кіновиробництва і затверджувалися Держкіно. Питання про кінодокументалістику розглядалося в радянські часи у працях Т. В. Левчука, І. Корнієнка, В. А. Сіснева, щоправда аналізуючи документальні стрічки більше зверталася увага не на аналізі відтворення історичних фактів, а на їхній ідеологічній складовій. За часів незалежності дане питання побіжно розглядалося у працях Л. Госейка, Л. Брюховецької, у колективній роботі «Нариси з історії кіномистецтва України». Однак не всі аспекти висвітлення української історії в документальних кінострічках 1960–1980-х років вивчені повністю, що і зумовлює актуальність цієї проблематики.

Серед джерел, які допомагають розкрити питання варто назвати справи, які зберігаються у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань

України і містять тематичні плани кіностудій, довідки про створення та хід зйомок документальних фільмів. Також варто зазначити про матеріали, які знаходяться в Центральному державному кінофотофоноархіві ім. С. Г. Пшеничного у вигляді кінодокументів, фонограм, фотодокументів відтворюють певну історичну епоху. У 1970 р. Київська студія хронікально-документальних фільмів випустила низку кінострічок — чорно-білий кінофільм, який складається із семи частин «Тур'я — земля Чернігівська» (режисер Р. Нахманович, автор сценарію В. Кисельов). У фільмі на прикладі сільгоспартілі ім. XIII Жовтня Щорсівського району на Чернігівщині показано життя його мешканців. Чорно-біла кінострічка «Ніна Хохоліна» (режисер М. Локтіонов, сценарій М. Коростишевського, М. Локтіонова) розкрила образ селянина-трударя, який бере участь у вирішенні важливих та нагальних проблем, що стоять перед сільським господарством на прикладі колгоспу на Черкащині. Було створено ряд фільмів про Українську РСР: «Українська РСР» (1965 р.), «На землі українській» (1967 р.), «Між вільними вільна» (1970 р.), «Моя Україна» (1971 р.), «Над Україною небо високе» (1972 р.), «Міста-герої» (1973 р.).

Багато фільмів мали ідеологічну спрямованість і знімалася до великих держаних свят, чи були приурочені одному із великих радянських партійних діячів. Серед таких фільмів варто згадати «Вогнений шлях» (1974 р.) (автор сценарію — І. Малишевська, І. Грабовський, режисери — І. Грабовський, В. Шевченко), присвячений 30-ти річчю визволення УРСР від німецько-фашистських загарбників. Фільм А. Слісаренка «Слухайте, слухайте Бетюка!» (1981 р.) теж присвячений подіям Другої світової війни і розкриває героїзм радянського солдата, який не дивлячись на жорстокі тортури з боку німецьких солдатів не розкрив військову таємницю. Українська студія хронікально-документальних фільмів випускала кіножурнали «Радянська Україна», «Молодь України», «Піонерія», які вміщували сюжети про правове виховання трудовим дотримання норм комуністичної моралі.

Отже, можна зробити висновок, що хронікально-документальні кінострічки мали ідеологічну спрямованість. Але не дивлячись на певну заідеологізованість, ці фільми розкривають багато подій з історії України, відтворюють факти, показують життя та побут тогочасних радянських людей.

Кінотеатри як осередки партійно-радянської агітаційно-пропагандистської роботи в Києві (1943–1945 рр.)

Цebro Оксана

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ksyuha1@ukr.net

На сьогоднішній день питання інформаційного впливу на суспільство є досить актуальним. Вдало підібрана та належним чином подана у різноманітних фор-

мах інформація здатна скеровувати в бажаному руслі думки населення та формувати суспільні настрої загалом. Це активно використовується у різних сферах сучасного життя. В умовах воєнного часу партійно-радянська влада Києва використовувала для ідеологічної роботи серед населення агітаційно-пропагандистські можливості кіно та кінопрокату. З перших місяців після визволення міста відвідини кінотеатрів були одним із найпопулярніших проявів проведення культурного дозвілля киян. Питання відновлення діяльності кінотеатрів у визволеному Києві побіжно розглядалося в дослідженнях Д. Ф. Григоровича та В. П. Смішка. Між тим, як засвідчують архівні документи і матеріали (стенограми засідань партійно-радянських органів, доповідні записки, звіти про політінформації, розпорядчі телеграми та рішення, які зберігаються у фонді Р-1 Державного архіву м. Києва та фонді П-1 Державного архіву Київської області), масштаби кінофікації Києва були значними, а в функціонуванні кінотеатрів домінувала ідеологічна складова. Відновлення діяльності кінотеатрів Києва розпочалося на другий день після звільнення міста. 7 листопада 1943 р. Київське обласне управління кінофікації організувало демонстрацію киянам трьох кінокартин: «Секретар райкому», «Котовський», «В степах України». Перед показом відвідувачів було ознайомлено із «Доповіддю товариша Сталіна на урочистому засіданні Московської Ради депутатів трудящих від 6 лютого 1943 р.», а також повідомлено про успішні наступальні операції Червоної Армії. На 8 грудня 1943 р. в місті регулярно працювали три кінотеатри: «Жовтень», який проводив по одному сеансу в день та кінотеатри імені Чапаєва та імені Шевченка, які демонстрували щоденно по два фільми. Упродовж місяця кінотеатри відвідало 30 тисяч глядачів. У цей час активно проводилися заходи по відновленню роботи ще 6 кінотеатрів. У квітні 1945 р. в місті постійно діяло вже 13 кінотеатрів, які в середньому щодня демонстрували по 4 кіносеанси. Фільми киянам також показували за допомогою пересувних кіноустановок. Швидкі темпи відновлення роботи кінотеатрів пояснюються не тільки бажанням влади задовольнити культурні потреби киян, а й використати їх у проведенні агітаційно-пропагандистської роботи. Про це, зокрема, свідчить значна кількість інформації про діяльність кінотеатрів, яка міститься у звітах районних комітетів КП(б)У м. Києва про проведення політико-масової роботи серед населення. Кияни, щоб потрапити на сеанс, часто простоювали в чергах за квитками по кілька годин. Однак, ані черги, ані погана якість демонстрації фільмів (через перебої з електроенергією та зношеність апаратури сеанси нерідко переривалися) не відлякували бажаючих. Кінотеатри збирали повні зали глядачів і стали потужними осередками інформаційного впливу на населення Києва. Перед сеансами, як правило, зачитувалися доповіді агітаційно-пропагандистського змісту. Приміщення кінотеатрів оздоблювалися наочними матеріалами: розміщувалися плакати, газети та повідомлення інформбюро про стан на фронтах, встановлювалися стенди із фотографіями фашистських злодіянь. Плакати та газети виставлялися також на вулиці поряд з кінотеатрами. Отже, налагодження роботи кінотеатрів у визволеному Києві сприяло як кращому задоволенню культурно-розважальних потреб киян, так і проведенню цілеспрямованої агітаційно-пропагандистської роботи серед них.

Дискусія учасників Росохацької групи: між конфабуляціями та «дійсністю»

Черніченко Ігор

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
chernichenko_igor@meta.ua

Дослідження з історії дисидентського руху у значній мірі спираються на оповідні писемні джерела — джерела особового походження (перш за все — мемуари), публіцистичні твори, а також на усні джерела. Це зумовлено як значною інформативністю цих типів джерел, так і недостатністю документальних джерел з даної теми. Водночас, мемуари та джерела усної історії є вельми суб'єктивними та можуть містити суттєво розбіжну, інколи навіть суперечну інформацію стосовно певної події. Саме така ситуація склалася з джерелами, що висвітлюють діяльність учасників Росохацької групи. Джерелами даної роботи є статті членів Росохацької групи В. Мармуса та С. Сапеляка, зокрема їх дискусія на сторінках тернопільської газети «Вільне життя плюс», мемуари С. Сапеляка «Хроніки дисидентські від головосіку», інтерв'ю В. і М. Мармусів, С. Сапеляка, П. Винничука, В. Сеньківа та інших учасників підпільної групи, відкритий лист дисидента В. Овсієнка С. Сапеляку, а також документи та уривки документів з судової справи проти Чортківської групи, що містяться у збірці «Юнаки з огненої печі» та у додатках до збірок творів С. Сапеляка «І каміння те стало хлібами...» Т. 3, «Журбопис» тощо. Також деякі аспекти питання допомогла краще зрозуміти особиста розмова автора зі С. Сапеляком 18 лютого 2011 р. у Харкові. Стосовно історіографії питання варто зазначити, що Росохацька група згадується у загальних роботах з історії дисидентського руху Ю. Данилюка, О. Бажана, Б. Захарова, Г. Касьянова, але ці згадки є доволі стислими, і їх автори притримуються однієї з трактовок (у вищенаведених авторів, крім Б. Захарова, опис в цілому співпадає з позицією С. Сапеляка), не розкриваючи поглядів іншої сторони та суперечностей, що виникають у зв'язку з цим. У нашому дослідженні будуть висвітлені ці суперечності, буде дана спроба пояснення неузгодженості джерел і визначено, які з них можна вважати більш достовірними. Росохацька (Чортківська) група являла собою підпільну патріотичну організацію, що була створена в с. Росохач Чортківського району Тернопільської області, існувала в 1972–1973 рр. і налічувала 9 учасників. Найвідомішою акцією цієї молодіжної групи було вивішування в м. Чортків чотирьох жовто-синіх прапорів уночі напередодні 22 січня 1973 р., що було приурочено до 55-річчя проголошення УНР та 54-річчя Акту злуки ЗУНР з УНР, а також розповсюдження листівок, в яких були прізиви вшанувати цю річницю, засуджувалися політика русифікації, арешти І. Калинця, І. Світличного та інших представників української інтелігенції тощо. Невдовзі після цієї акції учасників Росохацької групи було затримано та вісьмох з дев'яти було засуджено за антирадянську діяльність на строки від 1 року до 6 років таборів і 5 років заслання (одного з учасників не було засуджено через неповнолітній вік).

У своїх працях і інтерв'ю учасники підпільної групи дещо по-різному трактували ці події. С. Сапеляк інакше, ніж інші росохаці, описував історію створення групи,

ролі її учасників, процес їх викриття, поведінку на суді тощо. Ці розбіжності вилилися в публіцистичну дискусію між С. Сапеляком і В. Мармусом, у ході якої вони в якості причини суперечностей зазначали свідомі перекручування з тих чи інших мотивів. Однак, на нашу думку, суттєві відмінності у трактуваннях подій можуть мати інше пояснення, яке виглядає в даному випадку більш вірогідним. Версія подій, яку представляв С. Сапеляк, містить певні внутрішні суперечності та є менш обґрунтованою, не підтверджується іншими джерелами. У той же час, за певними ознаками можна стверджувати, що сам поет Сапеляк щиро у неї вірив. У психології відоме таке доволі розповсюджене явище, як конфабуляція. Воно пов'язано з тим, що певні подробиці минулого можуть забуватися, і тоді для створення повної картини подій підсвідомість «змішує» спогади з певними уявними подробицями, людина же в цьому випадку відчуває повну впевненість у правдивості своїх спогадів. У випадку С. Сапеляка це явище наклалося на творчу яву поета. З цих позицій доцільніше не критикувати за невідповідність іншим джерелам, скажімо, твір «Хроніки дисидентські...», а скоріше сприймати його не як мемуари, а як заснований на певних реальних подіях, але все ж художній твір.

Помещики и временнообязанные крестьяне: проблемы сосуществования

Шеенко Ирина

Национальный исследовательский университет «Белгородский
государственный университет»
irusik2301@yandex.ru

Для того, чтобы в полной мере понять сущность реформы 1861 года необходимо выяснить, какими видели друг друга два основных российских сословия, какой характер носили межличностные отношения между помещиками и крестьянами. Наш взгляд, представляется важной эволюция крестьянских представлений о помещичьих добродетелях до и после проведенных преобразований, потому что данная проблема до последнего времени не получила отражение в специальных исследованиях.

Начальный пореформенный период характеризуется тем, что в деревнях Российской империи помещики и крестьяне продолжали жить рядом друг с другом, при этом взаимно не хотели понимать и принимать социопсихологические ценности другой стороны. И этому есть очевидное объяснение. С одной стороны, в дореформенное время, подавляющее большинство поместного дворянства считало, что крепостное право естественным образом регулирует жизнь помещиков и крестьян. Это объясняет то, что к новой повседневной деятельности оказались способны немногие помещики. Здесь важно учитывать не только психологический фактор, но и отсутствие четких представлений, как вести хозяйство без прежнего владения «крещеной собственностью», вследствие чего существовала определенная часть помещиков, которая так и не смирилась с освобождением крепостных. В свою очередь, бывшие крепостные крестьяне начали осоз-

навіть себе свободними особами. Вони вважали поміщика оторваним від народної життя, тому з селянської точки зору, він не міг сприяти «правильному» регулюванню їх взаємин в період тимчасової ситуації.

Джерелами цього дослідження стали 10 скарг поміщиків Курської губернії, надіслані в Канцелярію курського губернатора та Курське губернське по селянським справам в першій половині 1860-х рр. Ці письмові свідчення містять дані про протиправні дії селян в стосунку до поміщиків, що є показником складності сприйняття вищого стану серед селян в перші реформні роки. Варто зазначити, що перше місце за кількістю скарг займають скарги, пов'язані з відмовою виконувати звичайні селянські обов'язки (оброк, барщина) — 5 (50 %); безлад селян в іменах поміщиків описано в 2 скаргах (20 %); 1 скарга (10 %) присвячена незаконній порубці поміщицького лісу та ще 1 (10 %) містить образливі висловлювання поміщика та його родини.

Таким чином, основою взаємин селянства та дворянства була аграрна сфера, тому їх конфлікти та суперечності стосовно землі зустрілися частіше за все. Аналіз скарг свідчить, що в силу історичної пам'яті та колективного свідомості, селяни повністю відкидали систему обов'язкових робіт та інших обов'язків після отримання повної свободи, не могли примиритися з тимчасовою ситуацією. З своєї сторони поміщики намагалися вести свої господарства по-новому, але всіляко відмовлялися від поміщицького традиціоналізму, що представляло певні труднощі.

Щоб мирно існувати, людям завжди доводиться йти на компроміс, однак соціально-економічне протистояння дворян та селян створювало перешкоди для їх взаєморозуміння. Дві соціальні групи мали певні переконання про те, як навколишній світ, зокрема, селянське життя повинні виглядати: що навколишні можуть або не можуть робити, як вони зобов'язані поводитися, що є добродетелью та пороком, що правильно, а що ні. Ці відмінності психологічного характеру за певних обставин впливали на особливості їх конфліктного поведіння. В цьому зв'язку, серед селянства присутнє недовіра та ненависть до поміщиків, вони часто відмовлялися виконувати їх накази, що виражалося в формі безладу та образливих висловлювань поміщиків. В силу складних обставин скарги поміщиків надходили численні скарги на селян.

Репресивна медицина в СРСР як засіб боротьби з інакодумцями (1960-ті–80-ті рр.)

Широкова Ірина

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

shyroкова.iryana@gmail.com

Під репресивною медициною (каральною психіатрією) зазвичай мається на увазі застосування методів психіатрії, способів лікування, інформацією та лікарями

для примусового ув'язнення і «лікування» людей за їхні політичні, соціальні чи релігійні переконання. У 1960-х–80-х рр. радянські психіатри застосовували таку практику до інакодумців, маючи на меті викоренити їхні «неблагонадійні» погляди.

Методи використання психіатрії як політичної зброї в СРСР у багатьох аспектах унікальні. Це стало частиною свідомої політики режиму, що мала на меті уникнути судового розгляду і можливої гласності, закрити інакодумців на невизначений строк у психіатричній лікарні і представити їхні переконання як погляди людей психічнохворих.

При аналізі проблеми особлива увага приділена таким ключовим питанням: сукупність внутрішніх і зовнішніх чинників, які уможлилювали та впливали на характер застосування каральної психіатрії, роль психіатра у радянській репресивній системі, характер установ, де проводилося примусове «лікування», його методи тощо.

Історіографічну базу проблематики складають праці зарубіжних і вітчизняних авторів теоретичного, методологічного характеру, а також роботи, які слугують для введення в контекст подій. Сюди входять і праці дослідників (серед яких є знані соціологи та психіатри), які безпосередньо займалися дослідженням репресивної медицини в СРСР або присвятили значну увагу цьому питанню. Серед них Пітер Реддавей, Сідней Блох, Роберт ван Ворен, Тетяна Дмитрієва, Людмила Алексєєва та ін. Джерельна база представлена неопублікованими й опублікованими джерелами, а також джерелами усної історії. Серед них архівні, самвидавні матеріали, спогади/інтерв'ю дисидентів, які пройшли психіатричне ув'язнення або володіли відповідною інформацією (Петра Григоренка, Леоніда Плюща, Семена Глузмана, Валерія Тарсиса, Жореса Медведєва, Наталі Горбанєвської та ін.). Також залучено західні періодичні видання (преса, наукові видання різного профілю, (зокрема медичні (психіатричні), для представлення фахової оцінки проблеми самим психіатрами, а також науковцями з інших галузей).

Під час розробки проблематики було використано такі методи дослідження, як загальнонаукові принципи аналізу і синтезу, методи соціальної, квантитативної історії, контент-аналіз, метод критичного аналізу джерел, а також методологія усної історії. Новизна авторського підходу полягає у всебічному погляді авторкою на проблему, де остання розглядається не тільки в контексті самого СРСР, а й через ставлення до цього питання Заходу та через призму протистояння між ними під час «холодної війни». Для якомога кращого розуміння та висвітлення питання було залучено експертні оцінки та аналіз проблеми самими психіатрами, як радянськими, так і західними, які в першу чергу могли оцінити характер і ступінь зловживань. Також було додано новий, досі не використовуваний масив матеріалів, здебільшого джерел, які спонукали подивитися на питання під новим кутом зору. У результаті дослідження були зроблені такі висновки. Використання репресивної медицини у СРСР як засобу боротьби з інакодумством у 1960-х–1980-х рр. було цілеспрямованою і систематичною політикою держави. Цьому сприяв ряд чинників, як внутрішніх (покарати інакодумців, для яких забракло відповідної статті в кримінальному кодексі, бажання уникнути гласності тощо), так і зовнішніх (періоди «розрядки» чи загострення відносин між СРСР і США під час «холодної війни», тиск світової

громадськості тощо), які визначали характер і ступінь зловживань. Водночас радянські психіатри були частиною каральної системи, виконуючи роль «гвинтиків» у репресивному механізмі держави, допомагаючи їй боротися з проявами вільнодумства. Саме у процесі «лікування» (його способів і методів) особистість інакодумця мала бути «знищена», а сам він у подальшому — неспроможний чинити опір владі.

Проблеми національно-культурного розвитку українців у листуванні М. Драгоманова та В. Навроцького (1871–1877 рр.)

Шорсткіна Олександра

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
shorstkina@ukr.net

Епістолярна спадщина видатного українського мислителя, ученого та громадського діяча Михайла Петровича Драгоманова (1841–1895) належить до джерел першочергової важливості для дослідників національного руху українців останньої третини XIX ст. Особливу цінність становить листування М. Драгоманова з діячами Галичини — І. Франком, М. Павликом, М. Бучинським, Т. Окуневським, Н. Кобринською та ін. Одним із них був Володимир Михайлович Навроцький (1847–1882), відомий у краї економіст, статистик, активний учасник суспільно-політичних процесів.

Обрана проблема ще не була об'єктом спеціального наукового вивчення. Окрім моменти висвітлювалися такими дослідниками, як К. Студинський та О. Грушевський. Даним питанням в контексті суспільно-політичних поглядів М. Драгоманова приділив увагу сучасний дослідник А. Круглашов.

Проблеми, порушені в листуванні, виходять далеко за межі особистих контактів двох визначних постатей. Тут так чи інакше знайшли відображення практично всі значимі аспекти, що стосувалися різних сфер життя українського суспільства як у складі Російської імперії, так і під владою Габсбургів. В епістоляріях порушувалися питання формування нації, призначення інтелігенції, обговорювалися специфіка українського випадку.

Обидві сторони не оминали увагою важливі моменти, пов'язані з розвитком західноукраїнських земель 1870-х р. Зокрема, В. Навроцький ознайомлює М. Драгоманова з тогочасною суспільно-політичною ситуацією в Галичині, діяльністю москвофільського та народовецького таборів українських сил, перебігом протистояння українців з поляками, позицією Відня. М. Драгоманов цікавився поширенням соціалістичних ідей у регіоні, оформленням радикального руху.

М. Драгоманов та В. Навроцький висловлювали свої міркування й щодо літературно-наукових питань, нерідко в полемічному тоні. Втім, обидва діячі погоджувалися з тезою, що дані питання не є справою чисто культурною, натомість вони

належать до центральних пунктів програми національного відродження. Так, М. Драгоманов, спостерігаючи становлення модерного письменства в західних державах, зокрема у Франції та Німеччині, прагнув донести до співвітчизників необхідність європеїзації українського літературного процесу, формування національної літератури нової якості на основі ідей демократизму та панування реалістичного напрямку. На сторінках епістоляріїв знаходимо думки стосовно значення красного письменства для бездержавної нації, ролі письменника як лідера, організатора, трибуна передових ідей. Окрім того, тут також подані цікаві характеристики творчості провідних українських літераторів тієї доби — П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, Марка Вовчка та ін.

Важливо, що М. Драгоманов обгрунтовано доводив потребу наукових студій для української національної справи. В листах до В. Навроцького він виступав послідовним прихильником активізації українознавчих досліджень, маючи на меті залучити до них усіх галицьких інтелігентів, з якими підтримував контакти, завжди заохочував та підтримував перспективні ініціативи з їхнього боку, сприяв їх реалізації. Мислитель неодноразово посилався на успіхи в цій галузі європейців, проводячи паралелі між західною науковою практикою та станом науки в Україні. Безперечно, ідеї М. Драгоманова вплинули на кристалізацію економічних поглядів В. Навроцького, на становлення його як науковця, а також, що найважливіше, спричинилися до помітних якісних зрушень в інтелектуальному житті регіону.

Таким чином, інформативний потенціал даного джерела є надзвичайно високим. Без опрацювання цього корпусу епістоляріїв, що потребує залучення системного аналізу, компаративного методу, неможливим є комплексне дослідження будь-яких аспектів національного та культурного розвитку українців останньої третини XIX ст.

Національний аспект у Січевому повстанні 1863–64 рр. у Королівстві Польському

Шпиталенко Катерина

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
trfnthbyrf@i.ua

Уряди Литви, Польщі і Білорусі проголосили 2013-й роком урочистостей з нагоди 150-ліття Січевого повстання, чим мали на меті підкреслити історичне і культурне значення повстання. Але стереотипи стосовно характеру повстання нерідко стають перешкодою до формування єдиної історичної пам'яті, що особливо важливо в умовах євроінтеграції.

Найбільше суперечок викликає національний фактор, та не стільки питання національної приналежності учасників повстання, скільки національна програма. На кінець 1861 р. у польському національному русі склалися два політичні табори — «білих» і «червоних». «Білі» виступали за ведення тактики «пасивної опозиції», що дозволило б здобути автономію Королівства і приєднати, згідно з кордонами 1772 р., литовські, білоруські та українські землі. «Червоні» прагнули збройним шляхом здобути незалежність Польщі і відновити Річ Посполиту (лише частина «червоних» ви-

знавала права литовців, білорусів та українців). Б. Гудь у праці «Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект» виокремив ідею відновлення Речі Посполитої як причину поразки повстання. Варшавський історик Роман Шагала наголошує, що гасло «За вашу і нашу свободу» заохочувало до участі у повстанні проти царату й інші народи — за однією з концепцій, у відродженій Речі Посполитій поляки, литовці та русини мали стати рівноправними народами. Таких поглядів дотримувалася частина «червоних», що утворила влітку 1862 р. Центральний національний комітет. У маніфесті від 22 січня 1863 р. підкреслювалися свобода й рівність «усіх синів Польщі без різниці віри і роду», відозва «До братів Русинів» від 5 лютого закликала до боротьби «за свободу і незалежність Польщі, Литви і Русі». Остаточна національна політика була сформована у відозві від 10 травня, яка гарантувала народам Литви та Русі, поєднаним із Польщею, вільний розвиток «національності й мови». За таких умов до лав повстанців вступали окрім поляків представники інших народів Королівства Польського.

Ідея усунення російського панування присутня в білоруській течії: «Народзе, тагды толька заживеш шчасліва, калі над табою Маскаля ўжэ не буде», — таку мету поставив К. Калиновський у «Листах з-під шибениці». Сучасна офіційна білоруська історіографія доводить, що Калиновський не був білорусом і не боровся за білоруську справу. Повстання розглядається як польське, дворянське. Радянська пропаганда зробила з Калиновського символ боротьби з царизмом, з шляхтою та магнатами за свободу і незалежність білорусів.

Білоруські історики В. Хурсік, А. Смоленчук та польські О. Латишонок, Є. Миронович розходяться в оцінках особистості Калиновського. В. Хурсік доводить, що повстанці мали різні цілі: поляки воювали за відновлення польської державності, а Калиновський був де-факто соціал-революціонером: боровся за ідею селянської держави. А. Смоленчук говорить, що не могло бути мови про білоруський національно-визвольний рух. О. Латишонок і Є. Миронович бачать у Калиновському не символ єдності білорусів, а їхнього розбрату — внаслідок антиправославної і антиросійської риторики він зіграв деструктивно-розкольніцьку роль.

Схожа оцінка участі українського та литовського народів у повстанні. Ю. Земський наголошує, що на Правобережжі до повстанців приєднувалися представники шляхти, а під примусом і селяни, які представляли українську частку повстанців. Головним аспектом при цьому виступає соціально-економічний фактор.

Серед стереотипів виділяють конфесійний та класовий, що зумовило характеристику повстання як польського національно-визвольного руху, без урахування національних рухів інших народів. Січневе повстання слід окреслювати як повстання національно-революційних сил в землях колишньої Речі Посполитої проти російського панування.

За словами президента Польщі Б. Коморовського, для білоруських, литовських і українських повстанців участь у збройній боротьбі була «останнім акордом спільної національно-визвольної боротьби і водночас першим акордом в їхньому шляху до національної незалежності».

Особливості розвитку селянської сім'ї на Харківщині в радянський період**Якуненко Лілія**

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
lil4378@yandex.ru

Протягом довгого проміжку часу в Радянському Союзі внаслідок специфіки соціально-економічного, політичного та культурного розвитку сім'я, як головна складова українського соціуму, еволюціонувала та змінювала власну природу в залежності від внутрішніх і зовнішніх обставин. У даному випадку не стала виключенням і селянська сім'я Харківщини.

Зважаючи на історичне минуле регіону, його культура довгий час розглядалася в межах всієї території СРСР. Саме тому для сучасної науки важливо дослідити особливості радянської сімейної політики селян на Харківщині, як елемент глобальної культури, з локальними особливостями.

Слід зауважити, що тенденції розвитку селянської сім'ї на Харківщині в радянський період майже не висвітлені в історіографії. Тому на основі праць С. Іванова, А. Вишевського, В. Староверова та О. Ракітіної, переписів населення 1926–1989 рр., джерел особового походження, а саме соціологічних досліджень радянської України, робиться спроба всебічно розглянути дану тему.

Методологічною основою є основні принципи історизму, наукової об'єктивності, визначення загальних закономірностей розвитку соціуму, історичної необхідності з урахуванням можливих альтернатив ходу розвитку подій в історії. Також було використано ряд методів: спостереження, аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення.

Новаторство підходу автора до вирішення проблеми полягає в тому, що ним особисто було проведено соціологічне опитування серед жителів 18 сіл регіону, яке й стало одним із ключових джерел для даної праці.

Наукова новизна полягає в наступному: розкрито провідні тенденції розвитку селянської сім'ї Харківщини в радянський період та на сучасному етапі; визначено особливості розвитку сімей регіону; показано еволюцію окремих складових сімейних відносин селян. Так, розглядаючи селянську сім'ю Харківщини в радянський період, варто відзначити, що вона поступово еволюціонувала. Саме гендерний паритет жінки в сімейному соціумі селян, вплив радянських догм на дитсадкове виховання дітей та поява феномену цивільного та гостьового шлюбів слід віднести до прогресивних моментів. Активна пропагандистська діяльність радянської влади і модернізація суспільства протягом майже усього ХХ ст. вплинули на селян. Це стало поштовхом для оновлення сім'ї, як соціального організму. Та фактично ключові позиції, такі як панування старої патріархальної звичаєвості у елементах сімейного життя, залишалися незмінними. При цьому вищезгаданий інститут залишався консервативним, замкнутим, що було притаманне йому і в дорадянський період. Таким чином, особливості розвитку селянської сім'ї

Харківщини полягають в тому, що вони стали тією периферійною складовою українського радянського суспільства, що зберегла власну народну ідентичність в «екстремальних умовах» тиску домінуючої ідеології та змогла вписатися в нову модернізовану епоху.

Національна політика Польщі у «східних кресах» (1918–1923 рр.)

Яременко Світлана

Державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви»
fatunya@mail.ru

До сьогоднішнього дня, велику роль у міжнародних відносинах відіграє історична пам'ять, що формується, у першу чергу, під впливом міжнародних взаємин. Ситуація ускладнюється тим, що стосунки різних націй — явище суперечливе та проблематичне. Задля підвищення політичної, економічної, гуманітарної співпраці країн необхідне вивчення всіх спірних питань, у тому числі, національного аспекту політики Польщі стосовно «східних кресів» у перші роки своєї державності (1918–1923 рр.).

Доробок дослідників, що вивчали окреслену тематику (українські дослідники — М. П. Гетьманчук, І. П. Дерев'яно, В. Комар, О. Юрчук, польські — Б. Гандаж., Л. Боболовіч., білоруські — В. Ладисев., Р. Лазько.), дозволяє констатувати доволі нерівномірне освоєння всього спектру питань. До найбільш вивчених можна віднести україно-польські відносини, однак становище інших національностей, потребує подальшого вивчення.

На основі цього, використовуючи методи історизму та об'єктивізму, автор ставить мету: дослідити політику уряду Другої Речі Посполитої по відношенню різних національностей, які проживали на території «східних кресів» в 1918–1923 рр., її правомірність та передумови формування, ставлення до неї інших держав.

Для досягнення поставлених завдань було використано наступні джерела: законодавчі акти, у тому числі Мала Конституція Польщі 1919 р. та Конституція 1921 р., нормативні документи державних органів влади, документи і матеріали зовнішньої політики, мемуари, спогади політиків, громадських та державних діячів, матеріали періодичної преси.

Наукова новизна полягає у постановці та розробці актуальної проблеми, яка не отримала всебічного висвітлення в історичній науці. Було досліджено передумови формування, фактори та чинники, які впливали на національну політику Польщі стосовно «східних кресів» в 1918–1923 рр. Проаналізовано тенденції державних заходів Польської держави, а також наслідки такої політики.

У результаті дослідження з'ясовано, що «де-юре» землі «східних кресів» у 1918–1923 рр. не входили до складу Польської держави, але фактично, на цій території була

встановлена влада Другої Речі Посполитої, що стало приводом для суперечностей. З цього часу національне питання стає одним з домінуючих в польській урядовій політиці.

Переважаючу більшість населення цих територій становили представники непольської національності: українці, білоруси, литовці, євреї, росіяни, німці та ін. Однак, щоб обґрунтувати в очах світової громадськості право на ці території, польський уряд почав проводити послідовну політику колонізації. Виявлено, що реакція і форми протидії українського та білоруського населення політиці польської влади були позначені загальним бажанням населення відстояти незалежність, протидіяти асиміляції.

Наслідком цього стало ускладнення і без того непростих відносин. Національне питання у «східних кресах» так і не було вирішене упродовж всього міжвоєнного періоду.

Традиції та символіка студентських будівельних загонів України

Ящук Юлія

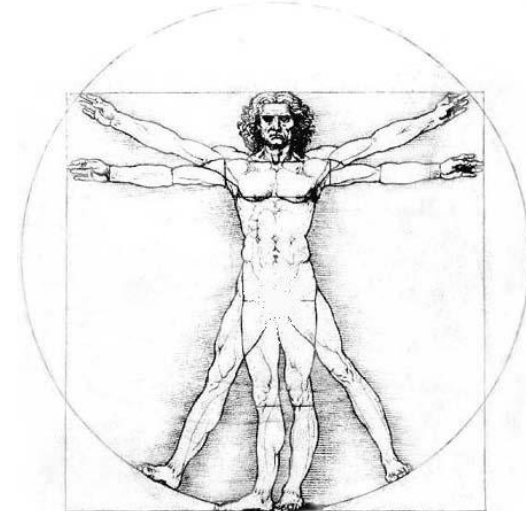
Харківська національна академія міського господарства
history@ksame.kharkov.ua

Поняття «студентські будівельні загоны» увійшло в історичну науку і публіцистику в 1960-ті роки. Ці загоны характеризувалися надзвичайною мобільністю, а студенти — відповідальністю, ентузіазмом, енергійністю, здатністю швидкого оволодіння навичками відповідної спеціальності, а головне — їхня участь гарантувала виконання поставленого завдання вчасно і якісно. Студентські будівельні загоны фактично стали соціокультурним явищем радянської дійсності, оскільки важливою була їхня участь не лише у спорудженні важливих промислових і цивільних об'єктів, але й участь в організації літнього дозвілля школярів, робота зі важкими підлітками, допомога ветеранам війни, культурно-масова робота серед населення. Крім того, цей рух з самого початку супроводжували правила, традиції, своєрідні церемонії і символи. Вони відігравали важливу психологічну роль, характеризували належність до визначеного студентського загону, навчального закладу, міста, республіки. Серед найважливіших — назва загону і його емблема. Зустрічаються сотні різноманітних назв — від професійних до романтичних: «Енергія», «Промінь», «Короїди», «Сучасник», «Тайга», «Гренада», «Ташкент». Крім назв лінійних загонів, затверджених комітетом комсомолу навчальних закладів, кращим загонам присвоювалися почесні назви, один із перших таких в СРСР — загін із Харківського інституту інженерів комунального будівництва «Корчагінський». Склад загонів щорічно оновлювався, поповнювався новачками, але продовжував носити ім'я, далі розвивав кращі традиції минулих літ. Наглядним знаком належності до СБЗ стали нагрудні значки та емблеми. Робота над створенням ескізів

емблем розпочиналася з початку формування загону і в цьому процесі брав участь весь загін. Підбиралися такі елементи емблеми, що характеризували саме цей загін. У художньому оформленні символики відбивалися масштаби і значення майбутнього будівництва, майбутня професія студентів, особливості місцевості, навчального закладу, факультету, на базі якого формувався загін. Символом СБЗ була форма — вона, як і будь-яка інша, була фактором посилення корпоративної єдності. Студентські загони, що не змогли з різних причин (фінансових чи організаційних) до моменту від'їзду виготовити форму чи символіку, не могли брати участі в урочистому загальному параді. Урочисті проводи студентів відбувалися як біля стін навчальних закладів, так і на вокзалах. «Від'їжджали з Харкова — проводжало все місто. Квіти, сльози...», — пригадував В. Могильний. Традиційними були виступи представників влади, керівництва вузів. Зустрічали також з квітами, оркестром, загони рапортували про зроблену роботу. Престиж і традиції загонів, приклад їхніх членів впливали також на формування мотивів участі у будівельних загонах новачків. Шляхи передачі цих традицій в основному відбувалися через сферу особистісних комунікацій. Серед усталених традицій, вироблених самими студентами, особливою популярністю відзначалися посвяти нових бійців — в цілинники, «у зеленку», в будівельників тощо, «закопування зеленого змія». Ось як відбувалася церемонія посвяти в цілинники у студентів ХПКБу: «На урочисту лінійку шикується весь загін. Спалахує багаття. Під звуки баяну і оплески присутніх на імprovізованому троні несуть володаря степів Ссаді Айрикша Арати. Процесія рухається повз загону і зупиняється в центрі під флагштоком. Зачитується наказ, в якому шах Арати зараховує прибулих новачків в цілинники. Прислуга і охорона шаха виконують прийоми «хрещення». Заключною частиною обряду був концерт і вечерея у східних традиціях. В останню неділю липня склалася традиція святкувати день дівчат-цілинниць. Кращим дівчатам присвоювалися звання майстер-штукатур, майстер кулінарної справи, міс-цілина, вручалися сувеніри. Найбільшою подією для студентів-будзагонівців було відзначення «Дня бійця студентського будівельного загону», що був офіційним вихідним днем (одним з двох-трьох за весь період робіт), коли організовувалася концертна програма, проводилися екскурсії. Усі традиції студентських загонів породжували ентузіазм, підвищували організованість і дисципліну, а самі загони за роки свого існування стали символом творчого колективізму, шанобливого ставлення до праці, високих моральних якостей, символом єдності студентського колективу.

РОЗДІЛ V

ІСТОРІЯ НАУКИ ТА ОСВІТИ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДІСЦИПЛІНИ

**Гендерный подход к истории похода хана
Девлет-Гирея на Тулу в середине XVI века
Александрова Алина, Гаврикова Елена, Симанина Юлия**

Тульский государственный педагогический университет
имени Л. Н. Толстого
s-yartsev@yandex.ru

История похода крымских татар на Тулу в 1552 году до сих пор содержит большое количество «белых пятен» и всевозможных противоречий. Для того чтобы уточнить все аспекты данной проблемы необходимо тщательным образом проанализировать весь комплекс имеющихся письменных источников, касающихся событий произошедших под Тулой в 1552 году. Именно таким образом поступало большинство исследователей этих событий (И. Ф. Афремов, В. Н. Ашурков, Ю. Д. Рыков и др.). Однако при этом совершенно не учитывался характер взаимосвязей мужчин и женщин в этой войне, не уточнялась роль женщин и детей в отражении нападения хана Девлет-Гирея на город. С целью определения этой роли и выявления специфики взаимоотношений полов в данных драматических событиях, по нашему мнению, необходимо применение гендера, как категории анализа. Только такой подход может помочь разобраться во всех проблемах и противоречиях истории данной войны.

Крымский хан Девлет-Гирей, узнав о готовящемся походе русской армии на Казанское ханство, двинул свое многочисленное конное отряды с привлечением турецких янычар из южных степей на север, чтобы сорвать далеко идущие замыслы Ивана IV, ударить в тыл русской армии, пошедшей в казанский поход, и захватить Москву. В ответ царем к Туле были посланы воеводы, которые, по словам автора Казанской истории: «нашли царя стоящим у города Тулы и едва в ту ночь не взявшим города, ибо перебил он уже всех городских бойцов и проломил городские ворота. Но когда уже приспел вечер, женщины, расхрабрившись, словно мужчины, с малыми детьми заделали городские ворота камнями».

Пробитые городские ворота турецкими пушками фактически предрекали судьбу крепости. Внезапно наступившая ночь только отодвинула взятие Тулы до утренних часов 23 июня. То, что городские ворота ночью заваливали только женщины и подростки означает, что мужчины в своей основной массе были либо убиты, либо ранены. Скорее всего, ближе к вечеру оборону на крепостных стенах, держали в основном женщины и подростки. Очевидно, это были самые ожесточенные часы боя, ведь хан, безусловно, хотел взять крепость до подхода русских войск и был близок к победе. С другой стороны тульские женщины понимали свою судьбу, в случае если крепость будет захвачена врагами. В самом оптимистическом варианте их ждала продажа на невольничьих рынках Каффы или Стамбула.

Подтверждение этих сведений мы находим в других летописных записях, из которых выходит, что туляне на следующий день 23 июня, единым порывом «изыдоша из града не токмо воеводы и воины, и все мужи, и жены, восприемше мужескую хра-

брость, и млада дети, и многих татар под градом поби». По мнению Ю. Д. Рыкова в поминальной записи рукописного синодика Московского Кремлевского Архангельского собора о «побиении тулян» на Переволоке в середине XVI века отразились именно эти события. Одно из сражений русских воинов с крымскими татарами, возвращающимися из «загонов», могло состояться в районе близлежащей к Туле Переволоки, расположенной, очевидно, рядом с дорогами, ведущими к Муравскому шляху. Исходя из всего вышесказанного, более понятным выглядят причины нетрадиционного включения в состав синодичной воинской памяти, имен двух женщин — Мавры и Матрёны. Скорее всего, обе они отличились большим мужеством в битве не только на Переволоке, как пишет Ю. Д. Рыков, но и незадолго перед этим, в битве за Тулу.

Таким образом, исследуя вопрос о мужских и женских аспектах данных событий, мы, безусловно, должны признать значительную роль женщин в отражении нападения хана Девлет-Гирея на пограничную крепость. Героизм тульских женщин и детей, спасших родной город от жестоких врагов, достоин особой памяти потомков. Ведь это была первая крупная победа не так давно возведенной каменной Тулы, по сути молодого еще города.

Ситарство і решетарство як одні з традиційних ремесел Східної Бойківщини (на прикладі с. Липовиця)

Андрейків Христина

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
kristina_andrejkiw89@mail.ru

Одним із пріоритетів сучасного демократичного суспільства є збереження духовної і матеріальної спадщини минулого українського народу. Саме матеріальна культура виступає одним із найактивніших засобів самореалізації суспільства. Багатомісним надбання народної культури, зокрема ремесла і промисли, представлені не тільки органічною складовою матеріальної культури, а й цінним джерелом для осмислення закономірностей культурно-історичного розвитку нації.

З історіографічної точки зору дана проблематика залишається практично не розкритою. Основним джерелом у процесі написання статті були спогади жителів с. Липовиця, зібрані шляхом польової експедиційної роботи: емпіричного спостереження, інтерв'ю та анкетування. Цим і обумовлена наукова новизна нашої роботи. Єдиним селом на Рожнятівщині і одним з небагатьох на Україні, де існує промисел виготовлення сит та решіт є с. Липовиця. Старожил села І. Ф. Вінтоняк згадував, що це ремесло було поширене тут здавна. Найкращим деревом для виготовлення сит та решіт є смерека, проте люди вже пристосувалися до інших, таких як трепета, верба, ялина, береза. Для дерев'яного решета потрібні були заготовки із ліщини, явора.

Заготовки найкраще робити зимою, тому що деревина замерзла і не засихає, краще колеться на шпони. Після того, як дерево розморозувалось його кололи на луби. Інструмент, яким це робили, називається «дерун». Люди зберігали заготовку для сит

та решіт у сараях, шафах. Місцеві ремісники мали спеціальні машинки, якими гнули «лублі», потім складали у «миванник» колом, для того щоб круглі були. Через деякий час їх сушили і збирали як матрьошки, одне в одне. Заготівка для решета була більшою ніж для сита.

З переказів відомо, що нижче села була споруджена фабрика для переробки деревини і виготовлення «лубу». Крім того, його здавали на фабрику селяни, які мали з того певний заробіток.

Праця ремісників була важкою. Решета робили діаметром 42–50 см. Для ободу брали рівну, без єдиного сучка колоду із смереки чи ялиці «сигліс», довжиною 1,5–2 м., щоб добре кололася. Дно решета «зашивали» ликом із ліщини або явора, не використовуючи при цьому жодного цв'яха. Також є дерев'яні решета із металевої сітки, в яких була густа сітка. Поряд з цим була ще й сітка рідша — це решето називалося «райтак». Ним просівали пісок для різних мулярських робіт. Дерев'яне решето, яке використовували для вивіювання зерна, фасолі, гороху, бобів, прикрашалося візерунком у вигляді косички із лика ліщини.

Практично такою ж була техніка виготовлення сит. Їх робили з залізної сітки. На ситах був візерунок, на чотирьох кутах із залізної сітки загинали краї трикутником і збивали маленькими цвяхами до стінок виробу. Трохи пізніше для їх виготовлення почали використовувати рідку та густу сітку. Сита застосовували для просівання борошна, а рідшими ситами просівали муку кукурудзяну для кулешу. Їх використовували також для весільних обрядів. Як починали робити сита і решета, то спочатку говорили молитву. Щоб краще робилося, під ніс підспівували ще й різні «коломийки» (пісні).

Решета та сита не тільки продавали, але й у важкі часи жителі села «ходили за Дністер» і міняли їх на продукти харчування. Особливо в післявоєнні роки їх міняли на пшеницю, фасолі, одяг та взуття. Це ремесло передавався із покоління до покоління і збереглося до сьогоднішнього часу.

Таким чином, при дослідженні теми на основі польової експедиційної роботи відзначено, що ситарство та решетарство мають прадавні традиції. Ремісничі вироби здебільшого виготовлялися для власних потреб і лише частина для обміну або продажу. Розвиток ситарства та решетарства загалом мало позитивне значення: збереження давніх традицій і звичаїв, у тому числі й етнографічних, розширювало сфери зайнятості населення та економічному росту регіону.

Демонологія Західної та Східної України: порівняльний аналіз

Беда Лілія

Донецький національний університет

LiliSeb@mail.ru

В історії українського народу є події, які мають надзвичайне значення, вони не втратили своєї актуальності і до нашого часу. Після здобуття Україною незалежності

розпочався новий етап розвитку українського суспільства, а відповідно і національної культури. Україна протягом століть була під владою інших країн: Австро-Угорщини, Росії, Польщі, Румунії. Кожна з країн зробила свій певний внесок до розвитку української культури, у тому числі у вірування та міфологію. Україна завжди була своєрідним буфером у відносинах між Заходом і Сходом, і тому особливостями розвитку її культури є поєднання східного та західного менталітету, світовідчуття, способу життя та його осмислення в культурних теоріях. Видатний вчений М. Маркевич у своїй роботі «Звичаї та повір'я Малоросії» дослідив світ народної української культури: міфології, календарних свят тощо. На приналежність України до культур Заходу і Сходу та на своєрідний синтез їх у нашому суспільстві вказував І. Лисяк-Рудницький. Він зазначав, що етос і естетичне буття українського народу вкорінені в духовній традиції східного християнства. Але оскільки країна одночасно була у своїй соціальній і політичній структурі частиною європейського світу, українці прагнули до синтезу між Сходом і Заходом. У даній роботі проаналізовано схожість та розрізненість демонології Східної та Західної України на прикладах фольклору. Новизна роботи полягає в тому, що хоч багато вчених займалися проблемою впливу інших культур на український фольклор, але не робили це на прикладі української демонології. Якщо звертатись до демонології українців заходу та сходу, можна знайти аналоги персонажів й в інших країнах, під впливом яких розвивалась українська культура. В даній роботі використані народні казки, повір'я, легенди тощо.

Яскравим прикладом служить Чугайстер — лісовий дух, веселий, життєрадісний, оброслий чорною або білою шерстю із блакитними очима. На Бойківщині його називають просто Дідом, а на Закарпатті — Ночником. Аналогом Чугайстра в російському фольклорі є Лісовик. Лісовик живе в глухій лісовій гушавині. Проте, цей дух мешкає в лісі не постійно, а лише в теплу пору року, на відміну від Чугайстра. Лісовик може з'явитися до людини в різних образах, але найчастіше він показується людям дряхлим старим або кудлатим чудовиськом з козлиними ногами, рогами і бородою.

Цікавим персонажем виступає вовкулака — людина, здатна обертатися вовком або зачаклована в цього звіра. Уявлення про кровожерливих упирів і вовкулаків проникли в Україну із Західної та Східної Європи та знайшли тут сприятливий ґрунт: адже в українців особливо розвинений культ заложних покійників, а упирі й вовкулаки пов'язані саме з ними. У Західній Україні образ вовкулаки дещо змінився, став називатись пєсиголовцем.

Вплив Заходу також знаходить своє місце у русалках. Споконвічно серед народу ходили повір'я про русалок, як гарних дівчат, голих і з довгим руським або зеленим волоссям до колін або в сорочках чи у прозорому вбранні, у вінках з осоки та зілля. На сьогоднішній день цей образ витісняється русалкою з риб'ячим хвостом.

На основі вищевикладеного можна зробити висновок, що історично формування української культури відбувалося під перехресним впливом західної та східної цивілізацій. Звичайно, те, що Західна Україна була тривалий час під владою спочатку Польщі, а потім Речі Посполитої та Австро-Угорщини, Центральна та Східна Україна

— під владою Росії, позначилося на культурі, традиціях, релігійній приналежності населення. Взаємовплив Сходу та Заходу на формування особливостей української культури яскраво виражає себе саме у фольклорі.

Символічно-оберегове та ритуально-магічне значення купальського вінка в комплексі обрядових дій народного свята Івана Купала

Бойко Світлана

Донецький національний університет

boykosvetlanapochta@mail.ru

Здавна до найпотемніших феноменів української і слов'янської культури, що мав місце під час літнього сонцевороту і супроводжувався обрядами та веселощами у багатьох народів Європи, відносилось свято Івана Купала, одне з провідних місць в якому займає вінок. З огляду на колоритність, значимість, особливості українського купальського обряду, магічно-оберегову функцію вінка в житті українців, ми обрали тему купальських вінків, у дослідженні якої на сьогодні існує багато «білих плям», для детального вивчення і розробки у представленій роботі.

Джерельною базою дослідження є як опубліковані етнографічні розвідки, зокрема, роботи О. Воропая, Хв. Вовка та С. Килимника, фольклористичні розвідки П. Чубинського, вміщені у збірнику, так і зібрані автором польові матеріали у вигляді спостережень свята Івана Купала у Донецькій (м. Святогірськ) та Хмельницькій (м. Хмельницький) областях та власна інформація, отримана від респондентів, у окремих населених пунктах Донецької, Івано-Франківської, Хмельницької та Київської областей.

Окремі групи джерел складають світлини з Музею етнографії та художнього промислу м. Львова, Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського, музею-фортеці Збарзького замку, купальських урочистостей, та Інтернет-ресурси.

Літературу із зазначеної проблематики варто поділити на три частини. Перша — доробки етнологів, присвячені культу рослинності та особливостям українських вінків, зокрема, доробки Дж. Фрезера, С. Токарева і Т. Філімонової, М. Пархоменко в яких розкривається призначення купальського вінка, його символічне та семантичне навантаження.

Друга група робіт безпосередньо стосується купальського обрядового комплексу. Це доробки Г. Лозко, митрополита Іларіона (Огієнко), В. Мицика, статті В. Піхоти, В. Давидюка, Т. Пархоменко, О. Пенькової та ін., де вказуються історичні витоки свята, наводиться опис купальських обрядодій, з'ясовуються їх спільні риси та відмінності у різних країнах та регіонах.

Третя група робіт — це надбання етнологів, сферою наукових інтересів яких є різні прояви матеріальної та духовної культури українців, і які торкаються зазначеної

проблематики під час комплексного вивчення своїх наукових тем. Варто назвати роботи В. Наулко і Л. Артюх, З. Болторович, М. Лановик та З. Лановик, та ін.

Методологічну основу роботи складає принцип історичної антропології, який дозволяє розглянути зазначену тему у динаміці, враховуючи регіональну своєрідність і не вириваючи з історичного контексту. У дослідженні також використані міждисциплінарні методи: комплексний, структурний та аналітичний, типологічний, структурно-функціональний, системний, методика «усної історії» (опитування інформаторів), здобутки суміжних наукових дисциплін, зокрема лінгвістики тощо.

Новизна дослідження полягає у з'ясуванні загальних закономірностей і специфічних особливостей купальських вінків, особливості їх сприйняття українцями. Новою є сама постановка проблеми, яка досі самостійно не розглядалася, слугуючи для дослідників лише складовою купальського обрядового комплексу, та спроба створення класифікації українських купальських вінків відповідно до самостійно визначених критеріїв. Показником новизни є уточнення і доповнення відомих даних про вінок, конкретизація положень щодо можливостей його використання на різних етапах обряду в різних регіонах України. Результатом роботи стало створення класифікації українських купальських вінків, в якій виокремлено: композиційний склад, застосування в купальському обряді та після нього, а також таблиць, в яких узагальнено види ворожінь та народні прикмети, пов'язаних з вінком.

У пошуках історії читання: штрихи до сучасної історіографії

Бондаренко Станіслав

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

s.k.bondarenko@gmail.com

Спроба визначення чітких предметних і дисциплінарних меж історії читання, як певної області знання, є приреченою на невдачу. Важко уявити знання, яке спирається на кілька несумірних парадигмальних основ чимось подібним до наукової дисципліни. Втім, варто відмітити, що такого роду розмивання дослідницького простору є властивістю стану сучасної гуманітаристики.

У даному випадку немає місця суперечкам про демаркацію, тому сміливість, необхідна для того аби визнати історію читання гуманітарною дисципліною, а саме, історико-філологічною, що використовує у своїй основі герменевтичний метод, здається доречною. Такого роду редукція служить тому, щоб зробити можливим саму постановку питання про історіографічний аналіз означуваного предмету.

Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. українською та російською мовами було перекладено і видано праці гуманітаріїв: істориків, філологів, філософів і критиків, так чи інакше причетних до роздумів про історію читання як про деконструктивістський погляд на письмову культуру. На пострадянському просторі переосмислена, або

«нова» історія читання стала темою десятків статей і кількох монографій. Серед них варто визначити візії М. Зубрицької, О. Мельникової, та праці Ю. П. Мелентьєвої. Остання, втім, має скоріше відношення до «старої» описової традиції ремінісценції про феномен читання. Гасло Ю. П. Мелентьєвої про «необхідність побудови» так званої «загальної теорії читання» — не нове. Подібним чином французький критик Ж. Женетт на початку 1970-х рр. наголошував: «нам не вистачає, наприклад, історії читання: історії інтелектуальної, соціальної і навіть просто фізичної».

Сказане вище може бути покладеним в основу думки про те, що вітчизняна гуманітаристика намагається переосмислити феномен читання, який знову отримав актуальність. На тлі інформаційного буму і відмови від старих практик читання, змін у книжковій культурі, які важко назвати інакше, ніж «неочікувані» та «дивні», така думка не виявляється абсурдною.

Психобіографічні дослідження як складова української гуманітаристики кінця ХХ–початку ХХІ ст.

Вовк Ольга

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

olga.v_88@mail.ru

Провідною тенденцією сучасної гуманітарної науки є її антропологізація, що призводить до посилення дослідницької уваги до феномену життєпису. Біографічний підхід у всьому розмаїтті своїх проявів отримав нині статус міждисциплінарного та зайняв сталу нішу в історичній науці, філософії, психології, соціології, літературознавстві та ін. Розмивання кордонів між гуманітарними науками призводить до формування нових галузей знання, зокрема, психобіографістики, тобто зводу відомостей про теорію та практику написання психобіографій. Під психобіографією ми розуміємо дослідження внутрішнього світу особистості із залученням психологічного інструментарію.

Метою роботи є аналіз сучасних вітчизняних зразків психобіографічного жанру в контексті розвитку світової гуманітарної науки. Авторка спробувала проаналізувати основні тенденції розвитку української психобіографістики та виявити шляхи їх удосконалення, що обумовлює наукову новизну дослідження. У ході виконання роботи було застосовано загальнонаукові (аналіз, синтез, дедукція, індукція) та власне історичні (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-системний) методи.

Зважаючи на синтетичне єство психобіографії, історію її становлення та розвитку можна прослідкувати за кількома напрямками. З одного боку, вона еволюціонувала з власне біографічного жанру, фундамент якого був сформований ще в античні часи (Плутарх та ін.). З іншого боку, психобіографія генетично пов'язана із патографією, що виникла в середині ХІХ ст. (L.-F. Lélut, P. Möbius та ін.) — описом життя видатної особистості, центральне місце в якій займає історія хвороби. Датою народження влас-

не психобіографії прийнято вважати 1910 р., коли побачила світ робота З. Фрейда «Леонардо да Вінчі: спогад дитинства». У ХХ ст. значний вклад у теорію та практику психобіографістики зробили P. Gay, A. Elms, E. Erikson, H. Murray, Z. Kovary, B. Mazlish, L. de Mouse, W. M. Runyan, W. T. Schultz, М. Баженов, С. Балеї, П. Зинов'єв, Г. Сегалін та ін.

Протягом ХХ ст. принципи творення психобіографічного письма неодноразово трансформувалися. W. T. Schultz сформулював основні вимоги до сучасної психобіографії, серед яких: психобіографія не тотожна ні класичному життєпису, ні патографії; дослідник має вивчати весь життєвий шлях особи, не фокусуючись лише на дитячих роках; автор не повинен обмежуватися однією лише психоаналітичною теорією; усі можливі детермінанти поведінки мають розглядатися в комплексі; психобіографія має бути написана з урахуванням загального контексту епохи, політичного, економічного, соціального середовища.

На межі ХХ–ХХІ ст. серед українських науковців зріс інтерес до психологічної складової життя видатних особистостей. З одного боку, це обумовлено суспільно-політичними процесами, що відбувалися в державі в цілому та в гуманітарній науці зокрема; з іншого — така тенденція простежується і в інших країнах світу (США, ПАР, країни Європи тощо). В Україні протягом вказаного періоду до психобіографічного жанру зверталися представники різних наук: історики В. Ващенко, О. Вовк; літературознавці Н. Момот, А. Печарський, О. Піскун, С. Процюк; психологи та психіатри С. Кириченко, І. Ліхтенштейн, О. Устименко, В. Хаустов; філософи Л. Ільчук, О. Тиховська та ін. Серед характерних рис, притаманних масиву цих досліджень, можна вказати тяжіння до патографізації (О. Устименко та ін.), захоплення психоаналізом та ігнорування інших психологічних теорій (С. Кириченко, Л. Ільчук, Н. Момот та ін.). Крім того, увага авторів була прикута переважно до особистостей — творців вербального творчого доробку (історики М. Грушевський, М. Костомаров; філолог А. Кримський; письменники М. Гоголь, О. Грибоедов, Т. Осьмачка, Т. Шевченко та ін.), а творці невербальних образів (скульптор К. Клодель, живописець І. Рєпін та ін.) потрапляли до дослідницького об'єктиву порівняно рідко.

Таким чином, українська психобіографістика нині перебуває у процесі свого становлення. Для українських науковців постає необхідність розширення дослідницького арсеналу, залучення нових джерел та методів дослідження, посилення уваги до світових тенденцій в галузі психобіографістики та адаптація досвіду, накопиченого зарубіжними колегами, до українських реалій.

Магічні способи лікування безсоння у дітти в українців Південно-Західного історико-етнографічного регіону

Ганус Дзвенислава

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології

імені М. Т. Рильського НАН України

dzvin4iK@ukr.net

Відсутність кваліфікованої медичної допомоги з одного боку, а з іншого — злиденні економічні умови, у яких знаходилося населення досліджуваної території в

XIX — на початку XX ст., призводить до значного поширення засобів народної медицини, в якій важливе місце посідало магічне лікування. Проблема зі сном дитини не втратила свого значення і до сьогодні. Основною причиною, яка призводить до втрати сну, за тлумаченням респодентів, є зміна дня на ніч, тобто в день дитина спить, а вночі проявляється її активність. Звернення до лікарів у цьому випадку — не актуальне, оскільки змінити і повернути дитину до звичайного режиму є завданням батьків. У даному випадку увагу молодого покоління все більше починають привертати народні методи лікування, які не несуть шкоди для здоров'я дитини, і доцільність яких перевірена вже не одним поколінням.

Історіографія даної проблеми є недостатньо вивченою, оскільки розглядається в загальному контексті або родильної обрядовості, або традиційної народної медицини. Дитячій народній медицині присвячені роботи Я. Підцерковної, Г. Орещук, Б. Скачко. У межах вивчення родильної обрядовості акцентували свою увагу на лікуванні дітей М. Грушевський, В. Шухевич. Важливий внесок у вивченні саме магічних способів лікування дитячих недуг зробила Н. Вархол. Деякі способи повернення сну дитині описуються у працях з народної медицини З. Болтарович.

Основною джерельною базою стали польові етнографічні матеріали, зібрані автором під час експедицій по даному історико-етнографічному регіону. Матеріали було отримано шляхом етнографічного опитування, яке здійснювалося у вигляді бесіди з респодентами.

У дослідженні відстежується трансформація і здійснюється історико-етнографічна реконструкція магічних способів лікування безсоння у дитини. Зауважимо, що деякі способи уже повністю втратили своє значення, а про їх присутність у побуті населення можна зробити висновок тільки з існування деяких їхніх елементів, а відновити — тільки за допомогою наукової літератури. Це свідчить про те, що дана доповідь зможе певною мірою заповнити прогалину в сучасних знаннях про народні методи лікування дитини.

На основі зібраного матеріалу можна виділити наступні способи лікування безсоння в дитини:

1. Повернення сну дитині під час купелі. Це був найпростіший варіант лікування, оскільки він не ніс небезпеки для загального здоров'я дитини. Найвідомішим способом було «мінання сну», яке полягало в тому, що положення дитини у ванні змінювали на протилежне: на схід сонця клали не голову, а ноги, а там де традиційно були ноги, клали голову. Дії, які здійснювалися під час купання ускладнювалися вербальними формулами-побажаннями, молитвами.

Окрему підгрупу становлять магічні дії, які здійснювалися з водою, в якій купали дитину. Наприклад, архаїчним є звичай нести воду на роздоріжжя вночі.

2. Лікування за допомогою засобів рослинного походження. Варто зазначити, що саме цей варіант лікування найкраще зберігся в пам'яті респодентів. Домінуюче місце протягом багатьох століть у лікуванні безсонності займав мак. Загальнопоширеним способом було варіння маку в молоці, після чого цим відваром

напували дитину. Проте, це лікування досить часто закінчувалося трагічно — дитина помирала.

Магічними властивостями наділявся мак, який був освячений на Маковея. У цьому контексті цікавими видаються такі звичаї, як: сипати мак навколо колиски, класти під подушку дитині. Мотивація цих дій описувалася в однотипній лексичі і пояснювалася вірою в нечисту силу, яка забирає сон у дитини. Серед інших лікувальних рослин варто згадати про «спляк», «дримак», який клали дитині в колиску, а в окремих випадках до купелі.

3. Поодинокими були відомості про підкурювання дитини. Її могли підкурювати павутинням, яке збирали по кутах хати, на горищі; сміттям, яке замітали з кімнати, де спала дитина. Виконання цих дій пояснювалося тим, що сон утік з колиски і потрібно його повернути назад. Спалювання над дитиною невеличкого клаптика з одягу матері або батька здійснювалося при тривалій відсутності одного з батьків, який своїм сумом за дитиною позбавляв її сну. Сьогодні респоденти найчастіше повідомляють про підкурювання дитини свяченим зіллям.

4. Магічні дії, які здійснювалися після хрещення дитини. Повернувшись із церкви, дитину клали на помело коло печі, щоб спала так, як помело. Спираючись на цю ідею, дитині кладуть під голову сіно, поклавши її на ліжко.

Таким чином, безсоння у дитини розглядалося, як одне із найтяжчих захворювань. У лікуванні даної хвороби взаємно поєдналися і переплелися магічні дії з раціональними, дохристиянські увявлення з християнськими.

Сучасна українська історіографія діяльності монархічних організацій початку XX ст.

Головіна Ольга

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
o.v.golovina@gmail.com

Дослідження діяльності російських монархічних організацій в українській історіографії розпочинається з початку 90-х рр. XX ст. зі зміною методологічних підходів в історичній науці. Для цього періоду характерним є збільшення уваги до малодосліджених сторінок історії політичних рухів та течій, загострення актуальності вивчення даного кола питань та можливості введення до наукового обігу недоступних раніше матеріалів.

У проведеному дослідженні розглянуто стан сучасної української історіографії російських монархічних об'єднань на території України на початку XX ст. Визначення тенденцій та особливостей сучасної історіографії діяльності монархічних об'єднань є елементом та умовою всебічного дослідження соціально-політичної історії України початку XX ст.

Дослідження історіографії монархічних об'єднань в Україні набуває особливої

актуальності, оскільки, незважаючи на існування значної кількості публікацій, що присвячені діяльності крайнє правих організацій на території України, роботи, що досліджують історіографію даної проблематики, практично відсутні.

Сучасний період розгляду діяльності монархічних партій в українській історіографії розпочинається зі статей, які були опубліковані в наукових часописах та намагалися заповнити існуючу лакуну в дослідженні монархічних партій.

Публікації, що складають сучасну українську історіографію російських монархічних організацій, можна розподілити за двома напрямками. До першого належать роботи, що розглядають історію монархічних об'єднань на Україні в контексті історії монархічних партій та організацій Російської імперії (М. С. Савчин, М. О. Скрипник та ін.).

Другий напрямок у сучасній історіографії проблеми становлять роботи, об'єктом дослідження яких є монархічні об'єднання на території України. Серед публікацій з історії монархічних об'єднань на території України можна виділити праці, що розглядають загальні аспекти історії правих політичних об'єднань (І. В. Омелянчук, І. Г. Самарцев, В. М. Волковинський та ін.), а також праці, присвячені окремим проблемам ідеологічної боротьби та практичної політичної діяльності (А. Ю. Подольський, В. Б. Любченко, А. О. Якуніна та ін.).

У сучасній історіографії крайньо правого монархічного руху існує коло питань, з яких дослідники дотримуються діаметрально протилежних точок зору. До таких дискусійних питань належать: 1) причини виникнення хвилі погромів восени 1905 р.; 2) питання організації антиєврейських погромів чорносотенними угрупованнями; 3) відношення органів державної влади до діяльності монархічних організацій в умовах зростання та подальшого спаду революційної загрози для існуючого ладу; 4) взаємовідношення монархічних партій та православної церкви, та зокрема ставлення церкви до чорносотенних погромів.

Окрім дискусійних питань, необхідно визначити ряд проблем, що є малодослідженими. До малодосліджених аспектів діяльності правих політичних організацій можна віднести наступні:

- а) проблематика оформлення та еволюції монархічної ідеології, як підстави діяльності крайнє правих політичних об'єднань;
- б) передумови виникнення та перші спроби діяльності монархічних об'єднань на території України;
- в) відношення російських правих об'єднань до українського національного руху.

Підводячи підсумки дослідження сучасної української історіографії російських монархічних об'єднань на території України початку ХХ ст., можна зробити висновок про необхідність подальшого всебічного вивчення монархічних політичних організацій, створення комплексних досліджень з історії політичних партій. Враховуючи зростання кількості публікацій, що присвячені різноманітним аспектам діяльності російських монархічних організацій в Україні та значний обсяг праць, що присвячені цієї тематиці, сучасний стан вивчення правового монархічного руху можна визначити як такий, що потребує ґрунтовного історіографічного дослідження.

Жіноче ремесло у Харкові (друга половина XVII–початок ХХ ст.)**Драньова Наталія**

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ndraniova@mail.ru

Дослідження соціальної історії, історії жінок, дітей останнім часом є перспективними напрямками. Довгий час історичний процес бачився як певна нескінченна зміна тих чи інших політичних режимів. Однак змінюються підходи, історія набуває людського обличчя. У даній роботі в якості об'єкта аналізу було взяте ремісниче виробництво, оскільки воно має важливе значення для історії міста Харкова: вплинуло на загальний розвиток міста, відобразилося у прізвищах, місцевому фольклорі. Наша мета — розглянути репрезентацію жінок у ремісничому виробництві Харкова, виявити галузі, в яких жіноцтво переважало, дослідити передумови, які сприяли розповсюдженню жінок на різних виробництвах, розглянути мережу професійно-технічних закладів, в яких мали змогу навчатися жінки.

Проблемою жінок у ремісничій галузі міста Харкова займається харківська дослідниця М. С. Вороніна. Зокрема, в її статтях розроблені питання, пов'язані з мережею професійно-технічних закладів Харкова. Дослідженням ремісничого виробництва у Харкові в цілому займалися такі вчені як Д. І. Багалій, В. В. Іванов, М. Ф. Сумцов, О. В. Малишев, Д. М. Чорний та ін. Слід зазначити, що поставлена нами проблема ще недостатнього висвітлена, тому ми вважаємо доцільним дослідити презентацію жінок у ремісничому виробництві Харкова від зародження ремесла до початку ХХ ст., виявити сприятливі і несприятливі умови розвитку жіночих ремесел. Джерельну базу роботи складають матеріали періодичної преси, статистичні щорічники, етнографічні джерела. У роботі були використані історико-генетичний, історико-типологічний, етнографічний, лінгвістичний методи і метод мистецького аналізу. Новизна дослідження полягає у використанні гендерного підходу при розгляді ремісничого виробництва у Харкові. Говорити про участь жінок у ремісничому виробництві надзвичайно складно, по-перше, у XVII–XVIII ст. жінки переважно не працювали, а по-друге, статистичні документи Російської імперії XVII–XVIII ст. не виділяють окремо кількість чоловіків та жінок, які були зайняті у виробництві. Стосовно другої половини XVII ст., часу заснування Харкова, є окремі згадки про заняття жінок ткацтвом, виробленням килимів, але переважно для власного споживання. У XVII, а особливо у XVIII ст., в Харкові набуває значного поширення виробництво довговорсових килимів-коців, а також кінських попон. Цим ремеслом займалися переважно жінки-коцарки. Для Харкова коци стали помітним явищем. У XIX ст., ситуація стосовно жінок у виробничій сфері змінюється. Це пов'язано із загальними тенденціями, які відбувалися в Російській імперії: жінка перестають бути тільки хранительками домашнього вогнища, вони починають боротися за свої права, прагнуть навчатися.

Розвивається промисловість, з'являється потреба у кваліфікованих робітниках, що викликає об'єктивну необхідність організації спеціальної технічної освіти. Питання жіночої професійної освіти особливо гостро постає в 70–80-х рр. XIX ст., чисельність жінок у виробничій сфері стрімко збільшується. До початку XX ст. у Харківській губернії було започатковано 5 професійних начальних закладів, три з яких були суто жіночими. Тобто склалася мережа по підготовці кваліфікованих робітниць. У статистичних документах XIX ст., вже окремо з'являються дані про цехових жінок, зокрема в «Пам'ятних книгах», складених Я. Голяховським. У XX ст., представництво жіноцтва у виробничих галузях продовжує збільшуватися, що яскраво представлено на рекламних буклетах, об'явах того часу. Жіноче ремесло існувало у Харкові з початку заснування міста, з часом воно змінювалося, перетворювалося на фабричне виробництво. Змінювалося і становище жінок у суспільстві, починаючи з XIX ст. вони отримали змогу навчатися у професійних закладах.

«Радянські українці» чи локальний варіант «радянського народу»: способи маркування громадян УРСР в офіційному та неофіційному гумористичному дискурсі (досвід контент-аналізу)

Єремєєва Катерина

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Eremeeva_e_a@mail.ru

Дослідження специфіки радянського соціокультурного простору неможливе без аналізу співіснування офіційної та неофіційної сторін суспільного життя. Обидві ці сторони створювали свої дискурси, у тому числі й гумористичні, тому їх співставлення може допомогти вирішити питання співіснування офіційної та неофіційної сторін суспільного життя. Однією з функцій гумористичних текстів є конструювання чи вираження своєї національної та іншої ідентичності, у тому числі створення національного самообразу. Метою даного дослідження є аналіз впливу образу громадян УРСР, сконструйованого в офіційному гумористичному дискурсі (на прикладі журналу «Перець»), на конструювання аналогічного образу в неофіційному гумористичному дискурсі (на прикладі радянських політичних анекдотів, які розповсюджувались на території УРСР). Враховуючи багатогранність будь-якого образу, у цьому дослідженні будуть розглянуті можливі способи етнічного маркування громадян УРСР в обох джерелах.

На сьогодні немає спеціального дослідження, присвяченого порівняльному дискурсу-аналізу текстів журналу «Перець» та радянських політичних анекдотів. Можна відмітити кілька робіт (здебільшого філологів), присвячених окермо журналу «Перець» (напр.: О. Кульмич, О. Заплотинська), аналізу українських самообразів та українським етнічним анекдотам (напр., праці Е. Грицай, М. Ніколко, Л. Корневої та ін.). Втім, інколи помітною є тенденція зображення радянського фольклору як самобутнього прояву народної творчості без розгляду впливу на нього офіційних медій.

Дослідження таких масових джерел як радянські політичні анекдоти та тексти журналу «Перець» вимагає систематизацію великої кількості інформації, яка міститься в гумористичних текстах. Систематизація була реалізована за допомогою створення реляційних джерелоорієнтованих баз даних (БД) «Радянські політичні анекдоти» (2114 текстових одиниць) та «тексти журналу «Перець» (537 текстових одиниць) та СУБД Ms Access. Враховуючи основну мету дослідження — порівняльний дискурс-аналіз, будування інфологічних моделей та формалізація текстів відбувалися за аналогічними принципами.

Контент-аналіз БД показав, що для маркування персонажів, які представляють самообраз «радянських українців» у радянських політичних анекдотах характерне використання надто обмеженого спектру етнічних маркерів (найчастіше їх взагалі немає). Для «радянських українців» у «Перці» можна виділити лише два основні засоби позначання українськості персонажів: через їхню локалізацію (50 %) та українське прізвище (48 %). У більшості випадків (85 % текстів з вибірки) ці два маркери поєднувались й більше нічим не доповнювались для віднесення персонажу до того чи іншого народу. У журналі «Перець» «радянські українці», в яких лише такі маркери зустрічаються в 53 % текстів. В анекдотах громадяни УРСР позбавлялись й такого маркування (зустрічається лише в 4 % текстів). Це може бути пояснено тим, що в текстах «Перця» та в радянських політичних анекдотах, які розповсюджувались на території України, практично не підіймались специфічно українські теми (за винятком Наддністрянської України). Здебільшого тексти «Перця» по своїй суті відрізнялись від текстів загальнорадянського «Крокодилу» саме цими двома радянсько-українськими маркерами: локалізацією та українськими прізвищами. Тому створюючи чи розповсюджуючи анекдоти на загальнорадянські тематики, у текстах, що до нас дійшли, громадяни дуже часто просто не вважали за потрібне маркувати свої тексти. Розповідаючи анекдот із загальнорадянською проблематикою, українець міг лише в уяві локалізувати сюжет тексту у своєму місті, привласнюючи загальнорадянський сюжет, але не вербалізуючи цього й не виражаючи своєї етнічної ідентичності бодай за допомогою «радянсько-українських» маркерів, як у «Перці». Маркування загальнорадянських проблематик за допомогою українських імен та локалізацій в «Перці» було направлено в тому числі на створення ідентичності «радянські українці». Результати контент-аналізу свідчать на користь дієвості подібної конструкції, тому транслятори фольклорних текстів замінювали радянсько-українську ідентичність на радянську, відкидаючи все «зайве». Отже, ці два маркера не створювали щось суттєво відмінне від «радянської» ідентичності, а скоріш — її локальний варіант.

Предпринимательская деятельность женщин купеческого сословия Курской губернии в конце XIX-начале XX века как сфера приложения деловой активности

Иванова Наталья

Национальный исследовательский университет «Белгородский государственный университет»
ivanovanataliya@list.ru

Проблему данного исследования составляет динамика развития предпринимательской активности женщин купеческого сословия Курской губернии в конце XIX–начале XX века в условиях устойчивости патриархальных традиций. Историография данной проблемы берёт начало в дореволюционных исследованиях П. П. Мигулина и П. И. Лященко, затрагивающих темы предпринимательской деятельности купечества; работе Е. Щепкиной, посвящённой переменам в мировоззрении женщин в пореформенный период. В советский период Л. Е. Шепелев, А. Н. Боханов исследовали особенности и преимущества правового статуса купечества. В постсоветское время отдельные аспекты предпринимательской деятельности купчих рассматривал В. Б. Перхавко, а также региональные историки: В. В. Захарова, Ю. В. Озеров, Л. А. Лернер.

Источниковая база исследования основывается на разнотипных источниках, сосредоточенных в фондах Государственных архивов Белгородской и Курской областей (ГАБО, ГАКО). Среди них:

- материалы учётного характера: журналы проверки торговых и промышленных предприятий; карточки торговых и промышленных предприятий; списки владельцев промышленных, ремесленных и торговых заведений;
 - делопроизводственные материалы сиротских судов;
 - акты документы, главным образом — духовные завещания купцов;
 - материалы периодической печати: рекламные объявления лавок и магазинов.
- В работе применялись следующие методы исследования:
- историко-генетический, позволивший проследить эволюцию предпринимательской деятельности женщин-купчих;
 - историко-сравнительный, применённый при сопоставлении масштабов предприятий женщин купеческого сословия с предприятиями мещан и крестьян;
 - историко-типологический, послуживший основой для выявления направленной предпринимательской активности женщин-купчих. Новизна состоит в том, что впервые была предпринята попытка исследовать занятия женщин купеческого сословия Курской губернии в конце XIX — начале XX века. Данный временной период ранее не был в полной мере изучен. Кроме того, в научный оборот введены неопубликованные ранее архивные источники. В ходе исследования было выявлено, что женщины купеческого сословия Курской губернии в разной степени участвовали в предпринимательской деятельности, совмещая свои традиционные домашние обязанности

с торговой или промышленной деятельностью. Среди направлений предпринимательской деятельности купчих чаще выбирали торговое, отдавая предпочтение торговле продовольственными товарами и тканями. Выбор продуктовых и красных лавок был обусловлен наличием постоянного спроса у населения на одежду и продовольствие. Его стабильность, в свою очередь, гарантировала постоянный доход. Говоря об особенностях торговли, необходимо отметить, что в лавках и магазинах, принадлежавших женщинам купеческого сословия, отсутствовала чёткая специализация. В промышленности женщины составляли меньшую долю среди представителей предпринимательства. Приоритетным направлением в промышленности для женщин купеческого сословия Курской губернии в конце XIX — начале XX века была пищевая промышленность. Основными её отраслями, в которых купчих проявляли предпринимательскую активность, были мукомольно-крупяная, масложировая и пивоваренная; в меньшей степени — хлебопекарная и табачная. Вышеназванные предприятия обрабатывали преимущественно сельскохозяйственное сырьё, что было связано аграрной специализацией Курской губернии.

Причинами активности женщин купеческого сословия в сфере торговли были как стремление к самореализации, так и вынужденные обстоятельства, вызванные необходимостью обеспечения собственных детей. Успешность торговой деятельности женщин-купчих приобретала разную степень и зависела от факторов, включающих особенности экономического развития отдельных волостей Курской губернии и уровень благосостояния отдельных купеческих семей.

Образи Слобожанщини у творчості Миколи Шуліки Каспарі Олександра

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
Kaspari1980@ukr.net

Дослідження сучасної української художньої культури посідає чільне місце в наукових розвідках з історії культури, естетики й мистецтвознавства. Проте цілісний естетико-мистецтвознавчий погляд на творчість пейзажистів Луганщини, на наш погляд, ще тільки формується. Тому, сьогодні є важливим здійснення естетико-мистецтвознавчого аналізу образів природи у творчості художників Східної Слобожанщини.

Творчості Миколи Шуліки (1931–2005), члена Спілки художників України, не присвячено жодного ґрунтовного дослідження, окрім статті історика мистецтва О. В'ячеславової «Досвід національної метафізики» у журналі «Образотворче мистецтво» та статей-відгуків на ювілейні виставки художника у місцевій пресі.

Дана публікація окреслює основні характеристики пейзажного доробку справжнього співця Слобожанщини — художника Миколи Шуліки.

Дослідження базується на комплексному методі, що включає герменевтичний, біографічний методи, аналіз першоджерел, інтерв'ю.

М. Шуліка народився і прожив майже усе своє життя в м. Біловодську, що на півночі Луганської області, фундаментальну фахову освіту здобув у Луганському художньому училищі та Харківському художньо-промисловому інституті.

Серед великого творчого доробку художника привертають увагу саме образи Слобожанщини, втілені в серіях пейзажів «Біловодські бувальщини», «Біловодські мотиви», «По церквах і монастирях», «Духовність» (усі — 1990-х рр.).

Любов до рідної Слобожанщини, її природи, історії, людей, надає самобутності пейзажам М. Шуліки. Прихильність художника до акварелі зумовлена спірним ставленням до світобудови, надає образам ефемерності, загадковості, або навіть сумнівності щодо саме такого їх існування («Сутінки», «Ніч на Івана Купала», «Синій день», «Майоріння», «Зелене саяво» та ін.). Завдяки світло-колірній акварельній експресії прірва між Матерією й Духом не тільки стає тонкою, невловимою, а й зовсім стирається, говорячи словами Г. Сковороди, з видимого пізнається невидиме. Світло і колір у творах М. Шуліки постають духовними субстанціями.

У слобожанських пейзажах М. Шуліки дослідники вбачають спорідненість світогляду художника до «філософії серця» українського філософа Г. Сковороди. Пейзажні акварелі «Хатиноньки-хати», «Святкові хати», «Велика вода на Слобожанщині», «Березень», «Присмерк» та ін. втілюють тему зовнішньої убогості (сковородинська «свята бідність») і бездоганної духовної та душевної цнотливості. Шулічині хатинки уявляються наче живими істотами, дарма художник визначав себе як «хаткіст».

Проблеми відродження національної духовності, загальнолюдських цінностей, самовдосконалення особистості турбують М. Шуліку не в останню чергу («Святий вечір», «Зачарованість-замілованість», «Це я, Господи» та ін.). У творах художника людина постає як органічна складова світу природи, більше того, сутність людини, її здатність відчувати природу пізнається крізь призму пейзажних замальовок.

Епічні, монументальні образи степової природи мають місце у пейзажній творчості М. Шуліки, серед них панорами «Літо. Качанівка» (1998), «Біловодщина» (1999), «Рідний край» (2000) та ін.

Творчість М. Шуліки — найприродніше втілення української ментальності в живописі, що не потребує зовнішніх акцентів, це відчувається в емоційній чуттєвості образів, експресії кольорів, відчутті спорідненості малого і великого, мікрокосму і макрокосму.

Отже, аналіз художньої творчості М. Шуліки дає змогу зробити наступні висновки: великий пласт творчого доробку художника становлять пейзажі Слобожанщини, що уособлюють образ малої батьківщини, малого у великому; художник мислить світло-кольоровими відношеннями, що є відображенням його світоглядних уявлень; живописні образи беруть витoki у «філософії серця» Григорія Сковороди, що насамперед відбивається у селянських пейзажах М. Шуліки.

Еволюція семантичного значення свята Колодія кінця XIX–першій чверті XX ст.

Ковальова Юлія

Запорізький національний університет

julia000777@mail.ru

Соціальні процеси в кін. XIX–на поч. XX ст. визначалися особливостями модернізації, які переживала Російська імперія та її українські губернії. Зміни, викликані модернізаційними процесами, позначилися й на календарній обрядовості. Важливим її елементом було свято «Колодія», що виконувало важливу функцію регулювання шлюбних відносин. Дослідженням цього обряду займалися такі вчені-етнографи: П. Чубинський, Н. Костомаров, А. Кримський, О. Кісь, Л. Котлярова та інші.

Письмові джерела представлені народознавчими та етнографічними публікаціями вчених XIX ст. У роботі використані матеріали, зібрані П. П. Чубинським — «Труды этнографо-статистической экспедиции в Западно-Русский край». До аналізу залучено опубліковані фольклорні матеріали.

Теоретичною та методологічною основою дослідження є принципи науковості й об'єктивності пізнання. Основними методологічними засадами роботи є загальнонаукові методи: аналізу і синтезу, індукції і дедукції. При розв'язанні окремих дослідницьких завдань використано методи: структуроване інтерв'ю, структурно-функціональний, структурально-типологічний, історико-порівняльний, історична реконструкція.

У статті робиться спроба прослідкувати трансформацію суспільних функцій свята Колодія в умовах модернізаційних процесів, простежити зв'язок між спрощенням елементів святкування та еволюцією стосунків всередині родини. Основна ідея свята — ініціація шлюбних стосунків та дітонародження. Прив'язування «колодки» — це своєрідна форма покарання молодих людей. Таким чином як би відзначали та піддавали громадському осуду тих, хто не виконав свій обов'язок — не одружився.

Нічим невмотивована безшлюбність вносила суттєвий дисбаланс до структури традиційного суспільства і порушувала його соціологічну динаміку. Це говорить про те, що суспільство не лише засуджувало неодружену молодь, а й брало на себе значну долю відповідальності за порушення статевої динаміки. Таким чином, обрядом «колодки» намагалося не стільки висміяти молодь, скільки спровокувати шлюб у майбутньому.

Загалом можна говорити про те, що «колодка» пройшла декілька стадій розвитку. Спочатку молоді, що вчасно не вступили до шлюбу, прив'язували до ноги, чи вішали на шию, колоду, поліно та інші дерев'яні предмети і змушували тягти їх по селу на очах у всієї громади. Згодом, як полегшений варіант, до одягу молодих людей прикріпляли речі, що лише символічно вказували на статус покараних чи тих, хто завинив.

З початком модернізації і зміною суспільних відносин в середині селянської громади, «колодка» сприймалася як привід для отримання дармового пригощан-

ня, викупу тощо. Люди починають виконувати обряд, тому що «так треба», бо «так робили пращури», не усвідомлюючи сенсу обрядового навантаження дійства. Процеси модернізації мали суттєвий вплив на трансформацію свята Колодія в Україні, яке з часом втратило деякі структурні елементи. Даючи оцінку сучасним традиціям святкування останнього дня Масниці, можна відзначити спрощення обряду та його окремих епізодів. Краще за інших збереглась ігрова та розважальна функції обрядового дійства. Найсуттєвіше спрощення обряду «колодки» відбувається в першій чверті XX століття. Саме в цей період під впливом модернізації змінилися вимоги, які пред'являлися до сім'ї, як соціального інституту. Разом з трансформацією селянської свідомості, зміною ролі жінки та збільшенням ваги молоді, послаблюється і суспільна функція контролю за дотриманням соціальновікової динаміки. Сільська громада перестає бути провідним цензором та регулятором поведінки оточуючих. Еволюція суспільних відносин та стосунків всередині родини під впливом модернізаційних процесів першої чверті XX ст. відобразилась і на спрощенні святкування «Колодія» та звуженні семантичного навантаження цього свята в нових умовах.

Жіноча мода в УРСР періоду «Застою» та «Перебудови» за матеріалами журналу «Радянська жінка»

Корнієнко Ольга

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ol4ik_kornienko@ukr.net

У XX ст. важливе місце в історичній науці посіло вивчення повсякденного життя. Результатом цього явища стало відкриття низки проблем і питань, пов'язаних з повсякденним життям людини. Значне місце в опрацюванні подібної тематики займає вивчення масової моди. Мода — це специфічна і динамічна форма стандартизованої масової поведінки, яка виникає переважно стихійно, під впливом домінуючого в суспільстві настрою і швидко мінливих смаків та захоплень. Моду можна розглядати також, як своєрідний соціально-психологічний механізм людського спілкування, який надає йому рухливості, урізноманітнює і змінює її. Вона досить чітко відчуває та відображає, як зміни умов людської життєдіяльності, особливо зростання предметно-виробничої активності людей, так і зростання їх внутрішніх, соціально-психологічних потреб. Розвиток моди знаходиться в тісному зв'язку зі змінами, які відбуваються у всіх областях суспільного, культурного і економічного життя.

Одяг, який носить і виробляється в окремо взятій країні в конкретний період часу, є однією з найважливіших характеристик суспільства, оскільки він відіграє важливу роль у процесі соціалізації. Одночасно, у тоталітарному чи авторитарному суспільстві виробництво одягу є способом контролю за зовнішнім виглядом населення, спосіб втручання в повсякденне життя через регульований ринок модних товарів.

У радянську добу зміни тенденцій у моді можна простежити за періодичними виданнями. У доповіді будуть представлені результати аналізу модних тенденцій за сторінками журналу «Радянська жінка». Це ілюстрований громадсько-політичний місячник, що виходив у Києві з 1946 р. Він мав типову структуру для подібних періодичних видань такого ж спрямування означеного часу (наприклад, «Крестьянка», «Работница»). Журнал був спрямований на жіночу аудиторію.

На перших кількох сторінках, як правило, розміщувались публікації про життя В. І. Леніна, роль комуністичної партії та уряду в житті суспільства, партійних з'їздів, соціалістичного будівництва тощо. Публікувались різноманітні постанови, звернення до радянських жінок. Далі публікувались статті, безпосередньо про жінок, про їхні трудові подвиги та життя. Усі матеріали, що стосуються моди, розташовані на останніх сторінках. Це були моделі одягу, поради, як правильно зі смаком одягатися, огляди модних новинок тощо. До журналів також часто додавались викрійки одягу.

Для аналізу динаміки тенденцій у жіночій моді було побудовано реляційну базу даних (БД) у СУБД MS Access™. Шляхом випадкової вибірки для опрацювання в БД було обрано 1965, 1970, 1975, 1980, 1985, 1990 роки, тобто 72 випуски зазначеного журналу. Створено три таблиці: «Атрибуція», «Зображення» та «Модні тенденції». Перша включає в себе атрибутивні ознаки: назву журналу, рік видання, номер та локалізацію. Таблиця «Зображення» складається з наступних полів: тип одягу, стиль, вік, призначення, тканина, силует, аксесуари, викрійка і т.д. В останній таблиці міститься стислий огляд основних модних тенденцій. Саме за цими критеріями шляхом контент-аналізу можна наглядно прослідкувати зміну модних тенденцій 1965–1991 років.

На основі вилучених матеріалів можна зробити висновок, що в 1964–1991 рр. мода відбивала всі особливості свого часу: найпомітніші події економічного, суспільно-політичного життя та культурні досягнення знаходили відображення в модних тенденціях. Наприклад, з розвитком хімічної промисловості та появою нових синтетичних тканин, на сторінках журналу з'являються примітки до моделей одягу, пошитих з подібних тканин. У 1964–1985 рр., незважаючи на ідеологічне протистояння соціалізму і капіталізму, у країну поступово потрапляють елементи зарубіжних моделей, а після 1985 р. майже «завойовують» всю країну. При цьому, незважаючи на посилений вплив західноєвропейської моди, етнічні елементи у вигляді вишивок, орнаментів в одязі залишаються.

«Історія українського народу» О. Я. Єфименко та дискусія навколо концепції історії України

Корсікова Ольга

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
olvia-korsikova1@mail.ru

Праця «Історія українського народу» є вершиною творчих досягнень О. Я. Єфименко як історика України. По суті вона була першим за часом написан-

ня науково-популярним синтетичним твором з історії українського народу, в якому дослідниця виклала загальну концепцію розвитку українського народу. Той факт, що за радянських часів «Історія українського народу» була перевидана як посібник з української історії для навчальних закладів України, свідчить про визначне місце, яке вона посіла в українській історіографії.

В історіографії кінця XIX–XX ст. робилося декілька спроб приступити до розгляду праці «Історія українського народу». Перша була зроблена в нарисі Д. І. Багалія, в якому історик підкреслив «авторську самостійність», науковість твору і легкість стилю. Другою можна вважати монографію П. Г. Маркова, в якій були коротко проаналізовані роботи О. Я. Єфіменко, але не розкрито умов створення праці. Третьою, найбільш ґрунтовною спробою, слід вважати праці О. Ф. Скакун, в яких поданий певний аналіз концепції історії українського народу, запропонованої О. Я. Єфіменко. На сучасному етапі цікавими є дослідження Каппелера А. «Самочка, жінка, кацапка: Олександра Єфіменко та Київська історична школа» і стаття О. Ковалевської «Олександра Єфіменко». Джерелознавчу базу склали наукові роботи О. Я. Єфіменко, листи О. Я. Єфіменко до членів редакції журналу «Киевская старина».

Наприкінці 90-х років XIX ст. відбулися корінні зміни в соціальній структурі України. За таких умов українське суспільство не могло задовольнити таке уявлення про історію України, яке панувало в російській історіографії. Більшість російських істориків вважали Україну частиною Росії, відкидаючи навіть думку про можливість історії українського народу.

Ініціативу в залученні українських істориків до написання історії України взяв на себе єдиний в Україні історичний журнал «Киевская старина», на сторінках якого в 1895 р. був оголошений конкурс на складання наукового посібника з «Історії Малоросії».

За цю справу взялася О. Я. Єфіменко, яка була підготовлена до цієї роботи двадцятип'ятирічною науково-дослідницькою діяльністю. Протягом 1896–1897 рр. «Історія українського народу» О. Я. Єфіменко, за винятком останнього розділу, була написана і здобула премію від редакції журналу.

Утім, праця не була опублікована на сторінках часопису «Киевская старина», хоча в умовах конкурсу зазначалося про право першого видання посібника. Цьому перешкоджала розбіжність у поглядах О. Я. Єфіменко, висловлених в «Історії українського народу» та членів редакції «Киевской старины», серед яких головне місце посідали історик В. Б. Антонович і літератор В. П. Науменко. О. Я. Єфіменко, на відміну від М. С. Грушевського, показала спільність походження українського та російського народів від одного кореня, визначила рамки утворення і оформлення української народності, позитивно оцінила возз'єднання України з Росією.

Редакція «Киевской старины» висунула О. Я. Єфіменко умови — переробити перші два розділи, в яких йшлося про корені походження українського народу, утворення і розвиток Київської Русі, первісну форму суспільства. Відстоювання своїх поглядів, незгода з поглядами членів редакції «Киевской старины» були причиною того,

що перша синтетична науково-популярна робота з історії України, яка здобула премію на конкурсі, не видавалась до 1906 р.

О. Я. Єфіменко на прикладі «Історії українського народу» в повній мірі продемонструвала своєрідний виклад історичного матеріалу. У цій праці вона вперше в українській історіографії виклала загальну концепцію розвитку українського народу, яка була тісно пов'язана із російською історією. Це викликало конфлікт навколо праці, хоча згодом вона була визнана важливим кроком до створення української національної історії.

Европейская женская мода XIX в.: исторический контекст

Костеша Анастасия

Национальный исследовательский университет «Белгородский
государственный университет»

kostesha2010@yandex.ru

В конце XVIII в. во Франции происходит Великая Французская революция, оказавшая влияние на всю Европу. Влияние это заключалось не только в политических и экономических изменениях, но и в области культуры и моды в частности. В то время Франция являлась непререкаемым авторитетом в сфере женской моды, и тенденции, по которым та развивалась в XIX в., формировались именно там. На особенности женской моды столетия влияли и другие события и явления исторической действительности, выявлению которых и посвящено данное исследование. Основными источниками по проблеме являются произведения изобразительного искусства того периода, журналы мод и справочники по истории моды. Исторические аспекты, повлиявшие на своеобразие женской моды XIX в., в рамках отдельных исследований не рассматривались, однако некоторые моменты можно почерпнуть из общих работ таких авторов, как Н. М. Каминская, В. А. Луков, М. Ивагами и др. При проведении подобного исследования целесообразнее руководствоваться методами анализа, сравнения, обобщения, а также проблемно-хронологическим и историко-логическим методами. Так как Великая Французская революция разрушила прежнюю социальную иерархию государства-лидера в области женской моды, то тон в женской моде того времени стали задавать такие женщины, как жены крупных буржуа, актрисы, дамы высшего света, куртизанки. Именно они образовали так называемый круг женщин высокой моды. Также революция оказала влияние на такое общественное движение, как эмансипация женщин, благодаря которой те стали интересоваться такими видами занятий, как, охота, путешествия, езда на велосипеде и верховая езда, игра в крокет и теннис, а также плавание. Все это способствовало появлению совершенно новых костюмов, которые теперь начинают соответствовать новому положению женщин.

Изменению женской европейской моды способствовало и дальнейшее развитие типографского дела, которое теперь затрагивает и вопросы внешнего убранства. По-

являются модные журналы, первый из них — «La mode», появился в 1829 г. во Франции. Во второй половине столетия их начинают издавать с изображением выкроек для костюмов, советами как правильно шить, кроить, вязать, вышивать, иллюстрациями с изображением девушек-моделей. На распространение модных течений повлияла и демонстрация моделей выдающихся модельеров того столетия, но эти демонстрации еще не были сезонными и чаще происходили на скачках, светских приемах, театральных премьерах.

В отношении другой страны-законодательницы мод — Англии, можно сказать, что на тенденции женской моды большое влияние оказала так называемая викторианская эпоха — более чем полувековое правление королевы Виктории. Монархия проявляла большой интерес к нарядам, и весь двор стремился подражать ей. Кстати, стилю первых леди государства подражали и в других европейских странах.

На женскую моду Европы повлияла и экспансия Англии и Франции в восточные страны, выразившаяся и в появлении многих экзотических элементов гардероба, однако разумное место всем им нашлось не сразу. Строительство железных дорог и вхождение в обиход дальних путешествий повлияло на появление дорожных костюмов практической направленности, а зарождение курортных поездок ввело моду на купальные костюмы.

Усовершенствование ткацкого производства привело к увеличению объемов производимой одежды. Теперь только богатые женщины могли заказывать платья у дорогих кутюрье, остальные же довольствовались готовыми изделиями или шили сами. Многие предметы отделки платьев стали теперь изготавливаться фабричным способом и потеряли свою художественную ценность.

Таким образом, на особенности и тенденции европейской женской моды XIX в. оказал влияние целый ряд факторов социально-политической, экономической и культурной жизни региона, век также оказался богат на важные исторические события. XIX в. вполне можно считать «колыбелью» многих нынешних стилей.

Трансформация образа преподавателя в мемуарах о Харьковском университете втор. пол. XIX–пер. пол. XX вв.

Красько Ольга

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
Okrasco@mail.ru

На становление личности студента основополагающую роль оказывает его взаимодействие с профессорско-преподавательским составом университета, в ходе которого приобретаются не только необходимые знания, умения и навыки, но и усваиваются культурные ценности соответствующей эпохи. Составить целостное представление о том или ином преподавателе, в том числе о его моральном облике, профессионализме, научных достижениях позволяют студенческие воспоминания, которые зачастую содержат детальные характеристики профессорско-преподавательского состава определенного периода.

С конца 1890-х гг. начали массово появляться мемуары, посвященные Харьковскому университету, в том числе его профессорам втор. пол. XIX в. Тенденцию создания «портретов» преподавателей университета продолжили мемуаристы XX в. (студенты ХИНО и восстановленного в 1933 г. университета). Отметим, что образ университетского деятеля постепенно трансформировался под влиянием требований, которые выдвигала перед ним эпоха, а значит и студенты.

Так, для 1850–1860-х гг. образцом университетского деятеля выступал профессор международного права и дипломатии Д. И. Каченовский. Его лекции накануне реформы 1861 г., содержащие сопоставление рабства на Западе, в частности, торга неграми, с крепостным правом в России, сравнение институтов местного самоуправления и судебной системы в разных государствах Европы, носили просветительский характер. Бывшие студенты подчеркивают воспитательное влияние ученого на формирование их личности.

Освещая период контрреформ 1870–1890-х гг., мемуаристы выдвигают на передний план другой образ университетского преподавателя — профессора русского языка и словесности А. А. Потебню. Воспитанники не останавливаются на моральном облике педагога, а раскрывают его профессионализм и научные достижения, подчеркивая, таким образом, значение его деятельности для науки в целом.

Образ «нового» преподавателя фиксируется в восстановленном в 1933 г. университете. Мемуаристы отмечают, что помимо преподавательской и научной деятельности, педагог должен был заниматься и организаторской работой. По их мнению, наиболее полно отражал идеалы советского времени биохимик, проректор университета (ректор в 1945–1960-е гг.) И. Н. Буланкин.

Освещая политические репрессии среди интеллигенции, в том числе и профессорского состава университета, мемуаристы также дают собирательный образ педагога — «жертвы системы». Авторы воспоминаний подчеркивают, что такой преподаватель не обязательно выступал против советской власти открыто, но при этом продолжал читать курсы на украинском языке, делиться со студентами книгами по истории Украины, произведениями украинских писателей. В дальнейшем он не только подвергался репрессиям, но и вычеркивался из истории университета.

Таким образом, воспроизводимый мемуаристами образ преподавателя отражал политические реалии и культурные ценности определенной эпохи. Создавая портрет педагога, мемуаристы учитывали «вызов», который ставило перед ним общество, в том числе студенческая среда. Так, периоду 1850–1860-х гг. соответствует образ «преподавателя-просветителя», который подготавливает студенчество, наиболее прогрессивную часть общества, к необходимости принятия коренных изменений, тем самым, воспитывая будущее поколение реформаторов. Наступление контрреформ привело к тому, что преподаватель университета отходит от общественно-политической деятельности и посвящает себя науке, профессиональному росту, создавая у студентов образ «ученого». Советское учебное заведение требовало нового педагога — «педагога-руководителя», который, прежде всего, должен был уметь организовывать процесс обучения и научную деятельность в университете. Собирательный образ «жертвы системы» стал реакцией

мемуаристов на політику государства в системе образования, возможностью выразить негативное мнение на изменения, которые произошли с приходом советской власти.

**Особливості викладання античної історії в
Київському університеті Св. Володимира на початку
XX століття**

Крижевський Антон

Київський національний університеті мені Т. Г. Шевченка
antonio.krv89@gmail.com

Викладання античної історії у стінах Київського університету Св. Володимира на початку XX ст., формування нової генерації антикознавців у цей буремний час є складовою частиною загального розвитку антикознавства в університеті. Дослідження даної теми дає змогу розширити й систематизувати дані про зміст та особливості навчального процесу в університеті.

Висвітлення проблем розвитку антикознавства в Київському університеті Св. Володимира здебільшого пов'язане з ситуацією навколо функціонування загальноросійської системи вищої освіти та теоретико-методологічними проблемами історичної науки в імперії. Як приклад, можна назвати фундаментальну працю В. П. Бузескула «Всеобщая история и её представители в России в XIX и начале XX века». Крім цього, певну цінність для дослідження мають і загальні праці з історії університету. Джерельний матеріал, що використаний у процесі написання роботи можна умовно розподілити на такі основні групи: джерела, що містять біографічні відомості про антикознавців, котрі працювали в Київському університеті Св. Володимира, їх замітки та рукописи лекцій, статuti університету, а також огляди викладання та програми іспитів, які публікувалися певний час по факультетах університету.

Методологічне підґрунтя дослідження становлять загальнонаукові (аналізу, синтезу, індукції та дедукції), та загальноісторичні (порівняльно-історичний, порівняльно-хронологічний, ретроспективний, біографічний) методи. Не можна не згадати про системний і структурно-функціональний підходи, що дозволяють виробити принципи типологізації навчального процесу та викладацької діяльності. На основі залучення й аналізу архівних і друкованих джерел, автор у першу чергу акцентує увагу на викладанні антикознавства та викладацькій діяльності університетських учених.

Початок XX століття, який ознаменувався багатьма потрясіннями в Російській імперії, що відбилися і на українських землях, приніс університету складні роки. Проте всі військові і політичні перипетії більше вплинули на продуктивність наукової діяльності, аніж на навчальний процес. В університеті продовжує свою діяльність Ю. А. Кулаковський, який хоча і зосередився переважно на дослідженні візантійської історії, але продовжував залишатись знаковою фігурою київських антикознавствих студій. У цей час він читає лекції з римської літератури та старожитностей. Вагомою

постаттю на історико-філологічному факультеті стає А. І. Покровський, який викладав історію Риму.

Варто відзначити, що після доповнення восьмої статті університетського статуту 1884 року Височайшим повелінням від 22 серпня 1889 року «О введении обязательных полукурсовых испытаний на всех факультетах университета» іспит з античної історії став обов'язковим для більшості напрямків історико-філологічного факультету: від класичної і порівняльної філології до російської історії і філософії. Програма викладання передбачала вивчення Стародавньої Греції та Риму по розділам: політична історія, державне право і старожитності. Правовому устрою римської держави приділяли особливу увагу, розглядаючи окремо царський період, республіку та імперію.

Студентам, які спеціалізувалися по всесвітній історії, античність викладалася глибше, а проміжний іспит з дисципліни не складався. Крім того, їм дозволялося обрати один період: стародавній, середньовічний чи новий. Це надавало можливість відвідувати практичні заняття і писати магістерську роботу лише з обраної епохи та сприяло кращій фаховій підготовці.

Отже, незважаючи на складний час, у стінах Київського університету Св. Володимира викладання історії античності залишалось на високому рівні, що дозволяло готувати висококласних спеціалістів у цій галузі. Вичерпні програми лекцій і іспитів сприяли зародженню у студентських колах нових ідей, однак політичні реалії не сприяли подальшому розвитку антикознавства в університеті Св. Володимира.

«Солідарність» у вченні Іоанна Павла II

Крюкова Оксана

Національний університет «Острозька академія»
kriukova_o@meta.ua

З обранням на папський престол Кароля Войтили (поляка за походженням) у 1978 р. розпочався новий етап у історії суспільно-політичного розвитку Польщі. Кризова ситуація, яка виникла внаслідок загострення соціально-економічних проблем і непослідовної політики польського комуністичного уряду спричинила масове незадоволення робітників, що переросло у страйки. У результаті протестів на внутрішній політичній арені постала потужна опозиційна організація НСПС (Незалежна самоврядна професійна спілка) «Солідарність» з виразним релігійним нахилом, яка представляла інтереси робітничого класу. Важливу роль у житті польського суспільства відіграв Іоанн Павло II і його вчення. Переживаючи події разом зі своїм народом, голова Апостольської Столиці значну увагу у своїх енцикліках присвятив солідарності, аналізуючи її з філософської точки зору як феномен, та з суспільної точки зору як громадську інституцію, що розпочала оновлення в державі. «Солідарність» у вченнях Іоанна Павла II набрала релігійного і політичного виміру, що ускладнює визначення її ролі і місця та вимагає комплексного аналізу її складових організаційних елементів.

Стан наукової розробки даної проблематики становлять праці польських дослідників, які вивчали дану тему в історичному контексті розвитку подій. Серед них А. Дудек, А. Мічевський, П. Раїна, П. Нітецький та інші. Паломництвам Папи римського до Польщі присвячені праці Г. Поляка, Б. Ложинського.

Основу джерельної бази складають спогади польського єпископа Ніча «Вчення Іоанна Павла II про солідарність є актуальне до сьогодні» та енцикліки Іоанна Павла II «*Laborem Exercens*», («Виконуючи роботу»), «*Centesimus annus*» («Сторіччя») та публічні проповіді Святого Отця під час візитів до Польщі.

Методологічною основою даної роботи є принцип конкретно-історичного і системного аналізу явищ та подій. У роботі використовується проблемно-хронологічний метод, методи аналізу і систематизації.

Новизна авторського підходу полягає в тому, що в роботі здійснена спроба визначення впливу «Солідарності» на соціальне вчення Папи Римського, а також впливу вчення Іоанна Павла II на новаторський характер суспільно-ідеологічного виміру «Солідарності» як організації.

У ході дослідження було визначено трактування терміну «солідарність» у вченні Папи римського з філософської та соціологічної точки зору. Досліджено роль і значення особистих візитів Іоанна Павла II до Польщі в період діяльності «Солідарності», проаналізовано характер його проповідей. Охарактеризовано зміст соціального вчення Папи, які викладені в його енцикліках, з зазначенням ключових тез.

Таким чином, мета Ватикану полягала не тільки в підтриманні робітників і їхніх соціальних потреб, але й в утриманні цього руху під впливом католицької ідеології. Зі своєю тисячолітньою традицією католицька ієрархія розуміла, що масовий рух, який розгорнувся в Польщі неможливо підтримувати пасивно, оскільки він може перетворитись на загрожує силу, тому активна участь і підтримка надавала змогу направити його в потрібну сторону. Роль «Солідарності» у вченні Іоанна Павла II визначило головний вектор «східної політики» Ватикану щодо країн соціалістичного табору.

Шкільна освіта у селі Старошведському (*Gammalsvenskby*) на Херсонщині в 1920–1921 рр.

Кудрицька Тетяна

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

kukuzyama@mail.ru

Історія шведської національної меншини в роки радянського будівництва знайшла висвітлення на сторінках кількох статей та монографій, автори яких звернули увагу на такі її аспекти, як взаємовідносини старошведів із радянською владою (А. Котлярчук), їхня рееміграція у Швецію та повернення до СРСР (Ю. Коник, О. Данильченко), доля під час сталінських репресій 1930-х років (Ю. Голобородько). Проблема шкільної освіти старошведської молоді випала із поля зору дослідників, що визначає науковий інтерес автора і обґрунтовує актуальність звернення до даного питання.

Дослідження базується на матеріалах Державного архіву Херсонської області, які вперше вводяться до наукового обігу.

Варто відзначити, що у Старошведському на 1920 р. існувало кілька культурно-просвітницьких організацій: бібліотека, театр, хата-читальня, трудова школа I ступеня та «Союз молоді». Згідно з архівними матеріалами, у власності бібліотеки перебувало 466 одиниць книг, 236 із яких були надруковані іноземною мовою. Хата-читальня користувалася помірним попитом. Так, у будні дні кількість її відвідувачів становила 6–10 осіб, а у вихідні 10–15 осіб. «Союз молоді» нараховував 50 членів, до числа яких входили і робітники освіти. Штат школи Старошведського складався із таких працівників: Х. Гоас, Ю. Бускас, П. Мальмас, Г. Утас — вчителі, Р. Расмуссон — бібліотекар та викладач гімнастики, Є. Грассман — сторож школи. Учителі були зобов'язані брати участь у з'їздах робітників освіти.

Утримання школи та виплата заробітної плати її працівникам були покладені на селян і потребували значних коштів. Так, на січень 1921 р. згідно зарплатній відомості кожен учитель отримував по 387 руб., які нараховувалися за проведення уроків, екскурсій та участь у засіданні комісії. Також був передбачений продовольчий річний пайок розміром по 20 пудів муки, який був виданий у неповному обсязі через недорід зерна. Ремонт шкільного приміщення після військового постюю потребував солідних коштів. Наприклад, для заміни розбитих шибок необхідно було придбати 400 кв. вершків скла, а для лагодження зруйнованого шкільного паркану 20 возів лози.

Навчальний рік тривав з 1 серпня по 1 червня. З 2 червня розпочинались екскурсії для школярів, які ті не відвідували, не дивлячись на всі зусилля учителів. На 26 березня 1921 р. школа Старошведського нараховувала 126 учнів, більшість яких склали діти віком від 10 до 14 років. Згідно навчального плану, у школі викладалися рідна та російська мови, математика, природознавство, історія та суспільство, малювання, спів та трудове навчання. На засіданні шкільної ради від 4 вересня 1920 р. було вирішено замінити викладання української мови шведською, що свідчить про бажання старошведів зберегти і передати рідну мову нащадкам. Для здійснення трудового навчання з огородництва та садівництва силами шведів було зібрано трудовий інвентар та 10 фунтів французької зелені для посіву на пришкольних ділянках.

Від 12 січня 1921 р. було анульовано викладання Закону Божого, що викликало невдоволення серед селян. З 29 травня 1921 р. школярі повинні були відвідувати школу в неділю та під час релігійних свят, навчаючись грамоті з 14.00 до 17.00, що посилює обурення старошведів.

У докладних записках учителів не раз зустрічається нарікання на погане відвідування учнів у зв'язку із початком польових робіт і відсутністю верхнього одягу. Наприклад, у січні 1921 р. із 152 учнів школу регулярно відвідувало лише 102. У школі мали місце культурні заходи. Так, за час тривання «Тижня книг» було зібрано і передано у шкільну бібліотеку 16 книжок на шведській мові.

Випускники могли продовжити навчання у відкритій відділом нацменшин м. Херсона трирічній школі, умовами вступу до якої були наявність посвідчення про закінчення трудової школи та знання єврейської мови.

Таким чином, не дивлячись на повоєнне становище і складнощі фінансування, шкільна освіта у Старошведському задовольняла потреби населення. Можливість вибору мови для вивчення за власним розсудом дозволила школярам оволодівати шведською мовою, що стало ключовим моментом для збереження власної ідентичності. Разом з тим заборона викладання Закону Божого та примусовість проведення уроків у неділю та релігійні свята були першими кроками у встановленні тотального контролю влади у сфері шкільної освіти, яка у подальшому мала сформувати особистість із чіткою громадянською позицією.

Характер освітніх студій українських студентів у німецьких навчальних закладах (кін. XVII–поч. XIX ст.)

Лисенко Тамара

Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка
bellatoma@bigmir.net

Якщо впевнено говорити про перших українських студентів, що пройшли навчання в університетах, то це можна робити з початку XVII ст. Це значить, що поява українських студентів випередила виникнення власне університетської освіти на території українських земель.

Яке значення для розвитку вищої освіти мали поїздки студентів за кордон? Що нового вносили в суспільне життя люди, що здобували знання в європейських університетах? Важливість цих питань підкреслюється тим, що і сама «ідея університету» приходить з Європи, а відповідно, багато в чому саме через студентів, що там побували, суспільство дізнавалось, що таке університети і чому в них потрібно навчатись. Від перших знайомств з вищою школою до наукових поїздок майбутньої професури змінювалося обличчя студентів у Німеччині. Об'єднувало їх загальне становище подорожуючих чужою країною шукачів наук. *Amore scientiae facti exules* — «від любові до ученості ставали вигнанцями» — так називали себе ще в середньовічні часи університетські магістри і студенти. Частиною цього європейського братства ставали і українські юнаки.

Історіографія даного питання представлена працями німецьких авторів та колективними монографіями. Зокрема, багатотомні видання професора Гетінгенського університету К. Мейнерса та книга Ф. Паульсена «Німецькі університети» 1904 року характеризують німецькі університети періоду розквіту. Аналізуючи вітчизняну історіографію з даного питання, слід зазначити, що питання висвітлення студій українських студентів в німецьких університетах частково висвітлено в працях О. Дзюби, Я. Ісаєвич, В. Нічик. Сучасна російська історіографія дослідження поїз-

док студентів до німецьких університетів та науково-культурних зв'язків Російської імперії з німецькими землями, представлена працями А. Ю. Андрєєва, який здійснив аналіз та інтерпретацію російсько-німецьких освітніх зв'язків.

Період 1740—1750-х років характеризується зростанням загального потоку студентів з українських земель, особливо це стосувалось території Лівобережної України: Чернігівщини та Полтавщини. У період між 1744 і 1761 роками в німецьких університетах можна нарахувати біля півсотні таких студентів. Як правило, це були представники малоросійського дворянства — сімей, члени яких у першій половині XVIII ст. займали високі посади в малоросійському війську і саме тоді закріпили за собою володіння значними маєтками, що забезпечували їм достатнє багатство, щоб мати можливість за власний кошт посилати дітей навчатись за кордон.

Аналізуючи «золоту пору» в розвитку студентських поїздок до Європи, яка розпочалася в епоху Катерини II, слід зазначити, що в українського дворянства саме в останній чверті XVIII ст. чітко прослідковується тенденція давати дітям європейську університетську освіту, при чому незалежно від можливості застосування її на практиці, але саме як елемент виховання освіченої особистості XVIII ст. Саме Гетінгенський, Страсбурзький, Лейпцизький (до яких ще потрібно додати також і Кенігсберзький університет) — були важливими для студентських поїздок у Німеччину у другій половині XVIII ст., приймаючи на себе в цей період більше 80% від усього потоку студентів. Інші ж поїздки розподілялись ще між півтора десятками університетів, переважно у протестантській частині Німеччини. Усвідомлений вибір конкретного університету призводив до того, що увага була прикута до найбільш передових форм університетської освіти. Українські студенти також дуже часто змінювали свої університетські вподобання. Багато студентів навчалось у двох і більше університетах. Така мобільність була характерною, звичайно, не лише для українських студентів, але і для європейського студентства в цілому, де існувало таке явище — *peregrinatio academica* (дослівно «академічні мандри»), яке означало прагнення до пошуку нових місць навчання, незадоволеність досягнутою освітою і бажання удосконалення.

Загалом, важливою новацією стосовно відношення дворянства другої половини XVIII ст. до університетської освіти було визнання цінності того кола енциклопедичних знань, ознайомлення з якими повинно передувати формуванню навичок світської поведінки, які раніше вважались головними у вихованні дворянина. При цьому вибір того чи іншого університету диктувався ступенем розвитку у ньому ідей Просвітництва, і тому, що не дивно, орієнтував українських студентів на відвідування «модернізованих» німецьких університетів, що відрізнялись високим рівнем викладання і широкою науковою інфраструктурою.

Навчально-виховний процес в єпархіальних жіночих училищах в Україні (др. пол. XIX–початок XX ст.)

Лісненко Світлана

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
svetlana.lisnenko@mail.ru

Історія єпархіальних жіночих училищ залишається до цього часу мало розробленою. В історіографії XIX–XX ст. ця тема представлена фрагментарно або у працях узагальнюючого характеру. У радянський період система духовної жіночої освіти залишилась поза увагою дослідників. Якщо до цієї теми зверталися, то увага дослідників концентрувалася на історії єпархіальних жіночих училищ взагалі, питання навчально-виховного процесу залишалися маловивченими. Джерельна база дослідження досить різноманітна. Писемні джерела представлені кількома групами: законодавчими актами, актовими джерелами, справочинною документацією та періодичним друком.

Єпархіальні жіночі училища мали своє особливе призначення: «виховання дівчиць у правилах благочестя за ученням православної церкви та в російському народному дусі з тим, щоб вихованки могли згодом мати благодію вплив на оточуюче середовище суворю моральністю життя і діяльним виконанням сімейних обов'язків». Відповідно цьому призначенню організація навчально-виховного процесу характеризувалась домінантою релігійно-виховного спрямування, щільним розпорядком дня, постійним контролем та наглядом за вихованками. Єпархіалки, які закінчили повний курс, отримували право на звання домашньої вчительки з тих предметів, в яких вони показали добрі знання. До училищ приймалися дівчата віком від 10 до 12 років, якщо вони витримували вступні іспити. Рівень знань абітурієнток мав відповідати курсу однокласних церковнопарафіяльних училищ.

Статут 1868 р. закріплював за єпархіальними жіночими училищами статус середнього напівзакритого навчально-виховного закладу. Училища могли бути шестикласними з річним курсом у кожному класі чи трикласними при дворічному курсі. Основними предметами навчання були: Закон Божий (катехізис, св. історія Старого і Нового завіту та тлумачення богослужіння), російська і церковнослов'янська мови, словесність, російська і загальна цивільна історія, географія, математика (арифметика й елементарна геометрія), фізика, чистописання, педагогіка і церковний спів, якому надавалося велике значення. До необов'язкових предметів, які викладали за особливу плату, відносились нові мови, малювання та музика. Крім того, у позаурочний час вихованки мали займатися рукоділлям. Єпархіалки самі прибирали кімнати і ліжка, займалися садівництвом та іншою працею, пов'язаною з домашнім господарством, по черзі допомагали готувати обіди і сервірувати стіл. Таким чином, їх заздалегідь привчали до незабезпеченого трудового життя, де усю домашню роботу вони будуть виконувати власноруч.

Зростання кількості абітурієнток спричинило відкриття з 70-х рр. XIX ст. паралельних відділень. У 1890-ті рр. створюються підготовчі класи та експериментальні

педагогічні класи. 1903 р. Синодом було введено вивчення соматології і гігієни в жіночих духовних училищах. З 1907 р. сьомі додаткові педагогічні класи отримали законодавче закріплення. У зв'язку з цим були розширені навчальні програми. Крім того, у 1913 р. уряд визнав доцільним викладання у єпархіальних жіночих училищах курсу основ сільського господарства.

Таким чином, особливість організації навчання і виховання в єпархіальних жіночих училищах полягала в тому, що вихованкам надавалась освіта, яка відповідала рівню світських середніх жіночих навчальних закладів. Водночас їм надавали ґрунтовні знання з основ віри, медицини, педагогіки, формували навички з приготування їжі, шиття. Отже, при навчанні та вихованні враховували, що у майбутньому єпархіалки мають стати дружинами священнослужителів та вчительками.

**Особенности повседневной жизни общины амишей
Ломака Юлия**

Донецкий национальный университет
yuliya-lomaka@mail.ru

Говоря о течении амишей в меннонитстве, следует отметить, что его название восходит к имени Якоба Аммана, меннонитского лидера в Эльзе, проповедавшего во второй половине XVII в. В конце XVII века своими проповедями он возбудил споры, которые привели к расколу среди меннонитов в Швейцарии, Эльзасе и Южной Германии, обособлению сторонников Аммана, объединившего своих приверженцев в сплоченную консервативную группу. В начале XVIII века они начали мигрировать в Северную Америку. В Америке амиши сначала обосновались в юго-восточной Пенсильвании, затем распространились на Огайо, Индиану, Иллинойс, Онтарио и другие штаты. В современном мире существует повышенный интерес к изучению религиозных организаций, все течения протестантизма попали в поле зрения ученых, кроме амишей. При этом, вопрос повседневности жизни амишей в научных кругах не подымался, а значит представляет интерес, что определяет его актуальность. Источником в вопросе изучения повседневной жизни амишей является Ordnung — свод писанных и неписанных правил, которые затрагивают большинство аспектов повседневной жизни. Познакомившись с художественными романами «Сестры по лоскутному одеялу» Синди Вудсмолл, «Человек слова» Кетлин Фуллер и «Дочери Авраама» Беверли Льюис можно абсолютно точно представить устройство жизни амишей. В них достаточно велика достоверность описываемых событий, т.к. авторы либо связаны семейными узами с меннонитами и амишами старой веры, либо лично общались с представителями этой общности и хорошо знакомы с традициями и бытом амишей. Исследователей, которые бы непосредственно занимались этой темой нет, однако можно опираться на работу Л. Крэккер «Денежные секреты амишей», в котором автор подробно описывает трудовую деятельность представите-

лей данной общины, и труд О. Гингерича «Амиши в Канаде». Амиши не признают достижения технического прогресса. Автомобили для этих людей являются запретными. Для них лошадь всегда была и по прежнему остается не роскошью, а средством передвижения. Самые распространенные амишские экипажи — это прямоугольные кабинки, они называют «багги» (от слова «bug» — жук). Амиши носят очень простую одежду (женщины — обязательно длинные платья). В память о трагических временах, когда на исторической родине их преследовали прусские солдаты, одетые в яркую форму с широкими поясами и большими пуговицами, мужчины вместо ремней носят только подтяжки, а женщины всячески стараются избегать пуговиц, заменяя их булавками и заколками. На головах у женщин, как правило, белые чепчики. Мужчины носят соломенные или черные фетровые шляпы. Строго регламентированы внешние различия холостых и семейных в отношении форм шляп и чепчиков, цвета платьев и других моментов. Только женатые мужчины имеют право носить бороду. Амиши уделяют большое внимание и общинной жизни. Например, если кому-то из амишей нужен новый дом (образовалась семья или случился пожар), строят его всей общиной. Собираются сотни мужчин и за один день возводят большой деревянный дом. Женщины в этот день готовят на всех еду, и заканчивается такой день совместным обедом. Если говорить о школах, то это однокомнатные помещения, в которых, в течении восьми лет учатся школьники любого возраста с ближайших улиц. Все ученики сидят в одной комнате. Преподают девушки, сами недавно закончившие школу и еще не вышедшие замуж. Список предметов невелик: английский и немецкий языки, математика и история. Для традиционной фермерской жизни такого образования вполне хватает, однако если кто-то хочет дать детям современное образование, то может записать их в обычную школу.

Община амишей — закрытая общность людей, они никого не впускают в свой мир и недоверчиво относятся ко всякого рода исследованиям о них, поэтому изучение данной темы может открыть миру особенности жизни и быта амишей.

Дошлюбне спілкування молоді в Харківській та Подільській губерніях в к. XIX–на поч. XX ст.

Маринич Ірина

Харківській національний університет імені В. Н. Каразіна
irochkam91@inbox.ru

Дошлюбне спілкування молоді було одним з найважливіших етапів підготовки молодих до сімейного життя та мало велике значення для вибору нареченого (нареченої). Найпоширенішими формами дошлюбного спілкування як у Харківській, так і в Подільській губерніях, були вечорниці, вулиці, супрядки, забави, ігрища, толоки, ярмарки тощо.

Актуальність дослідження полягає в тому, що на сучасному етапі національного відродження України зростає інтерес молоді до духовної культури свого народу.

Набуває поширення організація та відродження традиційних святкувань, у тому числі українських вечорниць, ігрищ на свята, зберігається традиція ворожінь тощо. Наше суспільство проявляє зацікавленість щодо вивчення підготовки молоді до шлюбу.

Об'єктом дослідження є дошлюбне спілкування молоді в Харківській та Подільській губерніях в кін. XIX–на поч. XX ст., предметом — регіональні особливості дошлюбного спілкування на Харківщині та Поділлі, порівняльна характеристика організації вечорниць.

Дослідженням дошлюбного спілкування займалися М. Сумцов, А. Пономарьов, Хв. Вовк, Н. Зяблюк, В. Борисенко та ін. Джерельною базою дослідження є публікації Російського географічного товариства, зібрані П. Чубинським, серед періодичних видань — «Киевская старина», «Харьковский сборник». Використовуються етнографічні, фольклорні, усні джерела, що дають змогу всебічно висвітлити локальні особливості спілкування молоді. Особливо цікавий матеріал щодо даної теми подається у творі Г. Ф. Квітки-Основ'яненко «Пан Халявський», де автор досить докладно описує вечорниці на Харківщині. У дослідженні використовується метод аналізу та синтезу, описовий метод, для виявлення регіональних особливостей дошлюбного спілкування були використані методи порівняння та узагальнення (компаративістики) та ін. .

Проаналізувавши дошлюбне спілкування молоді у Харківській та Подільській губерніях, можна виділити такі основні локальні особливості:

1) Вечорниці на Харківщині були переважно розважально-ігрового характеру, а на Поділлі частіше орієнтувалися на трудові заняття. На Західному Поділлі, наприклад, були розповсюджені толоки. Від цього ми бачимо й різний час проведення вечорниць: на Поділлі вони проводилися, в основному, у неділю й святкові дні, а на Харківщині, як у будні, так і в недільні дні.

2) Не можна не помітити різницю в назвах: на Харківщині вечорниці отримали назву «досвітки», а жінка у якій збирається молодь — «паніматка», на Поділлі — «вечорниці», «вечорнична мати».

3) На Харківщині, більш інтенсивно відбувався розвиток капіталістичних відносин, а отже, більш відчутним було послаблення традиційної системи, ніж на Поділлі. Так, на Харківщині дозволялося ходити на «вечорниці» і старшим, і молодшим хлопцям та дівчатам. На Поділлі заборонялося молодшим братам і сестрам ходити разом зі старшими.

4) Ще однією особливістю для Поділля були буденні вечорниці, на яких були присутні й люди старшого віку. Такі вечорниці проходили у формі мистецьких вечорів.

5) На Слобожанщині під час вечорниць проявлялися елементи «пробного шлюбу». Парубок та дівчина мали можливість спостерігати один за одним в різних життєвих ситуаціях, вивчати характери та звички одне одного. На досвітках часто відбувалась спільна ночівля молоді в хаті паніматки, яка стежила за дотриманням порядку та певної поведінки. Щодо Поділля, то тут на вечорницях такі відкриті форми зближення молоді, як спільна ночівля хлопців і дівчат на вечорницях, не були зафіксовані.

Отже, вечорниці, як на Харківщині, так і на Поділлі, були справжньою народною школою життя для молоді, яка вивчала багатий фольклор, народні традиції, історію села, а головне, визначалася з долею майбутньої сім'ї.

«Школьная смута» 1905–1906 гг. и ее влияние на образовательную политику в Российской империи

Маркова Светлана

Тульский государственный педагогический университет

имени Л. Н. Толстого

svetlanka-m3@yandex.ru

На рубеже XIX—XX вв. Российская империя подошла к важнейшему этапу своего развития: импульсы модернизации, интенсивное развитие промышленности и финансовой деятельности не могли не затронуть сферу среднего образования. Проблемы гимназического образования в России занимались И. Алешинцев, Е. Шмид, Н. Малиновский, С. Рождественский, Н. Константинов, Ш. Ганелин и др. Однако проблема реформирования системы образования России, остро вставшая перед Правительством в начале XX в., остается малоизученной темой.

Источниковую основу исследования составляют архивные фонды Министерства просвещения, фонды отдельных учебных заведений, законодательные акты по вопросам народного образования, статистические данные.

Обращаясь к вопросу теоретико-методологической основы исследования, следует отметить, что исследование носит конкретно-исторический характер, позволяющий в комплексе выйти на уровень общетеоретических обобщений через отбор, классификацию, сравнительный анализ и авторскую интерпретацию источников.

Научная новизна состоит во введении в историческую науку источников по теме исследования, призванных восполнить пробелы в изучении проблем развития гимназического образования в дореволюционной России, и представлении их авторской трактовки.

В основе потрясших среднюю школу событий «школьной смуты» 1905–1906 гг. лежали как внутренние, так и внешние причины. На рубеже XIX—XX вв. классическая система в гимназиях была разрушена, но вместо нее не было создано никакой новой. Недостатки средней школы были очевидны и обществу, и Министерству народного просвещения.

Министр Н. П. Боголепов озвучил их в своих циркулярах, но реальных мер по их устранению принято не было. Министерство ограничилось лишь перестановкой предметов учебного курса. Незавершенность школьной реформы в начале XX в. была одной из основных причин школьных беспорядков.

Существовали и внешние причины «школьной смуты». Политические события рубежа веков, студенческие беспорядки, а также революционные события 1905 г. отразились на средней школе, излишне политизировав ее. Учащиеся в своих резолюциях

требовали полной либерализации школьного режима и отмены всех существующих ограничений.

Правительство пошло на определенные уступки требованиям учащихся, ослабив школьный режим и допустив родителей к участию в управлении школой. Но при этом снова не был найден компромисс между обществом и властью, так как учащиеся и их родители не всегда правильно воспринимали предоставленную свободу. Самоуправление школьников часто превращалось в самоуправство.

Резолюции родительских комитетов в отдельных случаях санкционировали такое положение, сводя на нет власть педагогов над учащимися, что вело школу к полному развалу. При этом, конечно, нельзя не отметить и положительную роль родительских совещаний и комитетов, которые выступали в роли связующего звена между семьей и школой в решении вопросов школьной жизни.

К сожалению, Министерство народного просвещения недооценило полезность родительских комитетов, используя их лишь в качестве рычага для наведения порядка в средней школе и мало прислушиваясь к их ходатайствам, предпочитая по-прежнему циркулярно-административные методы.

Вместе со спадом революционного накала в 1906 г. последовало и ужесточение политики Министерства народного просвещения.

В целом «школьная смута» 1905 г., возникшая на волне революционных событий, выявила насущную необходимость решения вопросов о положении учащихся и педагогов, об их правах и свободах, об участии родителей и общества в деятельности школы. Именно требования либерализации школьного режима, отмены ограничений, а также участия общества в делах школы лежали в основе волнений в учебных заведениях 1905–1906 гг.

Аліменти як спосіб десакралізації батька: провінційні практики формування нового гендерного порядку в 1930-ті роки (на матеріалах Донецького регіону).

Мірошниченко Ірина

Донецький національний університет

irina.m.m@mail.ru

Гендерний порядок у сучасній Україні та інших державах колишнього СРСР має високий ступінь спадковості по відношенню до радянського. Сплетіння елементів старого й нового гендерних порядків обумовлює ситуацію невизначеності та багатоваріантності. Одним з таких елементів є соціальна практика аліментарного зобов'язання, яка набула свого значення у радянський період й продовжує суттєво впливати на сучасні гендерні відносини. Сьогоднішні жінки та чоловіки при виникненні проблеми аліментів часто використовують стратегії й тактики аліментарної поведінки, що були сформовані в 1930-ті роки. Для з'ясування можливих варіантів врегулювання сучасної ситуації

в цій сфері, необхідно у черговий раз звернути увагу на її витoki й попередні спроби вирішення. Феномен аліментарного зобов'язання досить широко висвітлений у сучасній науці. Юридичні та економічні аспекти аліментарних зобов'язань широко та докладно висвітлені у працях Л. І. Пчелінцевої, Л. В. Тихомирової, М. В. Антокольської. Натомість вивчення впливу аліментарного зобов'язання на гендерні відносини ще потребує досліджень. Деякі його теоретичні аспекти щодо ролі аліментів у десакралізації образу батька були розглянуті А. А. Тьомкіною та А. Роткірх, а також С. Г. Айвазовою. Значну увагу цьому питанню приділили у своїх працях Ж. Чернова та С. Чуйкіна. Серед зарубіжних дослідників проблему аліментів у контексті державної турботи про сім'ю розглядала Ш. Фіцпатрік. Основними джерелами для вивчення цієї проблеми стали законодавчі акти, зразки місцевих друкованих видань та матеріали парткомів й народних судів. Методологічну основу роботи складають аналітичний, хронологічний та індуктивний методи, а також метод гендерного аналізу. Метою дослідження є з'ясування ролі аліментів у процесі становлення особливого радянського гендерного порядку та формування проекту «нової радянської жінки» на прикладі Донецького регіону. Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше проведено аналіз аліментарної сфери радянської соціальної політики у локальному масштабі. Автор досліджує характер сприйняття та механізми використання жінками й чоловіками урядового варіанту аліментної практики, а також специфіку появи та реалізації альтернативних сценаріїв аліментарної поведінки жінок та чоловіків у регіоні. До наукового обігу введено в якості історичних джерел комплекс архівних матеріалів парткомів та народних судів у межах регіону. Аліментарна сфера сімейного законодавства зазнала значних змін протягом другої половини 1920-х–1930-х рр. У процесі консервативної модернізації суспільства протягом 1930-х рр. ключова роль у новій радянській сім'ї була відведена державою жінці-матері. Аліменти перетворилися на один із засобів підтримки офіційного гендерного контракту «матері, що працює», та відтискування чоловіка-батька, заміненого державою, від виконання своїх традиційних батьківських функцій. У межах продиктованого владою жорсткого сценарію аліментарних зобов'язань, де жінка завжди права, а чоловік завжди винен, не вкладалися альтернативні варіанти аліментної поведінки: наявність у чоловіка двох та більше дітей від різних матерів, залишення матір'ю дитини при розлученні на піклування батькові, використання жінками аліментів як джерела додаткового доходу. Це зумовлювало перехід до тінювих практик вирішення аліментарних питань поза контролем держструктур, де гендерна рівновага вже не залежала від офіційного урядового курсу. Таким чином, аліментарне зобов'язання використовувалося владою в якості одного з основних засобів формування проекту «нової радянської жінки» та нівелювання інституту батьківства без урахування варіативності життєвих сценаріїв появи в родині проблеми аліментів, що зумовило переміщення значної кількості аліментарних ситуацій до тінювої сфери.

**Розвиток вітчизняного кінематографу: еволюція жанрів ігрового кіно на прикладі Ялтинської кіностудії
Нетета Ольга**

Київський національний університет театру, кіно та телебачення
імені І. К. Карпенка-Карого
lyalya_1407@mail.ru

Будь-який художній твір має жанр, який об'єднує найбільш загальні закономірності, риси та властивості цього твору. Проте жанр — поняття не статичне. Чимало причин та факторів обумовлюють рухливість жанрової системи, що у свою чергу, дає підстави розглядати цей процес як еволюцію жанру, із його динамікою та розвитком. Це має пряме відношення до екранних видів мистецтва, зокрема — до ігрового кіно.

Жанр завжди містить узагальнення, яке стосується не лише конкретного твору, але й відповідних йому епохи, нації, мистецтва як такого. Вказана вище змінність, рухливість жанрової природи обумовлена прагненням до збалансованості між усіма цими чинниками. Сама ж еволюційність структури пов'язана здебільшого із пошуком специфічних властивостей форми та змісту.

Думку про автономність та диференціацію жанрів можна перенести і на кіновитвір у цілому. Автор, створюючи фільм, виходить із переконання про єдність та неповторність власного твору. Так виникає нове жанрове поле, в якому існує авторський витвір мистецтва. Проте аудиторія здатна розподіляти твори за власною диференціацією, яка відповідає притаманним їй уподобанням та уявленням щодо форми та змісту твору та відбувається скоріше за оціночним фактором внутрішньовидової природи фільмів. Варто зазначити, що й кіностудії, які зазвичай об'єднують інтереси митців та аудиторію для більш ефективного кіновиробничого процесу, також керуються своїми жанровими властивостями задля вироблення власного жанрового почерку в доробку. Це пов'язано як з історичними умовами розвитку певної кіностудії, так із її суто промисловими потужностями, її цільовою аудиторією та навіть природно-кліматичними особливостями її розташування.

Досвід окремої кіностудії може продемонструвати, наскільки кіножанри пластичні та динамічні відносно часу та умов створення, щоб пройти власний шлях еволюції від зародження кінематографу до сьогодення. Тому автор доповіді свідомо вирішив звернутися до вітчизняного кінопроцесу, де створення різножанрових фільмів мало місце на його різних етапах, разом із поступовим виробленням специфічних виразних засобів та унікальних технологій для кожного жанру.

Про це виразно свідчить досвід кіновиробництва на Ялтинській кіностудії (1917–2003 рр.). Її доробок складала не лише фільми загальної жанрової тематики, визначеної особливостями історичного та культурного розвитку вітчизняного кінематографу. Закладена від початку кіновиробнича база на Південному березі Криму мала усі передумови для виокремлення групи піджанрів пригодницького кіно, пов'язаної як із географічним розташуванням, так і з культурно-історичним особли-

востями розвитку краю. Варто зазначити також, що неабиякий вплив на формування жанрової специфіки студії мала також безпосередня протекційна політика держави — перебуваючи довгий час у складі більших кіновиробничих центрів, жанрова спрямованість Ялтинської кіностудії залежала від аудиторної спрямованості та планів виробництва студії-керівника, зокрема, у жанрах фентезійного кіно та кінофантастики.

Актуальність дослідження обумовлена відсутністю комплексного аналізу жанрової еволюції у вітчизняному кінознавстві та робіт, присвячених вивченню історії Ялтинської кіностудії. На прикладі її досвіду кіновиробництва різножанрових фільмів автор намагається вперше розглянути основні віхи кінопроцесу даної кіновиробничої бази із виокремленням пріоритетних жанрових напрямків в її тривалій роботі та кінодобробку. Оскільки історіографія цього питання залишається складною та недостатньою, автор, використовуючи методи аналізу, синтезу, узагальнення, системного підходу і спеціальних історичних методів, сподівається, що його дослідження з науково нової точки зору зможе висвітлити окремі аспекти в історії та теорії вітчизняного кінознавства.

Сімейна педагогіка громадівської інтелігенції Наддніпрянської України в 60–80-х рр. XIX ст.

Нікітенко Анастасія

Дніпропетровський національний університет

імені Олеса Гончара

bababeda2010@yandex.ua

Однією з найменш досліджених проблем історії України др. пол. XIX ст. є громадівська інтелігенція Наддніпрянщини, яка в 60-ті рр. взяла на себе роль національної еліти, активно долучаючись до суспільної та культурної праці на благо українства. Але попри величезну кількість розвідок стосовно громадсько-політичних зусиль інтелігентів, фактично недослідженою залишилася приватна складова їхнього життя, яка, без сумніву, надзвичайно важлива, адже дозволяє не тільки суттєво доповнити біографії, а й вивчити формування світогляду, життєвої позиції, прагнень тощо.

Зокрема, на велику дослідницьку увагу заслуговує питання сімейної педагогіки, під якою розуміємо сукупність виховних дій батьків, направлених на формування особистості дитини, привиття їй понять про моральність, культуру поведінки, створення умов для інтелектуального зростання, формування практичних навичок тощо. Крім того, саме система виховання дітей, ідеї, які були покладені в її основу, дають змогу дослідити, наскільки у свідомості народолобців вкоренилася українська ідея і наскільки вони змогли еволюціонувати відносно своїх батьків — полонізованих чи русифікованих дворян, свідомо впроваджуючи українську ідею і у власній сім'ї.

Попри солідні розвідки, присвячені функціонуванню Громад, суспільно-політичної та національної орієнтації їхніх учасників (А. Катренко, О. Болдирев, С. Світленко

та ін.), проблема сімейної педагогіки в родинях народолобців висвітлена фрагментарно, у межах дослідження родини Драгоманових, що втілювалось в розвідках О. Супрунюк, Л. Горболіс, А. Нікітенко, що спонукає до подальших дослідницьких зусиль.

Нами було залучено опубліковані та не введені до обігу архівні джерела нарративного характеру: мемуари (В. Антоновича, М. Кониської, С. Русової), спогади (Л. Драгоманової-Шишманової, О. Лисенка, Л. Старицької-Черняхівської, С. Тобілевич, В. О'Коннор-Вілінської та ін.), щоденники (О. Кістяківського, О. Русова), епістолярії (В. Б. та В. І. Антоновичів, М. Драгоманова, П. і В. Житецьких, О. Кістяківської) та дитячі листи (Володі, Юлія та Бориса Кістяківських, О. Косач, М. Лисенко, М. і С. Старицьких, С. Та І. Тобілевичів). Дані нарративи репрезентативні щодо розкриття обраної проблематики, але потребують застосування більш широкого дослідницького інструментарію, тому, окрім традиційних наукових методів аналізу та синтезу, у розвідці було залучено ряд спеціальних історичних методів (історико-типологічний, історико-генетичний, історико-порівняльний, історичного моделювання, гендерний).

Мета дослідження полягає у висвітленні основних засад сімейної педагогіки громадівської інтелігенції (загальна педагогічна атмосфера, моральна, інтелектуально-виховна, творча, релігійна складові). Наукова новизна полягає у постановці проблеми, а також у комплексному підході до її вивчення.

У ході дослідження було розглянуто вплив на виховний процес у родинях громадівських інтелігентів зовнішніх (загальноросійських і європейських) та суто-українофільських тенденцій, та їх роль у сімейній педагогіці. Як правило, дітям намагалися дати широку європейську освіту, вони змалку вивчали кілька іноземних мов, навчалися в гімназіях та в закордонних пансіонах. З іншого боку, народолобство проявлялося в тому, що мовою домашнього вжитку, більшою мірою, була українська, дітей знайомили з творчістю українських письменників, а в деяких випадках заохочували до літературної та публіцистичної діяльності (у сім'ях Драгоманових, Старицьких, Лисенків, Косачів, Тобілевичів).

Одним з наріжних каменів домашнього виховання стало культивування моральності людини. Суттєво мінімізувалася релігійна складова — віра, у більшості випадків, була доволі формальним питанням, а в родині Драгоманових взагалі дітям прищеплювали агностицизм. Царина виховання дітей у сім'ях громадівської інтелігенції не належала виключно матерям. Батьки відігравали велику роль у сімейній педагогіці, часто контролювали навчальні успіхи дітей, а також заохочували їх до здобуття знань та розвитку творчих здібностей.

Отже, сімейна педагогіка громадівської інтелігенції Наддніпрянської України в 60–80-х рр. XIX ст. характеризувалася поєднанням європейських традицій та українофільства, що виявлялося в долученні дітей до української мови, творів українських письменників. Можна стверджувати, що ця тенденція мала місце в досліджуваних родинях більшою чи меншою мірою (від симпатизування українській мові в сім'ї Кістяківських до використання в побуті національного костюму Косачами та Кониськими). В основі сімейної педагогіки був концепт моральності та

демократизм, а також чимала увага приділялася розвитку інтелектуальних та творчих здібностей дітей. Перспективи розвитку проблеми полягають у більш детальному її дослідженні в ході інших розвідок щодо народоловчої інтелігенції, а також для вивчення проблеми «батьків та дітей» у контексті громадівського руху.

Виртуальна реконструкція усадьби графа Чернышёва середины XIX в.: основные аспекты

Остапенко М., Мишина Е.

Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова
zyu@inbox.ru

В современном мире одним из важнейших направлений научного исследования становится обращение к проблемам культурного наследия. Культурное наследие — это сумма всех культурных достижений общества, его исторический опыт, сохраняющийся в арсенале общественной памяти. Такое наследие обладает вневременной ценностью для общества, так как к нему относятся достижения различной давности, которые сохраняют способность перехода к новым поколениям в новые эпохи.

К сожалению, в условиях современности, сохранение большинства объектов культурного наследия становится невозможным — их реконструкция требует вложения большого количества средств. Именно поэтому на первые позиции по сохранению и восстановлению памятников истории и культуры выходят компьютерные технологии, использующиеся для всевозможных виртуальных реконструкций. Плюсами данного исторического метода, прежде всего, является то, что он позволяет восстановить внешний облик объекта в определённый момент времени и проследить его развитие в дальнейшем. Виртуальная реконструкция не требует такого большого количества средств, как физическая. Она невозможна без изучения разнообразных исторических источников: документальных описательных, планов, фотографий и др. Наконец, она может широко применяться в образовательном процессе: публикация в Интернете сегодня обязательна практически для каждой такой работы. Целью данной работы является создание виртуальной 3D реконструкции одного из примечательных памятников русской усадебной архитектуры второй половины XVIII века — усадьбы графов Чернышевых, которая подверглась практически полному разрушению в XX в. Построенная в стиле раннего классицизма с элементами рококо, она получила прозвище «Русский Версаль».

Основными источниками для виртуальной реконструкции выступали материалы разного типа: чертеж храма Казанской божьей матери, дореволюционные и современные фотографии территории усадьбы и храма, спутниковый план (Yandex map), описательная информация и т.д. К примеру, для восстановления облика Казанской церкви использовались: чертеж фасада и план церкви из «смешанного» альбома М. Ф. Казакова (конец 1770-х гг, МАРХИ имени А. В. Щусева), обмерный чертеж и план церкви, сделанный архитектором Л. Г. Поляковой в 1997 г. (предоставлен Ярополецким народ-

ным краеведческим музеем) и т.д. Основой для географически правильного размещения всех объектов виртуальной реконструкции послужил план усадьбы, наложенный на современный спутниковый снимок данной местности, выложенный в GoogleMaps. Сама местность была воссоздана при помощи фотографий и описаний данной усадьбы.

В работе представлен участок усадебного комплекса, включающий в себя французский регулярный парк, дом графа Чернышева, церковь Казанской божьей матери, колокольню, ограду храма и ряд других второстепенных объектов. Этот выбор был обусловлен в первую очередь состоянием и доступностью источников. Сбор материалов, построение модели ландшафта парка, создание макетов главных объектов и, наконец, интеграция в трехмерную интерактивную среду геоинформационной системы для полноценного оформления «виртуальной обучающей системы» — таковы основные этапы работы над проектом.

После того как были собраны, изучены и упорядочены все имеющиеся источники, мы приступили к созданию 3D-объектов. Основными инструментами для этого выступали программы 3D World Studio, Deep Exploration, также использовались некоторые возможности более профессиональной программы Autodesk 3ds max. С помощью программы Photoshop CS3 для конвертировались изображения в текстуры, создавались 2D-объекты и карты высот. Далее была произведена интеграция всех объектов в трехмерную интерактивную среду при помощи игрового движка Unity 3D, где производился окончательный сбор трёхмерной сцены.

На данный этап времени виртуальная реконструкция усадьбы графа Чернышова воссоздана частично: храм казанской Божьей матери, колокольня, парковая стела, строение усадьбы и т.д. В дальнейшем планируется изучение и использование программ, значительно упрощающих создание сложных высокодетализированных 3D-объектов, таких как PhotoSculpt Textures и Autodesk 123D Catch, благодаря которым будет проводиться оцифровка лепнины и отдельных фрагментов декора усадьбы и храма, не оцифрованных в настоящий момент. Использование возможностей программ фотограмметрии позволит автоматизировать процесс построения отдельных фрагментов виртуальной реконструкции.

С работой можно ознакомиться на сайте исторического факультета МГУ (<http://www.hist.msu.ru/Departments/Inf/3D/Chernishov-usadba.htm>)

Організація та проведення кінофестивалю «Молодість» (1970–2012 рр.)

Павлюк Ніна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ninapavljuk.pira@mail.ru

У другій половині XX ст. швидкими темпами розвивалось кіновиробництво в Україні. З метою залучення нових кадрів до створення нових українських кінофільмів

у 1961 р. було засновано кінофакультет у Київському інституті театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого. Огляд творчих здобутків підготовлених молодими кіномитцями відбувався на щорічному кінофестивалі «Молодість».

Історія проведення кінофестивалю «Молодість» знайшла фрагментарне відображення у вітчизняній мистецтвознавчій літературі. Серед праць можна виділити статті Л. Новикової, котра понад двадцять років працювала у складі дирекції «Молодості». Джерелами для вивчення особливостей проведення фестивалю стали періодичні видання 1970 р., зокрема газети «Культура і життя», «На екранах України», а також щорічні каталоги кінофестивалю з 1997 р. Однак і досі немає комплексного дослідження, яке б вмістило всю інформацію про 43-річну історію кінофоруму. Перший республіканський кінофестиваль «Молодість» було проведено в жовтні 1970 р. Його організаторами виступили Спілка кінематографістів України, ЛКСМУ та Комітет по кінематографії при Раді Міністрів УРСР. До програми першого кінофестивалю «Молодість» увійшли 34 фільми, створені вихованцями кінофакультету. Журі фестивалю під головуванням режисера М. Мащенка визначило найкращі студентські фільми, вручило призи та дипломи. Наступні десятиліття засвідчили, що молоді кіномитці, чії роботи отримали найвищі нагороди на першому фестивалі, надалі плідно працювали в галузі українського кінематографу. Це, зокрема, О. Якимчук, В. Гранін, В. Савельєв, Л. Букін, В. Сперкач та ін.

Уже з середини 1970-х рр. у роботі фестивалю «Молодість» брали участь студенти з різних республік СРСР, а також творча молодь Болгарії, Польщі, НДР. Наприкінці 1980-х рр. на кінофестивалі відбулись перші покази документальних фільмів, програму фестивалю було поділено на дві частини — ігрову та неігрову.

Напередодні здобуття Україною незалежності в 1991 р. проходив 22-й відкритий український кінофестиваль «Молодість». Оргкомітет фестивалю вперше сформував міжнародне журі.

У першій половині 1990-х рр. на кінофестивалі «Молодість» заявили про себе кінострічки С. Маслобойщикова, А. Дончика, О. Чорного, В. Приходька, В. Кастеллі, А. Загданського, А. Гураля, Н. Андрійченко.

Міжнародна федерація асоціацій кінопродюсерів (FIAPF) у 1993 р. офіційно зареєструвала «Молодість» як міжнародний кінофестиваль, що працює в повній відповідності до світових стандартів. З 1997 р. на МКФ «Молодість» засновано щорічну премію «За внесок у світове кіномистецтво». Першим її лауреатом став голлівудський режисер Е. Дмитрик.

У 2000-х рр. у програмах «Молодості» було представлено від 250 до 400 фільмів із більше ніж 40 країн світу. Від 2003 р. на кінофестивалі почали вручати спеціальний кіноприз «За розвиток національного кінематографу». Серед його лауреатів — Р. Балаян, К. Муратова, С. Якутович, В. Храпачов та ін. Таким чином, МКФ «Молодість» став важливою складовою розвитку українського національного кінематографу, його презентації та популяризації не лише в межах України, але і за кордоном. Саме завдяки фестивалю впродовж більше ніж 40 років створюється по-

тужна база для виробництва та розповсюдження сучасного українського кіно, а також відбувається знайомство українців із роботами молодих кіномитців із багатьох країн світу. Наразі «Молодість» — єдиний кінофестиваль в Україні, що входить до рейтингів FIAPF і представляє нову та актуальну кінопродукцію — як мейнстрімну, так і експериментальну, відтворює найважливіші події сучасного кінопроцесу.

Газета «Радянська Україна» як джерело з історії українських жіночих організацій (1948–1952рр.)

Постика Інна

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

natalieskljar@mail.ru

На сьогодні в Україні нараховується понад 700 жіночих організацій (34 мають статус міжнародних та всеукраїнських). Вони впливають на вдосконалення законодавства та поліпшення становища жінок, прагнуть суспільного визнання організованого жіночого руху, як важливого державотворчого чинника. Але так було не завжди: у радянському суспільстві діяла лише одна організація — жіноча рада. Вона була покликана допомагати уряду у вирішенні важливих питань. Жіночі ради займалися суспільними питаннями (допомагали дітям-сиротам, матерям-одиначкам та інше) та підвищенням економічного добробуту (допомагали у виконанні завдань п'ятирічок). При дослідженні періодичної преси значне місце посідають праці з загального джерелознавства, це роботи таких вчених як І. Д. Ковальченко, В. Я. Борщевський, М. М. Тихонов, В. І. Воронов, С. А. Макачук, Т. В. Мосолкіна, І. М. Данилевський, Я. С. Калакура та інші, де була розглянута методика дослідження та історія зародження преси в нашій країні. Однак, дослідження преси, як джерела з історії жіночих організацій не виявлено, що і обумовлює актуальність даної теми.

Мета статті — вперше дослідити газету «Радянська Україна», як джерело з історії українських жіночих організацій та визначити її основну роль та вклад у формування джерелознавчої бази з даної теми. Газета «Радянська Україна» — республіканська газета України, належала органу Центрального комітету КП (б) України, Верховної Ради та Ради міністрів Української РСР. Відповідальним редактором був Д. Прикордонний. Виходила ця газета у м. Києві. Аналіз джерел надходження інформації дозволив класифікувати газетні матеріали за такими групами: повідомлення власних кореспондентів газет; повідомлення національних телеграфних агентств — РАТАУ; незалежних авторів; анонімних авторів; секретарів обкомів КП(б)У та інструкторів по роботі серед жінок; редакторів районних газет. Інформативна насиченість газети про діяльність жіночих рад за досліджуваний період налічує 11 статей. Так за 1948 р. — 4 статті, 1949 р. — 2 статті, 1950 р. — 1 стаття, 1951 р. — 2 статті, 1952 р. — 2 статті. У цих статтях містяться дані про жіночі ради різних областей України. «Радянська Україна» описувалася діяльність цих організацій у Тернопільській, Запорізькій, Чернівецькій, Київській, Ровенській, Харківській та Одеській областях. Три статті

присвячені загальним відомостям про жінок та діяльності жіночих рад по всій Україні. Одна стаття присвячена діяльності жінок західних областей. У газеті «Радянська Україна» статті присвячені діяльності жіночих рад як на підприємствах, так і в колгоспах.

При дослідженні діяльності жіночих рад на Рівненщині велике значення має стаття В. Бегми «Жінки Ровенщини в боротьбі за п'ятирічку» за 1948 р. У цій статті містяться статистичні дані: «В області створено 962 жіночі ради, в яких об'єднано 11202 делегатки. При жіночих радах працює 2669 секцій».

Для вивчення діяльності жіночих рад в столиці України слід звернутися до статті Ольги Калиновської «Райком партії і робота серед жінок». У ній авторка розглядала найбільший район Києва — Поділ. Наводилися приклади сфери діяльності жіночої ради на швейній фабриці. Значний вклад у розвиток дослідження вносить стаття за 1952 р. «Виховання жіночого активу» І. Фесенко. Зокрема у ній містяться основні напрямки діяльності жіночих рад в Україні. Так, на підприємствах жіночі ради залучали робітниць до соціалістичного змагання за виконання та перевиконання державних планів, допомагали адміністрації підприємств, партійним організаціям налагоджувати виробниче навчання жінок, підвищувати їх політичний і культурний рівень, кваліфікацію, сприяли висуванню кращих робітниць на відповідальні пости. Вони також допомагали профкомом контролювати виконання радянських законів у галузі охорони праці жінок, охорони здоров'я матері та дитини. Про напрямки роботи жіночих рад містяться дані і в статті за 1948 р. «Нарада в ЦК КП(б)У по роботі серед жінок». Так, у ній зазначено, що жіночі ради допомагали в ліквідації не писемності і малописемності серед населення, піклувалися про дітей-сиріт, про інвалідів Вітчизняної війни і багатодітних матерів, брали участь у підготовці шкіл до навчального року. Таким чином, жіночі ради були покликані вирішувати важливі суспільні питання. Хоча жіночі ради відчували великий вплив партійної верхівки, вони допомагали звичайним людям, слідували за дотриманням законів про працю жінок. Періодична преса є одним із основних джерел при вивченні діяльності жіночих рад в Україні, проте при її використанні слід зіставляти отримані дані з інформацією інших джерел, а саме документів. Завдяки газеті «Радянська Україна» ми маємо уяву про роботу жіночих рад у різних областях України, що обумовлює її вклад у розвиток джерелознавчої бази з даної теми.

Діяльність музеїв Донбасу в роки Великої Вітчизняної війни

Проценко Євгенія

Донецький національний університет
prozhenko_dn@i.ua

Серед проблем, які пов'язані з періодом Великої Вітчизняної війни на теренах України, зокрема Донбасу, важливе місце посідає питання стану культури у зазначений період. Важливим осередком культури є музеї, які завжди відігравали важливу роль у збереженні культурної спадщини. У зв'язку з цим першочергового значення набуває

дослідження стану музейної мережі Донбасу межах культурних процесів того часу.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми відображені у працях В. Є. Калашникової, М. В. Ковалю, С. І. Кота, Л. В. Максакової, М. І. Ткаченко, А. В. Фомина, однак обрана тема не стала предметом спеціального дослідження й потребує подальшого розгляду.

Мета полягає у висвітленні на основі історичних досліджень, вивчених та переосмислених архівних матеріалів, діяльності музеїв Донбасу в умовах Великої Вітчизняної війни.

Для досягнення мети дослідження були використані фонди Державного архіву Донецької області та Державного архіву Луганської області, матеріали періодичної преси. Станом на 1940 р. у Донбасі працювало 12 музеїв: 4 музею революції, 7 краєзнавчих та 1 антирелігійний. Із початком війни радянська влада не змогла підготувати та провести вдалу евакуацію музейних фондів, через бездіяльність центральних, відомчих та місцевих органів влади, керівництва Комуністичної партії. Установи східних районів СРСР не були готові до прийому евакуйованих експонатів, частина фондів була знищена Червоною Армією при відступі, або потрапила під бомбардування та обстріли. Проте, завдяки героїзму окремих музейних працівників частина цінних музейних експонатів була збережена.

Таким чином, зазначені заходи радянської влади призвели до того, що музейні фонди Донбасу зазнали суттєвих втрат вже на початку Великої Вітчизняної війни.

Під час нацистської окупації Донбас був включений до зони військового управління, де виявленням, вивченням та захопленням «трофейних» цінностей займалися «Оперативний штаб Розенберга» та «Батальйон особливого призначення».

Для нацистів музейні зібрання представляли, перш за все, естетичну та матеріальну цінність. Ретельний відбір та зберігання стосувалися лише тієї частини фондів, що відповідала цілям окупантів, решта підлягала розкраданню, вивезенню та знищенню. Музейні будівлі окупаційна влада руйнувала, спалювала або використовувала для власних потреб. Так, у будинку Музею революції ім. Ворошилова знаходилась фельдкомендатура.

У роки окупації в регіоні діяв лише Маріупольський краєзнавчий музей, який слугував для культурного дозвілля військових та ідеологічного впливу на місцеве населення.

Отже, у період окупації культурні надбання регіону використовувались, знищувались, розграбовувались та вивозились, що було обумовлено естетичною та матеріальною зацікавленістю окупантів.

Із визволенням, у регіоні розпочалось відновлення мережі музейних установ, у 1944 р. на території регіону працювало 5 музеїв. Серед способів поповнення музейних фондів слід зазначити: збирання експонатів залишених окупантами, та музейних предметів, що потрапили до приватних осіб; закупки цінностей у населення, митців; реевакуація експонатів та перерозподіл їх між музеями; збирання нових пам'яток; реституція.

Основними труднощами у відновленні музеїв регіону стали: недоліки реевакуації та реституції, привласнення частини музейних фондів місцевим на-

селенням, забюрокритизованість закупок культурних цінностей, брак приміщень та кваліфікованого персоналу, вилучення та перерозподіл кращих колекцій з периферійних музеїв на користь музеїв Києва тощо. Так, збережені за роки окупації полотна Сталінського художнього музею протягом 40 років перебували в Київському музеї руського мистецтва. Отже, після визволення Донбасу музейна мережа, незважаючи на проблеми, поступово відновлювалася, музеї виконували свою основну функцію — збереження культурних цінностей та сприяли відбудовчим процесам загалом.

Використання методу контент-аналізу для дослідження символів та емблем Харківського університету (XIX–XXI ст.)

Рачков Євген

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
e.historian@gmail.com

Більш ніж за 200-річну історію Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна його символи та емблеми утворили особливий масив зображальних джерел, здатних показати трансформацію ставлення університетської корпорації до змін соціокультурних умов суспільного розвитку. Важливим питанням залишається систематизація існуючої символіки та її подальший аналіз. Актуальність дослідження посилюється незначною кількістю робіт, присвячених вивченню корпоративної символіки Харківського університету. Мета дослідження — на основі компаративістського підходу та методу контент-аналізу встановити закономірності формування та особливості еволюції символів та емблем Харківського університету з моменту його заснування і до сьогодні. Джерельну базу роботи складають 164 зображення університетської символіки, з яких 13 відносяться до дореволюційного періоду, 37 — до радянського та 114 — до сучасного (з 1991 р.). Для аналізу візуальних джерел побудована реляційна база даних символів та емблем Харківського університету в СУБД Microsoft Access. Вона складається з двох таблиць: «Університетська символіка», яка містить атрибутивні та дескриптивні поля, і «Символи та емблеми», що містить детальний опис елементів, наявних на аналізованих зображеннях. Побудова реляційної бази даних дозволила диференціювати зібрані візуальні джерела. Зображення дорядянського періоду представлені емблемами загальноуніверситетськими (5 зображень) та бібліотеки університету (8). Більшість зображень радянського та сучасного часу становлять емблеми факультетів (20 та 48 відповідно) та загальноуніверситетські емблеми (13 та 31). Значну групу візуальних джерел сучасного періоду становлять емблеми структурних підрозділів університету (29). Загальна характеристика візуальних джерел показала, що більшість зображень дореволюційного періоду містить приблизно однакову кількість державної (7), корпоративної (6) та міжнародної (4) символіки. Не дивлячись на домінування «політичного фактору» в житті університетської

спільноти в радянський час, кількість зображень з державною символікою (7) значно поступається зображенням з корпоративними (21) і міжнародними символами та емблемами (33). Поява останніх здебільшого характерна для пізнього радянського часу. На сучасному етапі (в основному завдяки рішенням про заборону діяльності в університеті політичних партій та організацій) кількість зображень з державною символікою є також незначною (7), а чисельність корпоративних символів (34) є удвічі меншою за міжнародні (68). За кількістю основних елементів, наявних в університетській символіці, протягом всього досліджуваного періоду переважають зображення, що мають від 1 до 3 елементів. Найбільш розповсюдженими елементами університетської символіки були аббревіатура назви університету (ХГУ / ХДУ / ХНУ або Х.У.), зображення головного корпусу університету (часто стилізоване), портретів О. М. Горького та В. Н. Каразіна, герба університету. Серед міжнародних символів та емблем у символіці Харківського університету найбільшого поширення отримали лаврове та дубове гілля, розгорнута книга, символічне зображення планети, модель атому, факел та комп'ютер. На завершення варто відзначити, що метод контент-аналізу дозволив звести до обмеженого набору окремі елементи університетської символіки та на основі фіксації частоти їх повторюваності та кореляції один з одним використати для подальшого аналізу. Зокрема, було з'ясовано, що слабкість вітчизняної традиції формування та використання університетських символів та емблем сприяла синтезу вітчизняних і західноєвропейських традицій. Університетська символіка виникала спонтанно та спорадично, вона не мала цілісності та системності. Паралельно з цим відбувались і цілком керовані та осмислені процеси (затвердження герба і гімну університету, а дещо пізніше створення штандартів факультетів, що стали невід'ємним атрибутом університетських заходів).

До вивчення історії Гербарію Нікітського ботанічного саду Садогурська Дар'я

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
dasha-sad@yandex.ru

Будь-який ботанічний сад у нашій країні або за кордоном має у своєму складі гербарні колекції, і Нікітський ботанічний сад — Національний науковий центр (НБС-ННЦ) не виняток. В епоху інтенсивного господарського освоєння останніх ділянок з природною рослинністю, вони стають безцінним сховищем інформації про географічне поширення біологічних видів і про зміни в рослинному покриві, що відбуваються під впливом природних умов і діяльності людини. Колекції гербаріїв створюються протягом століть поколіннями вчених, їхні матеріали не застарівають і служать науці необмежено довго. Тому кожен гербарій несе в собі частку історії регіону, народу, а його стан, кількісні та якісні характеристики є одним з критеріїв

оцінки розвитку науки і культурного рівня країни, що володіє фондами. Цим вони подібні до архівів, художніх і археологічних колекцій. Тому вивчення історії гербарних колекцій (насамперед, великих, раритетних) актуально з позицій історичної науки та краєзнавства.

Саме до таких пам'яток належить Гербарій НБС-ННЦ — однієї з провідних науково-дослідних установ України в галузі аграрної і ботанічної науки. Аналіз літературних даних, серед яких насамперед слід згадати публікації О. Ріхтера, С. Станкова, М. Рубцова, В. Потехіна, І. Крюкової та ін. свідчить, що сьогодні відомі далеко не всі події його історії, у ній і донині є немало «білих плям».

Мета дослідження — з позиції історичної науки виявити і охарактеризувати основні етапи становлення і розвитку Гербарію НБС-ННЦ для уточнення відомостей про його минуле і минуле регіону. Інформаційною основою роботи є архівні матеріали з фондів НБС-ННЦ та Державної установи Центральний архів Нижегородської області (ДУ ЦАНО), а також літературні джерела за темою дослідження.

При проведенні дослідження отримано наступні результати.

Вперше запропоновано періодизацію історії Гербарію: 1. Період створення (1812–1824 рр.). 2. Період занепаду (1825–1913 рр.). 3. Період відродження (1914–1922 рр.). 4. Період початкової структуризації і зростання (1922–1941 рр.). 5. Період окупації у Другу Світову війну (ДСВ, 1941–1944 рр.). 6. Період остаточної структуризації і зростання (1945–2012 рр.).

До наукового обігу введено нові архівні документи, що уточнюють відомості про активне функціонування і поповнення Гербарію НБС-ННЦ у період ДСВ. Встановлено безумовну заслугу завідувачки Гербарію Л. А. Сіманської (згодом безпідставно репресованої) у збереженні і пошуках викрадених колекцій Гербарію. Вперше встановлено, що Гербарій, вивезений з Ялти влітку 1943 р., було знайдено у 1945 р. розвідниками 1-го Білоруського фронту в районі залізничного вокзалу м. Врешен (сучасна назва — Вжесня, польськ. Września, Великопольське воєводство), а не в Німеччині, як вважалося досі. Можна припустити, що Гербарій Харківського національного університету також міг бути знайдений у Польщі разом з Гербарієм НБС-ННЦ, а не у Чехословаччині. Доповнено відомості про невідображені у публікаціях останні 10–15 років історії Гербарію НБС-ННЦ, включаючи дані про сучасні кількісні показники фондів, про основні проблеми і досягнення, у т. ч. про надання Кримській колекції Гербарію НБС-ННЦ статусу Національного надбання України.

Вперше показано саме культурно-історичну цінність Гербарію НБС-ННЦ, насамперед його унікальної Кримської колекції.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що їх буде передано до наукової частини НБС-ННЦ для застосування при написанні путівників, довідників і буклетів, які стосуються історії установи, а також в екскурсійній роботі, модернізації експозиції Наукового музею тощо.

Эволюция некоторых элементов двуглавого орла на медных полушках России**Серёда Артем**

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
artem.sereda95@gmail.com

Во время правления Петра I начался новый этап в монетном деле России. Указ от 11 марта 1700 г. ознаменовал начало денежной реформы, одним из мероприятий которой было начало чеканки медных монет. Одними из наиболее распространенных монет являлись полушки, аверс которых содержал изображение двуглавого орла. Их чеканка была прекращена в 1810 г. За это время изображение двуглавого орла на указанных монетах неоднократно изменялось, прежде всего в отношении изображений державы, скипетра и короны. Настоящая работа посвящена изучению их эволюции на медных полушках России. Двуглавый орел является одним из древнейших символов. Старейшее его изображение найдено в шумерском городе Лагаш и его относят к III тыс. до н. э. Двуглавый орел также был известен древним хеттам, у которых он был символом-атрибутом главного бога — Тешубы (бога грозы). Вопрос о времени и причинах появления двуглавого орла в Русском государстве является дискуссионным. В отечественной историографии основной версией считается «византийская»: когда в 1472 г. Иван III женился на Софье Палеолог, он заимствовал эмблему рода Палеологов — двуглавого орла. Заключение этого династического брака позволило Москве стать, в некотором роде, преемницей Византии, ведь наследник Ивана III являлся и преемником императорской династии Палеологов. Существуют также и иные версии появления орла на Руси: «габсбургская», «татарская», «автохтонная» и другие. Двуглавого орла можно встретить и на монетах тверского князя Михаила Борисовича, однако здесь он выступает, скорее всего, в качестве локального знака. Появление двуглавого орла в качестве государственного символа Русского государства зафиксировано в конце XV века: он изображён на печати одной из грамот, выданной в 1497 г. Иваном III Васильевичем. Ряд новгородских монет, отчеканенных после 1478 г., также содержит этот знак. Впервые на общегосударственных монетах двуглавый орел появляется под одной короной на ефимке 1654 г. На медных полушках двуглавый орел был известен с 1700 г., уже с тремя царскими коронами. В 1810 г. была выпущена последняя полушка с изображением двуглавого орла, но уже с императорской геральдической короной.

В ходе исследования были проанализированы 92 монеты: полушки Петра Первого (52), Анны Иоанновны (23), Елизаветы I (13) и Александра I (4).

Было выявлено несколько типов крестов, которые были помещены на державе, скипетре и короне, а именно — катакомбный или греческий, мальтийский или георгиевский, трилистниковый, курсунский, виселицеобразный и раннехристианский кресты. Большое разнообразие в крестах присуще полушкам Анны Иоанновны и Елизаветы I.

После принятия Петром Первым в 1721 г. императорского титула, на монетах присутствовало некоторое однообразие в изображении корон: императорская гераль-

дическая корона, с двумя основными типами крестов — мальтийским и греческим. До этого на монетах было изображено до 20 различных типов царских корон, на подавляющем большинстве которых не было креста.

Также следует отметить и случаи отхождения от общих канонів: на одном экземпляре 1720 г. изображена всего одна царская корона, а на полушке 1718 г. скипетр и держава переставлены местами.

Большое разнообразие можно увидеть и в изображении скипетра. Фактически каждый император, который выпускал медные полушки с двуглавым орлом, менял форму скипетра. Всего нами было насчитано 14 типов, из которых только три использовались наиболее активно, во время правления Петра I, Анны Иоанновны и Александра I. В ходе исследования создана таблица эволюции некоторых элементов двуглавого орла на медных полушках, где показаны различные типы державы, скипетра и короны, с помощью которой можно наглядно проследить какие символы эволюционировали, а какие деградировали. Например, на полушках 1707 г. можно увидеть вместо скипетра меч. Подобную ситуацию можно наблюдать и на некоторых полушках 1712 г.: здесь с изображения двуглавого орла исчезает меч, что является, на наш взгляд, признаком деградации монетного типа.

Польсько-українське наукове співробітництво в 1991–2009 рр.

Середюк Марія

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Hrustya-2007@ukr.net.

Із здобуттям незалежності України та Республіки Польща (РП) розпочався новий етап їх відносин, зокрема у науковій сфері. Польсько-українське співробітництво сприяло культурному прогресу та зближенню двох сусідніх народів. Вивчення форм наукової співпраці представляє інтерес дослідників, оскільки ця тема висвітлена недостатньо.

Розвитку польсько-української співпраці в науковій сфері передували ряд нормативно-правових актів, зокрема, Договір між Україною та Республікою Польща, укладений у травні 1992 р., та Договір про співробітництво у сфері науки і технологій від 12 січня 1993 р. На їх основі між Національною академією України (НАН України) та Польською академією наук (ПАН) було розроблено програму щодо спільних досліджень з природничих, технічних та гуманітарних наук. У квітні 1994 р. між двома установами підписано Протокол про наукову співпрацю. На 1995 р. діяло 87 прямих угод з питань проведення спільних досліджень, в яких взяло участь 39 українських інститутів і 62 організації Польської академії наук та міністерств. На 2009 р. спільна українсько-польська програма співробітництва налічувала понад 154 науково-дослідних проєктів. Прикладом колективної роботи є проєкт «Польсько-українські літературні та наукові зв'язки в ХХІ та ХХ ст.» (архівні дослідження та обмін першоджерелами). У ньому взяли

участь Інститут літературних досліджень ПАН, Інститут славистики ПАН, Архів ПАН та Інститут НАНУ, Інститут українознавства НАНУ, Національна бібліотека ім. В. Вернадського НАНУ, Львівська національна бібліотека ім. В. Стефаника та Архів НАНУ.

Подальшому розвитку двосторонньої наукової співпраці сприяли наукові центри: у Львові — Польська Академія наук, а у Варшаві — НАН України (створені у лютому 1997 р.). Їх завданням було розширення співробітництва між вищими навчальними закладами (ВНЗ) обох держав. Крім того, діють наукові центри при окремих ВНЗ України, зокрема, Центр історичної полоністики у Львівському національному університеті імені Івана Франка та Польський культурний центр Херсонського державного університету.

Основу польсько-українського наукового співробітництва становили прямі зв'язки інститутів України та Польщі. Їх співпраця здійснювалася в галузі політології, економіки, природничих та гуманітарних наук. Так, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника співпрацює на основі договорів та угод із ВНЗ РП, зокрема, Варшавським, Жешовським, Гданським, Ольштинським та Ягелонським університетами. Співробітництво вищих навчальних закладів України та Польщі проходило у формі дискусій з метою розробки спільних дослідницьких проєктів, обміну інформацією, молодими науковцями, аспірантами та вченими. Усе це сприяло дослідній роботі та вибору нової наукової методики.

Результатом позитивної польсько-української співпраці в галузі науки є велика кількість міжнародних наукових конференцій (наприклад, «Волинь у Другій світовій війні та перші повоєнні роки», Луцьк, 1995 р.), спільних виставок науково-технічних досягнень («Україна — Польща: стратегічне партнерство у сфері науки і технологій», Львів, червень 2004 р.), співпраці над науково-дослідними проєктами та темами («Проблеми історії українсько-польських відносин XVI–XX ст.»), проведення наукових словіністичних заходів, семінарів, круглих столів, видання низки монографій та збірників документів.

Отже, у зазначений період закріпилася правова база наукового співробітництва УкраїнитаПольщі. Самецсприяловиробленнюрізнихформта напрямківдвосторонньої співпраці, а також формуванню груп фахівців, які працювали над виконанням підписаних угод та договорів. Постійний діалог українських та польських науковців створив умови для взаємного зближення, налагодження дружніх стосунків та співпраці.

Социокультурные истоки символизма как художественного течения во Франции (70–80-е гг. XIX ст.)

Силенко Анастасия

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
anastasiya.silenko1@gmail.com

Вторая половина XIX века ознаменовалась появлением ряда новых течений и направлений во французской культуре и искусстве, последним из таковых являлся

символизи. Возникновению этого стиля, предшествовала череда перипетий захлестнувших не только Францию, но и значительную часть Западной Европы, в их числе Франко-прусская война (1870–1871 гг.) и Парижская коммуна (1871 г.), которые повлекли за собой перестройку мировоззрения прогрессивной интеллигенции того времени. Во всех событиях европейской культуры второй половины XIX века важная роль принадлежала эстетической установке. На основе романтического признания творческой самооценности искусства, а также в связи с падением интереса к социальной действительности формируется позиция нового эстетизма. Именно на этой благодатной почве возникает такое понятие как «декаданс» то есть «упадок», которым и был отмечен конец XIX века. Впервые в истории общественного сознания на авансцену культуры выступает так называемое «искусство для искусства», что впоследствии и являло собой устои зарождавшегося символизма, возникшего как альтернатива исчерпавших себя эстетики и художественной практики реализма и натурализма. Возникнув во французской поэзии, символизм довольно быстро приобрел вездесущий характер и проявился в других видах искусства. Характерной чертой движения было сильное мистико-религиозное чувство.

Основу историографии по изучению процессов зарождения символизма составляют труды зарубежных авторов, таких как Д. Кристиан, Х. Уайт, У. Харди, Ж. Кассу. В этих произведениях освещается текущий вопрос, но лишь эпизодично. Говоря об отечественных исследованиях, здесь необходимо отметить, что в большинстве работ, принадлежащих советским исследователям, при раскрытии темы нередко использовался классовый подход. Подобная методология не всегда позволяла объективно рассматривать вопросы, касающиеся нашей темы, из-за чего нельзя с уверенностью утверждать о полной непредвзятости научных изысканий к примеру таких авторов как: Д. Обломиевского, Ю. Колпинского, Н. Малахова.

Источниковедческую базу составляют материалы неофициального характера: мемуары и эпистолярное наследие символистов. Существуют по нашему вопросу также и источники представленные в виде периодической печати.

Исследования осуществлявшиеся ранее в изучении проблематики формирования символизма, носят более спорадический характер, рассмотрение же настоящей проблемы в исторической ретроспективе с образованием целостной картины генезиса и развития символизма до нынешнего времени не проводилось.

В наши дни бытует распространенное заблуждение, заключающееся в отождествлении символизма с декадансом. В ходе данного исследования было установлено, что французский декаданс являлся лишь обобщающим понятием антипозитивистских настроений, царивших в ту эпоху, из которого впоследствии и выделился символизм, как более узкое направление с четко сформулированной программой, представленной в виде манифеста, опубликованного в 1886 г.

Благодаря составлению правильного критического воззрения на события и явления, которые являлись первопричинами проистекания символизма в культуре Франции, можно проследить влияние символистских идей на становление модернистского

искусства. Изначально современникам символизм казался направлением, которое постиг глубокий кризис не только тех форм демократического реалистического искусства, сложившихся в капиталистическом обществе в течение XIX века, но и глубокий кризис принципов реализма и гуманизма в целом. Десятилетия спустя стало очевидно, что это был период, завершивший полный цикл развития французской культуры, период осмысления новаторских, по своей природе авангардистских идей.

«Песни, протяжно сложенные»: церковно-співоча культура Києва в її топографічному аспекті (XIX ст.)

Смишляк Аліна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

AlinaSM@meta.ua

Соціально-культурне середовище будь-якого міста являє собою окрему топографічну реальність з її власними вимірами та орієнтирами культурного топосу. Ще більш окремішньою є реальність міста, чий образ несе сакральне значення. У даній роботі мова іде про Київ. Органічною складовою частиною цієї системи була церковно-співоча топологія міста. Вона не мала внутрішньої єдності — починаючи від рівня освітнього, який виражався у професійності хору, що співав у тій чи іншій церкві, і закінчуючи рівнем інституційним, що формувався на рівні осіб, структур, які ці хори створювали та утримували, вимагаючи від них дотримання тієї чи іншої виконавської та поведінкової моделі.

Своєрідним еталоном дослідження подібної моделі, щоправда, не на українських матеріалах, є робота російської дослідниці І. А. Чудінової «Пение, звоны, ритуал: топография церковно-музыкальной культуры Петербурга» (СПб., 1994). На українських матеріалах, на жаль, ми подібних прикладів не маємо. Не можна, звісно, не відзначити роботи в галузі історії української церковної музики — Б. Кудрика, П. Маценка, О. Михайленка, Ю. Ясиновського та ін., а також ті, що торкаються філософського аспекту проблеми — В. Мудрика та М. Маріо.

Вибудувати топографію церковно-музичної культури Києва XIX ст. ми маємо змогу на основі аналізу трьох джерельних груп — по-перше, архівних фондів київських церков та обителів, Київської духовної консисторії, Духовної Академії та митрополичого дому; по-друге, даних київської духовної періодики, та, по-третє, листів, мемуарів та щоденників сучасників-киян та подорожніх, що були свідками сакрального життя Києва XIX ст. Дані деяких джерел — наприклад, спогади В. Аскоченського та В. Певницького, листування П. І. Чайковського з Н. Ф. фон Мекк частково цитувались в роботах П. Козицького та О. Михайленка, епізодично використовувались у музично-теоретичних працях також дані «Київських єпархіальних відомостей» для ілюстрування освітніх практик у галузі церковного співу, але не слід забувати, що мистецтвознавчим дослідженням часто бракує повноти історичних побудов.

На досліджуваній період всі ступені духовної ієрархії так чи інакше були причетними до співу в церкві та володіли хоча б мінімальним обсягом знань в даній сфері. Ця суспільна страта стала одним із найбільш мобільних соціальних елементів, не в останню чергу, за рахунок активного залучення мирян до участі в церковному служінні. Становище окремих церков та монастирів та їх приходів у семіотичному та сакральному просторі Києва обумовлювалось їх значенням у міському соціумі, місце у просторовій структурі міста визначало соціальну структуру приходу, позиція причту по відношенню до державної та церковної влади визначала їх соціальний та економічний статус. Різними були джерела фінансування, а отже й можливості для утримання причту, відповідно, різною була і його кількість та матеріальне забезпечення. Отже, ми ведемо мову і про різний соціальний склад церковних хорів, різну їх наповненість та професійно-інтелектуальний ресурс. Відповідно до цієї ієрархії ми і здійснюємо аналіз не тільки соціальної складової церковно-співочої культури Києва XIX ст., а й її семіотичного аспекту — наше завдання окреслити її місце в загальній картині сакрального міста.

У процесі дослідження було досліджено шляхи формування хорів різного рівня, їх соціальний, віковий, статевий склад, способи їх матеріального забезпечення, поведінкові та освітні практики. У надзвичайному різноманітті постають ці аспекти, якщо врахувати, наприклад, що у Братському монастирі зазвичай співав хор Київської Духовної Академії, де навчання співу було обов'язковим; в Софійському кафедральному соборі — архієрейський хор, а при ньому ще й хор митрополичого дому; особливими традиціями славились хори Михайлівського та Видубицького монастирів, де було створено власні школи навчання церковного співу, не кажучи вже про співочі традиції монастирського хору Києво-Печерської Лаври, колиски знаменитого київського розспіву; при домових церквах київських гімназій та училищ хори зазвичай формувались з самих вихованців. У такому розмаїтті і поставала строката топографія церковно-співочої культури Києва, влучно відображена у листі П. І. Чайковського до Н. Ф. фон Мекк від 7 листопада 1881 р.: «...По воскресеньям в Михайловском и Братском монастыре происходят торжественные архиерейские богослужения. Пение в этих двух монастырях славится — но я нашел его ... с претензиями, с репертуаром каких-то концертных пьес. Другое дело — в Лавре, там поют на свой древний лад... что это за прекрасное, самобытное и оригинальное богослужбное пение...».

У висновку дослідження зроблено, таким чином, спробу окреслити топографічну структуру церковно-співочої культури Києва XIX ст. на матеріалах різних джерел на основі її ієрархічного представлення та порівняння різних її аспектів.

Повсякденне життя монахинь Станиславівської єпархії 1900–1946 рр.**Стасюк Ірина**

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
iryna_myhailivna@mail.ru

Повсякденне життя монахинь — доволі цікава та актуальна тема для дослідників соціальної історії, оскільки асоціюється в пересічній людини з якоюсь загадковістю і таємничістю аскетизму монастирів. Окрім того, греко-католицькі монастирі Галичини початку XX ст. характеризувалися своєю «клявзурою», тобто закритістю від суспільства, монахині не виходили без нагальної потреби та дозволу власної настоятельки навіть за ворота своєї обителі. Черниці не спілкувалися зі світськими особами та не цікавилися політичними новинами. Вони творили своє власне суспільство, життя якого було чітко унормоване головним положенням статуту згромаджень.

У сучасній історичній науці побутове життя монахинь Станиславівської єпархії є малодослідженим. Окремі розвідки, у контексті загальної історії розвитку Чинів і Згромаджень, зробили історики М. Вуянко, Б. Савчук, сестра Андрея О. Маслій. Головні відомості про побут монахинь, внутрішній устрій їхніх монастирів дізнаємося зі Статутів та Конституцій, які зберігаються в Державному архіві Львівської області та у приватних архівах Згромаджень. Також основу джерельної бази дослідження становлять архівні матеріали ДАІФО — описи монастирів радянською владою під час ліквідації культових споруд у 1946 р. Новизна дослідження полягає в залученні численних документів із особистих архівів монастирів, історичних хроні обителі, історія повсякдення описана з використанням інтерв'ю та спогадів монахинь.

Особливим елементом вияву духовності для черниць було зберігання мовчання на протязі всього дня. Св. Василій Великий вважав, що голосу слід вживати в міру потреби. В уставах кожного згромадження цьому були присвячені окремі параграфи, оскільки мовчання знаменувало духовні поступки монахинь — смирення, терплячість, самовідданість та роздуми.

Важливим у житті монахині було таїнство сповіді. Сповідь та св. причастя відбувалися щонеділі та в дні свят. Монахині могли сповідатися в церквах лише у сповідальницях із ґратами. Сповідників для монахинь призначав єпископ, як правило, це був місцевий священник. Один чи два рази на рік сестри сповідалися «незвичайному» — не своєму сповіднику. Ходити на сповідь до іншої парафії було заборонено, сповідь не обговорювалася. У кожному домі мав бути свій духовник, а також особливе місце для молитви — каплиця чи престіл, присвячений Матері Божій.

Існували також чіткі правила поведінки і в трапезній (їдальні). Кожна сестра мала своє визначене місце за столом. Прийняття їжі відбувалося тільки після спільної молитви. Їли сестри, зберігаючи повну тишу, повільно. Заборонялося виносити страви до келій чи обговорювати їхні смакові якості. Їжу готували «по віку та здоров'ю». Один прийом їжі в день був без м'яса. Сестри дотримувалися всіх постів, визначених закона-

ми Церкви. Після обіду тільки з дозволу настоятельки черниці вставали з-за столу та поверталися до своїх звичних справ. Їжа монахинь була домашнього приготування, переважно з продуктів, які вирощували власноручно, оскільки кожне згромадження, окрім чітко визначеної освітньої чи благодійної мети свого заснування, повинно було вести господарство для самостійного утримання. Таким чином, на основі аналізу статутів згромадження, вдалося встановити сформульовані наступні висновки: розпорядок дня, за яким жили монахині, їжа, одяг, побутові речі та інтер'єр приміщень одного згромадження мало чим відрізнялися від іншого. Для утримання монастирських жителів та забезпечення власних матеріальних потреб сестри обробляли присадибні ділянки, утримували худобу та нерідко мусили працювати за винагороду, прибираючи церкви, шкоти церковні ризи та священничі фелони. Основним принципом у чернечому житті було зберігання мовчання фактично на протязі усього дня. Монахині не мали права цікавитися світськими подіями, читати політичну чи художню літературу, обговорювати внутрішнє життя самого монастиря чи когось із сестер. Їм було заборонено виходити без потреби за межі своєї обителі та спілкуватися з людьми. Ці правила знаменували внутрішню покору, скромність, послух та потребу постійної, безперервної молитви.

«Потьомкінські села» в історіографії: від витоків до сьогодення

Стрільчук Марина

Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара
marinaSV92@mail.ru

Останнім часом серед науковців та громадськості поживався інтерес до історії царювання Катерини II та її сподвижників. Значною мірою це пов'язано зі святкуванням у 2012 р. 225-річчя «Великої подорожі» імператриці до Новоросії та Криму. Дослідники не оминули увагою заходи новоросійського генерал-губернатора Г. О. Потьомкіна, присвячені організації мандрівки, та міфи, що склалися навколо його діяльності. З ім'ям Григорія Олександровича пов'язують виникнення «потьомкінських селищ», які стали символом удаваного добробуту. На сьогодні існує велика кількість робіт, в яких певною мірою висвітлена дана проблема, проте жодного дослідження, присвяченого аналізу історіографії зазначеного питання, немає. Тому метою нашої статті є аналіз наукового вивчення істориками явища «потьомкінських селищ».

Основними джерелами дослідження стали роботи дореволюційних, радянських та сучасних науковців, в яких знайшла відображення проблема існування «потьомкінських селищ».

У ході дослідження були використані методи: аналітико-синтетичний, який дозволив проаналізувати різні підходи в роботах істориків до вищезазначеної теми, та історико-порівняльний, що надав можливість встановити схожі та відмінні риси в оцінках науковцями «потьомкінських селищ».

Новизна підходу полягає в тому, що нами вперше було узагальнено та проаналізовано досвід світових та вітчизняних істориків з даної проблеми та окреслено еволюцію їхніх поглядів на цю подію.

Творцем майбутнього міфу про «потьомкінські села» вважається саксонський дипломат Г. фон Гельбіг, який в 1787 р. у рукописі «Potemkin Der Taurier» звинуватив Григорія Олександровича у створенні бутафорських селищ. Подібні ідеї переказували дослідники в Європі та Російській імперії протягом XIX ст., не намагаючись дати їм власну оцінку. Зокрема, О. Брікнер використав повідомлення Гельбіга при описі подорожі Катерини II до Новоросії, проте не підтвердив та не спростував його.

Першим з критикою «потьомкінських селищ» виступив О. М. Ловягін у 1905 р. Він дійшов висновку про неможливість їхнього існування, проаналізувавши значний комплекс документальних джерел. Подібні погляди підтримував О. Кізоветтер.

Не можна оминати увагою роботу О. Фатєєва. Судження про «потьомкінські селища» він назвав вигадкою, оскільки реальні здобутки князя та його взаємини з імператрицею не вимагали створення картонних декорацій.

Деякі історики середини XX ст. продовжували звинувачувати Потьомкіна у створенні декорацій у Новоросії. Негативні оцінки його діяльності містять, зокрема, перше видання Великої радянської енциклопедії та довоєнні підручники з історії СРСР.

Переворот в оцінці діяльності Григорія Олександровича на Півдні Росії пов'язаний із роботою О. Дружиніної «Северное Причерноморье в 1775—1800 годах». Показавши реальні успіхи генерал-губернатора у цьому регіоні, авторка дійшла висновку про безпідставність звинувачення Потьомкіна у створенні фіктивних селищ.

Варто відзначити розвідку О. Панченко «Потемкинские деревни» як культурний міф». На його думку, існування цього міфу було вигідним для іноземних дипломатів, які хотіли розв'язати війну між Російською імперією та Туреччиною. Цей погляд поділяє О. Каменський.

Сучасна історіографія спростовує поняття «потьомкінських селищ». Російські дослідники, серед яких слід назвати В. Лопатіна, Ю. Болотіну та О. Єлісєєву, переконливо доводять необґрунтованість подальшого існування цього міфу.

Таким чином, ми бачимо, що термін «потьомкінські села» виник наприкінці XVIII ст. і поширювався супротивниками Г. Потьомкіна в Європі та Російській державі. Протягом майже усього XIX ст. дослідники спиралися саме на їхні ідеї і не висловлювали власних оцінок. Критика існуючих тверджень пов'язана з ім'ям О. Ловягіна, який на основі широкого кола джерел дійшов висновку про недостовірність ідей своїх попередників. Погляди науковця були підтримані післявоєнною історіографією, яка певною мірою реабілітувала заходи Григорія Олександровича у Новоросії. Сучасні дослідники говорять про безпідставність подальшого звинувачення Потьомкіна у створенні бутафорських поселень.

**Словарь терминов и выражений документов
Древней Руси и России : электронная
интерактивная версия**

Троицкий Юрий

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
troitski-y@mail.ru

Информационные технологии приобретают всё более важное значение в профессиональном историческом образовании. Так, использование электронных интерактивных словарей помогает быстрее осваивать специфическую научную терминологию, в нашем случае — древнерусский язык. Для создания словаря была использована специализированная программа ABBYY Lingvo x3 ®.

В современных школах и вузах Украины, да и Российской Федерации, отсутствует такой предмет, как древнерусский язык и древнерусская литература. В этой связи, вчерашний школьник, став студентом исторического факультета, не может разобраться с текстом предлагаемого ему документа XI–XVI вв., вышедшего из княжеской канцелярии, митрополичьей кафедры, личной переписки бояр, господ со своими вассалами и т. д. Легче для понимания и восприятия студентов становятся отдельные тексты XVII столетия и, естественно, тексты XVII столетия, что связано с реформой алфавита, проведенного Петром I в начале столетия.

Литература огромным потоком сопровождает русскую действительность, русскую историю, следует за ней по пятам. Разрыв между событием и первым литературным произведением о нем редко, когда бывает велик. Последующие произведения изменяют и комбинируют первые, но не очень часто создают совершенно новое освещение событий. Боясь лжи, писатели основывают свои произведения на документах, которыми считают и всю предшествующую письменность. Литературные произведения показывают, что русский язык не являлся застывшим. Он развивался на протяжении тысячелетия. Расширялся его лексический состав. Слова рождали другие слова, и поток их постоянно нарастал. На смену старым терминам приходят новые, в обиход русского человека входят иностранные слова, которые становятся для русского человека повседневными.

Вместестем, студенты-историки, все интересующиеся историей России, знакомясь с документами прошлого, встречаются с этими терминами и выражениями. Понять содержание и смысл изучаемого документа и должен помочь предлагаемый читателям словарь.

В словаре древнерусские тексты представлены с учетом современной текстологии, допускающей замену вышедших из употребления букв и их сочетаний. Буквы кирилловской азбуки, называемые «идесятиричное (кроме Ъ = ять)», «зело», «фата», «кси», «пси», «омега», йотированный «аз» и «юс малый», йотированное «есть», заменяются соответственно на и, е, з, ф, кс, пс, о, я, е: лигатура оу на у. В памятниках до XV в. включительно сохраняются Ъ, ъ и ъ; в памятниках XVI–XVII вв. ъ сохраняется лишь в середине слова и в конце отдельных предлогов и местоимений, где является слогаобразующим (типа «въ время», «подъ мною», «тъ» и др.).

Помимо словарных карточек, в словарь включены выдержки из исторических источников и документов рассматриваемого периода, в оригинале и с переводом, дополненным подробными комментариями. Словарь содержит более 1050 терминов и выражений.

Особенности электронной версии: а) интерактивный перевод (по наведению курсора на текст); б) вложенные в карточки аудио-файлы с озвучиванием терминов; в) графические иллюстрации. Словарь предназначен для студентов исторических и филологических факультетов, преподавателей-историков и филологов, всех интересующихся прошлым русской истории.

**Документи Станіславського відділу у справах
репатріації як джерело з вивчення процесу
повернення українських примусових робітників
із Німеччини**

Турчин Тетяна

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
yaroslav.lider@gmail.com

Із завершенням Другої світової війни перед СРСР постала проблема повернення радянських громадян на Батьківщину. У Німеччині чекали репатріації чимало військовополонених та примусових робітників, у тому числі українського походження. Для організації репатріаційної кампанії в жовтні 1944 р. був створений апарат уповноваженого Раднаркому СРСР у справах репатріації, який очолив генерал П. Голіков. З 31 серпня 1944 р. розпочав свою діяльність відділ у справах репатріації при уряді УРСР на чолі з М. Зозуленком. З січня 1944 р. в областях УРСР при виконках рад депутатів трудящих почали створюватися подібні відділи місцевого рівня.

Важливими для нашого дослідження є документи відділу у справах репатріації виконавчого комітету Станіславської обласної ради депутатів трудящих, який розпочав свою діяльність 1 липня 1945 р. Основний масив досліджуваних джерел зберігається у фондах Державного архіву Івано-Франківської області (ДАІФО).

Серед комплексу документів із діяльності репатріаційної комісії необхідно виділити групи джерел офіційного та особистого характеру, а також масові джерела. До масових джерел, насамперед, слід віднести опитувальні листки примусових робітників Станіславської області (сучасна Івано-Франківська обл.) Документи об'єднані у справи за територіальним принципом. Опитувальний листок являє собою чітко розроблений формуляр із 17-ти запитань і відповідей. Джерела містять як інформацію про особу репатріанта, так і важливий фактичний матеріал, який відображає умови транспортування, праці та побуту примусових робітників у Німеччині.

Іншу важливу групу документів складають джерела офіційного характеру: звіти, звітні доповіді, запитальники, списки, відомості та ін. У річних звітах Станіславського відділу у справах репатріації вказувалася кількість прибулих до області

осіб, серед них: чоловіків, жінок, дітей та число працевлаштованих репатріантів у промисловості та сільському господарстві. Особлива увага зверталася на висвітлення агітаційно-пропагандистської роботи, проведеної серед репатріантів. Також у звітах відображалися виробничі показники примусових робітників та їх участь в соціалістичних змаганнях. Щоквартальні звіти надсилалися не пізніше, ніж 10 числа звітного кварталу: 10 квітня, 10 липня, 10 жовтня та 10 січня. Важливими документами з діяльності Станіславського репатріаційного відділу є звіти доповіді про прийом та розміщення осіб прибулих з Німеччини та інших країн. У них порушувалися проблеми соціальної адаптації колишніх примусових робітників.

Щодо запитальників, то в них уточнювалися статистичні дані. Документ включав наступні пункти: кількість осіб, які повернулися до Станіславської обл. (чоловіків, жінок, дітей до 16 р. і осіб у віці від 55 р.), працевлаштованих репатріантів та тих, що перебували в лавах Радянської армії. Окремим пунктом вказувалася кількість прибулих в область переселенців. Уточнення статистичних даних щодо кількості репатріантів здійснювалися райвиконкомами у формі відомостей. Документи зберігалися під грифом «секретно» та мали чітко розроблений формуляр. Цікавими є листи репатріантів до їхніх родичів та знайомих, які залишилися в західних зонах окупації Німеччини. Дані документи відносяться до групи джерел особистого характеру. Листи починалися із загального привітання: «Привіт з Західної України», «Добрий день дорогий товариш» тощо. Далі йшла розповідь репатріанта про його перебування в Німеччині та щасливе повернення додому: «Багато з нашого села приїхало з Германії, держава допомагає нам в господарстві, багато наділила землі...». Отже, матеріали з діяльності Станіславського відділу у справах репатріації висвітлюють регіональні особливості кампанії з повернення радянських примусових робітників в СРСР, а також відтворюють основні аспекти всеукраїнського репатріаційного процесу.

Микола Валяшко та критика теорії електромагнітного резонансу.

Фесенко Володимир

Харківський національний технічний університет сільського господарства
fes_v@ukr.net

Видатний хімік-фармацевт Микола Овксентійович Валяшко (1871–1955) за своє довге життя у науці встиг стати автором понад 90 наукових праць, статей, монографій, захистив дві дисертації на ступінь магістра фармації та доктора хімії. Він першим у Росії ввів до наукового обігу метод спектрографічного дослідження органічних сполук, а також залишив пособи потужну наукову школу, підготувавши 3-х докторів і 93-х кандидатів наук. Але не дивлячись на ці успіхи, ідеї та висновки М. Валяшка не завжди відповідали ідеології, яка панувала в Радянському Союзі. У 1951–1952 рр. роках нищівній критиці було піддане його бачення природи хімічного зв'язку та викорис-

тання у своїх працях, зокрема і адресованих студентам, ідей західних вчених щодо концепцій електронного резонансу та мезомерії. Воно було визнано «вкрай шкідливим запозиченням з буржуазної науки, що ставить під сумнів пріоритет діалектико-матеріалістичних принципів на яких базується марксистська наука над ідеалістичними».

Слід відзначити, що в історіографії, присвяченій постаті М. Валяшка, відсутні роботи, які б стосувалися аналізу його іноді непростих відносин з партійними та державними органами. Тому автор, беручи до уваги актуальність проблеми та відсутність її висвітлення в історіографії, спираючись на матеріали з архівних фондів, ставив за мету дослідити вплив ідеологічної кампанії початку 1950-х рр. на професійну діяльність науковця.

У 1951 р. була розпочата кампанія ідеологічного втручання партійних і державних органів в органічну хімію. Вона замислювалася як ланка в ланцюзі аналогічних пропагандистських заходів в інших галузях науки і була покликана очистити радянську науку від «буржуазних», «ідеалістичних» теорій і «рабського схиляння перед буржуазними науковими авторитетами». Головним об'єктом критики стала «теорія резонансу».

Вперше погляди М. Валяшка стосовно теорії резонансу і мезомерії було піддано критиці у травні 1950 р. У рамках Харківського відділення Всесоюзного хімічного товариства навіть було проведено «дискусію» на тему «Критика теорії резонансу Паулінга та сучасний стан теорії хімічної побудови речовини», де вперше публічно було вказано професору на його «помилки». Але вчений, формально погодившись з безпідставними зауваженнями, продовжував використовувати положення теорії резонансу у своїй науковій та викладацькій діяльності.

Становище ще більш загострилося, після того, як за матеріалами наради, у інститутській газеті «Ленінські кадри» було опубліковано статтю в якій вказувалося на «низький ідейний рівень викладання на кафедрі органічної хімії». Особливу пікантність цій ситуації надавало те, що серед головних критиків виступив один з найкращих учнів професора — В. Лаврушин.

На ці зауваження М. Валяшко цілком слушно відповів, що доценти В. Близнюков та В. Лаврушин спільно з проф. Валяшком брали участь у розробці теорій, до нищівної критики яких перейшли після «Всесоюзної наради з теорії хімічної побудови у органічній хімії» (червень 1951 р.), на якій резонансна теорія була оголошена буржуазною лженаукою, і відповідні висновки були направлені особисто Сталіну.

На початку 1950-х р., через ідеологічний тиск з боку партійних органів, М. Валяшко був змушений припинити перспективні дослідження у сфері електромагнітного резонансу та мезомерії. Хоча ще у щорічному науковому звіті за 1948 рік підготовленому у Харківському хіміко-технологічному інституті, з позитивного боку відзначалася робота кафедри органічної хімії, яка, використовуючи «спектрографічний метод досліджень, переглядає побудову молекул і перебіг хімічних реакцій з точки зору нових теорій хімії — електронної, квантової механіки і теорії резонансу, що є найбільш надійним шляхом до пояснення хімічних властивостей молекул і встановлення їх струк-

тури». Але вже через кілька років, ці теорії перетворяться у «помилкові» та такі, що дезорієнтують радянських науковців.

Концепція «творення українських євреїв» Й. Петровського-Штерна в українському гуманітарному просторі

Чеботарьов Олексій

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ochebotaryov@gmail.com

Характеризуючи стан юдаїки (Jewish Studies) в Україні варто зауважити, що розвиток напрямку не є динамічним та значно поступається ситуації не тільки в російській та польській, а й навіть у білоруській гуманітаристиці. Разом з тим, в останні роки відбулась певна інтенсифікація дослідження українсько-єврейської історії. Це зумовлено як внутрішніми зрушеннями (захисти дисертаційних досліджень, виникнення спеціалізованих періодичних видань, активні дискусії публічних інтелектуалів на тему українсько-єврейського минулого) так і зовнішніми впливами (дослідження північноамериканських українців, виникнення в європейських та російських дослідників зацікавлення історією євреїв на українських теренах, констатація європейською гуманітарною спільнотою нагальної необхідності включення єврейської історії до національних та державних наративів).

Дослідження історії українсько-єврейських відносин в основному зосереджені в конфліктних площинах, на оцінці впливу зовнішніх факторів (як, наприклад, імперська політика) або на історії політичних рухів, організацій та їх ідеологій. За таких обставин, поза увагою історичної науки залишається вагомий фрагмент українсько-єврейських відносин, а саме євреї, які під впливом різноманітних факторів пройшли акультурацію і стали українцями за своєю ідентичністю, культурою, мовою тощо.

Зосередження дослідників на таких випадках передбачає концепція, запропонована американським дослідником Й. Петровським-Штерном у книзі «Антиімперський вибір: творення українських євреїв». У праці автор подає біографічно-критичні силуети п'яти українських літераторів єврейського походження XIX–XX ст.: Г. Керненко, І. Кулик, Р. Троянкер, Л. Первомайський, М. Фішбейн. Створюючи своєрідний колективний портрет, дослідник акцентує увагу на їхньому формуванні як українських інтелектуалів, окреслюючи цей процес як «творення українських євреїв» (в оригіналі «the Making of the Ukrainian Jew»). Ще однією вагомою складовою концепції є тлумачення автором «українського вибору» як «антиімперського» відносно імперії Романових та Радянського союзу. Інноваційність, яку також відзначають критики дослідника, є очевидною, адже, якщо в російському та польському випадках проблема інтелектуалів єврейського походження має солідну бібліографію, то в українському — праця Й. Петровського-Штерна є фактично першим комплексним та концептотворчим дослідженням.

Концепція дослідника має й певні недоліки, на які варто звернути увагу. Серед них — спроба поєднання імперського та радянського періодів з розглядом переважно випадків з радянської історії. Оціночна форма «антиімперськості вибору» не завжди знаходить підтвердження, але в обраній автором перспективі вона все ж є доцільною.

Про ці та інші слабкі й сильні сторони концепції говорять автори рецензій, які були надруковані у журналах *Harvard Ukrainian studies* та *Slavic review*. В Україні не вийшло жодної друкованої реакції на книгу, не було навіть спроб запровадження обговорення праці в мережі Інтернет. Не посприяла цьому процесу і активна публікація автором концепції статей українською мовою, які відображають зміст книги.

Загалом, вважаємо нагальним обговорення в Україні теоретичних побудов Й. Петровського-Штерна, адже проблеми, яких торкається дослідник, є актуальними для української історичної науки та гуманітаристики в цілому. Концепція «творення українських євреїв» дозволяє ставити нові дослідницькі питання та відкриває низку недосліджених проблем в українсько-єврейських студіях.

Співвідношення складних та простих домогосподарств у Старошведській колонії наприкінці XVIII–першій пол. XIX ст.

Чирук Святослав

Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара
sventitsleyf@yandex.ua

Вивчення різних аспектів родинного життя, у тому числі, складу та типу родини, може допомогти краще зрозуміти соціальну, побутову, економічну історію. Географічні та культурні відмінності обумовлюють необхідність проведення різноманітних локальних досліджень. Багато уваги вивченню історії родини приділили П. Леслетт, М. Міттерауер, О. Каган, Д. Рейер, Д. Гаунт, О. Сайто, В. Л. Носевич, Ю. Волошин, які створили велику теоретичну базу для таких досліджень. Типологія та історія родини Старошведської колонії раніше не вивчалася. При цьому, це єдине шведське поселення на території України, а наявність джерел відповідного типу (посімейні списки, копії списків з персональних книг) дає можливість не тільки для поперечного, але і для поздовжнього аналізу. Проблема полягає в тому, що після переселення до України, нові умови могли вплинути на людину та співвідношення типів родини населення Старошведського. Мета — з'ясувати, чи мали місце зміни у співвідношенні типів родини у Старошведському в зазначений період, який характер вони несли та чим могли бути обумовлені. Вважається, що Швеції притаманний більший відсоток простих родин і менший — складних. Проте Прибалтійський регіон, з якого походили мешканці Старошведського, навпаки характеризували складні родини із показником людності 12–18 чоловік. Людину родин шведських переселенців у період їхнього життя в Естонії

(1781 р.) становила в середньому 7,5 чол. Після переселення вона різко зменшилася (до 3-х осіб), потім, у 1801 р. зросла до 6 осіб, у 1808 р. знову зменшилася, а потім почала поступово зростати вже без різких перепадів. Більш-менш суттєве підвищення фіксувалося ще між 1811 та 1816 рр. Подібні зміни в цей же період спостерігалися і у співвідношенні простих та складних домогосподарств, при цьому вони були статистично значимими (перевірено критерієм кутового перетворення ϕ^* Фішера). Подальший аналіз показав наявність тенденції до зворотної кореляції між кількістю населення та часткою складних домогосподарств ($rs=-0,55$, $p>0,05$). Кореляція ($rs=0,68$, $p>0,05$) також була виявлена між людністю родин та кількістю складних домогосподарств, а між кількістю однаків та людністю родин — тенденція до зворотної кореляції ($rs=-0,58$, $p>0,05$). Отже, разом зі зменшенням населення частково збільшувалася кількість складних домогосподарств та зростала людність родин, і навпаки — при збільшенні кількості населення збільшувалася частка простих домогосподарств, а складних — зменшувалася. До того ж зі зростанням населення і відсотку простих домогосподарств зменшувалася кількість однаків. Слід відзначити, що кількість складних домогосподарств переважно збільшувалася за рахунок розширених, а не мультифокальних, а основним джерелом збільшення людності слугувало зростання дітності. Спад 1781–1795 рр., найпевніше, було спровоковано епідеміями віспи та чуми, які вразили колонію у 1781–1783 рр., що спровокувало зменшення людності родин. Зростання людності і кількості складних домогосподарств у 1801 р. було спровоковано компенсаторним механізмом (зростанням народжуваності) у поєднанні з механічним приростом (до колонії було переселено шведських військовополонених та колоністів із Данцигу). Спад 1808 р. було зумовлено меншою народжуваністю через настання шлюбного віку в покоління, втраченому через чуму. Невелике піднесення 1811–1816 рр. могло бути спровоковано німецькою колонізацією 1803–1811 рр. (у 1804 р. біля Старошведського було засновано 3 німецькі колонії), яка після 1811 р. спровокувала нестачу землі. Після цього ситуація почала нормалізовуватися, про що свідчить зменшення частки одиночних домогосподарств. З отриманих даних видно, що після переселення, внаслідок значних демографічних та господарських змін, серед мешканців Старошведського відбулось поступове заміщення складних домогосподарств простими.

Діяльність Г. Л. Скадовського на сторінках газети «Юг» (1898–1907 рр.)

Чорноіваненко Інна

Херсонський державний університет
inna_chorn1989@ukr.net

Георгій Львович Скадовський (1849–1919 рр.) став одним з найвідоміших представників свого роду. На засіданнях Херсонських губернських земських зборів він запам'ятовується як постійний учасник дискусій. Протягом 1895–1910 рр. служив предво-

дителем дворянства Херсонського повіту, був почесним мировим суддею Херсонського судового округу, попечителем реального училища. Г. Л. Скадовський став організатором вакцинації худоби проти сибірської виразки. За досягнення в галузі ветеринарії в 1889 р. його обрали почесним членом Харківського ветеринарного інституту. Очолював губернську вчену архівну комісію (1898–1909 рр.), тому інформація про різнопланову діяльність Г. Л. Скадовського була постійно присутньою на сторінках місцевої періодики.

Матеріали «Юга» використовувалися краєзнавцями в якості ілюстративних повідомлень. Використання газети як джерела для дослідження діяльності Г. Л. Скадовського здійснено вперше.

Джерелами роботи є комплекс публікацій на сторінках газети «Юг» за 1898–1907 роки.

Мета роботи — визначення інформативних можливостей видання для дослідження діяльності Г. Л. Скадовського.

Дослідження базувалось на застосуванні методики контент-аналізу матеріалів періодичної преси. Нашим завданням було перевірити на конкретному прикладі, наскільки застосування даного методу здатне уточнити відому або виявити нову інформацію.

Вибір газети «Юг» в якості об'єкта контент-аналізу обумовлений наступними факторами. По-перше, місцева періодична преса задовольняла зростаючі потреби суспільства у своєчасній інформації та впливала на формування суспільної думки. «Юг» став другим після «Губернських відомостей» періодичним виданням в місті Херсон. Газета виходила майже завжди регулярно (щоденно), окрім наступного дня після вихідного, релігійних та державних свят. Головним редактором був В. І. Гошкевич. В обласній бібліотеці ім. О. Гончара комплект газет за вказаний період збережений майже повністю. По-друге, на час існування видання припадає період найбільшої активності Г. Л. Скадовського як громадського діяча. По-третє, широкий спектр повідомлень («все про всіх»), тісний зв'язок з органами місцевого самоврядування.

Лексичними індикаторами в дослідженні виступали ім'я та посада — «Г. Л. Скадовський», «повітовий предводитель дворянства». Методика роботи передбачала використання тематичного контент-аналізу. Всього було зібрано 112 заміток по 9 темам. Це дозволило умовно виділити 3 узагальнюючих блоки, пов'язаних з діяльністю Г. Л. Скадовського: громадська активність, участь в роботі наукових закладів та археологічні розкопки, господарчі проекти. Переважна більшість повідомлень зосереджена в рубриці «Місцева хроніка».

Про підвищений інтерес до громадської діяльності свідчить частка повідомлень — 57%. Газета постійно інформувала читача про діяльність предводителя дворянства: участь у роботі комісій, відкриття навчальних закладів, клопотання про вирішення повітових проблем на губернському рівні, участь у прийомі високоповажних гостей, виконання обов'язків губернського предводителя. У газеті наведені факти про організацію балів, ідеї щодо удосконалень у проведенні концертів, присутність на відкритті чайної та бібліотеки, відвідування театральних спектаклів, літературних

Каразінські читання (історичні науки)

вечорів. Г. Л. Скадовський був почесним гостем на літургіях в Успенському соборі, Благовіщенському жіночому монастирі, закладенні храмів.

Повідомлення про музейну роботу, археологічні пошуки та керівництво архівною комісією відносимо до сфери особистих зацікавлень Г. Л. Скадовського (32 %). Археологічні дослідження предводителя дворянства, у межах блоку, стали найбільш популярною темою (18 %). Зміст заміток різноманітний: підготовка до проведення розкопок на о. Березань, подання звіту до Імператорської археологічної комісії, наукове опрацювання матеріалів за участю відомих археологів, установлення матеріалів в експозиції музею старожитностей, передача предметів в Ермітаж.

Господарчі проекти поєднують комплекс проблем, пов'язаних з сибірською виразкою та маєтком в Білозерці (11 %). Після проведення першої вакцинації минуло більше 20 років, однак Г. Л. Скадовський продовжував брати участь у щепленні тварин, нарадах ветеринарних лікарів, звітував про результати робіт. Для дослідження причин мору риби в озерах господар запрошував спеціальну комісію.

Отже, підвищена увага «Юга» до Г. Л. Скадовського зумовлена широким спектром зацікавлень, високим соціальним статусом діяча. Газета «Юг» позиціонувала особу Георгія Львовича як представника соціальної еліти Півдня України, який активно займався громадською діяльністю, виступав організатором наукових і культурних заходів. Наукову цінність повідомлень газети посилює відсутність подібних фактичних даних в інших джерелах.

Вищі навчальні заклади та інші установи, студенти, аспіранти та співробітники яких беруть участь у конференції

Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка

Державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви»

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Дрогобицький державний педагогічний університет імені І. Франка

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Донецький національний університет

Запорізький національний університет

Інститут всесвітньої історії НАН України

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені

М. Т. Рильського НАН України

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Культурний заклад «Художньо-меморіальний музей І. Ю. Рєпіна»

Київський національний університет культури і мистецтв

Київський національний університет театру, кіно та телебачення імені

І. К. Карпенка-Карого

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Львівський національний університет імені Івана Франка

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

Московський державний університет імені М. В. Ломоносова

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана

Хмельницького

Міжнародний Соломонів університет (Східноукраїнська філія)

Муниципальное образовательное учреждение «Лицей № 1» города Тула

Музей истории Десятинной Церкви

Національний інститут стратегічних досліджень

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Національний університет «Острозька академія»

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Национальный исследовательский университет «Белгородский

государственный университет»

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Національний технічний університет України «Київський політехнічний

інститут»

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Рівненський державний гуманітарний університет
 Северо-Кавказский федеральный университет
 Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира
 Гнатюка
 Тернопільський національний технічний університет імені І. Пулюя
 Тульский государственный педагогический университет имени
 Л. Н. Толстого
 Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
 Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
 Харківська державна академія культури
 Харківська Духовна Семінарія
 Харківський національний автомобільно-дорожній університет
 Харківський національний університет міського господарства
 Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
 Харківський національний технічний університет сільського господарства
 Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
 Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури
 Полтавської облдержадміністрації
 Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького
 Южный федеральный университет

Зміст

РОЗДІЛ І. АРХЕОЛОГІЯ

Галкина София К вопросу об изготовлении карманных амулетов на территории Восточной Европы в эпоху викингов.....	4
Жукова Аліна Обряд жертвоприношения собак у землеробских племенах бассейну Ворсклы та пов'язані з ним культові уявлення.....	5
Іванова Дарина Знаковість прикрас в поховальному обряді скіфів IV—III ст. до н. е.....	6
Капнік Галина Торська фортеця за картографічними джерелами.....	8
Костыльєва Анастасия Комплексы с погребениями животных на поселениях салтово-маяцкой культуры.....	9
Крютченко Алексей К теории преднамеренного обжига валов лесостепных городищ скифского времени.....	10
Кучеренко Богдан Наземные постройки Циркуновского городища.....	12
Макаренко Ольга Зооморфные псалии Бельского городища.....	13
Мельникова Аліна До питання атрибуції складаного ножа з фондів МАЕСУ.....	14
Назрачов Роман Археологические разведки и ГИС технологии.....	15
Опанасенко Любов Проблеми вивчення колочинської культури на Київщині.....	17
Пахомова Юлія Жіночий костюм населення черняхівської культури дніпро-донецького вододілу (за матеріалами розкопок могильника Вітєнки I).....	18
Пуголовок Юрій Господарські об'єкти роменської культури (аналіз будівельних решток).....	19
Сарибекян Анаит Сравнительно-статистический анализ лепной керамики второй половины VI в. до н. э. бассейна Ворсклы и Северского Донца (по материалам Восточного Бельского городища и с. Шелковая).....	20
Скаб'як Марія Столовий посуд зольника 5 Західного Більського городища.....	22
Слободян Тетяна Кремація як джерело антропологічної та археологічної інформації.....	23
Скребцова Валерия История археологического изучения Валуйского района Белгородской области.....	24
Юрченко Анна Стан вивченості неукріплених поселень салтівської культури в регіоні верхньої течії Сіверського Дінця.....	26
Ярошенко Ярослав Досвід використання усних джерел у дослідженні наукової біографії В. М. Даниленка.....	27

РОЗДІЛ II. ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ, СТАРОДАВНЬОЇ
ГРЕЦІЇ ТА РИМУ, АНТИЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я.
ІСТОРІЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Алымова Софья Авзоний — «первый француз» в мировой поэзии.....	30
Артемюк Ирина Новые данные об Элевсинских мистериях сельского населения Европейского Боспора (по результатам исследования рельефа из святилища близ городища Генеральское-Восточное).....	31
Ашрапова Александра Комедии Аристофана как источник по истории «женского вопроса» в Афинах.....	32
Бабаев Алексей Учение о двух путях в еврейской литературе и раннехристианских памятниках. Сравнительный анализ.....	34
Билык Сергей Из истории организации религиозной жизни в городах Нижней Мезии в I-III вв. н.э.....	35
Богомазова Людмила Образ Марка Антония в трудах Иосифа Флавия.....	36
Болгов Кирилл Иоанн Лид и латынь в Лонстантинополе VI в.....	38
Боровский Александр Ренессансная традиция историописания в работах Франсиско Лопеса де Гомары.....	39
Богданов Дмитрий Приход Стилихона к власти после смерти Феодосия Великого.....	41
Будко Валерий К вопросу о хронологии киликийского наместничества Суллы.....	42
Вар'ян Оксана Економічна складова концепції «ідеального громадянина» у Давній Греції.....	43
Вахрамеева Анна Проблема культа Деметры и Коры-Персефоны на Боспоре в исторических исследованиях.....	45
Ващук Людмила Ренессансне мистецтво як засіб формування раннього абсолютизму за правління Франциска I Валуа.....	46
Водько Владислав Ранневизантийская апология милосердия на примере речей Либания и Златоуста в защиту мятежного города.....	47
Волохова Елена Защитное вооружение монгольских воинов и японских самураев. Опыт сравнительного анализа.....	49
Гаврилишина Мария Політичні та шлюбні зв'язки британської династії Етелінгів із Рюриковичами у першій половині XI ст.....	50
Галищев Владимир Подвиг или фанатизм? Осмысление мученичества за Христа в трудах сщмч. Игнатия Антиохийского (Богоносца) и у античных критиков христианства.....	52
Голополосова Елена Проблемы трансформации искусства и культуры государств Северного Причерноморья в позднеантичный период (на примере художественного образа птиц).....	53
Гречухина Анастасия Религиозная политика Иовиана по данным исто-	

рических источников и в оценках историографии.....	55
Григорян Арсен Два взгляда на языческую философию: святой Иустин Мученик и Татиан Ассириец. (сравнительный анализ).....	56
Грудинина Ольга Деятельность Юлиана в сравнении у Зосима и Аммиана Марцеллина. Сравнительный анализ.....	58
Гуменний Віктор Календарні системи і проблема романізації східних провінцій Риму у I ст. до н.е. – III ст. н.е.....	59
Дюкарев Владимир Формирование ценностного статуса категории труд в античном обществе (на основе работ Гесиода).....	60
Жусов Владимир Мифы о гуситской революции в отечественной историографии.....	62
Звягинцев Сергей К истории ранневизантийской миссии на Кавказе: христианство и геополитика.....	63
Казначеева Алена Отношение граждан Афин и Спарты к негражданскому населению.....	65
Кір'яков Олександр Анталкідів мир 387 р. до Р.Х. та його наслідки.....	66
Козачок Ольга До питання про християнізацію сенаторської аристократії Візантії у IV ст.....	67
Котенко Вікторія Господарський комплекс з поселення Маслини у Північно-Західній Тавриді.....	68
Красникова Екатерина Предметно-этнографические элементы в искусстве Боспора: складывание этнического типа.....	70
Краюшкина Ольга К вопросу о времени возникновения города Тула (по данным литовских источников XV века).....	71
Лісін Дмитро Вплив вікінгів на розвиток ірландського суспільства: проблеми історіографії.....	73
Лужкова Маргарита Роль кризиса полисных отношений в Древней Греции в первой половине IV в. до н. э.....	74
Магдич Олег Повідомлення про польські язичницькі культу у письмових джерелах XIV–XV ст.....	76
Мочаліна Алевтина Персо-Урартський конфлікт 547 року до н.е.....	77
Муржа Павел Римская политика в Каппадокии (66 г. до н. э.–17 г. н. э.).....	78
Наумова Виктория Категория «честность» в труде Фукидида.....	80
Павлова Олеся О влиянии Зосима из Панополиса на алхимиков Византии.....	81
Панкова Анастасия Хтонические мифические существа древнегреческой мифологии и их связь с культом Праматери.....	82
Походнякова Алёна Эллинизм в Набатеяском государстве при Арете IV Филодемесе.....	84
Разумович Дар'я Дослідження історії містобудування Александрії	

Египетської доби еллінізму (до кінця XIX століття). Історіографічний аспект.....	85
Роменский Александр Иоанн Торник на службе у василевса Василия II Болгаробойцы (по данным Жития Иоанна и Евфимия).....	88
Руднева Мария Позднеантичная Александрия: проблемы топографии города.....	89
Синица Марина Византийские эпиграммы AG I. 37–89.....	91
Сорока Аліна До питання про успадкування влади Мітрідатом VI Евпатором.....	92
Сорочан Екатерина О культовых вещах как составной части ассортимента византийской торговли IV–IX вв.....	93
Сулейманова Антонина Этапы процесса эллинизации и романизации Пальмиры.....	95
Ткач Євген Клієнтські відносини між Римом і дакійськими етнічними формаціями.....	96
Ткаченко Елена Борьба итальянских городов-республик за рынки Византии в XI–XII вв.....	98
Трофімов Валерій Уявлення богомилів про економічну діяльність.....	100
Фирсова Лилия Семантика категории «богатство» в римской нарративной традиции эпохи принципата.....	101
Шенцов Максим К вопросу об интерпретации культа Sol Invictus императора Аврелиана в зарубежном и отечественном антиковедении.....	103
Юров Дмитрий Система оплаты наемников в период правления короля Эдуарда III Плантагенета (1327—1377 гг.).....	104
Юрченко Оксана Символика чисел: концепт світосприйняття людності середньовіччя та ранньомодерного часу (на матеріалах білорусько-литовського літописання (XIV–XVI ст.).....	105
Ярцев Сергей Готы тетрациты/трапезиты в свете последних археологических открытий.....	107
Яцына Ангелина Об особенностях формирования дворцовых центров Ахейской Греции.....	109

РОЗДІЛ III. НОВА ТА НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

Артамонова Ксения Кипрская православная церковь в первые годы британского правления (1878–1900 гг.).....	112
Асташенкова Анжела Конфлікт між Австро-Угорщиною та Сербією напередодні Першої світової війни очима американської інтелігенції (за матеріалами видання «The New York Times»).....	113
Багалика Тарас Сравнительная характеристика внешней политики демократов и республиканцев США в отношении КНР (1969–1979).....	114

Бака Віталій Взаємовідносини Чеської Республіки та ФРН (1993–2004 рр.).....	116
Белая Елена Борьба за создание университета в Познаньской провинции Германской империи в начале XX в.....	117
Белоус Сергей «Враг моего врага — мой друг»: внешнеполитические императивы Освободительной армии Косово (1996–1999 гг.).....	119
Беляева Анна До проблеми місця пан-Європи серед концепцій європейського об'єднання після Першої світової війни.....	121
Білокудря Оксана Таємні самурайські організації в Японії (80-ті рр. XIX–30-ті рр. XX ст.).....	122
Білошицька Наталія Україна та Чеська Республіка: становлення дипломатичних зв'язків.....	124
Веретин Алексей Иллиризм как часть национально-освободительного движения Хорватии.....	125
Волківський Микола Відлуння Другої Світової війни в македонській літературі на рубежі XX–XXI століття.....	127
Волошин Дмитрий После «Эйзеля» — попытки решения проблемы футбольного хулиганства в Англии (1980-е гг.).....	128
Газиев Аметхан Расширение НАТО на Восток в российской историографии.....	130
Гвоздков Сергій Еволюція поглядів президентів Росії на перспективи розвитку Співдружності Незалежних Держав у XXI ст. (на матеріалах послань Президента Росії до Федеральних зборів).....	131
Георгієва Марія Аграрний сектор економіки Болгарії (1944–1948 рр.).....	133
Гоків Олег Русско-персидская конвенция 1881 г. в работах Л. М. Кулагиной.....	134
Гришель Алексей Особенности партийной системы Франции на рубеже XX–XXI в.....	135
Єфремов Дмитро Внешняя политика Дж. У. Буша и Б. Обамы: сравнительный анализ.....	137
Захарченко Ольга Проблема соотношения стереотипности и маргинальности парижской богемы в последней трети XIX–начале XX вв.....	138
Зеленохат Виктория Германское колониальное проникновение в Восточную Африку в 80-х годах XIX века.....	140
Зинкевич Наталья Валлийское национальное движение и проблема деволуции в 1945–1979 гг.....	141
Золотарьова Яна Формування політики «захисту прав людини» в США (поч. 70-х рр. XX ст.).....	143
Іванов Вячеслав Авраам Линкольн и его дипломатия.....	144
Каштанов Кирилл Поставки советского оружия в Египет и Сирию (1955–1967 гг.): сравнительная характеристика.....	145

Кириченко Олена Правова регламентація діяльності російської консульської служби в Японії у 1858–1904 рр.....	147
Колос Олена Відносини Варшави та Києва в контексті євроінтеграційних процесів Польщі.....	148
Крисенко Дмитро Економічні передумови «консервативної революції» США останньої чверті ХХ століття.....	149
Ильина Екатерина К вопросу о взаимоотношениях китайцев с населением иностранных селтльментов (1842–1911 гг.).....	151
Кудрявцева Аліна Селянський політичний рух після проголошення II Речі Посполитої 1918–1919 рр.....	152
Кузьменко Михаил Эволюция идеи «Великой Болгарии» и попытки ее реализации в 1878–1886 гг.....	153
Кулик Яна Чи був «великосербський шовінізм» в Югославії (1946–1980рр.)?.....	155
Ластовець Наталія Дипломатичні контакти УНР та Японії (1918–1921 рр.).....	156
Линникова Евгения Российская дипломатия и Международная Гаагская конференция 1899 г.....	158
Лугарев Алексей Деволюционные процессы в Европе (на примере Испании и Великобритании).....	159
Могаричев Костянтин К вопросу о причинах активизации международного терроризма в 1918–1939 гг.....	160
Носко Карина Салоны во Франции XVII–XVIII вв.....	162
Олещук Назар Польська «політика рівноваги» та дипломатичні відносини з СРСР у другій половині 1930-х рр.....	163
Осауленко Ольга Проблема нелегальної імміграції до США у 1960–80-х рр.....	164
Прищепя Тетяна Діяльність державних інститутів з вирішення питання про переселення болгар із Османської імперії до Росії (1861–1862 рр.).....	166
Пчелинов-Образумов Александр Образ франкистского лагеря (1936–1939) в периодике российской эмиграции.....	167
Попов Андрей Государственное привилегированное рабство в Османской империи (1363–1826 гг.).....	169
Рамазанова Фатима Проблема распространения суфизма в неисламской среде: на примере турецкой общины Германии.....	170
Свириденко Вікторія Використання образу «турецького рабства» у конструюванні болгарської соціалістичної ідентичності.....	172
Свиридонова Ольга Молодежный протест в странах Западной Европы во 2-й пол. 1960-х гг.: причины и характер.....	174
Семейкин Евгений Стратегические и тактические ядерные вооружения СССР и США: военно-политический расчет (1950-е–1960-е гг.).....	175

Катерина Тарасюта Співпраця іспанського духовенства та уряду Жозефа Бонапарта.....	177
Уллах Павел Эволюция политического курса США в Южной Азии (декабрь 1971–июль 1972 г.).....	178
Фомичев Николай Гражданская война в Испании (1936–1939 гг.) в представлении британского еженедельника Daily Worker.....	179
Чайкин Денис Франц Йозеф Штраус в политической жизни ФРГ во второй половине ХХ века.....	181
Черняк Мария Формирование идеологической платформы Либеральной/Прогрессивно-Либеральной партии Болгарии.....	182
Чистотина Ольга Повседневная самоидентификация японцев в 70–80-е годы XIX в.: преодоление комплекса неполноценности.....	184
Шевель Юлия Палестинская проблема в контексте политического урегулирования на Ближнем Востоке 1993–2010 гг.....	185
Шкабура Ярослав Создание Малой Антанты в планах восточноевропейской дипломатии Франции.....	187
Щебуняева Дарья Российская эмиграция и её борьба против Советской России (1920–1921 гг.).....	189
Ягнюк Анастасія Християнство в Японії в епоху Мейдзі (1869–1912 рр.).....	190

РОЗДІЛ IV. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ, ІСТОРІЯ РОСІЇ ТА СРСР, ІСТОРІЯ КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

Алексеев Владислав Проблемы комплектования Балтийского флота в первой четверти XVIII века.....	194
Базырь Дарья Книгоиздание в Российском государстве в первой четверти XVIII века.....	195
Басова Анна Взаємодія громадських організацій з державними органами соціальної опіки в УСРР (20-ті – поч. 30-х років ХХ ст.).....	197
Биленко Никита К вопросу об объемах занятости населения в сфере торговли в городе Туле (по материалам Первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 года).....	198
Боженко Анастасія Соціальний портрет міщанина другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (на матеріалах м. Харкова).....	199
Бойко Євген Особливості партизанського руху на Полтавщині в 1941р.....	200
Бондаренко Аанна К вопросу о духовной цензуре в Российской империи (на примере церковной периодики Харьковской епархии начала ХХ в.).....	202
Брацюн Валентина Ризики експлуатації праці трудових мігрантів-громадян України в Російській Федерації в 1990-х–2000-х рр.....	203

Буряк Юрій Забезпечення військових перевезень тилowymi залізницями уррр на початковому етапі другої світової війни (вересень 1939 р.): на прикладі південно-донецької залізниці.....	205
Бурякова Юлія Партизанське движение на території Луганської області в роки Великої Отчєстєвенної війни.....	206
Величко Микола Російська імперія: розуміння терміну та часу його появи.....	207
Вергун Сергій Транспортна жандармерія і охорона імператорських потягів.....	209
Вольнський Владислав Англо-турецькі плани начала Крымської війни на Кавказі і попытка их реалізації весной 1853 г.....	211
Гаврилюк Іван Приватні магнатські армії Речі Посполитої XVI–XVII ст. (актуальні проблеми дослідження).....	212
Главацький Максим Кримінальні покарання на території генеральної області «Київ» як складова окупаційної політики 1941–1944 рр.....	214
Гуменний Сергій Вплив епідемічного фактора на перебіг і еволюцію військових дій УГА на Правобережжі восени 1919 року.....	215
Діхтяренко Альбіна Природоохоронна політика в УРСР у 1950-х рр.....	217
Ермоленко Людмила Охрана памятників старини в первые годы Советской власти.....	218
Залєвський Віталій Моральний стан радянських та німецьких військ на початку 1944 року за даними мемуаристів.....	219
Захарова Анна Конструирование образу «дружественной» Франции на страницах журналу «Вестник Европы».....	221
Захарченко Євген Родина парафіяльного священника Харківської єпархії на перехресті модернізаційних процесів другої половини XIX ст. ..	222
Ищенко Людмила Традиції урегулювання конфліктів в цыганском праве.....	224
Калугин Олег Геополитические проблемы внешней политики независимой Украины.....	225
Кириленко Катерина Продовольче становище Харківщини у роки Першої світової війни.....	226
Колотушкин Александр Белгородский губернатор В.В. Нарышкин и губернский прокурор Брянчанинов: история конфликта.....	228
Коніва Юлія Татарські шляхи і сакми: їхнє значення в появі і розташуванні міст на території Східної України в XVII столітті.....	229
Копійка Ольга Варшавські генерал-губернатори другої половини XIX–початку XX ст.: загальний портрет російської влади.....	231
Краснопольов Валентин Процес реєстрації та особливості пересування жителів військової зони окупації України (1941–1942 рр.).....	232

Краснопольова Лілія Особливості будівництва житла на Донбасі у 1950-х роках.....	234
Кременев Дмитрій Зарождение и развитие института почетного гражданства в Курской губернии 1832–1861 гг.....	235
Кужільна Оксана Ідея української державності в діяльності Товариства «Музей визвольної боротьби України в Празі» (1925–1948 рр.).....	236
Кулєш Владислав Бойові дії військ Південно-Західного фронту в районі Харкова в жовтні 1941 року.....	238
Лєвченко Юрій Українські території у складі губернаторств «Бессарабія», «Буковина», «Трансїстрія» в роки Другої світової війни 1941–1944 рр.....	239
Лукьянов Дмитрій О еретических представлениях протопопа Аввакума.....	241
Любовський Роман Політизація дозвілля робітників Харкова у 1920–1930ті рр.....	242
Махоніна Онисія Кооперований сектор кустарно-ремісничої промисловості Харкова у період непу (1921–1928 рр.).....	243
Мєдьяник Вадим Санкт-Петербургський гірничий інститут — «кузня» кадрів гірничопромислової буржуазії України кінця XIX–початку XX ст. (крізь призму біографії М. Ф. фон Дітмара).....	245
Михальчук Роман Протистояння євреїв як форма боротьби з нацизмом на Рівненщині.....	246
Мусієнко Оксана Особливості становища Римсько-Католицької Церкви на Правобережній Україні: правове становище (кін. XVIII–сер. XIX ст.)..	248
Назаренко Вадим Структура російського гарнізону в місті Києві у XVIII ст.....	250
Ніколайчук Дмитро Становлення політики «нового порядку» на території Волині у перші місяці окупації (за матеріалами Державного архіву Рівненської області).....	251
Палкін Дмитро Рух Опору в Україні на другому етапі війни (1942–1943 рр.): сучасна українська історіографія.....	252
Панченко Сергій Федор Васильевич Шереметев — военный деятель России XVI в.....	253
Пархоменко Любов Новая женщина А. М. Коллонтай.....	255
Перга Юрій Суспільно-політичний розвиток української меншини Холмщини та Підляшшя у міжвоєнні роки (1918–1939 рр.).....	256
Перкевич Роман Чорносотенний рух на Півдні України початку XX ст. (до питання про історіографію проблеми).....	258
Родигіна Олександра Українізація в Донбасі: погляд «кіноока» (на матеріалі фільму Дзиги Вертова «Ентузіазм: Симфонія Донбасу»).....	259

Семенів Олександр Прорив оточеної 1-ї танкової армії Вермахту на півдні Тернопільщини у квітні 1944 року.....	261
Семенова Ирина Материальное обеспечение духовенства Российской провинции во второй половине XIX–начале XX века (на примере Курской губернии).....	262
Семков Володимир Роль собак у Великій Вітчизняній війні за архівними фотоматеріалами та розповідями очевидців.....	263
Сокирко Анастасія Державна політика в галузі образотворчого мистецтва в УСРР у 1920-х–1930-х рр.....	265
Солодкіна Вікторія До проблеми походження дворян у Харківському намісництві (1785–1815 рр.).....	266
Старунская Анастасия Циркуляры, как способ оперативного управления местными органами политической полиции в условиях революции 1905–1907 гг. в России.....	267
Сугак Валерія Статистика нещасних випадків з робітниками галузі обробки металів у Херсонській губернії на початку XX ст.....	268
Тkachenko-Plakhtiy Olga Baron V. A. Kaulbars as an object of «hunting» of terrorists of the South Ukrainian provinces in the years of the First Russian Revolution.....	270
Труш Світлана «Радянська влада немає ніякого авторитету...»: труднощі будівництва радянського державного апарату в 1919–1922 рр. на Україні крізь призму таємних документів Надзвичайної комісії (ЧК).....	271
Федоренко Антон Повседневная действительность молодежи Ставропольского края в 1945–1953 гг.....	272
Філатова Ольга Соціально-професійний склад представників німецької національної меншини Харкова (XIX ст.).....	274
Ховайба Наталя Особливості зображення історичних подій української історії в хронікально-документальних фільмах 1960–1980-х років.....	275
Цebro Оксана Кінотеатри як осередки партійно-радянської агітаційно-пропагандистської роботи в Києві (1943–1945 рр.).....	276
Черніченко Ігор Дискусія учасників Росохацької групи: між конфабуляціями та «дійсністю».....	278
Шеенко Ирина Помещики и временнообязанные крестьяне: проблемы сосуществования.....	279
Широкова Ірина Репресивна медицина в СРСР як засіб боротьби з інакодумцями (1960-ті–80-ті рр.).....	280
Шорсткіна Олександра Проблеми національно-культурного розвитку українців у листуванні М. Драгоманова та В. Навроцького (1871–1877 рр.).....	282
Шпиталенко Катерина Національний аспект у Січевому повстанні 1863–64 рр. у Королівстві Польському.....	283

Якуненко Лілія Особливості розвитку селянської сім'ї на Харківщині в радянський період.....	285
Яременко Світлана Національна політика Польщі у «східних кресах» (1918–1923 рр.).....	286
Ящук Юлія Традиції та символіка студентських будівельних загонів України.....	287
РОЗДІЛ V. ІСТОРІЯ НАУКИ ТА ОСВІТИ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДІСЦИПЛІНИ	
Александрова Алина, Гаврикова Елена, Симанина Юлия Гендерный подход к истории похода хана Девлет-Гирея на Тулу в середине XVI века.....	290
Андрейків Христина Ситарство і решетарство як одні з традиційних ремесел Східної Бойківщини (на прикладі с. Липовиця).....	291
Беда Лілія Демонологія Західної та Східної України: порівняльний аналіз.....	292
Бойко Світлана Символічно-оберегове та ритуально-магічне значення купальського вінка в комплексі обрядових дій народного свята Івана Купала.....	294
Бондаренко Станіслав У пошуках історії читання: штрихи до сучасної історіографії.....	295
Вовк Ольга Психобіографічні дослідження як складова української гуманітаристики кінця XX–початку XXI ст.....	296
Ганус Дзвенислава Магічні способи лікування безсоння у дитини в українців Південно-Західного історико-етнографічного регіону.....	297
Головіна Ольга Сучасна українська історіографія діяльності монархічних організацій початку XX ст.....	299
Драньова Наталія Жіноче ремесло у Харкові (друга половина XVII–початок XX ст.).....	301
Єремєєва Катерина «Радянські українці» чи локальний варіант «радянського народу»: способи маркування громадян УРСР в офіційному та неофіційному гумористичному дискурсі (досвід контент-аналізу).....	302
Іванова Наталія Предпринимательская деятельность женщин купеческого сословия Курской губернии в конце XIX–начале XX века как сфера приложения деловой активности.....	304
Каспарі Олександра Образи Слобожанщини у творчості Миколи Шуліки.....	305
Ковальова Юлія Еволюція семантичного значення свята Колодія кінця XIX–першої чверті XX ст.....	307
Корнієнко Ольга Жіноча мода в УРСР періоду «Застою» та «Перебудови» за матеріалами журналу «Радянська жінка».....	308

Корсікова Ольга «Історія українського народу» О. Я. Єфименко та дискусія навколо концепції історії України.....	309
Костеша Анастасія Европейская женская мода XIX в.: исторический контекст.....	311
Красько Ольга Трансформация образа преподавателя в мемуарах о Харьковском университете втор. пол. XIX–пер. пол. XX вв.....	312
Крижевський Антон Особливості викладання античної історії в Київському університеті Св. Володимира на початку XX століття.....	314
Крюкова Оксана «Солідарність» у вченні Іоанна Павла II.....	315
Кудрицька Тетяна Шкільна освіта у селі Старошведському (Gammalsvenskby) на Херсонщині в 1920–1921 рр.....	316
Лисенко Тамара Характер освітніх студій українських студентів у німецьких навчальних закладах (кін. XVII–поч. XIX ст.).....	318
Лісенко Світлана Навчально-виховний процес в епархіальних жіночих училищах в Україні (др. пол. XIX–початок XX ст.).....	320
Ломака Юлія Особенности повседневной жизни общины амишей.....	321
Маринич Ірина Дошлюбне спілкування молоді в Харківській та Подільській губерніях в к. XIX–на поч. XX ст.....	322
Маркова Светлана «Школьная смута» 1905–1906 гг. и ее влияние на образовательную политику в Российской империи.....	324
Мірошниченко Ірина Аліменти як спосіб десакралізації батька: провінційні практики формування нового гендерного порядку в 1930-ті роки (на матеріалах Донецького регіону).....	325
Нетета Ольга Развитие вітчизняного кінематографу: еволюція жанрів ігрового кіно на прикладі Ялтинської кіностудії.....	326
Нікітенко Анастасія Сімейна педагогіка громадівської інтелігенції Наддніпрянської України в 60–80-х рр. XIX ст.....	328
Остапенко М., Мишина Е. Виртуальная реконструкция усадьбы графа Чернышёва середины XIX в.: основные аспекты.....	330
Павлюк Ніна Організація та проведення кінофестивалю «Молодість» (1970–2012 рр.).....	331
Постика Інна Газета «Радянська Україна» як джерело з історії українських жіночих організацій (1948–1952рр.).....	333
Проценко Євгенія Діяльність музеїв Донбасу в роки Великої Вітчизняної війни.....	334
Рачков Євген Використання методу контент-аналізу для дослідження символів та емблем Харківського університету (XIX–XXI ст.).....	336
Садогурська Дар'я До вивчення історії Гербарію Нікітського.....	337
Середа Артем Эволюция некоторых элементов двуглавого орла на медных полунках России.....	339

Середюк Марія Польсько-українське наукове співробітництво в 1991–2009 рр.....	340
Силенко Анастасія Социокультурные истоки символизма как художественного течения во Франции (70–80-е гг. XIX ст.).....	341
Смишляк Аліна «Песни, протяжно сложенные»: церковно-співоча культура Києва в її топографічному аспекті (XIX ст.).....	343
Стасюк Ірина Повсякденне життя монахинь Станіславівської єпархії 1900–1946 рр.....	345
Стрільчук Марина «Потьомкінські села» в історіографії: від витоків до сьогодні.....	346
Троицкий Юрій Словарь терминов и выражений документов Древней Руси и России : электронная интерактивная версия.....	348
Турчин Тетяна Документи Станіславського відділу у справах репатріації як джерело з вивчення процесу повернення українських примусових робітників із Німеччини.....	349
Фесенко Володимир Микола Валяшко та критика теорії електромагнітного резонансу.....	350
Чеботарьов Олексій Концепція «творення українських євреїв» Й. Петровського-Штерна в українському гуманітарному просторі.....	352
Чирук Святослав Співвідношення складних та простих домогосподарств у Старошведській колонії наприкінці XVIII–першої пол. XIX ст.....	353
Чорноіваненко Інна Діяльність Г. Л. Скадовського на сторінках газети «Юг» (1898–1907 рр.).....	354

Наукове видання

Каразінські читання (історичні науки)

Матеріали 66-ї міжнародної наукової конференції

Українською, російською, англійською мовами

Комп'ютерне верстання: Шуванов А. Р.

Тексти подаються в авторській редакції

Автори несуть повну відповідальність за підбір, точність та достовірність наведених фактів, економіко-статистичних даних та інших відомостей

Підписано до друку 15.04.2013. Формат 60x84/16
Папір офсетний. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 24,0. Обл.-вид. арк. 32,1
Тираж 280 прим. Ціна договірна.

61022, Харків, майдан Свободи, 4
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Надруковано ФОП «Петров І. В.»
61144, Харків, вул. Гвардійців Широнінців, 79, к. 137
тел. 320-01-52

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ВОО № 948011 від 03.01.03